JERUSALEM.

YEAR-BOOK

FOR THE DIFFUSION OF AN ACCURATE KNOWLEDGE

OF ANCIENT AND MODERN PALESTINE.

EDITED

BY

A. M. LUNCZ

ASSISTED BY A NUMBER OF COMPETENT CONTRIBUTORS IN AND OUT OF PALESTINE.

IST VOLUME, 5640/1 = 1881.

WIEN, 1882.

BUCHDRUCKEREI VON GEORG BRÖG IN WIEN.
(UNTER DER LEITUNG VON P. SMOLENSKY,)

This Book is dedicated

to the sacred memory of five

Pious Israelites.

Simon Marcus

formerly of the Cape of Good Hope South Africa who died in London Elul 16. 5612.

שמחה בן מאיר י"ו אלול תרי"ב

his beloved wife **ELLEN MARCUS** who died in London Shebat 6. 5632.

עלא בת אברהם ו' שבט תרל"ב

JUDAH BENJAMIN

who died at Graham's Town Cape of Good Hope Heshvan 12. 5599.

יהודה בן מנחם י"ב מרחשוון תקצ"ט

his beloved wife **Mary Ann Benjamin** who died in London Iyar 11. 5617.

פערלא בת אברהם י"א אייר תרי"ז

also

Lady Judith Montefiore

the wife of Israel's Pious Champion Sir **MOSES MONTEFIORE** Bart who died Tishri 2. 5623.

יהודית בת יהושע לוי הכהן ב' תשרי תרכ"ג.

by

the Editor

A. M. LUNCZ.

Jerusalem.

reader; all other explanatory or correcting notes, too will be found to contain much that is new.

A number of scholars who have not contributed any this volume. (The are: Dr. Jellinek, Rabbi, Dr. M. Guidemann, J. H. Weiss, Lector, M. Friedmann (Vienna); S Halberstamm (Billitz); Dr. Zuckermann, Dr. Braun (Breslau); Dr. Bart, Dr. D. Cassel (Berlin); Dr. Auerbach, Montosineus (Amsterdam); Dr. M. Friedlander (London); J. Halevy (Paris) etc. etc. etc.) Will enrich the future volumes by their labours, and I entertain the hope that my "Year-book" will ocupy an honourable position among the works of Anglo-Jewish literature.

We shall be glad to receive, and pay for, all contributions suitable for the "Year-book".

All who are in possession of manuscripts or documents illustrative of any branch of knowledge referring to Palestine will obligen by entrusting us with the same for publication or to be used as references, in future volume of this "Year-book".

Jerusalem, 5642 (1881).

The Editor

A. M. LUNCZ.

N. B. All articles and notes without signature are by the Editor.

Preface.

In a time, like ours, in which the interest in the Holy Land is daily groving, a time in which the whole world seems to say with the Psalmist: "If I forget thee, o Jerusalem, let my right hand forget her cumming" — a time when in Germany as well as in England special-Societies for the exploration of Palestine are in existence which publish their own Quarterlies, — in such a time no apology is required for a publication like our Year-book "Jerusalem", of which we herewith offer the first volume.

This work being edited by a native of the Holy Land posseses the advantage of offering many details which lie beyond the sphere of the periodicals published in Europe, to which it will, therefore, form a valuable supplement.

I venture to hope that this "Year-book" will be acceptable to a large number of readers, and have only to regret that this first volume, owing to circumstances over which I had no control, makes its appearance so late.

The future volumes will appear as soon after the beginning of every New Year as the necessary statistical materials can be obtained, but the later appearance of the present volume will not detract much from its value, as its contents are mostly of a permanent importance.

I have spared no pains to obtain all statistics from the most reliable sources and I trust that the notes which I have added to them will prove useful and interesting to

Contents.

Hebrew. part.

English part.

Chronological Table.

From the destruction of the Temple until the year A. M. 5641 (C. E. 1881). shewing *how many years ago* each event took place.

The year of the world 5641 according to the Jewish calendar is the year.

1811 since Titus takes Jerusalem.

1765 „ Bar Kochba, aeknowledged as Messias by Rabbi Akiba, is forced to keep the peace.

1751 „ Freebooting expedition against the Romans under Bar-kochba.

1749 „ Bar-kochba takes Jerusalem. Julius Severus sent by Hadrian conquers Jerusalem again.

1746 „ End of Bar-kochba.

1566 „ Earthquake and destruction of the city of Rabbath Ammon.

1297 „ Great Earthquake.

1265 „ Chosros II king of Persia conquers Syria and Palestina.

1259 „ The Byzantine emperor Heraclius conquers again these provinces.

1245 „ Syria comes under the sway of the Arabs. Damascus, Jerusalem and Antioch are taken.

1243	since	Banishment of the Israelites from Tiberias by the Sultau Omar.
1137	„	Rebellion in Palestine (under the Government of the Chalifs).
1136	„	Earthquake.
1132	„	Great Earthquake.
1125	„	Great Earthquake.
782	„	Conquest of Jerusalem by the first crusaders.
781	„	Balduin I king of Jerusalem.
776	„	Great Earthquake.
767	„	Great Earthquake.
761	„	Great Earthquake.
750	„	Fulco of Anjou king of Jerusalem.
711	„	Great Earthquake.
694	„	Saladin is victorious at Hattin and conquers nearly the whole of Jerusalem.
679	„	Great Erthquake.
680	„	About 300 Rabbis from France and England come to the Holy Land and build Synagogues promoting thereby the return of the Jews to Palestine.
652	„	Frederik II receives Jerusalem from Kumil, Sultan of Egypt.
621	„	The Mongols under Hulagu conquer North- and Central Syria.
614	„	The Jewish colony in Jerusalem is being strengthened again by Ramban.
391	„	Jewish Colony in Safed founded.

389 since The Jewish colony of Jerusalem is strengthened by the arrival of exiles from Spain.

341 „ Sultan Soliman builds the walls of Tiberias.

295 „ The Mufti closes the only Jewish Synagogue of Jerusalnm.

258 „ The Ashkenasim of Jerusalem have so much to suffer from the city-authorities that they are compelled to flee.

241 „ Pestilence in Hebron.

221 „ Tiberias was destroyed.

181 „ Rabbi Jehuda Chasid comes to Jerusalem with a number of Rabbis and re-establishes there the Ashkenasim. He purchases the buildings which to this day are known by the name "Churwe."

160 „ Again the Aschkenasim of Jerusalem are banished and the Mahometans confiscate the buildings just mentioned.

159 „ Tiberias re-built. and by the exertions of the Rabbi Abu 'l Afia the Jews are there readmitted.

137 „ Great Earthquake.

123 „ Earthquake in Safed whereby the whole city is destroyed.

82 „ Napoleon takes Jaffa.

69 „ Pestilence throughout Gallilee.

59 since Famine prices in the Land, owing to the war between the Governor of Damascus and the Governor of Acca.

49 „ Mohammed Ali Pasha of Egypt conquers Syria. Re-establishment of the Ashkenasim in Jerusalem by the disciples of the Gaon of Wilna, from which time they have remained here uninterruptedly.

47 „ Rising of the peasants against the Government. whereby the Jews of Jerusalem, Hebron and Safet had much to suffer.

45 „ The Ashkenasim re-obtain by the favor of the Government the possession of the „Churwe."

44 „ Earthquake by which Safed and Tiberias are destroyed.

43 „ Invasion of the Druses whereby the Jewish inhabitants of Safet and Tiberias had to suffer much and were impoverished.

42 „ Arrival of the first English Consul in Jerusalem.

41 „ By the help of the Western powers Syria is re-conquered for the Porte.

Meteorological observations taken by means of daily observations at Q. A. M. at Jerusalem by Th. Chaplin.

Months	Barometer		maximum Thermometer	Dry Bulb	Wet Bulb	Clouds	Rain		Wind							
							Inches	Days	N.	N.E	E.	S.E	S.	S.W	W.	N.W
January	27.	543	49.	43.	40.7	4.9	6.154	15	0	3	7	1	1	10	5	4
February	„	479	54.1	48.3	44.1	4.7	4.212	12	0	6	5	5	0	6	4	3
March	„	438	61.3	53.	48.3	5.2	6.275	7	3	5	1	3	1	3	7	8
April	„	429	35.9	62.7	54.3	4.6	2,220	6	0	1	0	5	2	10	2	10
May	„	472	78.4	70.7	59.4	2.3	.100	1	2	2	3	8	0	2	5	9
June	„	453	86.5	79.8	64.4	0.9	.	.	8	3	3	3	0	5	4	4
July	„	410	86.5	79.8	66.1	0.3	.	.	3	1	1	0	2	4	7	13
August	„	439	88.3	76.4	61.5	0.7	.	.	8	1	0	3	1	3	5	10
September	„	407	85.5	75.7	64.	1.2	.	.	8	1	5	1	1	3	6	5
October	„	592	85.6	75.	63.	2.2	.400	1	2	1	11	8	3	1	1	5
November	„	580	71.5	64.1	57.6	3.7	.842½	5	7	2	6	0	1	4	1	9
December	„	489	52.8	47.9	44.4	4.7	12.475	15	1	5	6	1	3	7	4	4

In next year's issue of this Year-book the Editor will try to bring meteorological observations from Jaffa, Gaza, Nazareth etc.

Market days in the towns of Palestine.

Jenin	every Tuesday.
Gaza	every Friday.
Hebron	every Friday.
Jaffa	every Friday.
Jerusalem	every Friday. (Cattle-market to which from 40 to 80 oxen and cows are brought for sale.)
Lydda	every Monday. (Cattle-market to which besides oxen and sheep; horses, asses, camels and mules are also brought for sale. About 200 head of cattle come to market).
Ramleh	every Wednesdav. Only Cattle market.
Suk Elihun	every Monday. All sorts of animals, of which there are sometimes 2000 head, are sold here. Other goods for instance, Bedouin clothing etc. are also brought for sale. This market day is the most important one in the country.
Safed	every Friday. Only grain sold. (This market-day is already mentioned in an account of a journey made in the year 5282 (1522). This account is printed at the end of the book "Shabche Jerusalem").

Tables of Money, Weights & Measures.

Weights and Measures.

1 Rottle = 12 Ukieh.
1 Ukieh*) = 75 Dirhem (Drachms).
There is no smaller denomination of weight the Ukieh however is divided into $^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_4$, etc.

1 Jarra, used for measuring olive- and Sesame-oil, contains, if used for measuring olive-oil 81 Ukiehs and if for Sesame-oil 65 Ukiehs.

1 Timniyeh or Tubbeh, about 8 Rottle, used for measuring corn

1 Kantar = 100 rottles. With the exception of the two last denominations (Jarra and Timneh) those giveu above are used as weights.

In the villages grain is also sold by the Saah = $^1/_4$ Timneh and the Midd = 4 Timneh.

Coinage.

Besides the native coins, the gold and silver coinage of all European nations are current in Palestine and throughout the Ottoman Empire. Of gold

*) = about 250 Grammes.

especially English and French money, and of silver French and Russian money.

Native Coinage, Gold.

1 Lira-piece. $2^1/_2$ Lira-pieces, 2 Lira-pieces (generally only to be met with in banks or at money changers.

1 Lira-piece = 100 Piastres *).

There are also $^1/_2$ and $^1/_4$ Lira.

Silver Coinage.

1 Medjidie	= 20	Piastres	(See table of	Currency).
$^1/_2$ Medjidie	= 10	"	"	"
$^1/_4$ Medjidie	= 5	"	"	"
1 Altilik gnerally called Wuzari	= 6	"	"	"
$^1/_2$ Altilik or Wuzari	= 3	"	"	"
1 Beshlik	= 5	"	"	"
$^1/_2$ Beshlik	= $2^1/_2$	"	"	"
1 Piaster	= 40	Parah.		
$^1/_2$ Piaster	= 20	"		
$^1/_4$ Piaster	= 10	"		
$^1/_{40}$ Piaster	= 1	"	(this latter very rare and not used).	

Copper.

1 Piaster, $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{40}$.

*) The above shows the Government Standard of currency which however differs greatly from that generally used as will be seen from the Table of Currency.

Table of Currency, showing the value of Money in Piasters.

		Governmentprice.	Marketprice
Gold.			
1 Turkish Lira	=	100 Piast.	121 Piast.
1 Pound Sterling.	=	110 „	133 „
1 Napoleon d'or.	=	90 „	106 „
1 Imperial Pul.	=	92 „	108 „
1 Ducat.	=	50 „	63 „
Silver.			
1 Medjideh	=	19 „	$22^3/_4$ „
1 Silver Rouble	=	16 „	18 „
Piece of 20 Kopecks	=	„	$2^1/_2$ „
1 Altilik	=	5 „	$5^3/_4$ „
1 Beschlick (see Chronicle for the year).	=	2 „	$2^7/_8$ „
Copper.			
1 Piasterpiece	=		$^1/_4$ „

and its fractional parts in the same proportion.

Paper.			
Russian Roubles	=	13—14	Piastres,
Prussian Marks	=	6—7	Piastres,
Austrian Gulden	=	11—12	Piastres.

In consequence of the great number of bas silver coins issued by the Government. pure Gold and silver coinage has risen in value, and the deficiency of small coin has increased the value of the former. The result of this is that the market of these coins is very variable, and rises and falls in accordance with the abundance of one sort of coin or the other. This is a circumstance often made use of by the money-changers to the disadvantage of the public.

Apart from the above two kinds of value there is in some places (as in Jaffa, Hebron, Safet etc.) yet a third value current. called "*Shurk*" and worth 15 Perc. more piastres than the above Marketprice. Hence a Mejidie e. g. is worth about 27 Piaster "*Shurk.*"

Where ever this "*Shurk*" is current, the Market-price is called "*Sach*", whilst in places in which this "*Shurk*" is not used, the Government price is called "*Sach*", in contradistinction from the Market-price.

Government Offices take every where the money only according to Government-prices.

Prices

of the Products of the country, and other commodities in the market as well as labouring wages during the year.

			1880	5363—1603
Wheat	per Saa	Piaster	60–26	1 Piastre.
Barley	„	„	33—15	
Doura	„	„	36—14	
Rice	per Rottle	„	8—9	*
Onions	„	„	3½	
Garlic	„	„	4	
Potatoes	„	„	8—4	
Beans	„	„	7	*
Lentiles	„	„	8	*
Carrots	„	„	2	*
Beet-root	„	„	2.20	*
Vegetable marrow		„	1.20	*
Turnips	„	„	1.20	*
Cauliflower each		„	1½	*
Tomatoes per Rottle		„	1.20	
Grapes	„	„	3	
Raisins	„	„	6	1/18 Piastre.
Figs (green)	„	„	1½	
Figs (dried)	„	„	3	
Olives per Basket = 4	„	„	8	
Olives (salted) per Okiah		„	1	
Watermelons per Rottle		„	1½	
Spanish melons		„	2	
Apples	„	„	3	

				5363—1603
Pears	per Rottle	Piastre	3	
Plums (fresh)	„	„	3	
Plums (dried)	„	„	12	
Pomegranates	each	„	$^1/_4$	
Peaches	per Rottle	„	$3^1/_2$	
Apricots	„	„	3	
Lemons	each	„	$^1/_4$	*
Oranges	each	„	$^1/_8$	*
Bamia (Hibiscus, a vegetable)	per Rottle	„	2	*
Egg-plant (vegetable)		„	3	*
Cucumbers	per Rottle	„	2	*
Pumpkins	each	„	1	
Ethrogim (citrons) large		„	$1^3/_4$	
Ethrog unripe for Feast of Tabernacle	from 1—30 Francs			$1^1/_2$frs. for the very best.
Dates	por Okijeh	Piaster	1	
Sweet Almonds	per Rottle	„	10	
Walnuts	„	„	9	
Hazelnuts	„	„	11	
Chestnuts	„	„	9	
Cabbage	„	„	3	
Flour best	„	„	10—6	4 Piastres
Flour II. Quality	„	„	8—5	
Flour III. „	„	„	7—4	
Wine	„	„	9	$^1/_6$ Piaster a)

a) This is apparently the 54. part of the present price, in reality, however, only the 27. pàrt; for the old price is the cost of wine made in the house, and the cost of that is now not 9 (which is the market-price) but $4^1/_2$.

				5363—1603
Brandy	per Rettle	Piastre	12	
Vinegar	„	„	3	
Spirits of wine	„	„	18	
Honey	per Okia	„	3	1/48 Piastre
Date Syrup	„	„	1	1/120 „
Lambs flesh (mutton) [1]	„	„	1½—1	3½ Zalmir b) per Moravian pound (Litra)
Fat [1]	„	„	1½	
Beef [2]	„	„	1½—2	3Zalmir Moravian pound.
Poultry	per fowl	„	8	5—6 Zalmir
An ox (still fit for ploughing)		„	500	
An ox (no longer fit for ploughing		„	300	
Calf		„	50	
Sheep		„	55	
Ass		„	400	
Camel		„	1000	
Eggs	per 100	„	12½	
Geese [2]	each	„	35	
Turkeys [2]		„	40	
Ducks [2]		„	12	
Pigeons		„	2	

b) This coin, though not known, is evidently a very small part of a Piastre.

1) כשר Meat and fat have become ½ Piastre dearer because of the duty imposed on it, and other special expenses.

2) Can only rarely be had, the scarcity of water being hurtful to these fowls.

				5363—1603
Milk	per Okiah	„	1/2	
Butter	„	„	3	
Cheese	„	„	1 1/2	
Olive-oil	„	„	1 1/4	olive-oil 1 Piast. pr 12Rot. 180 pars of pres. price.
Sesame-oil	„	„	1 7/8	sesame oil 1 P. pr. 5 Rot. = 112 1/2 part of present price.
Petroleum	„	„	1/2	
Sugar	per Rottle	„	16	
Coffee	„	„	33	
Wood	per Kantar	„	45	
Wood per donkey load		„	10	
Wood per camel load		„	30	
Charcoal 2 large saeks & a small one, altogether weighing from 50—60 Rottles		„	45	
Charcoal	per Rottle	„	1 1/2	
Lime	per Kantar	„	40	
Soap	per Rottle	„	12	
Salt	„	„	3	
Water (in summer per donkey load [3])			1 1/2	
Water (in summer) per man's load [4])		„	1 1/4	

Rent. Inside the city for a middling room (7—8 square Ydrs. with a small kitchen & a share of the common magazine 5) 600 Piastres.

---

3) 2 small leather water skins containing when taken together about 40 litres.

4) 1 large leather water skin containing about 40 litres.

Rent out of town 6) 450 Piaster.

A ready made under garment (for men) made of printed calico 28 Piaster.

Wages for sewing such u garmens 6 Piastres.

Wages for sewing a wide cloth cloak or mantle 7 Piaster.

A wide cloak for Winter woven out of camels hair. 80 Piastre.

Girdle	20	Piaster.
Red shoes of the Muhamedans	10	Piaster.
Turban	15	Piaster.
Wooden clogs (for women)	3	Piaster.
Day's wages for an adult labourer	8	Piaster.
Day's wages for a young labourer	4	Piaster.
Weekly profits of a journeyman artizan	50	Piaster.

Lautenburg in Moravia (printed in „Lakute Schar" Koraz 5590).

The table of prices for the year 5363 (1603) is taken from the letters of Schlomo Minstril from

---

5) There is a difference in the rent in accordance with the size of the common cistern and the quantity of water it contains. The houses whose rent is here stated have a sufficient store of water until about August which is the average store of water inside the city.

6) Since our brethren began to live outside the city and especially since their houses outside the city have increased in number as has been the case during the last 5 years. the value of rent has become about one third lower than it used to be.

For further comparisons with the prices during the years 1806, 1832, 1846 refer to "Denkblätter aus Jerusalem" by Dr. Titus Tobler (St. Gallen 1853) page 227.

One point that must not be forgotten in drawing the comparison is that the piastre was formerly worth much more in silver, whilst many of the weights and measures were smaller than at present. The results of special researches in this matter whill be published by us on some other occassion.

The articles marked * were so cheap that according to the above-mentioned report and statement of Rabbi Solomon, they were to be had almost for nothing. In general living here was about one third cheaper than in his native land Moravia.

Hospices and Hôtels.

Armenian Convent. 3)
Casa Nuova. 1)
Greek Convent. 3)
Coptic Khan. 3)
Hospice of the knights of St. John. 2)
Jewish Hospices. 3) For Israelites from Austria, Holland and Germany there are pilgrim-dwellings on Mount Zion. For all other Israelites there are two "houses for Strangers" in the Jewish quarter. One of these is in the Synagogue buildings of Rabbi Judah Hachassid in the Hurwa.
Austrian Hospice. 2)
Mediterranean Hôtel, Landlord M. Hornstein.
Damascus „ „ A. Howard.
Feil's „ „ Feil.

---

1) In this place only free lodging is afforded to the pilgrim who may remain for a month.

2) Every pilgrim received here may stay for 30 days during which time he has free board and lodging.

3) Every pilgrim received here may stay for 15 days during which time he receives free board and lodging.

Heads of the different Religions Communities.

Armenians:

The Armenian Patriarch Isaiah.

Copts:

The Coptic Bishop Bazilius.

Greeks:

The Greek Patriarch Jerotheus.

Jews:

The Chacham Baschi Meyer Panagel.

Latins:

The Patriarch Vincenzio Bracio.

Muhamedans:

The Cadi Muhamed Fausi.

Protestants:

Bishop Barclay.

Russians:

The Archimandrit Antonin.

Syrians:

Bishop Gregorious.

Consulates in Jerusalem.

U. S. N. America:

Colonel. J. G. Wilson, Consul, Corner Christian Street and Greek Convent Street.

Germany:

Freiherr von Münchhausen, Imperial German Consul.

England:
N. J. Moore, Esq. Consul-Wad Akabat et Takijeh
France:
Count Patrimonio, Consul, Harat il Afranj.
Greece:
vacant.
Italy:
vacant, Harat il kunko.
Austria:
Count Caboga. Harat il Kala.
Persia:
Vacant. Via Dolorosa.
Russia:
Count Kowsenikow, Consul Russian Buildings
Spain:
Vacant. Harat Bab 'l Amud.

The Synagogues[1] at Jerusalem.

Sephardim.

1—4 קהל ציון (the Zion Community) built in the year 5346

קהל תלמוד תורה (Community for the study of the Torah).

קהל קטן (Small Community).

קהל סטאמבולי (the Stambul Community).

These 4 Synagogues standing in the Jewish quarter are habitably connected.

Aschkenasim-Peruschim.

5 בית יעקב (House of Jacob) 5624
(Harat 'l Jahud)

Hassidim.

6 תפארת ישראל (named after Rabbi Israel of Rosen (Harat 'l Karaim) built 5632

Moghrabim

7 בית הכנסת הגדולה (the Great Synagogue) 5620

---

[1]) In next year's issue we hope to give detailed descriptions of the different Synagogues, financial arrangements their history, architecture etc.

8 בית הכנסת הקטנה (the small Synagogue) 5622
9 בית הכנסת החדשה (the new Synagogue) 5627
10 בית הכנסת ארם צובה (the Aram Zowa Synagoge) 5635
11 בית הכנסת של הגרוזעם (Synagogue of the Caucasian Jews) (Suk 'l wad). 5622

Houses of prayer and Study.

Sephardim:

1 ביהכ"נ בית אל (Synagogue "the Lords house").
2 חסד אל (Grace of the Lord).
3 ביהכ"נ של אנשי סאלוניקי (Synagogue of the Thossalonicans).
4 ישיבת בעלי בתים (College of the heads of families).
5 ישיבת בית יעקב (College "Hause of Jacob").
6 חסד לאברהם (Grace of Abraham).
7 כנסת יחזקאל (Meeting place of Hezekiel).
8 שבת אחים (Brethren dwelling in unity).
9 ישיבת גדליי (College sustained by Mr. H. Guedallah called also Beth-Judah).
10 פחד יצחק (Fear of Isaac).
11 פאר ענוים (Glory of the humble).
12 ישיבת רפאל גרשון (College of Raphael Gerschon.)
13—16 4 Colleges in the houses of the following Rabbies: R. Azaria Boton. R. Moses

Susin. R. Joseph Anaw & R. Joseph Salom Krimli.

17 a small Synagogue in Rothshilds Hospital.

Aschkenasim-Peruschim.

18 ביהמ"ד מנחם ציון (College "Comforter of Zion") in the court yard of the already mentioned Synagogue "Beth Jacob". 5597

19 ביהמ"ד שערי ציון (College Gates of Zion) at the same place 5614

20 סוכת שלום (Tent of peace). Harat 'l Arman.

21 ביהמ"ד אור החיים (College the Lihgt of Life). Harat 'l Arman. 5502

22 אוהל יעקב (the Tent of Jacob). Harat 'l Masslach. 5622

23 בית הלל (House of Hillel) Harat 'l Suani.

24 אהבת ציון (the Love for Zion) „ „

25 נחמת ציון (the Comfort of Zion) Harat 'l kotanin 5630

26 קהלת ישורון (the Jeschurun Community) Harat 'l kirani. 5632

27 ב"ה שנות אליהו (College the years of Eliahu) Harat 'l kirani.

28 עדות ביהוסף (The witness of Joseph). Established by the well known author Rabbi Joseph Schwarz.

29 בית ישראל ("the house of Israel") near the holy Temple called Bab Elhadid.

30 ב"ה חברת פועלי צדק (College of the Working men Society).

31 ביהמ"ד לינת הצדק (College of the unrecompensed night watchers).

32 ב"ה בקור חולים (College in the Bikur Holim Hospital).

33 אוהל יצחק (the Tent of Isaac) in the Poor and Pilgrim dwellings and the mount Zion. (see: Increase of the Charitable Institutions).

Aschkenasim-Hassidim.

34 ב"ה בית יעקב (College "House of Jacob") underneath the "Tifereth Israel" Synagogue 5608

35 בית מנחם (House of Menachem) Harat 'l Suani 5618

36 אהל משה (the tent of Moses). 5611

37 Beth Hamidrasch of the Hungarian Community opposite the בהמ"ד נחמת ציון.

38 ב"ה ציון המצוינת (Zion the prominent). Harat 'l Kirani. 5623

39 חברת משניות (Society for studying the Mischna). Harat 'l Nebi Daud. 5623

40 בית אהרי (the House of Aaron). 5633

Moghrabim.

41 כתר שם טוב (the Crown of fame).
42—48 Seven Colleges in private houses.
Outside the City-walls.
49 At נחלת שבעה the inheritance of the 7 i. e. the 7 original purchasers). 5633
50 At בית דוד the houses of the late D. Reiss. 5632
51 משכני עליון (Habitation of the Most high) at the משכנות ישראל Colony 5636
52 In the Colony of the society for building houses called בית יעקב (House of Jacob). 5637
53 ישועות יעקב In the Colony of the מאה שערים society.
54—58 Five private places where regular divine service is held thrice a day.
59—60 In Sir M. Montefiore's Alms Houses 5620.

List

of voluntary associations among the Jews of Jerusalem. [1].

A. for religious purposes.

Sephardim.

	number of members	Foundation-year.
1 חברת בטלנים (Society of those who are free from worldly affairs).		
2 חברה חצות (the Midnight Society) meeting- place Synagogue "Bet El." [This society & the former are the oldest among the Sephardim].	20	
3 חברת תקון כרת (Society for averting punishment from sinners who made themselves guilty of capital punishment).		

[1]) In future issues we hope to supply a detailed description of the constitution, means and activity of these different associations.

for religious purposes	number of members	Foundation-year
All Chachamim of the Sephardim are members of this Society.		5607=1847
4 חמד בחורים (The pious youth). meeting-place : the house of one of the Presidents.	65	5629=1869
Aschkenasim-Peruschim.		
5 דגל תורה (The banner of the Law) meeting-place : an adjoining room of the Synagogue "Beth Jacob."	95	5636=1876
6 מעמדות (The stauding representatives) meeting place : the Synagogue "Beth Jacob".	100	5619=1859
7 חברה תהלים ושומרים לבוקר (Society for repeating the Psalms & for praying before day break) meeting place ; the Synagogue "Beth Jacob."	80	5635=1875
8 ש״ו״ב״ב״י״ם ת״ת (The members fast on every Thursday of the 8 weeks in which the portions form שמות unto תצוה (2. Mos. 1. to XXX. 11) are read. The innitials of these		

for religious purposes	number of members	Foundation-year
weekly portions form the name. Meeting place: Synagogue "Beth Jacob".	100	5620=1860
9 חברת אור תורה (Society the Light of the Law; meeting place: the college Menachem Zion.	200	5605=1845
10 חברת תורה אור (Society the Law is Light) meeting place: the college Menachem Zion.	70	5637=1877
11 תקון ספרים (Society for preserving the books in colleges in good condition).	30	5633=1873
12 חברת פועלי צדק (Society of the righteous working men). Meeting place: ב"ה חברת פועלי צדק.	133	5635=1875
13 חברת דרך חיים וגמילות חסד (Society: The way of life & beneficence) meeting place: College "Orach Chaim."	120	5634=1874
14 חברת חסד ואמת (Society Kindness & truth) meeting place: College "Beth Hillel."	50	5633=1873

for religious purposes	number of members	Foundation-year
Aschkenasim-Hassidim.		
15 I חברה משניות וש"ס (Society "Mishna & Talmud)" meeting place: Synagogue "Tifereth Israel."	100	5629=1869
16 II חברה משניות וש"ס (Society "Mischna & Talmud" II). meetingplace: College "Beth Aron".	70	
17 III חברה משניות וש"ס (Society "Mischna & Talmud" III). meeting place: College "Zion Hamzujeneth."	70	
18 חברת תקון מזוזות (Society for preserving Mesusoth in good condition).	30	5637=1877
Moghrabim or North African Jews.		
19 חברת בטלנים (Society of those who are free from worldly affairs).		5625=1865
20 פועלי צדק (The righteous working men).	50	5629=1869
21 שומרי בוקר (Those waiting for day break) meeting place: College Salonica.	25	

B. for charitable purposes.

Sephardim.	Funds	number of members	Foundation-year
1 חברה א״ח״ד (Society of the 13). 13 women & 13 men.		26	5632=1872
2 חברה עץ החיים (Society "The tree of life.")		60	5634=1874
3 קופת בקור חולים (Womens society for attending to the sick etc.)		50	5605=1845
4 משכיל אל דל (Society for nursing the sick.)		100	5632=1872
5 שבת אחים ("Union ot Brethren").		100	5627=1867
6 גומלי חסד (Burial-Society).		120	
7 משגב לדך ("Support of the poor.")		286	5639=1879
Ashkenasim Perushim.			
8 גמילות חסדים (Charity Society).	Piaster 81.000	227	5630=1870
9 מעוז לדל ("Support of the poor.")	Piaster 15.000	50	5633=1873

for charitable purposes	Funds	number of members	Foundation- year
10 לינת הצדק (The unrecompensend night watchers).	Piaster 1000	260	5635=1875
11 תפארת ירושלים (The splendour of Jerusalem).		30	5633=1873
13 חברה קדישא (Burial society).	Lira Turki 40	200	5605=1845
Aschkenasim Chassidim.			
13 חברה קדישא (Burial society).	Lira Turki 10	150	5606=1846
14 חברה קדישא ח"ב"ד (Burial society Chabad community).	Lira Turki 25	55	5632=1872
15 חברה קדישא אסטרייך (Burial society, Austrian community).		40	5635=1875
16 גמילות חסדים ח"ב"ד (Charity Society, Chabad community).	Lira Turki 125		5636=1876

C. for industrial purposes.

Ashkenasim-Perushim.	number of houses	Foundation-year
1 מאה שערים (Hundredfold). Situation of the colony: North-west of the City, on the right hand of the Jaffa road. 13 minutes walk from the Jaffa gate in the tract of Land called „KeremKadkud."	150	5633=1873
2 אבן ישראל (The stone Israel). Situation of the colony: on the left hand of the Jaffa road to one coming from town. 13 minutes walk from Jaffa gate.	45	5634=1874
3 בית יעקב (House Jacob). Situation of the colony: on the left hand of the Jaffa road. 30 minutes walk from the Jerusalem citty-wall.	70	5635=1875
4 משכנות ישראל (The dwellings of Israel). Situation of the colony: on the left hand of the Jaffa road (to one coming from town South-west of the city. 20 minutes walk from Jaffa gate.	114	5635=1875

for industrial purposes	number of houses	Foundation-year
5 עבודת האדמה וגאולת הארץ (Society from promoting Agricultural pursuits and for the purchases of landed property) Number of members 100. Funds Lira Turki 250.		5636=1876
Ashkenasim-Chassidim.		
6 עיר הצדק (The city of righteousness). Situation of the colony; on the left hand of the Damascus road (to one coming from Jerusalem) about 6 minutes walk from the Damascus gate.	10	5635=1875
Caucasian Jews.		
7 בית שמואל (House of Samuel). Situation of the colony: North of the city just opposite the above mentioned עיר הצדק society.	24	

Jerusalem Jewish population and its occupations*).

1.

Leaving aside the small colony of Caraites, the Jews of Jerusalem are divided into: 1, Sephardim with the subdivision of Moghrabim; 2, Ashkenazim.

The Sephardim and Moghrabim follow the same religious rites, and, but, for their different languages[1]) and mode of life, would form only one community.

The Ashkenazim differ from them all, both hy a somewhat medified ritual and hy their language which is Judeo-German.

---

*) This article is suggested by and forms an answer to the first principal question of those 192 items of inquiry which the Board of Deputies of British Jews ask ed Messrs Montague and Asher in 1876 to answer. In the present number of the Year book it occupies the place of the annual review of the condition of the Jews and will be followed by the necessary supplementary information from year to year.

[1]) The Sephardim speak Judeo-Spanish called "Ladino" whilst the Moghrabim speak Arabic.

Of the Origin of these communities, the dates of their settlement in this city, and their history we shall speak in detail in our work. "History of the Jerusalem Jews from the time of their last readmission to the Holy City."

I. Sephardim *(inclusive of Moghrabim).*

They number 7260 souls of whom are Moghrabim 1290. The majority of them are natives of the city and — with few exceptions — Turkish subjects, generally well acquainted with the language of the country (Arabic.)

A minority of them are[2]) aged people who have come here from all parts of the Turkish Empire to spend the rest of their days in religious exercises on this holy soil. They are generally well-to-do people coming here either with their realized property, or having a fixed income to live upon which they receive as interest of their property in their native country.

Sephardim who are not able to live here on their own resources come only as Pilgrims and return to their homes knowing, as they do, that their community distributes no alms, except to the "Chachamim".

---

[2]) About 500 families come under this category.

Hence, all accessions to the ranks of the "Sephardim" community are an advantage to the Jewish community in general, for the new arrivals do not infringe upon the general income, but rather increase it, for they are no recipients of alms, whilst, on the other hand many of them found "colleges" (Jeshivoth), and of course their property after death remains here, generally for the benefit of some Chacham whom they appoint their heir.

Moghrabim speak Arabic.
Reverting to the majority of the Sephardim, natives of Jerusalem, they are, as to their position in life divided into

1. Chachamim
2. Tradespeople
3. Widows and Paupers.

The Chachamim numbering 290 families inclusive of 85 Moghrabim do not carry on any regular business, as that would involve their exclusion from a share in the Haluka[3]). — They are all maintained hy the charitable contributions which are distributed on the following principles.

---

[3]) Any exceptional cases to be found are those of Chachamim who owing to their getting married or having many children felt obliged to increase their income by some business, to whom, however, the Haluka is still left, as it is contrary to the Oriental genius to alter a thing once established.

1. The general "Haluka" (called Tiphereth Israel) is distributed among all the Chachamim according to their learning, the status of their family, and their general influence.

2. Haluka in behalf of the "studies in the colleges". All Chachamim who study in one college receive generally — with the natural exception of the presiding Chacham — the same share; — but according to the greater or smaller influence and position of a Chacham, "Colleges" are allotted to him to which a greater or smaller payment is attached[4]).

3. Payment for the *Messengers of the Congregations*. Four Messengers are constantly engaged in collecting in Asia and Africa the contributions towards the Haluka called "Tiphereth Israel", whilst a number of other Messengers are sent out, as occasion requires, to all parts of the world where Jews reside (excepting Poland and Russia) to collect money in behalf of any special object requiring extraneous help. Those who are chosen to be Messengers derive considerable advantage from this

---

[4]) It may happen that somebody attends a College who is properly speaking no Chacham at all; these are the cases of hereditary attendants, for a father has the right to make his son heir of the money-interest he had in the College.

office, for among the "Sephardim" to whom they are especially sent the authority and dignity of our brethren in the Holy Land and of their Chachamim is still unimpaired, and even among such Ashkenazim as they may visit during their journey, a Sephardi Chacham as Messenger from Jerusalem is much more esteemed than an "Ashkenazi" of the same standing, as the former speaks our holy language with much more facility and adress which gives him a wonderful advantage, especially among the Jews of the West.

Hence his collecting is generally successful[5]) in point of money, and he returns home with many honours bestowed on him during his travels.

All the moneys entrusted to him, even such as were given to him for his personal benefit[6]) he is bound to deliver up to the Community, the

---

[5]) A good example of this is the Messenger Rabbi Rachmim Franco, who was sent to France and England in 1869 to collect money for redeeming some property of the community which was pawned for fcs. 25000 and was in danger of being forfeited. Soon after his arrival in Paris he was fortunate enough to collect the whole of the sum required and without great troubl., as large sums were given him in a hump as fcs. 5000 by Count Comondo and 1000 fcs. by Caid Nissim Scemama etc., so that within a very short time he might have returned.

[6]) An exception in this respect make presents in made to him personally which he may retain.

rule being that, on return, he declare on his oath, that he has not kept back anything; nevertheless, this office of a Messenger is a very lucrative one, for a commission of from 30 to 50% on all money collected over and above all his travelling expenses, is allowed to him; whilst during his absence, his family receive his share of the Haluka "Tiphereth Israel" and of his College-money he receives the half, the other half going to the man who temporarily takes his place. Moreover, such a Messenger has often opportunity, during his journey, of becoming acquainted with rich people of a charitable turn, who either benefit him afterwards personally, either by periodical allowances, or by enabling him to publish any book he may have written or intend writing[7]) or endow, through him, some "College" in Jerusalem of which he, then, is, as a matter of course, the President, taking as his due an annual percentage of its income.

The office of "Messenger" is, therefore, a coveted one, and of course, only men of some standing obtain it.

4. *Payment for the performance of devotional exercises.* e. g. Reading of Mishna etc. on the anniversaries of the Death of anybody, prayers in behalf of the sick etc. This source of income is generally

---

[7]) See: "Lebanon" 1865 N-10 page 146.

allotted to the "Chachamim" of a somewhat lower standing, and though the payment is but small, yet it forms an important item of their income.

From this mode of paying the "Chachamim" results a general state of prosperity of the whole class; — those belonging to the higher social scale live, of course much more comfortably [8]) than the rest, but even the poorest among them are above actual want.

2. Tradespeople.

The "tradespeople" among the Sephardim live, on the whole, on their own resources, all the advantage they derive from the collected charity-funds being the payment, on their behalf, of the ordinary [9]) poll-tax the Government exacts. The poorest among this class receive, moreover, twice a year at the rate of $^1/_2$ Beshlek (about 5^d) per head.

As a rule, they are, according to the genius of the country, more fond of commerce and the lowest kind of unskilled labour (portering, water-carrying, cesspool-eleaning etc.) than of handicrafts.

---

[8]) Some of them may be called rich and either invest their money in building houses or in loans to merchants wo either pay them interest or make them their silent partners.

[9]) Extraordinary imposts of the Government they have to defray themselves.

Being familiar with the language and customs of the country, they keep with ease almost the whole of the drapery-business in their hands, buying their goods mostly from Constantinople, Alexandria, Beyrout and other Turkish sea-ports; — only a few European shops and some Mahomedan dealers whose specialty are the stuffs worn by the natives of the country are able to hold their own beside them.

Similarly, almost the whole of the money-changer's business which is pretty considerable here, owing to the coins of all nations being brought here by Pilgrims, is in their hands.

Some of these money-changers may be ranked as bankers keeping up a connection with the greatest banking houses in Europe, one of them is the well-known Sigr. Valero whose ability was recognized by the Emperor Francis Joseph of Austria by bestowing on him the Francis Joseph order[10]).

For the rest, they are chiefly engaged in dealing with the produce of this country, the richer ones among them advancing money to the "Fel-

---

[10]) The brothers Valero are a striking instance of what may be made of true Oriental Jews, when they are educated according to a rational mode. Their father was a Chacham here, but took care to have his children so brought up, that by their general knowledge and specially their knowledge of various European and Oriental languages they take rank with European bankers.

lachim" and receiving then in due time their crops, and also undertaking the purveyance to Government establishments[11]). Generally speaking, the people belonging to this trading-class live very comfortably and quietly, counting very few poor persons among them-their number is 242[12]) families, among whom are 58 drapers, 24, money-changers, 49, Grocers, 18 fancy-trimming-makers, 6 Coal-dealers, 7 Fowl and egg-dealers, 4 Second-hand clothes dealers, 5 Wine and liqueur-dealers, 6 Earthenware and China dealers, 5 Greengrocers, 2 Bankers, 13 Cookshop keepers, 4 Tobacconists, 2 Coffeehouse-keepers, 15 Pedlars, 1 Miller, 5 Brokers of old furniture etc. 2 Dealers in old iron, 3 Booksellers, 2 Cotton-dealers, 1 Tobacco-manufacturer 10 Clerks.

A minority of the class of the Sephardim tradespeople are handicraftsmen; — they do not ply many kinds of handicraft, confining themselves chiefly

---

[11]) Further details about their mercantile transactions will be found in the chapter on the "Commerce of Jerusalem".

[12]) The numbers given in this statistical statement are results of the Editor's personal inquiries made 1877 under very difficult circumstances, owing to the wellknown Oriental prejudice against all attempts at a census.

From time to time these figures will be tested by new investigations, and any changes that may have occure will be published in the next issue.

to such things as are necessary for the simple wants of the people of this country.

A good many of them are tailors, but with few exceptions, they devote themselves to the making of the Oriental style of dress; only such as work with Ashkenazim understand also to make European clothes.

Next in number are the tinmen who also are of the most primitive kind; — most of the work which Europeans require, such as roofing, water pipes etc. falls to the Ashkenazim workmen.

This division, too, although by no means living in luxury, is at all events above actual want and lives quietly and contentedly. It numbers 200 families viz. 27 tailors, 21 Tinmen 15 Shoemakers, 33 Cobblers (sitting in the streets of Jerusalem or itinerating the villages. They are mostly "Moghrabin"), 9 Goldsmiths, 8 Matrassmakers, 3 Barbers, 2 Blacksmiths, 2 Coffee roasters and grinders, 3 Joiners, 3 Sweetmeat makers, 9 Bakers, 4 Compositors, 1 Miller, 3 Brass-founders, 4 Coppersmiths, 1 Stonecarver, 1 Gunsmith, 1 Broommaker, 3 Auctioneers, 3 Hatmakers, 3 Musicians, 3 Bookbinders, 5 Whitewashers, 1 Stonemason, 3 Dragomans, 10 Nurses, 7 Law-Court-Practitioners, 12 servants in private houses[13]).

---

[13]) Further details about the income etc. of this class will be found in the chapter on "Jerusalem industry".

Some of these workers employ journeymen of whom there are perhaps 20 engaged in these trades.

The class of unskilled labourers mentioned above number 92 families of whom there are, 51 Porters, 23 Bakers Assistants, 4 Water-carriers, 5 Sewer and cesspool-cleaners, 3 Miller assistants, 4 Muleteers, 2 Rape-oil-carriers.

To this division belongs also a class of people which may be considered to form the connecting link between the trading-class and the Chachamim viz. persons occupying communal offices, earning their bread by their labour but receiving at the same time a share of the Haluka; it numbers 98 heads of families of whom are 30 Teachers in private and public schools, 17 Salesmen of meat 4 Writers of Phylacteries and Mesusoth, 17 Writers for the communities and for private people, 30 Communal beadles, servants etc.

III. Division of Widows, orphans, infirm persons and the respectable poor.

It comprises 125 *households* belonging to the "Sephardim" and receiving an assistance of from 20 to 40 Piastres per month and 100 persons belonging to the "Moghrabin" receiving 8 to 16 Piasters per month.

In addition to this scanty assistance the people belonging to this division have yet the income

arising from such work as the women and children can do[14]) viz. the work of charwomen. white-washing, flour-sieving. This latter occupation is altogether in the hands of Moghrabin Jewesses; the children's work is chiefly the cleaning the wheat by picking out all small stones etc.

Those who are unable to earn anything receive moreover assistance from the Soup-kitchen established for all poor "Sephardim"[15]) called "Tamchu".

As a matter of course, this class of people live very frugally, inhabit very bad houses and are not very clean, as compared with the rest of the community, as their women work out of doors and have no time for cleaning their own houses; their circumstances are altogether deplorable, chiefly of those who belong to the "Moghrabin".

A sub-division belonging to this class are a number of people who, though working hard for their daily bread, yet live on charity viz. the recognized beggars who make the round of all Jewish houses and collect in this way what little they require — they number about 120 heads of families.

---

[14]) Also handicraftsmen whose income is scanty have often to fall back on the help of their wives and children, as far as the latter may be able to earn anything.

[15]) This establishment grants for every Saturday a loaf of bread and a dish of food prepared according to the custom of the "Sephardim".

Among them are infirm persons of all descriptions (blind, lame etc.) who can do no regular work, and orphaned children; — some of them, however, ply this trade from inclination rather then from necessity.

But this occupation supplies no bed of roses; — if these poor people could (and if those who can, would) give an equal amount of labour and trouble to a regular employment they would earn more.

To give an idea of what trouble is involved in collecting a very small sum let me state that the smallest coin of the realm is 5 Paras [16]) or somewhat less than one farthing.

As this sum is for too much for the circumstances of this country to give to every beggar weekly, the Community provides a conventional coin of tin which represents 1 Para. There being some difficulty about changing these conventional tin-coins, they are passed only at the rate of 7 [17]) for a piece of 5 Paras. The beggar than has to call at 7 places before he can call a whole

---

[16]) It is true there is a Government coin of 1 Para, but prices being too thigh for anything to be bought for a Para, these 1 Para-pieces are rarely to be met with.

[17]) This was written before the war, but it is to be feared the course will not again rise so high-the poor people will be glad if it only does not fall still more.

farthing his own[18]). And considering that a man cannot live on less than four Piastres (or 32 pieces of 5 Paras) he must call at 224 houses. Some of them make their collection also in the Synagogue of men and women where some people who are anxions to give away charity-money during the time of prayers are glad of the opportunity of giving them something. Many of these poor people have to let their wives and children make part of their round in order to complete the work of collecting their miserable pittance.

Fortunately, people live here so closely packed together, that the calling on so many people is less than it would be in an European town, — yet the beggar has to be at his work all the 6 days of the week in order to get what he wants. He has to divide the whole town in 6 equal districts so as to get through it during te week, whilst on Saturday when they cannot run about, they receive their food from the "Tamchu".

---

[18]) This year things have even grown worse — owing to the increase of beggars and the decrease of means to assist the poor, the conventional tin-coins have gone done to not less than 12 for the 5 Para-piece. Twelve houses, therefore, a man has to beg at before he obtains one farthing — considering that not in every house something is giveu, it may be said that he has to go to 15 houses on the average before getting a farthing, and the days requirements can only be got from 480 houses!!

This is hard lines, especially for the infirm to whom walking and mounting stairs is terrible work, and it seems very desirable that for those who deserve the charity some arrangement be made to let them have in comfort what they now get in a way unworthy of a Community who is sincerely desirous of affording charity to its own deserving poor.

Among the "Sephardim" ought also to be counted the following two special subdivisions viz. the Georgian Jews and the Jews of Aleppo and neighbourhood. They conform to the rites of the "Sephardim", and live in the same way for which reason they are numbered among the divisions given above, but owing to their using the Georgian and Arabic language severally they have separate Synagogues with separate preachers etc.

2. Ashkenazim.

They are mostly natives of Russia and Poland, the rest come from the Astro-Hungarian Empire and a small minority from Germany and Holland.

They enjoy the protection of the respective Consuls of the countries to which they legally belong. The language of the country (Arabic) is not generally known to them, but the generation that is born in the country and those who have lived here many years speak also Arabic.

Although it is but 68 years since "Ashkenazim" began to settle here and they numbered then but 10 families, they have so increased by a constant influx of new comers that they now number 6660 souls.

During the last 25 years the bulk of the increase has taken place.

The reasons of the great increase which so rapidy took place are three.

1. The spirit of progress in the direction of European education which has been felt of late in ever new quarters alarmed many pious people of uncompromisingly orthodox calibre and caused them to flee with their children to Jerusalem where they hope to be safe from any such dangers.

2. The facilities of travelling and the diminution of travelling expences — together with the glowing accounts which people who for varions reasons, now and then, go to Europe, give to their brethren of our condition here, partly to give themselves out as very holy men, partly from love of exaggeration. — Many a one who was thereby induced to come here lives to regret the step he has taken.

3. The temptation held out by the Haluka which is being distributed among all without distinction and exception.

In the case of Jews from Russia there are yet special reasons arising from the political and

social condition of their country inducing them to come here.

The "Ashkenazim" may be divided into 2 classe:

1. Talmudical scholars and the aged.

2. Tradespeople.

The majority of the first class are the aged who, weary of this life's troubles, have given up all business and have come to Jerusalem to die here in peace and to be buried on the Mount of Olives in view of the site of our holy temple.

They bring generally with them their younger children from whom they do not like to separate.

There are also to be found people of middle age who, being childless and suffering from some disease know that their days on earth cannot be long, and come to Jerusalem for the same purpose of concluding here peaceably the remaining years of their life.

All people belonging to this class spend their time in religious exercises of all kinds, study of the Talmud, prayers and all good works in general.

Some of them bring their realized property with them, intending to lend it out here on interest, whilst others have invested their money at home and get their interest sent; — the income they thus procure together with their share of the Haluka is sufficient to keep them.

A very few there are also, who arrive here with a sufficient income to be able to do without all Haluka.

Others again who come here without an income of their own have generally arranged with friends and relations at home to receive from them some help in the shape of an annual remittance, and though these things are not very reliable and disappointments are frequent, yet they are some assistance and together with the Haluka keep people above board.

Some again have some income which they earn by communal offices[19]) they fill or by teaching in private houses, or devoting themselves to the religious exercises required in the ease of the sick and dying.

Their mode of living is, of course, according to their position and income more or less comfortable.

II. Tradespeople.

They may be divided into: Merchants, Handicraftsmen and Labourers.

---

[19]) such as Dayanim, Directors of Institutions, President of Colleges etc. etc. 255 families come under this head viz. 13 Dayanim, 27 Paid Presidents of Communities and Institutions, 15 Schochetim & Porgers, 60 Teachers, (private and public), 24 Writers (private and public), 35 Batlanim (those who pray and read the Talmud for the Dead), 63 Students in the Jeshiboth, 18 Beadles.

The amount of their income varies, of course, very much, according to the trade they ply, according to the ability they possess and according to the Haluka which the community to which they belong allows.

Efficient handicraftsmen whose work is in general requested and merchants dealing in articles of general consumption *may* make their living without the help of any Haluka; — it is however, not the custom to abandon their share of the Haluka; they have a right to it and do not feel induced to give it up [20]).

The majority, however, are not in a position to earn enough to live upon without the help of the Haluka; — not a few are even, in spite of the Haluka in very precarious circumstances.

I. Merchants.

215 families belong to this division, — the greater number of them as, indeed, the greater

[20]) Their apology is that the lists of all who have to receive here Haluka are made out in Europe, according to the number of people who have gone to Palestine and if here anybody refrained from taking his share, it would not benefit the poor here, but the unclaimed money would remain in the hand of the European Managers of the fund. They, therefore prefer to draw the money, and as some of them say, distribute it among the poor.

number of the Jewish population in general have come here from Russia and Poland.

Generally speaking, they sell only for home-consumption what they on the spot buy; — a few of them get their goods from Beyrout or Constantinople, and fewer still are they who import goods from France or Austria and export some articles to the same European countries.

They begin, as a rule, with very little capital, that little even being often, partly at least, borrowed on interest, and they are obliged to be satisfied with a mere nominal profit in order to do some business.

Of this class there are 47 Grocers, 21 Spirit's and Wine-dealers, 10 Tobacconists, 20 Flour-dealers, 23 Bakers, 16 Milkmen, 10 Butchers, 10 Brokers, 12 Mill owners, 7 Export-merchants [21]), 7 Corn-dealers, 3 Drapers, 4 Old- clothes-dealers, 9 Trimming and small-ware-dealers, 5 Money-changers [22]), 4 Booksellers, 2 Crockery-dealers, 2 Leather- merchants, 1 Ironmonger, 2 Coal-merchants.

The people belonging to this class are all in fair circumstances, the richer merchants making their living with ease, the rest having, of course,

---

[21]) Ethrogim and hides of various animals are the chief articles of export.

[22]) Two of them may be ranked as Bankers.

greater difficulties to encounter, but all earning as much as they require.

A few of the merchants here enumerated take no Haluka.

2. Handicraftsmen.

364 families belong to this division. They come from the same countries as the last-described class and are devoted to all kinds of work. On the whole they are good workmen, and most of the work which Europeans require here is done by them.

There are 45 Shoemakers, 11 Tinmen, 14 Goldsmiths, 42 Joiners, 35 Turners, 6 Blacksmiths, 3 Coppersmiths, 11 Watchmakers, 2 Brass-founders, 46 Tailors, 11 Bookbinders, 5 Sewing-machine-workers, 9 Coffee and Grit-grinders, 6 Engravers, 22 Writers of Phylacteries, 7 Builders, 10 White-washers, 5 Furriers, 5 Glaziers, 12 Compositors, 10 Printers, 8 Barbers, 2 Dragomans, 12 Dispensers, 3 Stonecutters, 3 Dyers, 2 Weavers, 1 Looking-glass-maker, 2 Upholsterers, 2 Potters, 4 Umbrella makers, 1 Saddler, 2 Painters, 3 Hat-makers [23]).

---

[23]) Besides these Masters there are 89 youths as apprentices engaged in these different trades, some of whom have by their labour, to earn their own bread; — of them are 17 Shoemakers, 4 Goldshmiths, 23 Joiners, 30 Turners, 3 Watch-makers, 8 tailors, 4 Bookbinders. There would be

Without entering here into the details of the state of these handicrafts which will he found in the chapter "Industry of Jerusalem", Imerely state that the number of handicraftmen far exceeds the real needs of the place in consequence of which all work has to be done very cheaply; even those who are engaged in work which cannot possibly be dispensed with, like tailors, shoemakers, joiners have the greatest difficulty to earn enough by very hard work [24]).

Hence, many of them who find it imposible to maintain their families by their scanty earnings, are obliged to emigrate to Egypt and to find work there.

In the worst condition of all are those handicraftsmen who have to work, not on direct orders but to have a stock on hand; having no ca-

---

many more apprentices, if they could, during their apprenticeship, receive their food. This being contrary to the established customs and their being no Institution affording such useful relief, poor boys have to betake themselves to any kind of work by which they gain something every day, but which offers no prospect whatever for their future-simply because they cannot help themselves.

[24]) Circumstances have in this respect not changed for the better since Rabbi Obadia di Bartenora visited this country nearly 400 years ago, for he writes in his letters: "There is no chance for anybody here of earning any thing by his ability or work of any kind, except for Shoemakers, weavers and goldsmiths: and even these latter have difficulty in earning their bread.

pital of their own, they have to borrow on high interest what money they require, and if they cannot sell promptly their stock, the interest ruins them and they cannot go on at all. For this reason many a workman consents to work in a Christian workshop at a very low rate of wages, hat he may have something certain, however little it may be; — not a few cannot even find such employment, and they would then, but for the little help of the Haluka, literally starve in the streets.

Some workmen who in Europe, would find no difficulty of maintaning themselves respectably e. g. painters, glaziers, saddlers and others whose occupation is more necessary for luxury than for necessity, have here very poor chances-their work is not much wanted, and they remain often literally without a morsel of bread.

Nevertheless, in spite of all the drawbacks this class has to contend against, it has, nevertheless a much better position, as a whole, than those people who know no trade at all and are altogether dependent on charity. A great many of these simply suffer, because, in their youth, nothing was done for them to enable them to learn some trade or other.

The Labourers.

To this class belong 215 families. They form the poorest part of the community, for in spite of

very hard work which they have to do they can scarcely, provide bread for their families.

Of them are 37 Day labourers, 6 Porters, 18 labourers in the Mills, 6 servants in Institutions, 3 Coachmen, 25 regular Beggars [25]), 120 Odd-jobmen or idlers, as the case may be [26]).

---

[25]) Itinerating the Jewish houses, as described above in the case of the Sephardim, and it is, therefore, clear that they have a right to be classed among the hardest-worked people in Jerusalem.

[26]) There are idlers and idlers; — many people count the class which we have described under Nr. 1 as idlers, but unjustly so; for though they ply no regular trade, they do employ their time usefully in study or pious works for which purpose they have indeed come here; — but the idlers here mentioned are quite of a different stamp. They are people who grew up at a time when all parents thought it a matter of course that their children must be Talmudical scholars and to learn a trade was considered a disgrace here, — to devote themselves to study they had however no adaptation and thus they were idlers living as best they could from their Haluka. But when their wants on account of their having married, increased and the income from Haluka decreased they had to betake themselves to whatever kind of work they could get, and thus they are now no more idlers, but their work is naturally not worth much, as they have not learned anything regular, and they are now in a very pitiable plight-working either as Batlanim or they travel about in Europe hoping to obtain a better income, but they do never succeed. Some of the younger ones have even, after they had get married, tried to learn a trade, and they earn now at all events something by the work of their hands, but it is to he hoped

It will be of interest to our readers to get a statement of the number of non-jewish traders etc. as well, which will enable them to form an idea of the whole of the Jerusalem industrial activity.

Among Mohamedans there are 286 merchants, viz. 39 Greengrocers, 41 vendors of eatables, 8 dealers in Charcoal, 4 venders of glass- ornaments, 2 vendors of cotton, 7 Earthen-ware-dealers, 17 Butchers, 36 Tobacconists, 23 Coffee-shop-keepers, 2 Millers, 8 Smallware-dealers, 54 Clothes-dealers, 55 Spice-merchants, 3 Auctioners, 7 Sesam-oil-manufacturers. Workmen they have 96. viz. 6 Bakers, 17 cooks, 9 Barbers, 6 Coffee- grinders, 8 Sweetmeat makers, 21 Shoemakers, 11 Dyers. 2 Pipe-makers, 4 menders of skins, 10 Scribes, 2 Builders.

Among Christians there are 148 merchants: 48 vendors of eatables, 6 Coffee-shop keepers, 4 Millers, 6 vendors of wax candles, 2 Soap-manufacturers, 12 drinking-shop-keepers, 8 vendors of mother- of pearl work, 38 Tobacconists, 6 Tobacco-manufacturers, 2 wholesale-merchants, 3 wood-merchants, 11 Green- grocers, 2 Photographers. Of workmen there are 154 viz. 12 Joiners, 14 Gold- & Silversmiths, 6 Blacksmiths, 2 Gun-makers, 10 Coppersmiths, 54 Shoemakers, 7 menders of copper-

---

that the future generation will only contain a very small sprinkling of this class of people.

vessels, 6 Bakers, 14 Barbers, 9 Cookshops, 1 Coffee-grinder, 4 masons, 8 Tailors, 1 Tin-man, 5 Apothecaries.

Among the European Christians there are: 4 Tailors, 1 Saddler, 4 Joiners and Turners, 2 Blaksmiths, 2 Bakers, 2 Hatmakers, 4 Chemists, 10 Teachers, 36 Employers of Governments or European Societies, 1 Butcher, 1 Bookseller & Antiquarian, 5 wholesale-dealors, 2 Bankers, 3 Hotel-Proprietors, 1 Master-builder, 2 Architects, 2 Shoemakers, 8 Medicalmen.

Many of these labourers, as well as the poorer handicraftsmen are obliged, as opportunity may offer, to do more than one kind of labour e. g. towards the end of summer, they are vere glad to earn an extra pittance by treading the wine-press, or at the time of removals, to carry furniture etc.

Generally speaking among Ashkenazim as well as among Sephardim, there is one class of people enjoyng rather better circumstances than *their fellows viz* the generation that has been born *and bred here.* Their advantages are:

1. They have a thorough knowledge of the inhabitants, their language and customs which makes commerce and all kinds of work easy for them.

2. They generally have interminable leases (חזקה) obtained in former years and enabling them

now to realize a small annuity by letting or sub-letting,

3. Their share of Haluka and extra-contributions sent from Europe is generally greater than that of Jews recenly arrived; in former years the Haluka or share of other moneys sent for distribtion amounted to more per head than now, and it is difficult to reduce the rate once established, whilst new-comers have to be satisfied with whatever is decided upon.

It is easy to see how these things give this class of peoble an advantage over the population recently added, snd also how difficult it is for new-comers who enjoy none of these advantages to compete with them.

Some people belonging to this division of Tradespeople are in receipt of special asistance granted to them by their friends (called מעות יחיד), and others again who from all their sources of income cannot make both ends meet resort to the expedient of going to Europe in order to collect money from their pious and benevolent co-religionists.

This is an intolerable abuse of what once used to be a justifiable proceeding. In former years, only scholars who had no business but occupied themselves exclusively with studies used to visit Europe when they were in special need of assistance, as e. g. for the dowry of a daughter or

something similar. But now, any handicraftsman who finds himself straightened tries to better his position by visiting our correligionists in Europe and begging from them. They are not always the best representatives of Jerusalem Jews and often cause the whole of Jerusalem to he evil spoken of by their unbecoming conduct. — As a natural consequence, not only do these people not succeed in getting much assistance, but they have brought into disrepute all who, even for legitimate purposes, go from here to Europe. This state of things is however, not quite as lamentable among the Sephardim but is confined to the Ashkenasim.

Administration of the Ashkenasim communities in general and the mode of distributing the „Haluka“.

The Ashkenasim are divided in reference to communal administration into Perushim [27]) and Chassidim.

---

[27]) The origin of the name "Perushim" has been much discursed and many erroneous derivations have been given. Christian authors have mostly identified the name with the "Pharisees" of the time of the second temple. That this is a wrong explanation is proved by the fact that

The description of the origin, customs etc. of these two divisions does not enter within the scope of this book and has, moreover, been described in all the standard-histories of the Jews.

---

the "Perushim" are now opposed by the "Chassidim" who, in reference to the distinguishing feature of the ancient Pharisees viz. their adherence to the oral tradition are at one with the Perushim.

Others again have found in the name Perushim an indication that they have separated (from פרש) from the Sephardim. That this is groundless may be proved by the fact that up to the end of the last century Ashkenazim who lived in these parts, together with Sephardim were known only by the name of "Ashkenasim". the appelation Perushim being quite unknown.

The fact is that the title Perushim was assumed in opposition to the sect of Chassidim from whom they have separated. After the end of the last century the Rabbis of Lithania and White Russia with the celebrated Gaon Eliahu of Wilna at their head, had in vain tried to bring the Chassidim back from the error of their ways, they sent out messengers to all the Jewish communities, warning them against any intercourse with the Chassidim whom they had excommunicated. and this separatiou from the Chassidim is expressed by the name of Perushim.

But after the time of the persecution of the Chassidim, people preferred to call themselves simply מתנגדים (opponents), as they thonght the name Perushim would only serve to kerp alive the old strife; — in books the name Perushim continued yet to be used, but the common colloquial language threw it aside.

Only in this country the appelatiou Perushim was continued. Disciples of R. Eliahu, the Gaon of Wilna, (some

The Perushim are in respect of the administration of the "Haluka", divided into different communities, called כוללים.

These divisions have been made to avoid inequalities in the distribution of the money sent here. Seeing that some districts sent more money than others while perhaps the number of people coming from there is less, people from other districts would be unduly benefited at the expense of their neighbours-hence the divisions which enable every district to apply the money in behalf of its own people exclusively.

But though this material advantage has been gained by the divisions, they have otherwise proved an unmixed evil.

For the bond of union which existed in the old times when these divisions were not yet thought of, however slender it was, gave the feeling to every one that he belonged to one large community; — This bond has however, been utterly broken and yet it would be impossible to restore the old union and even the attempt to do so would now do more harm than good.

---

of them being the very messengers above mentioned) settled first in Safed & then also in other places in Palestine; they found here Chassidim established, and iu order to mark, especially before the Sephardim, the fact that they are not one with the Chassidim, they retained the distinctive title of Perushim.

The number of Perushim congregations or כוללים are 9.

1. *Wilna* and *Samut* (comprising the Governments of Wilna and Kowno in Lithania, the whole of Curland, Livonia and Esthonia). It numbers 1173 Souls.

2. *Reissen* (comprising the province of White Russia). It numbers 380 Souls.

3. *Minsk* (comprising the Government Minsk) numbers 830.

Of these arre to be separated all the inhabitants of the town of Pinsk united into a separate community so that the remaining number of Minsk will be little more than 309 eventually. This separation is owing to the reason above mentioned: Minsk sends but little money, but the number of people coming from there is large, and their neighbours prefer to leave them to manage by themselves.

4. *Slonim* (a district in the Goverment Wilna) numbers 140 persons.

5. *Grodna* numbers 635.

6. *Warsaw* (comprising both the Perushim and Chassidim of all Russian Poland except the Governments of Suwalk and Lomza) numbers 500 souls.

7. *Suwalk* (comprising Suwalk and Lomza) numbers 275.

8. *Hungary* (called also שומרי החומות "Watchmen of the walls" and comprising both the Perushim and Chassidim of all Hungary) number 440 souls.

9. *Hod* (הו"ד being the abbrevation of Holland and Deutschland) number 100 souls.

Some of these coummunities possess special Synagogues and Bethamidrash in which prayers are offered up and the Talmud studied, not only by their own members but by any body in the neighbourhood who likes to make use of the localiity.

The Chassidim are divided into 5 communities כוללים.

1. *Wolhynia* (comprising the whole of Western Russia and numbering 770 souls.

2. *Chabad* [28]) (comprising all Chassidim belonging to the sect of Chabad; they come mostly from White Russia and numbers here in Jerusalem 380 souls, but the are united in reference to the distribution of Haluka with the Ashkenasim community of Hebron which consists entirely of members of the sect Chabad).

3. *Carlin* (comprising the Chassidim owing allegiance to the Rabbi that lives in Carlin, a small thown in the Government Minsk; within this Go-

---

[28]) The name is composed of the initial letters of דעת, בינה, חכמה, an invention of the Rabbi who was the founder of this sect.

vernment are all his adherents to be found (those of them who live in Jerusalem number 138).

Although this community is smaller and worse off in reference to Haluka than the sister communities, it has divided itself in two, each having a separate Beth-Hamidrash and living in opposition to the other.

4. *Austria.* Numbers 470 souls. They are divided according to the Rabbaim to whom the different sects of the Chassidim owe allegiance, but in reference to the distribution of their Haluka they form one whole.

5. *Roumania.* Number 330 souls. Are about to divide into those who come from Moldavia and those who come from Wallachia.

These different divisions of Chassidim maintain their different Synagogues; — in fact, they are compelled to do so by the different manners and customs they observe in reference to their divine service.

Only Volhynia and Roumania worship in the same Synagogue as they belong to the same sect and acknowledge as their head the Rabbi of "Sadagora."

Although the different divisions and sects into which the Chassidim are divided, are in general much opposed to one another, yet here in Jerusalem are very well united in all communal

matters in which they present a strong front against the Perushim.

Thereby it has been possible for them to make themselves independent of the Perushim although the latter are the majority here and have been much longer established, — and, thus, in reference to all matters of a general character, we need not take any notice of more than two divisions of Ashkenazim viz. "Perushim and Chassidim."

It hought also to be mentioned that the enmity existing between the Chassidim and Perushim in Russia is here much softened down, owing partly to the fact that when the Chassidim were here yet a very small minority they combined in all communal matter with the Perushim, and partly to the common persecution they had formerly to suffer on the part of the Mahommedans, which naturally drew them together.

The good relations thereby established between Chassidim and Perushim went even so far as to cause the former to imitate some of the customs of the latter.

To complete to number of all the Ashkenazim above mentioned 235 persons must be added who are not counted as the Members of any particular community; they are Proselytes who, as a matter of course, do not belong to any one congregation in particular and persons who either du-

ring the last 10 years have had no settled residence or belong to countries which have no communities here. The lists of recipients of Haluka are made out in such a way, that every one belongs to the community in whose district he has lived the last 10 years; persons who, for some reason or other, have left their home and not settled anywhere find no place in the lists and are asisted by whatever funds are at the disposal of all the congregations unitedly.

Annual Reports of old Jewish Schools. *)

Benevolent Institutions, & Voluntary Societies at Jerusalem for the year 1880.

Schools of the Sephardim.

Talmud Tora School.

The number of boys instructed here is 400 (about 50 more than last year [1]).

---

*) Detailed descriptions of the internal and external arrangements ot these Schools and Societies will be contained in a future issue of this "Year book".

It ought to be stated here that where we speak approvingly of these institutions we do so in the same sense in which European visitors have given their approving testimony, viz: considering them from the point of view of the actual arrangements. Our own views as to what is desirable for the improvement of these institutions will be found in the detailed description promised above.

[1]) This increase has been caused by the influx of Bulgarian Jews who preferred leaving their native country, to remaining subject to the new government.

Number of Teachers 12 (for 10 employed last year.

Instruction in Arabic has been given up for want of funds, the managers are however ready to introduce it again as soon as the finances will allow.

Beth Hamidrasch "Doresch Zion" (called the **Blumenthal School**).

The report of this institution is included in the article on the increase of the charitable institutions.

"Simon Edler von Lemel" Endowment.

Number of boys in this school 54 (14 more than last year) 20 of these scholars receive a monthly allowance (stipend) of fl. 20.

Since the teacher, Mr. Rosenberg, broke off his connection with this establishment at the end of the year 1880 without a successor having been appointed only Arabic [1]) has been taught

---

[1]). It is true that the pupils make a certain degree of progress in this language, but the school might do a good deal more in this respect if certain changes were made. The children only visit the school for a period of three years. Wenn they first enter they do not know sufficient to be able to receive instruction in Arabic, & they often do

The fact that the instruction in German has ceased, need not be considered as a special loss, because the children of the Sephardim have great trouble in learning German, and when they have obtained an inperfect knowledge of it, the advantages it secures to them in their business relations in Palestine are but trifling as has been proved in cases of former pupils.

That however with the study of German all instruction in common elementary science has been given up, must be considered a dis-avantage which ought to be speedily remedied.

If the trustees at Vienna could make arrangements with the Austrian Consulate here to have a few men, who appreciate a good secular education, admitted as members of the local Committee, then it will not be difficult to organise the school, under a new teacher, in such a manner that a regular education could be given in some language that is of importance for local business affairs i. e. either in French or Italian).

---

not continue their attendance to the end of the three years so that it sometimes happens that they study Arabic for only one year. It is therefore no wonder that they often easily forget what they have learnt. If the Arabic master were engaged, so as to give a special lesson, which those pupils whe have finished their course might attend & continue their study of Arabic, there, it would prove a great benefit tho the children, and the cost would be comparatively trifling.

The Rabbis of the Sephardim would make no objection, as the proposed change only involves a return to the old manner in which the school was conducted, about 10 years ago, and it is well known that the children then educated there were really enabled to secure good positions in life.

The "Eveline Rothschild" Girl's school.

The Eveline Rothschild Girl's school, founded in the year 1864, and supported by the Baroness Lionel de Rotshschild, has a teaching staff consisting of 6 Persons, viz. 1 schoolmaster and three lady-teachers to 4 Classes: Hebrew, reading & writing, Biblical History, French, reading & writing, Arithmetic, the elements of Geography, and Natural History, as well as the usual kinds of sewing.

Admission into the institution is granted to all girls of the Jewish faith, between the ages of 6 and 15 years who upply at the Commencement of the half-yearly term, and have their names taken down. In exceptional cases scholars are also admitted during the course of the half-year.

The instruction is given gratis and poor scholars are provided with all things needful for learnig, writing, and sewing, free of expense.

At the end of every half-year a public examination is held, on which occasion a poor orphan

girl who has attended the school diligently for at least 3 years, and who must be 15 years old at least, receives a sum of 200 francs in gold, towards her dowry Besides this several other poor girls receive articles of dress, or gifts of money as rewards.

The number of girls whose names were inscribed on the School-register during the 1st. six-month of the present year, is 151, of which 140 are of the sect of the Sephardim, and 11 of the Ashkenasim

With respect to age, there are:

Under 10 years old	73
Between 10—15 „ „	78
Total number	151

According to their native places they may be arranged as follows:

From Jerusalem	116
Other parts of Turkey	26
Egypt	1
Georgia	5
Bokhara	3
Total	151

In the former school-year (5639/40) the number of scholars registered was 273, of which 129 were inscribed in the first half-year and 144 in the second.

According to this, the Institution can record an increase in number of 22 pupils during the first half of the present year.

Unfortunately there is still much to be desired as regards the regular attendance in school. The desire to remedy this defect has induced the School-board to propose to the high-souled founders of the Institution, the establishment of a half-boarding school. This would however more than double the fixed annual budget [1]) of 7000 francs.

Talmud Thora of the North African Jews.

No changes have taken place in this institution during this year.

Number of scholars	40
„ „ Teachers	2

Schools of the Ashkenazim.

Number of scholars instructed in the School-house: 180

Number of Teachers 14

Number of scholars receiving instruction from special teachers at expense of the institution 50.

Number of scholars who receive assistance towards the payment of private teachers 75.

---

[1]) This proposal has since then been acceptad and carried-out, with very satisfactory results.

(Editor of Year-book.)

Two writing masters give two hours instruction daily in Hebrew Calligraphy.

The changes that have taken place here are results of the great poverty that has been general during the last few years. Many families whose childern had been in the habit of receiving private instructien, were obliged to give them over to this establishement, and at the same time the institution had to increase the salaries of the teachers, in consequence of the high prices of provisions. This has caused an extra outlay of 1200 P. during this year, and as on the other hand, the income has diminished because of the bad times, the institution now bears the burden of a debt.

Talmud Thora of the Hungarian Jews.

We have given all necessary information concerning this institution in the article on the Increase of charitable institutions etc.

The orphanage founded by the Berlin committee. All needful information concerning this institution is to be found in the above named article.

"Etz Chajim" College.

No. of scholars 31, of these 26 receive a monthly allowance in money.

Teachers 2, who give lectures under the superintendance of a principal.

He receives a salary, and sometimes gives instruction — but his chief duty is the supervision of the scholars, whom he examines from time to time.

No changes worth mentiening have taken place this year. As respects finances this institution is counected with the Talmud Thora of the Ashkenasim.

College of the "**Suckat Shalom & Meor Jacob**" Society.

No. of scholars 23, of whom 20 receive a monthly stipend.

Two new useful resolutions have been formed for this institution during this year.

1. That a quarterly statement of the income and expenditure be published in a Hebrew newspaper, and at the close of the year not only a balance sheet, but also a detailed report of the work and condition of the Institution be published in the above manner, and also written on a board and hung up in the Schoolroom. (Should this example be followed by all other institutions at Jerusalem, not only would the result be that they would bear a better character in the world, but it would materially assist their finances. Such a

report for the first 4 months of 5641 is contained in the local paper Habazeleth).

2. A register of the names of the scholars attending the institution is always to be hung up in the schoolroom, so that every one may satisfy himself as to the condition of the school.

The Agricultural Institution of the Universal Israelite Alliance "**Mikveh Israel**", near Jaffa.

This establishement founded in 1870 by the "Universal Israelite Alliance" under the direction of Mr. Charles Netter, and with the co-operation of some generous donors, especially of Mr. S. H. Goldschmidt, Vice-President of the Central Committee, is situated on the road to Jerusalem, at a distance of four kilometres from Jaffa. The area of the land conceded by the Oteman Government is about two hundred and fifty hectares, in the centre of which there are immense buildings — Seven hectares are cultivated as gardens; Six and a half as vineyards, the rest are devoted te general tillage.

More than ten thousand trees of which at least eight thousand were furnished by the nursery gardens of the establishment, are at this moment in their places. There are about eight thousand fruit trees of which more than two thousand yield full crops. Besides these there was a garden laid out last year with seventeen hundred

Citron trees (Ethrogim) likewise furnished by the nursery-gardens of the school.

The produce of the harvest of 1880, which consisted principally of wheat and barley, may be estimated at 12000 francs.

There were seventeen hundred kilos (about 600 hecto-litres) of wheat, and 1200 kilos (about 420 hecto litres) of barley.

The Agricultural school numbers at present thirty six pupils, most of whom are orphans, or friendless children.

Some have been placed under masters at Jaffa in order to learn handicrafts there, but the greater number are intended for gardening and agriculture under the direction of the head gardener attached to the establishment.

Besides this the pupils attend for six hours a day courses of lessons in Hebrew, religious and moral instruction, Arabic, general knowledge and elementary science. All teaching is given in French.

The present Director of the Institution is Mr. S. Hirsch. The school is placed under the Direction of Mr. J. Bunhimol. The instruction in Hebrew and Arabic is given by Mr. Rabbi Elijah Sassoon.

Benevolent Institutions.

Hospital of the Rothschild family.

The report of this Hospital is found in an article contained in this book and entitled "Review of the Sanitary conditions etc." by Dr. Schwarz, Superintendant of the "Rothschild" Hospital.

"Bikur Cholim" Hospital.

Because of the reduced income the superintendants of this Hospital were obliged to reduce the number of days from 3 to 2 a week. The number of patients who have receiwed medical treatment here is given in the above mentioned article by Dr. Schwarz.

Income during the year 1880.

Piaster 71.748.

Contributions by Residents in Jerusalem.

Piaster 44.798·5.

Expenditure.	Deficit.
81.960 Piuster.	10.212 Piaster.

Endowment for the Support of poor women at Childbirth.

This endowment of the Baroness Betty James de Rothschild benefits 120 poor women annually. Every month about 10 poor women in childbirth receive each a sum of 10 francs, in gold, as pecuniary assistance, as well as the quantity of linen needed for mother and child.

The sum deposited for this purpose amounts to 3000 francs per annum.

Jerusalem February 1880.

Dwellings for pilgrims & paupers on Mt. Zion.

For information refer to Article on Increase of charitable Institutions etc.

The Soup-Kitchen.

The hard times have caused an increase in the number of those who receive assistance from this establishment, and the outlay has exceeeded the income to such an extent that the money which the lady. superintendents had to borrow forms a heavy debt.

Free dwellings for the Aged and "Tea-Kitchen."

Information respecting this institutions is contained in the article on the Increase of charitable Institutions.

Gmilas Chasadim.

This society has again kept the foremost place amongst all local Benevolent societies during the present year, and has won universal recognition not only from its members, but likewise from all residents in the place.

No. of members admitted during ths year 29, of which number 9 are women.

The cash account for this year shows an increase of Piaster 23.243.

---

2. "Meos Ladal" Society.

This society has also made great progress during the present year, though not as much as the Society above mentioned.

No of members admitted during the year 11, of which number 5 are women.

The cash account for this year shows an increase of Piaster 5740.

---

3. Derech Ha-Hachayim Ugmilas Chasadim Society.

This association has also made progress during the past year, so that it was able to distribute a sum of 75.000 Piaster amongst the poor before the feasts.

It was also able to have a beautiful Thora roll written, and to have a beautiful "ark" made. At present a collection is being made amongst the members of this society, in order to get a parchment roll of the Profetical books prepared [1]).

The number of members admitted during the year was 16, of these 6 were women.

---

4. "Linas Zedek" Society.

This society as well as the others fulfilled its object in the best manner, so that it enjoys sympathy of all to whom it is known. The number of members who joined this society during the year is 30.

---

5. "Misgaw Ladach" Society.

The annual report of this association shows that it has made such progress, that after payment

[1]) Refer to the article on the Religious & social customs of the Jews of the Holy Land, under "Schabbas."

of all expenses there was a balance of 1000 frcs. in hand. With the help of this money, and a further sum of 1000 francs, which some members have advanced for the term of one year, without interest, the Society has purchased a good Dispens ary, and the managers of the Society have made arrangements with a doctor, by which he is to treat patients in a room behind the Dispensary, during certain hours, for which he is paid two thirds of the usual fee. This and other arrangements do all honour to this institution and its founders.

All strangers who have visited the above named five institutions have expressed the greatest satisfaction concerning them.

Population and size of ancient Jerusalem.

It is universally acknowledged, that ancient Jerusalem, shortly before its destruction, was not only a very beautiful and strong city, but it was also very large; its inhabitants numbering by millions. Visiting the city in the present day, it is found very small, but it can be seen by the site it occupies, that it was formerly larger, though at the most as large again, and how so many people could live there, remains a riddle: the religious man would say "God knows", while the man of the world thinks that the old accounts of it are simply exaggerated tales and fables. Science, however, is not satisfied with either of these answers, but examines the thing well and succeeds in arriving at a positive conclusion. One way to solve the difficulty has been to refer to the well-known fact, that Jerusalem was built on a hill, thus being capable of containing, many more houses, consequently more inhabitants, than a city of the same

dimensions built on a plain. But this conclusion is not correct. Supposing the plain on which the mountain stands measures 1000 metres square, and of 20 metres square, on an average, are allowed for each house together with the widt of the street, there would be room for 2500 houses. If the mountain have a slope of 45 degrees which would be very steep, the curved line, of surface would form, not 1000, but 1400 metres across the mountain, 700 on each side, therefore 400 metres more, thus making building room for 20 more houses! That might be a right conclusion to arrive at, had not the walls to stand perpendicular instead of forming right angle with the slope of the hill; but this, as is well known is an impossibility; for neither trees, nor plants stand in such a bent position, nor do men move about in such. In building a house, the first thing to be done is to form a horizontal plain for it, i. e at the bottom a wall must be erected, and level ground produced, therefore the houses which lie upon such a mountain form a row of small terraces, lying above and below each other, which if they were all at once to sink to the level of the foundation would, find room side by side of one another.

Yet a city built on a mountain, has really some advantages over one built on a plain: for instance, it has more point of contact with *air* and *light*. As these two factors have great influence on the existence and health of lifeless, as well as

living organic beings a city on a mountain may, without any dis-advantage be more densely populated than one in a plain. Moreover mud and all unhealthy materials run off more easily. A city on a montain presents some advantages over one in a plain, and can therefore contain a proportionately greater population, (the difference is however, not very considerable). But we are speaking here *principally* of the space and not of favourable or unfavourable ciroumstances. With respect to the available space one might think the people who live on a slope might dig into the mountain and form caves, as, for example, is done in Siloam, and thereby gain much more space. But we must not forget that when a mountain is dug into, by the inhabitants below, the inhabitants above can only dig *beside* the lower excavations, not further downwards, as can be done every where by the inhabitants of a city in aplain, who can form rooms dowuwards as far as they please, even to the centre of the earth. There is then no gain of space when only ordinary excavations are made; if the whole mountain is hollowed out, then indeed there may result a difference, but for such excavations the mountain must be very steep, more so than the hills about Jerusalem are.

The number of inhabitants of ancient Jerusalem cannot be proved out of the Bible although

there are accounts here and there of the great size and population of the city.

In the time of Nehemiah the city was large and great, but the people were few therein, so that in order to increase the population, many people were brought in from the country. Then we know that every Israelite was called upon to go up yearly to Jerusalem for the great feasts, and that at that time an immense crowd of people were assembled in the city. It was the same at the time of Christ and the siege of Titus. But that was not the real population. In time of war, too, many people fled from the country into the strong city for safety.

The author of the 2. Book of the Maccabees (V. 14) relates that Antiochus Epiphanes caused a massacre in the city lasting 3 days in which old and young husbands and wives, youths and maidens, and even infants in the cradle, were slaughterect, none were spared; so that 80.000 perished; 40.000 were taken prisoners, and 80.000 were sold; so that (without those that remained) for he left some as officers in the city, there must have been at that time in Jerusalem (if these figures be correct) a population amountig to at least $^1/_4$ to $^1/_2$ milloin.

Hecateus of Abdara, who also lived in the time of the Maccabees, says amongst other things: there are in this country of the Jews many strong

places, and one of them is a *large town & very strong*, it is more than 50 stadia in circumference, and has about 120.000 inhabitants, it is called "Jerusalem". Aristeas also describes the city and gives a circumference of 40 stadia, 10 less than Hecateus gives before him. But our principal authority is the Jewish Historian *Flavius Josephus.* He speaks repeatedly of 2—8 millions, and gives in his description many details, and fixing upon 33 stadia as the circumference of the city, i. e. considerably below the number of his predecessors, which is rather remarkable, as he is very fond of high numbers, and often exaggerates. Indeed in another place he rally gives a greater figure, and appears to contradict himself. For example, he descrihes the walls of the city as having 90 towers, each tower being 20 Ells wide, & places 200 Ells distant from the next, which would give a circumference of 54 stadia. It has been attempted to explain this contradiction, by the fact that the walls had very many *zigzags*, and that these when measured would amount to 54 stadia, whilst the real circumference of the city, measured 33 stadia. But, though Iadmit in general that there was a zigzag line which is quite natural, the difference between the two numbers is too great to make this explanation acceptable. The walls must have looked like an indented wheel which is quite out ef keeping with the actual formation of the graund and the course of the valleys.

There were parts which ran for a long distance in straight lines, and had only projecting towers. We think therefore that an *error in copying* has crept into these numbers, and indeed the given distance between the towers of 200 Ells proves this. For according to the then manner of carrying on war, 200 Ells without any projection between the towers, were too great a distance. In the present city too, especially on the East side, where the towers are standing on hewn rock-boulders, they are much smaller, and on an average about 60 metres, that is about 120 Jewish ells, distant from one another. The copier has therefore retained 3 figures, and also the number 2, but instead of writing 120, he has written 200.If 120 ells are reckoned as the intervening distance, and the width of each tower of 20 ells is added, we get 140 ells and 90 times 140 makes 12.600 ells. The ells at 20 inches, and the stadium at 600 feet make 36 stadia, consequently there remain over 3 stadia for the zigzag which is a reasonable calculation,

That the circumference of Jerusalem indicated by Josephus is the correct one, is shown by an other circumstance. Titus caused the city to be enclosed by a wall of defence hastily thrown up along the slope of the valley, and these fortifications amounting to 39 stadia, must of course have been a little larger than the circumference of the city, because they ran some distance from it, and mostly beyond the valleys.

We must thesefore accept the 33 stadia (i. e. $^1/_2$ hour) as the circumference of ancient Jerusalem, which is indeed usually received and admitted by all learned men. In a perfect circle 33 stadia are equal to 86 square stadia: in a square (in which every side would measure $8^1/_4$ stadia) they are squal to 68 square stadia. But the form of the city was neither a perfect square nor a circle, but more like a parallelogram, but with unequal and broken sides. Also zigzag lines, so that the whole area of the city may have been 60 spuare stadia. If we calculate in round numbers 600 feet (namely the whole length of one stadium) equal to 200 yards, a square stadium would be equal to 40.000 yards, and 60 square stadia equal to 2,400.000 square yards for the whole city.

How many inhabitants, then, lived there?

Or rather, how many inhabitants could have lived there?

To answer that requires a long examination. The present city, together with the walls, measured 1,046.000 square yards, is nearly the half of the old city, which therefore exended far beyond the present limits; viz, on the south over all Mount Zion with Ophel, as far as the pool of Siloam (which is commonly accepted) and on the north, to the Tombs of the Kings; but this is disputed. But the decision of this question does not

concern us here. We keep then the 33 stadia as the circumference of the city, and adopt the idea of the city extending so far, giving an area of 2,400.000 square yards, more than double the circumference of the present city.

If we knew how many square yards were allowed for each person, we could soon calculate the whole population, but we know nothing at all about it, and can only make comparisons with the present.

If we take the present city as having 25.000 inhabitants, there will be about 42 square yards for each person.

The town of Jaffa has about 15.000 square yards. According to Baedeker it has altogether 8000 souls; and if we reckon 3000 as being outside, and 5000 inside the town, there will be about 30 square yards for each person.

According to Fergusson, in Cairo there are about 48 square yards to each person, and in Constantinople about the same. In Benares, the most densely populated town in India, 40—45, in Calcutta after deduction of the great squares, even 70 square yards.

Concerning European towns, Hamburg, which is the most densely populated town on the Continent, has 27 square yards to each person. In London, the *city* has 30, and the surrounding parts

118 square yards. Liverpool, one of the must populous town has 34 square yards.

From this comparison results, that the average in the East and West is almost equal; of the European towns there is Hamburg. with 27, and of the Oriental towns, Jaffa with 30 square yards, each the most populous! and Calcutta in India, and London without the city the least populous. Jerusalem, Benares, Cairo and Constantinople are about equal with Liverpool etc.

If we take the lowest proportion, for example, Jaffa with 30 sqare yards, for ancient Jerusalem, there was a population of 80.000 souls, and if we take the proportion of the present Jerusalem, where there are 42 spuare yards for each person, there were in the ancient city almost 57.000 persons. We know however that in Jerusalem of the present day, 4 times the actual population could live (which is really possible), so that instead of the 25.000 we should have 100.000, which would leave $10^1/_2$ yards for each person, according to this ratio, the population of ancient Jerusalem could have been about 228.000 people and this would be near the truth, viz. that ancient Jerusalem, extending as described above, had a standing population of from 200.000 to 250.000 inhabitants. Durnig the feasts many outsiders naturally came into the city, when the people must have been very much crowded, and more so even at

the time of a siege. From the history of the siege by Titus however, Fergusson comes to the conclusion: that the standing population of ancient Jeruaalem may have been only 25.000, and says: if the city had had much more than 25.000 inhabitants, considering what brave people the Jews always proved themselves; Titus would not have trusted himself to attack and besiege it with hardly as many soldiers; for according to the rule, the besieger meeds 4 or 5 times more than the garrison of the fortress. He had however only 4 legions and some auxiliaries, altogether 25 to 30.000 men, whilst in the city, there were 23.400 fighting men, namely under Simon 10.000 under John 6000, the Zealots 2400 and the Idumaeans 5000, therefore 23.400 men. Though they were quickly reduced in numbers by fights among themselves, and with the Romans, as well as by sicknes and hunger, yet it is remarkable that the Jews, in no way deficient either in courage, foresight, or strength, (and indeed they beating back the Romans sometimes), were not strong enough to drive them further away or to break through the chain of the besiegers, which would very well have been possible, if they had had 10.000 men to concentrate upon one spot.

Moreover, if they had had a stronger garrison, Titus would not have ventured to place a single legion on the Mount of Olives. This was, indeed, a weak position for so small a number;

the Jews soon noticed this and undertook a successful sally, so that Titus was compelled to change the distribution of his force. In studying the history of the siege, capture, and destruction of the city, we cannot help coming to the conclusion that the Jews have had to yield to overwhelming numbers. Plausible as this may sound, Fergusson evidently undervalues the numbers of the Jews and Romans as well as the value of Roman skill in warfare when opposed to the comparatively unpractis'd Jews. But. in reality, there were more men than he calculates. Vespasion had advanced with 60.000 men, (10 legions) and though the army had no doubt been diminished through war and sickness, yet, on the other hand, many desertions from the opposite ranks swelled its numbers. Titus had, in the first instance, 3 legions with him, then was added the 12. formerly under Cestius which had been beaten by the Jews, and then the 5. joined him from Jericho; and altogether there were therefore 5 legions of 6000 each = 30.000 men; then 2000 came from the garrison in Alexandria, and 3000 auxiliary troops from the Euphrates. So altogether, without the deserters who joined him there were 35.000 men, (Bell. Juad V. 1. 6), and Baedecker gives their number as 36.000, which is probably correct. Then the Romans were practised soldiers, strictly obedient to a single leader, whilst the Jews were under several party chiefs, and thereby unequal to

the successful defence of their city, as Josephus himself fully describes and deplores. The above-mentioned arguments, which conclude that there was a small population, have therefore no real worth. We must rather be guided by the actual space covered by the city in our judgement as to how large might the population of Jerusalem have been. For while Hecateus, as mentioned above, gives 120.000 inhabitants, and according to the book of the Maccabees, $^1/_4$ million of inhabitants might be supposed, Tacitus gives 600.006 inhabitants during the siege, and according to Josephus there perished at that time 1,000.000 people, from hunger, sickness and the swords, so that through one gate alone 115.000 bodies were carried out; 97.000 were sold as slaves, and to 40.000 Titus gave their freedoud, which amounts altogether to $4^1/_4$ millions (Bell. Jud VI. IX. 3). He adds however, they were not all citizens of Jerusalem, but many of them had come up for the feast, and were detained because of the siege. He confirms his opinions that the city really contained so many men by stating. Cestius wished to number the people, but instead of that 256.700 Paschal lambs were counted [1]); Considering that at least 10 persons join in one lamb, sometimes even 21, we get a population of 2,700.000 and in another place

---

[1]) Compare Tosephta Pesachim Cap. IV and Bably Pesachim fol. 64 col. 2 where a similar account is given

(Bell 2. 14, 3) he says: that when Cestius came to Jerusalem, 3 million of Jews, surrounded him with their petitions.

According to the Gemara [1]), the temple court alone could contain 100.000 men, who eight keep their passover there (German (Joseph. 8. 19. 9. Part II.) Eusebius also credited Josephus in this

---

with this difference that there the counting was undertaken at the bidding of Agrippa and the result was 1,200.000 (which, however, was considered an extraordinary high figure (פסח וועודים).

The statement of Josephus that there were ten to 20 persons participating in each lamb is there confirmed.

True, the talmudical account ot the transaction does not bear the stamp of historical accuracy, but belongs to the species of description known as לשון גוזמא, as may easily be inferred from the round figure of exactly 1,200.000 and from the circumstance that the figure is described as twice the number of those that had gone out of Egypt כפלים כיוצאי מצרים); yet, if consideration of these two circumstances viz. that the figure is considered extraordinarily high and that it cannot be taken as historically exact, we reduce it by one half and accept 600.000 as the right one there still remains a considerable difference between the statement of Josephus and that of the talmud.

[1]) In our knowledge there is no such statement to be found in the Talmud as the author here assumes according to Gfroerer's German edition of Josephus with notes by Hoffmann (Stuttgart 1836) in which however the original authorities are not specially cited. But something referring to the subject in found in Mishna Pesachim Cap. 5 10 as we shall shew presently.

and speaks of 3 millions. But all these statements are evidently very much axaggerated if they are applied to Jerusalem alone and were repeated one after the other without closer examination. For example:

If according to Josephus, own statement, the court of the temple amounted on one side to a stadium, or 200 yards, the whole would be 40.000 square yards, from this the inner Temple together with the "Haichal" must be deducted, which would be about half, and 20.000 yards, and how 4 men could be placed on one square yard is a riddle i. e. *impossible.* The same impossibilty results when the calculation is applied to the whole city, for

---

In the note 1 we have cited Tosephta Pesachim Cap. IV and Babli Pesachim fol. 64 col. 2 from which we learn that a number of 600.000 persons may be assumed to have been present in the temple at the feast of Passover though Josephus fixes the number only at 200.000.

But whichever of these figures we accept, the above Mishna shews us that all who sacrificed the Paschal lamb found room with in the Temple area, for it says expressly that if the Feast of Passover falls upon a Sunday, the killing of the lambs only was allowed on the previous Saturday, whilst the skinning, the carrying of the carcase and all other work connected with the sacrifice had to be put off to the evening, hence all three divisions into which those. that brought sacrifices were divided had to remain within the Temple-area viz. the first division in the Temple. Cours the second in the "Chiel" and the third in the place where the animals were killed.

there would only be 1 yard — square per person, When therefore these large numbers are given they relate evidently more to the people in general, i. e. the adult population. We now return again therefore to the above mentioned result: that the ordinary population of Jerusalem was from 200.000 to 250.000 souls, but during the siege about three times as large, in round figures about 600.000, as stated by Tacitus, and in our days, accepted e. g. by Baedecker.

This result may be arrived at also by the following calculation: Each room of 20 square yards may, in the East, give shelter to 4 persons, assuming the houses to be of 3 storeys, an area of 20 square yards would suffice for 12 persons. But to the extent of the empty room there must be added for thickness of wall $^4/_7$ of the size, i. e. $11^1/_2$ yards, so that each person requires about 3 square yards.

But from the total area there have to be deductions made for the streets, empty places, pools, fortifications, some small gardens and for the lesser rate of inhabitants to be found in the places.

For all these things we may reduce the whole by one fourth, which would have 1,800.000 square yards, i. e. at the rate of 3 square yards per person, room for 600.000 inhabitants. This gives, then, the very same result.

But 3 square yards person is very close and could only be suffered in times of need.

Dr. Thompson has in his interesting book, "The Land and the book" treated the same question. His remarks are true and are worth repeating, and in order to be brief, I will combine with them what I have to say on the matter.

The town of the East are walled in, the line of defence is not made unnecessarily long, but rather as short as possible. Hence all the area within was used and built upon as far as possible, and few gardens [1]) only were found. Kings and nobles alone indulged in such a luxury. Hence too, the streets and open squares were reduced to the lowest possible dimensions; hence, too, the market were outside the walls; judges assembled at the gates to decide on legal matters, where all passers by could easily follow the procedings and where the people in the law-suits could easily be accomodated. The streets, moreover, were most likely, like at the present time, not only narrow but generally arched over [2]). — Nor had Eastern

---

[1]) In really there were in Jerusalem no gardens at all, except such in which, from the time of the Prophets, a species of rose was growing which was wanted for the altar of incense. as may be seen from the passager of the Talmud cited under Note Nr. 4.

[2]) Although it is quite true that, according to the general custom of the East, the streets are arched over yet

people ever much furniture that required space, and of separate bedrooms they were not in need.

In the special case of Jerusalem it is yet to be considered that it was the political and religious capital of the land, where the whole nation had sometimes to assemble. In preparing habitations, therefore, attention was naturally given to their being so arranged as to be able to accomodate as many people as possible.

Private life in Jerusalem had to give way to one more sociable, and public. The houses formed a kind of barracks or Hospices for Pilgrims, in which the guests had the right to claim shelter [1]). Then tho town was without all manufactures or other mechanical contrivances, which require much space. Besides Jerusalem was not a town of peasants; there were neither barns nor stables of any importance. Except the king or nobles, scarcaly anybody possessed animals, as they ware not needed. The Jerusalemites had, mostly, offices in church or state; there were also soldiers and as

---

Jerusalem at the time of its being the Jewish capital was an exception, as we find expressly stated in Tosephta Negaim Cap. 6 and in Babli Baba Kama fol. 82 col. 2, and as Maimonides, too, has accepted, according to Halacha Habachira Cap. VII. 14. The exception is owing to the laws of purification; people passing under an arch in which there was something unclean became thereby unclean אוהל הטומאה.

[1]) In confirmation of this see Tosephta Negaim Cap. VI. and Aboth de Rabbi Nathan Cap. 35.

there were many schools, there were of course teachers and scholars; besides there were merchants or shop keepers and bankers; all who could press together into a small space, because none of them required much space for himself and so from 200.000 to 250.000 could live together quite comfortably (though of course, close together), and during the festivals or sieges many more could be received if neeessary. So that the city might include $^1/_2$ million inhabitants. But as a rule, those who came to the Feasts, lived in tents outside the city, Especially on the Mount of Olives, as far as beyond Bethany [1]), this district

---

[1]) Without having the intention of contradicting or confirming this statement. Ideem it bnt righi, that the eating of the Paschal-lamb could not take place in this district, as this sacrifice, (like all other sacrifices of the species קדשים קלים) could be consumed within the walls of Jerusalem (Babli Pesachim fol. 85 col. 2 an d Maimonides Halacha Pesachim 9, 2).

It is quite true that the Talmud speaks of a Bethphage where the paschal lamb may be eaten, but that place is not to be identified with the Bethany and Bethphage of the New Testament, but is expressly described as a place situated within the walls of Jerusalem (Pesachim fol. 62 col. 2).

Our Author's authority "Caspari's chronologisch-geographisches Leben Jesu Christ" (Hamburg, 1869, Rauhes Haus) cites as proofs for his divergent opinion many passages from Talmud Babli, Jerushalmi, Sifre etc., but in none of them have we found any confirmation of what he

being considered holy, and belonging to the city, or forming a part of it. If therefore the old writers speak of from 2—2½ and even 3 millions, they mean the city including the encampments outside, and are then not exaggerators, and when Josephus says that over a million perished during the war, he means not from the town alone, but also from those outside, which is not an exaggeration. According to this interpretation then, the old accounts are not contradictions of each other! But there has been objected that such a number of people could not have been provisioned upon such sterile ground as is near Jerusalem. For a population even of 200.000 only this would be very difficult even in time of peace but in time of war how much more so!

But one forgets that those who came up for the feast had to bring provisions with them for their stay in Jerusalem, also the offerings & tithes for the priests, the Temple-service and their vows, therefore they were provisioned. If no guests came,

---

says; some passages he has evidently misunderstood, as they do not speak at all of the object in question, whilst others altogether contradict him. But the Talmud fully acknowledges the difficulty of explaining the presence of so great a population, and describes it as one of the 10 miracles that happened at the temple in Jerusalem that none said to his neighbour, it was even too straight for me to pass the night in Jerusalem. (Aboth 5, 5).

their tribute would provide not only themselves, but also the whole city with all necessaries, just as it is in Jerusalem at the present day. If no pilgrims come, trouble begins, but if many come, there is profit, and every one is better for it.

Jerusalem has in this way quite different circumstances to other towns. It is still to be mentioned that ancicnt Jerusalem was properly built, every thing being well laid out and arranged; and if that were the case at the present time, it could contain more than 4 times the actual inhabitants, i. e. 100.000. But that is entirely not to be wished nor indeed is it likely to happen again. It is better if the city spreads outside, (and there is already a beginning made) than that the population should increase inside to such a degree.

Even the old prophet speaks of a future extension of the city, the fulfillment of which, I believe has already begun.

Extension of Synagogues and charitable institutions in Jerusalem.

1. Dwellings for pilgrims and paupers.

This institution has made great progress during this year. Five new houses have been erected opposite the western corner of the first row of houses. These are in every respect superior to all that have been hitherto built. They each consist of a kitchen, a magazine, a room for living in a little chamber adjoining, and are most comfortably arranged both internally and externally. One enjoys an abundance of both light and air, and there are a good many cupboards and plenty of other domestic comforts. Close by there are 3 rather smaller houses for widows arranged in exactly the same manner.

All these improvement owe their origin to a benefactor, who had not only already done very much for this institution, but who is universally

known for his generous exertions on behalf of the poor of Palestine, as well as of other countries; namely the well-known philanthropist Baron Wilhelm Carl von Rothschild of Frankfurt on the Maine [1]).

They who live in these 8 houses enjoy the same priviliges as those who occupy the houses formerly endowed by him, i. e. they are allowed to live in them for five years.

Another benefactor belonging to the samc town, viz: the late Rabbi Dr. Frankel (of Frankfurt on the Maine) has remembered this institution in his legacy, by ordering the erection of a synagogue for it, to be built with money left by him for the purpose. His heirs were prompt in the execution of his will, and this year they not only built a handsome Synagogue, at their own expense at the eastern angle of the first row of houses, but also provided the same with several rolls of the law and a library, and arranged a synagogue for women and two dwellings for the "Chasan and Schames".

The new cdifice was solemnly consecrated in

---

[1]) The express stipulaion of the donor whas that his name should remain modestly concealed. As however it was betrayed by a fortunate mistake, we do not hesitate to make it public and cannot help recellecting the words of our sages: "He who flees from Honour is pursued by her". כל הבורח מן הכבוד, הכבוד רודף אחריו.

the month of Tishri amidst the rejoicings of all resident Israelites.

Besides this, much that is useful has been done by the Central Committee of this institution at its own expense during the course of this year.

In the first place all houses that had become leaky or otherwise defective have been thoroughly repaired and improved.

Then several small houses which could hitherto not be used as dwellings and only served as magazines have been so completed, by their orders, that they now afford good lodgings, and in this way four new numbers have been added to the habitable houses of this institution.

Besides this an adjoining house has been purchased by the Committee, and a large and handsome gateway with a porter's lodge has been built on its site.

The whole of the ground has been levelled so that there is no more any danger of becoming footsore by merely walking over it, as was hitherto the case.

By the planting of shady and fragrant trees on either side of the road a long felt want has been satisfied, The road used to be so encumbered with filth and rubbish that it was undoubtedly injurious to the health of those living there, and the entrance to the way leading to the houses used

to hang under an archway, so low and overbuilt that foreign visitors could only with difficulty make up their minds to pass under it. Now, however these dwellings enjoy the purest air, and the approach to them is magnificent.

This last improvement caused an outlay of 40.000 marks.

---

2. The Juda Touro Alms-houses.

Sir Moses Montefiore Bar't whose deep attachment to Jerusalem is well known gives still his special attention to the completion of the arrangements counected with these "Alms houses" which owe their origin to the late Juda Touro of New Orleans, America.

Water being the most needful provision in this thirsty land, Sir M. Montefiore has had an extensive new cistern built on which sufficient water for the whole year for all the dwellers in the Alms houses can be collected. To get clean water into the cistern, a large surface of the garden has been levelled and paved, and the roofs have been supplied with water-pipes, so as to draw the water from a large area.

The enclosing wall too, has been well repaired and supplied with a new entrance-gate in the middle to which is added a watchman's lodge for the better protection of the property.

The whole row of houses has been supplied with a Veranda over which a cloth can easily be spread, so that the inhabitants can enjoy shade even during the hottest hours of the day — a great boon in this country.

Moreover, in front of every tenement some trees have been planted, and small vegetable-gardens arranged which are not only a help to the poor by what they produce but give also an opportunity for engaging in agricultural work the people who till now have been perfect strangers to it, a matter which may hereafter be of great importance.

An incidental boon that has come to the community by these improvements is that the whole of the work was done under the superintendance of a European architect, by Jews who were only too willing to do the hardest work for wages not greater than those received by the common Fellaheen, refuting thereby the common impression that the Jerusalem Jews are nothing but idlers.

All honour to the philanthropic baronet who thus, even at his advanced age, does not cease to benefit Jerusalem, and the whole of our community feel that they are under eternal obligation to him.

---

3. Sir Moses Montefiore Testimonial Fund.

This institution of the activity of which nothing had hitherto been heard, has lately made a preparatory step in order to help forward the erecton of the houses begun some years ago, outside the city by the loacl Building Societies, though, indeed the Committee found it at first rather difficult the render assistance to an already existing Society.

The Society "Mishkenoth Israel" has made an agreement with the above named Committee, to erect, in the course of the years, the 80 dwellings (40 houses containing two dwellings each) for which object the Testimonial Fund has advanced the sum of L. 300 free of interest for the space of 15 years the Building Society having to find the rest of the capital required.

The money advanced is to be repaid as follows: Every member of the "Mishkenoth Israel" has to deposit L. 3 at once and to pay L. 3 annually for 15 years in order to enable the money borrowed without interest to be refunded.

According to the plan which has been adopted, a new and sufficiently large synagogue, bearing the name Maskereth Moshe is to be built.

---

4. The Synagogue "Beth Abraham" in the Colony **Mishkenoth Israel.**

The direetors of the Building Society "Mishkenoth Israel" have for years past felt that they ought to erect a synagogue for the members of the Society, so that they would not be liable to suffering because they have to visit a distant house of prayers thrice a day.

In order to obtain money for this object collecting boxes were put up in the houses of all the members, and as it proved insufficient whilst the want of a synagogue was constantly more pressingly felt, the directors built a house of God with all necessary furniture, with money borrswed on interest.

The debt thus incurred has long been a heavy burden to the Society, but this year God put it into the heart of the late Abraham Sussmann (formerly the first Shochet in London to spend L. 100 of his money for the purpose of relieving the Society of its debt. The synagogue as well as the new houses which are to the built are to be called afler him "Beth Abraham" and he will ever live in the grateful remembrance of the members of the Society.

---

5. The heads of the community "Grodno"

have huilt 10 dwellings (each containing 2 rooms with all needful arrangements in the colony "Beth Jacob" outside the city. 16 families belonging to this community live there rent-free for 3 years.

---

6. The heads of the community "Minsk"

have bought a house in town containing 10 rooms for L. 800, the income from this house is to be made use of in order to assist poor widows belonging to this community to pay their rent.

---

7. Asylum for old people and tea-kitchen.

In this institution shelter is given to old people, wathever Israelite community they may belong to, and also a small pecuniary allowance daily in order to enable them to obtain the necessary food.

Needy persons can also obtain here, every morning and evening as much tea (but without sugar or milk) as they wish to have, and whoever feels shy about drinking it on the spot is permitted to take it home with him.

The income of this society flows from voluntary monthly contributions by the Jews of Jerusalem and several donations that were once made by Jewish benefactors in England and Australia.

According to the account published in a local newspaper by the President Mr. Sunders (of Australia) the outley during the year amounted to Piastres 4518·10 and exceeded the income by Piastres 1345.

---

8. Beth Hamidrsh "Doresh Zion".

In the year 5638 this institution was so damaged to its foundations by the excessive rains that the Director had to transfer the school to another place, in order to have the necessary repairs carried out. They were sucessfully completed this year, so that the edifice can now brave wind and weather.

The expenses thereby incurred amounted to 10.000 frc's. which were obtained by means of voluntary donations from our brethren in Germany and France.

There was a large assembly of the public present at the dedication of the restored buildings. Besides the principal Rabbis and Chachams there were present the Consul of the French republic, Mr. Joseph Krieger, Interpreter to the Pasha of Jerusalem and Mr. M. Erlanger, a member of the

Central Committee of the Israelite Alliance at Paris, who happened to be there on a visit. The children were publicly examined on this occasion. Mr. Ziegler was the examiner in Arabic and the result of the examination was such that those present expressed their general satisfaction at the condition of the instruction, to those who had charge of it.

54 children receive instruction in this establishement.

---

9. Orphanage of the Berlin Society for the care of orphans in Palestine.

This institution is not one that has been newly founded this year, but as it received a new form this year we shall reckon it amongst those of the growth of which something is to be said.

For 4 years past the Berlin Committee of this institution has gained its object by making arrangements with the Agricultural School of the Alliance Israelite at Jaffa to have 4 orphan children educated in the above named school at the expense of the Committee. In the course of this year however, having received special encouragement from the German Consul at Jerusalem, the Baron von Münchhausen, the Committe opened a house of their own at Jerusalem in which orphans

receive board, clothing and lodging as well as education gratis. Instruction is given in Hebrew and in everything else that belongs to the Jewish religion, as well as in German and the general elementary subjects.

The institution is directed by Dr. Herzberg, the agent of the Berlin Committee, a pious and competent man who is very careful about the temporal and spiritual welfare of the children.

The number of orphans now in the institution is 6, of whom 4 are children of Sephardim and 2 of Ashkenasim.

---

10. Talmud Thora of the Hungarian community.

The heads of this community have opened a special school this year though they used hitherto to be united with the Perushim community as regards the education of their children. The reason for the separation is to be found in an occurrence that has been often spoken about. Sir M. Montefiore sent a sum of money to the Perushim in order to enable the school children to receive an hours instruction daily in Arabic which is the language of the country. Arrangements were already being made to appoint a god fearing Jewish teacher for this purpose, when the excitement caused by the intended innovation became so great that it became necessary to relinquish the plan.

Although however the affair come to nothing, yet the Zealots of the Hungarian community believed that it would be best to separate from the Perushim in order, in this manner to escape all future dangers and they have now succeeded in opening a school of their own for their children.

The school building is situated above and partly adjoining the Synagogue Nechamoth Zion of the Hungarian community. The number of schoolrooms is 6 in which 6 teachers give institution.

The subjects taught in the various classes are: The Bible, the Bible and commentaries, and the Talmud with all its commentaries. Besides this a teacher comes for an hour daily in order to teach current Hebrew writing.

The number of scholars is 41 of whom 7 are children belonging to other communities, which last named have to pay fully for their education.

The expenses are paid by the treasury of the community so that no deficit can occur.

The directors chose the best teachers for their institution and are diligent in visiting the school at least once a week in order to examine the children, so that really good work is done here.

A Review of the Sanitary Condition of Jerusalem,

and Statistics of Baron Meyer de Rothschild's Hospital during the year 1880.

If it be still necessary to prove what important influence public hygiene has upon the general state of health of a town, one need only glance at the great metropoles, London, Paris & Vienna, in which during the last decennaries, the mortality has decreased in proportion to the rate of improvement in the public hygiene. It is true that in many European cites, much remains to be done in this respect, but still people have almost every where learnt how to protect themselves and their fellow citizens from things hurtful.

This is not the case in the East where hygiene is still a thing unknown. Every tourist who has travelled there knows the indolence of the Oriental authorities with respect to the cleanliness of the streets, where carcases of animals and other filth pestilentially poison and infect whole quarters of towns. The Turk, with his crippled finances

offers royal hospitality to travelling princes at the expense of the disricts visited but he has not a penny to spare in order to make his cities healthy. Why should he? Allah kerim! Against fate the gods themselves strive in vain.

The consequences however are fearful. What has become of these fields once blessed by God? — Where are the glorious landscapes? — Where the numerous nationalities celebrated in song and told of in history. — They have passed avay, they disappeared! Rubbish and debris cover what was once so glorious, and magnificent ruins in the halls of which miserable descedants of those who built them still vegetate, tell of long since departed splendour.

Whole countries lie deforested, the highland plains and plateaux are denuded of soil, and the weary eye searches vainly for a little verdure. It is only where little brooks fed by half exhausted fountains, meander that any life and vegetation is visible or where the hands of foreign colonists show what may be effected by human industry.

The picture is less glumy in the sea-board districts especially near the important places on the coast which have frequent communication with the West. Many of these maritime towns have improved considerably during the last few years, though at the expense of the native residents, who are being gradually driven away by foreign emigrants.

The peculiar political and social circumstances of the East cause it to this day to be regarded as the Eldorado of adventurers and fortune hunters, and no wonder for almost each of the larger towns resembles a pattern mass of all the nations of the inhabited earth, and it is good that it should be so for thus fresh blood is transfused into the arteries of the anaemic Orient.

Jerusalem, the Holy city *par excellence*, occupies a peculiar position amongst Eastern towns She is a city that can neither live nor die. Though she often attained some degree of prosperity after the period of her greatest glory had passed away, yet she as often declined again, especially since the was taken possession of by the Turks under Sultan Selim I (1517). However pious hearts took care that she did not totally disappear from the face of the earth, and history tradition and legend are too closely connected with this town, so sacred in the eyes of those belonging to the three monotheistic faiths of the world, to allow her to be forgotten. Thanks to the emigration of strictly orthodox Jews who come to end their days in the city of their ancestors, she has again attained a certain degree of prosperity during the last fifteen years. Stately new edifices have risen outside the walls, and to some extent they disencumber the overfilled and dirty buildings inside the city.

The latter with its crooked, narrow, and badly paved streets, full of corners, presents a comfortles

aspect. Standing over debris of thousands of years, the massively built, but monastic looking houses are dens of filth, the small damp rooms of which are often inhabited by several families richly blessed with children. Besides this the most necessary hygienic element is missing, namely water, for Jerusalem possesses no fountains. The cisterns generally small, situated close to the sewers, and swarming with Infusoria, are often especially in years in which little rain has fullen, empied after a few months, and the poor poulation, which lives on alms is obliged to have recourse to the water brought by carriers in dirty, never cleaned leathern water-bottles or skins, from the fountain of Siloam at a distance of 20 minutes from the city, and for which water a high price must be paid. Who will be surprised to find that under such circumstances Jerusalem is constantly visited by sicknesses which sometimes spread in a frightful manner and impress the stigma of disease on a population of 30.000 souls. This for instance, was the case last year, during which, after an exceptionally severe winter with frequent and heavy falls of snow; the ague, which is always common during the summer, prevailed to such an extent in the city and environs that only a few of the inhabitants escaped.

In general there are in Jerusalem fewer forms of disease than in Europe, and these few are restricted to the respective seasons, of which however there are only two here viz. Summer & Winter.

The climate of Jerusalem is uncommonly changeable and sudden changes of temperature are very frequent. At the end of October, or the beginning of November the first rain falls at which time the mercury in the thermometer generally falls from 10—12 degrees, in order soon to rise again, but of course not to reach the height it had previously attained. In December the West and South West winds which generally bring plentiful showers, begin to blow, and last, with uncertain interruptions, till the middle of March.

In ordinary years the winters are very wet and the damp gathers in drops on the walls, and evoparating diffuses a mouldy smell through all the rooms. Snow seldom falls, but sometimes it comes, to abundantly that for days it lies to the depth of a foot in the street, which can then scarcely be passed through. In other years, on the other hand the rainfall is slight and produces dearth.

During this season diseases of the organs of respiration are prevalent, and also rheumatisms. Their apearance is however extensive rather, than intensive. The Eastern method of warming rooms by means of charcoal-pans, (Mangals) is not a littla conducive to these sicknesses.

During the winter of 1881 especially, I observed tedious cases of Pneumonid, and violent rheumatism, followed by diseases of the heart

Amongst children whooping cough prevailed as an epidemic, it was however only in a few cases that it proved mortal.

The healthiest season in Jerusalem, which lasts till the end of May, begins with the vernal equinox. A peculiar feeling of indisposition, which however soon passes avay, is frequently caused by the rapid transition into summer, as well as by the burning solar rays, and the hot south winds (Khamsin) which generally blow in April. This feeling of sickness lasts till the temperature, after rising gradually at last comes to a stand still, and the Malaria-fever, the most fearful scourge of the East begins its dominion.

During the ages of antiquity the coasts of Syria and Palestine were already known as unhealthly, aud to this day Alexandreta, Tripolis, Latakia, St. Jean d'Acre, Caifa and Jaffa are notoriously, breeding places for Malaria. Jerusalem and its neighbourhood is not less so as well as the shores of the Dead Sea where the most serious and dangerous fevers prevail.

The question as to the origin of the germs of malaria in Jerusalen and its neighbourhood, which are destitute of water, has been often asked, and is not difficult to answer, even though the exhalations from the Dead Sea, which is so near, be not taken into account. Towards the end of summer the numerous, and not very clean cisterns,

form so many marshes which are the principal cause of the fevers. We observe every year that the latter reach their point of culmination at a time when the water is almost used up and only the mud, swarming with Infusoria has been left, and that the first heavy fulls of rain, which fill the cisterns with fresh water, even if they do not drive the fever avay, yet diminish it considerably.

Besides these, there are other influences at work, which without exception proceed from the miserable manner of living and the wretched dwellings. During the whole of the summer the native lives solely on fruit and other vegetables, he and his numerous family sleep penned up in small rooms filled with vapours or, what is yet worse, in the open air, exposed to the heavy nightdew, so that we see many noxions influences working together to produce the diseases prevalent here in summer which besides the already mentined Malaria fevers comprise maladies of the digestive apparatus, ophthalmia, and various cutaneous diseases.

The Malaria fever spares no age and attacks both sexes with equal frequency and in all existing variations. We frequently see quotidian, tertian, and quartan, single as well as double changing into each other especially under the influence of quinine.

The most freqent type amongst adults is tertian, amongst children quotidian. The paroxisms

last, according to their intensity, from 2—16 hours, Though the cold fit generally lasts only 1 or 2 hours, yet in severe cases we often see it last six hours and even longer with enormous heights of temperature (41—42°) and becoming over dangerous, especially to children and the aged. In such cases it is not very seldom that the issue, by paralysis of the heart, is mortal; however attacks which are not so severe often reduce the patient very much. Even though the quinine put an end to the paroxysms, yet they return again after a few days as the hurtful influences which cause illness continue to act. With every new attack the swelling of the spleen increases, the quinine loses its power and we soon see secondary effects, oedema, ascites and even dropsy universally appearing. When in this stage the pale cachetical sufferers seek admission into the hospitals where they are generally restored by means of proper treatment with roborants (quinine wine and iron). However they have hardly left the hospital and again exposed themselves to the baneful influences when the attacks begin afresh and often last with short interruptios, for years, till some accidental and intercurrent sickness at last destroys the constitution which has been deprived of all power of resistance.

Actually pernicious fevers are not frequent in Jerusalem, and only solitary cases happen in some years. They only differ from the common attacks

by their intensity, and it is not always easy to draw a boundary line between those that are pernicious and those that are not. It is therefore advisable not to wait for the end of the attack in cases in which the cold fit has lasted longer than usual and other symptoms, cause extreme danger to be apprechended; but at once to begin to give large doses of quinine. (1·0—2·0).

It is yet more rarely that febris recurrens is observed. It is said that a slight-recurring epidemie was prevalent at Jaffa three years ago. At that time I myself observed two such cases at Jerusalem.

Remittent fevers are more frequent, they sometimes appear in a creeping and lingering form without any apparent reason for their occurrence at others more violently especially after errors in diet, as gastric fevers. The characteristic remissions (which indeed are sometimes so trifling that certain severe cases in which high degrees of temperature are accompanied by cerebral symptoms induce the supposition that one has to deal with a case of typhus) only become gradually noticeable.

The absence however of the characteristic curve of temperature gives one the right clue, and the sickness takes its ordinary course. Convalescence is protracted wearisome and often interrupted by relapses.

So called masked fevers are not less frequent They are intermittent Neuralgias which attack the different branches of the Trigenium, though other nervous parts are not spared. They appear in the form of aches in the fore- head, tooth aches, and pains in the hip, sometimes with and at others without an increase of temperature, and are generally very violent. Sometimes the, last only one and others from 12—15 hours, then they disappear and return with intermissions coresponding to those of ordinary ague. Such cases easily give way to the influence of quinine, but they return as easily.

The so-called febris maniacalis intermittens is a kind of fever which is peculiar to Jerusalem, though cases of it rarely occur. It appears in connection with symptoms of insanity, and generally attacks robust individuals of the male sex, I have however observed two negresses who were taken ill with it. The sufferer strikes about him, breaks every thing he gets into his hands, and can hardly be restrained by the alarmed relatives. I have seen such attacks last for 12 hours and return after intermissions lasting from 2 to several days. Mohammedans are most frequently attacked by this disease. They first of all go for help to some Hadgi or derwish, and later on if the amulets and exorcisms are not efficacions they get advice from quacks, who instantly declare the sickness to be Humma (Typhus) and it is only when their

awful system of cure, by means of bleeding, leeches, and blisters has proved useless that the European physician is sent for, who after an examination of the patient that is very difficult only gives a negative result, the pulse and temperature being always in a normal condition, subdues the sickness with some doses of quinine.

In fact quinine plays the greatest part in the treatment of sicknesses, as almost all diseases that are observed here have an intermitting type.

Of disorders of the organs of digestion, we must mention dysentery besides the frequently occurring chronic catarrh of the stromach and diarrhoea. I privails, like malaria-fever, endemically at Jerusalem, and in the same manner as that fever it is of most frequent occurrence towards the end of summer. Appearing sometimes acutely, and sometimes chronically, it belongs especially in the latter form, to those discases, that are most treacherons and difficult of cure.

The cholera infantum, prevalent in June and July takes a more fortunate course though many badly fed and fever-weakened children fall vietims to it with appearances of celampsy.

The number of cutaneous diseases in Jerusalem is very great, This may be accounted for by taking into consideration the increased action of the skin in the warm climate of Palestine, and the neglect of the lower classes to keep it clean.

All the forms of Eccema, Herpes, Lichen, can be observed, not to mention slight cases of Erythema, Milvaria etc. perhaps tumours filled with blood are most frequent, even Anthrax is not rarely observed. For those aflicted with Lepra (leprosy) there is a special asylum outside the town.

Of febrile diseases of the skin I would mention Erisypele (erisypelas) small pox and measles, which two latter appear at long intervals as epidemics.

As regards diseases of the eye, which are very much feared here, I would remark that ordinary inflammations of the liggament? (Bindehaut) as well as the so-called Egyptian ophthalmia are very frequent, however the very lad consequences of the diseases are not so much due to their intensity as to their being neglected, or even treated in a wrong way. It very often happens that the superstitions patients do not apply to the physician till blindness has set in, in which cases he can only very rarely afford them any help.

We therefore see that here in Jerusalem, climate, misery and the folly of a population whose degree of civilisation is still very low, combine with the indolence of a corrupt-government to produce a number of diseases, which are not dangerous in themselves, but which are prevalent to an enormous degree as can be proved by the following statistics of some hospitals.

---

1. Baron Meyer de Rothschild's Hospital.

The number of patients admitted during the year 6540, Jewish era 18. September 1879 — 6. September 1880) was

343 of whom 177 were men and 166 women
10 „ „ 4 „ „ 6 „
353, 10 had been in hospital since the year before, therefore during the whole year 353 were attended to of which 181 were men and 172 women.

Those that left the hospital were as follows:

Cured	275
With improved health	41
Not cured	9
Those that died were	18
There remained in the hospital	10
Total number	353

During the preciding year there had been 434.

The number of patients who received medical treatment either in their houses, or in the public ambulance, and provided with medicines gratis was 13.845 of which 4981 were men, and 8864 women.

Classified according to religions there were:

Of Jews	13.101
Moslems	608
Christians	136
Total number	13.845

During the preceding year the numbers had been as follows:

Jews	18.197
Moslems	1.116
Christians	309
Total number	19.622

Here we must mention that during the months Tisseri, Hesban, Kislev and Tebeth, during which the greatest number of sicknesses are prevalent, the head physician of the hospital was absent from Jerusalem. During the current year (5641) the following figures appear during these months.

Tisseri — — —	1844
Hesban — — —	2857
Kislev — — —	2097
Tebeth — — —	1252
Total number	8050

---

2. Bikor-Cholim Hospital.

During the year 5640 the number of those who received medical aid in this Hospital was as follows:

a) *In- Patients :*

Men	228
Women	206
Total	434

b) Ambulatory:

7929 Patients.

---

3. English Mission Hospital.

During the year 1880 the following numbers were attended to:

a) In-Patients	356
b) Outside-Patients	6965
Total number	7321

for whom 27.448 prescriptions were made up 25.940 of which were gratis.

Of these patients there were:

Suffering from	fever	2823
„ „	Skin diseases	527
„ „	diseases of Stomach or bowels	1192
„ „	Disorders of the eye	431
„ „	Other diseases	2348
	Total number	7321

If, besides this we take into consideration that besides these infirmaries there is a German, a Russian, a Greek, and a Latin hospital which have also a large number of patients on their registers, and that besides ten European doctors there are at least as many quacks, who for months have quite as much work as they are able to do, it

will be easy to draw a picture of the extent of the endemically prevalent diseases here. Even though a great many of the patients wander from one hospital to another and therefore happen to be registered in all, yet nevertheless, amongst a population of 30.000 souls, there still remains a fearful number of cases of illness, which throw a sad light on the sanitary condition of Jerusalem.

Jerusalem April 1881.

Dr. Schwarz.

Director of Baron Rothschild's Hospital.

Postal and Telegrafic Arrangement.

1. The Austrian Post.

The most important post in Jerusalem and Palestine is the Austrian[1]) which is managed in exactly the same manner as those at home. The postage is the same as that usually paid for foreign letters (with the exception of letters from and to Jaffa, which cost 5 soldi).

In the following four points however, the arrangements differ from those of the Universal Postal Union.

1. The payment of the postage is calculated according to the state of the gold currency. (20 frcs.=8 fl.)

2. Post office orders can neither be had nor cashed here.

3. Packets addressed to Jerusalem are not forwarded directly to their estimation by the post, but are kept at the post-office at Jaffa, whence notice of the arrival of the packet or parcel is sent to the person to whom it is directed, as well as a

---

[1]) This post was in fact established here by the Inland Turkish Post and therefore it deserves the first place.

statement of the carriage to be paid, (for the post only undertakes the carriage of the packet from the person who sends it as far as the sea-port). Hereupon the person to whom the packet is addressed must authorize some one in Jaffa to receive and forward the parcel to Jerusalem, after having paid the due postage. It is therefore no wonder if the carriage of packets of little value often exceed the value of their contents.

Parcels to be forwarded from here are not received at the local Post-office but must be sent to some one at Jâffa who is empowered to post them there.

4. Money-letters are treated in the same way as parcels, and so it sometimes happens that the person who receives a small sum of money in a letter has to pay more for the carriage than the amount of the sum received. Those who have either to send small sums of money from Jerusalem, or to Jerusalem from other places, ought therefore to obtain a banker's order and enclose it in a registered letter.

The Austrian mail leaves here 10 times a month (6 times it goes to all parts of the world and 4 times to Turkey. It arrives 8 times monthly i. e. 4 times from Turkey and 4 times from other parts of the world. (see table).

---

2. The Turkish Post.

The Turkish Post has two Departments:

A. The inland Post. [1]

The postage for a letter weighing 10 grammes (5 grammes less than the weight allowed by the Universal Postal Union) is:

$1^1/_2$ piastre (full value) for distances up to 100 hours.

3 piastre (full value) for distances from 100—200 hours, and so on proportionally.

This post leaves Jerusalem for Jaffa daily, but it only provceeds once a week overland to other towns of Syria and Palestine.

Parcels and money are not fourwarded.

B. The Foreign Mail.

As Turkey belongs to the Universal Postal Union letters for other countries are treated in accordance with the arrangements of that Union.

The postage therefore of a letter of the weight of 15 grammes without any difference resulting from the distance of its destination amounts to $1^1/_4$ piastre (full value) [2].

---

[1]) This was first established, the post spoken of under heading «B. Foreign Post» was afterwards added.

[2]) For a short time since the stamps have been sold for less than $^1/_2$ their value i. e. for $^1/_2$ piastre because it was hoped that thereby the competition of the Austrian post would be got rid of.

Letters for this post are received in the same day on which the Austrian Post takes them. The Postal Association that forwards the daily post to Jaffa, also takes these letters to Jaffa and delivers them on board the Austrian post-steamer there.

As there is no order in this post the Austrian post is preferred by nearly the whole of the Jerusalem public. In the Austrian post-office every thing is carried on in good order and European style.

The Russian and French post offices, which till lately existed here were closed this year. The letters brought by the French and Russian steamers are delivered over by them to the Turkish post at Jaffa for further transport to Jerusalem.

Telegraphic Arrangements.

The Telegraphic arrangements are comprised in two Departments.

I, the inland Telegraph.

The cost of every Telegram to any Vilayet that it has to pass through is 1/2 Medjedie for 20 Words. For every word over that number the same price must be paid, and so on in proportion.

2, Foreign Telegrams

As these belong to the Universal Thelegraphic Association the tariff of that union is in use here, and according to it the price of each word is reckoned at 15 centimes, besides the price of 5 words which have to be paid for extra.

In many towns of Palestine the Telegraph-office can only receive telegrams for the Interior

After inexpressible trouble we have succeeded in obtaining the following statistical notes with reference to the telegrams received and sent from here during the present year [1]) although they are not, as we wish they would have been, arranged

---

[1]) The post and Telegrsph offices in Turkey begin their financial year in March and follow the Gregorian calendar.

according to the countries they came from or were sent to.

Telegrams sent from Jerusalem:

For the Turkish Empire (official despatches, unpaid for) 4425.

Private Telegrams in the Turkish language 1100.

Private Telegrams in European languages 853.

Telegrams received in Jerusalem:

In Turkish and Arabic (official telegrams, which are not paid for) 9390.

In Turkish and Arabic (private telegrams 1000.

The Telegraphic and Postal arrangements are united.

As the Telegrams are often quite incom prehensible by the time they arrive here, it would be most advisable if those who send them would make use of the French, Turkish or Arabic languages. The telegraph-officials are generally masters of these three languages, and errors would easily be avoided.

Arriving s).*

	Subject to common portag ered				Letters not subject to postage	Total	Of these were registered
	Letters		Post-cards	Sampel-parcels			
	prepaid	not prepaid					
Hungary	1132	219	256	110	—	1899	73
Bosnia	329	37	—	37	—	403	—
Herzegovinna	—	—	—	—	—	—	—
Germany	13608	1058	2518	1022	—	18754	292
Luxemburgh	37	—	—	110	—	147	—
England	5943	110	110	110	—	6419	548
France	3028	37	—	146	—	3430	182
Italy	1568	—	—	—	—	1641	219
Russia	9271	6643	438	73	—	16607	511
Sweden	—	—	—	—	—	—	—
Norwegian	—	—	—	—	—	—	—
Danemark	—	—	—	—	—	—	—
Holland	839	73	—	—	—	985	110
Belgium	401	—	—	619	—	1057	619
Switzerland	1021	—	—	—	—	1021	—
Spain	256	37	—	—	—	293	37
Portugal	—	—	—	—	—	—	—
Greece	329	—	—	—	—	329	—
Roumania	912	182	73	—	—	1240	292
Turkey	6799	110	73	73	—	7165	182
Servia	146	—	—	—	—	146	—
Bulgaria	110	—	—	—	—	110	—
U. S. of America	1459	292	—	37	—	1970	219
All other foreigne states	3760	292	146	73	37	4381	37
Total	51048	9090	3614	2410	37	68009	3321

Letters etc. despatche Jerusalem

Hungary	1789	37	402	—	—	2557	548
Bosnia	484	37	—	—	—	521	256
Herzegovinna	—	—	—	—	—	—	—
Germany	7874	146	584	110	—	16698	2336
Luxemburgh	37	—	—	—	—	147	—
England	7300	73	219	182	—	16010	365
France	840	37	—	37	—	2009	329
Italy	2736	219	110	—	—	6565	511
Russia	5831	37	182	—	—	6889	1132
Sweden	73	—	—	—	—	73	—
Norwegian	—	—	—	—	—	—	—
Danemark	37	—	—	—	—	37	—
Holland	292	—	37	—	—	402	73
Belgium	511	—	110	—	—	803	—
Switzerland	1383	—	73	—	—	2915	110
Spain	146	—	—	—	—	402	—
Portugal	37	—	—	—	—	37	—
Greece	730	—	—	—	—	1424	—
Roumania	1058	37	110	—	—	1278	146
Servia	182	—	—	—	—	474	37
Bulgaria	329	—	37	—	—	366	37
Turkey	12118	292	73	219	256	15804	182
U. S. of America	2119	—	329	37	—	4501	329
All other foreigne states	4238	219	110	73	73	5480	584
Total	50144	1134	2376	658	329	85392	6975

*) The present tables are official, obtained from the Austr.-Hungarian rusalem and are based on the universal mode of obtaining portal statistics viz. by counting the letters at a certain season of the year during 1 r thus officially ascertained we have multiplied by $36^{1}/_{2}$ in order to give the yearly average.

Wherever there is no number in any colonne the reader will please it only means that during the counting-time which supplied the basis of one yearly figures there were no letters etc. from or to such a place; — heless, some correspondence in the course of the year, but as we were anxious to supply only official figures, we have obstained from giving a st on guesses.

(To pag. 132.)

Pilgrims in Jerusalem during the year 1879/80.

The pilgrim's season lasts here until the end of May, and the following figures refer, therefore, to the period from the beginning of June 1879 to end of May 1880.

Owing to the general want of accurate statistical data throughout Turkey it will surprise no one that the following table is only approximately correct and does not contain all the details that might be desirable.

Of pilgrims who find shelter in private houses we can ascertain neither the exact number nor the countries from which they come; of those however, who stay in public institutions as hospices, convents and hôtels the number can be ascertained, but not always their nationality religion or sex; as far as these items were obtainable they are to be found in the following table:

	Number of pilgrims.
Abyssinians (in their convent).	
Armenians (in their convent).	1271
Kopts (in their convent).	
Grecks (in their convent) [1].	1618
Hospice Casa Nuova [2])	880
Hospice of the German Knights of St. John [3])	89

[1]) These are according to their native countries:

From European and Asiatic Turkey	955
Bulgaria	47
Cyprus	497
Bessarabia	72
Greece	8
Servia	4
Wallachia	35
	1618

[2]) These are according to their native countries and religion:

Catholics from the East	415
„ „ Europe	392
Protestants „	33
Catholics „ Amerika	22
Protestants „ „	9
Jews	2
Mahomedans	7

[3]) Of these were 47 guests of the first class and 42 guests of the secound class.

The latter are mostly German handicraftsmen who receive here for a fortnight free board and lodging.

	Number of pilgrims.
Austrian Hospice called "Hospice of the Holy Family" [4]	155
Hôtel Damascus	220

[4]) Of these were 71 guests of the first class and 84 guests of the second and third classes.

51 of the former made contributions towards the maintename of the house.

Of the guests of all three classes there were:

	143	men
	12	women
together	155	

who althogeter were maintained in the house a number of 1850 days.

According to their religion they were:

Catholics	137
Protestants	15
Jews	3
	155

According to their native countries they were:

From	Austria, Styra, Salzburgh and Carniola	10
"	Moravia	10
"	Bohemia	15
"	Hungary	26
"	Tyrol	1
"	Bavaria	14
"	Germany	39
"	Poland	5
"	the coast-provinces and Dalmatia	10
"	divers countries	25

	Number of pilgrims.
Hôtel Feil [5])	207
Hôtel Méditerranean	280
Jews (in private houses) [6])	430
Russians (in the Russian building) [7])	1510
Syrians (in their convent)	93
Total	6753

---

[5]) According to their native countries they were:

Englishmen	103
Americans	28
Dutchmen	6
Germans	41
Indians	4
Frenchmen	19
Austrians	6
	207

[6]) Almost exclusively Sephardim and a not inconsiderably part of them from the Caucasus.

[7]) Of these are only a small proportion men; on the average not more than 15% of the total number.

The number of Russian pilgrims is increasing:

1876	there	were	only	719
1877	„	„	„	32
1878	„	„	„	222
1879	„	„	„	1426

Statement showing the commerce at Jaffa

for the year ending September 30. 1880. (according to the registers kept by the American Consulate in Jaffa).

Import.

Description	Quantity		value Francs	Countries
Ham & Canned Goods			15,000	
Petroleum	9000	cases	81.000	Egypt,
Buffallo-hids	5000	pieces	225.000	„
Barley	20.000	bushels	70.000	„
Coal	250	tons	11.250	„
Coffee	1000	bags	150.000	France, Turkey,
Drugs			100.000	France, Austria, India.
Flour	12.000	sacks	420.000	Russia, Austria, Egypt.
Glass-ware			50.000	France, Austr.
Iron	65	tons	15.600	England, Russia, Belgium,
Leather	200	solls	80.000	France,
Mais	125.000	bushel	750.000	Egypt,
Manufactures	2200	bales	1,540.000	
Onions	100	tons	16.000	Cyprus, Turk.
Pepper	300	bags	13.500	France, Engl.

Description	Quantity		value Francs	Countries
Potatoes	3000	sacks	45.000	France, Turk.
Rice	18.000	sacks	675.000	Italy, Egypt.
Salt	125	tons	112.500	Cyprus, Turkey, Tunis.
Steam Mills	3		22.500	France, Egypt.
Sugar	3000	cases	290.000	France, Egypt.
Timber			250.000	Ausria, Turkey.
Tobacco and Cigars			75.000	Persia, Germania, France.
Wheat	250.000	bushels	1,887.500	Egypt.
Waggons	15	pieces	9000	Russia.
Wine etc.			80.000	France. Austria, Cypr.
Sundries			100.000	from all countries.
			7,050.350 Francs.	

Export.

Description	Quantity		value Francs	Countries
Bones			25.000	England.
Coloquintia	150	cases	6000	England, Austria.
Goat-skins	100	balles	42.500	Egypt.
Hides	3000	pieces	30.000	France, Austria.
Horses	200	pieces	80.000	France, Austria.

Description	Quantity		value Francs	Countries
Jerusalem ware	250	boxes	150.000	to all countr.
Leather, tanned sheep and goat skins			40.000	Egypt.
Oranges	75,000.000		1,500.000	Turkey, Egypt.
Rags	1000	bales	25.000	England.
Sesame	1,500.000	Oques	750.000	France,
Soap	32.000	sacks	5,120.000	Egypt, Turk.
Vegetables			80.000	Egypt, Turk.
Sundries			100.000	to all countr.
Wool	100.000	Oques	140.850	Engl., France.
			8,099.350 Frcs.	

Statistic Table.

Deaths among the Jews.

רשימת הנפטרים.

Total	ילדים Mildren	נשים women	אנשים men		
74	19	17	38	Tischri	תשרי
62	21	23	18	Heschwan	חשוון
62	19	13	30	Kislev	כסליו
80	21	21	38	Tebeth	טבת
56	11	24	18	Schewat	שבט
50	13	15	22	Adar	אדר
54	7	13	34	Nisan	ניסן
28	5	11	12	Ijar	אייר
46	27	9	10	Siwan	סיון
28	11	11	6	Tamus	תמוז
26	13	3	10	Ab	אב
38	17	9	12	Elul	אלול
604	184	172	248		

Total 604.

This table shews the deaths in the whole Jewish population of about 14.000 souls (see the article: Jewish population and its occupations) giving the rate of about 43 pr. 1000.

A comparison with the death-rate of the whole population of Jerusalem cannot be made owing to the absence of almost all statistical data, outside the Jewish community.

Only the German Consulate in Jerusalem keeping statistical registers enables us to make a comparison with the deathrate of German subjects in Jerusalem.

The number 702 souls (311 Protestants 187 Templars 300 Jews 1 Greek 3 Muhamedans) and had 13 deaths in their midst i. e. only at the rate of about $18^1/_2$ p. 1000.

This great difference is partly explained by the circumstance that whilst the Germans coming here are all strong young men there are among the newly arriving Jews always a number of very old people.

There is as yet here no official apparatus for getting the statistics of births, marriages and divorces, and we care not to give numbers which are mere guesses at truth.

We hope, however, to be able to supply for the readers of the "Year-book" in future issues all the missing items, having made arrangements for special registers to be kept.

Ramah and Nebi Samuel.

A lecture delivered before the German Society at Jerusalem, In October 1878 by Baurath Schick on the Question:

"Whether the modern "Neby Samuel" be really "Ramah" the home of the Prophet, and the place where he was buried, or not?"

Gentlemen. All of you know the high hill well, which situated $1^1/_2$ hours from here forms a prominent feature in the landscape, being crowned with an edifice, and is called "Nebi Samuel", and I need not therefore give you a closer description of it. The edifice I have mentioned is now a mosque, but was originally a Christian Church. The *grave* of the *Propheth Samuel* under a green covering, is shown and adored there. Is that tomb genuine? — I doubt it for good reasons, although (as we know) in this country, every thing remains so stereotyped, that one does not like to pass scornfully by an old and venerable spot, with the thought that nobody can know

what was once here, even though the place bear an ancient name. It is worth investigation and it is especially so in the case of "*Nebi Samuel*".

That this mountain-top always was of great importance, and may have had some connection with the already mentioned prophet, is obvious, but whether his grave be really there, is another question. He was born at *Ramathajim Zophim* [1]) on Mount Ephraim and as prophet and judge of the nation that was his home, on his return from his official journeys [2]), and he was also buried there.

In fixing the grave of Samuel on the now so called mountain top, tradition has taken it for granted that this "Ramah" was situated there. This is however certainly an error as a great many difficulties stand in the way of this supposition; the questions as to Rachel's tomb, the various Ramah's, the route taken by Saul on his journey etc. and we must impartially investigate where Ramath was situated, and then endeavour to show by grouping the different historical data what ancient site is probably occupied by the modern Nebi Samuel.

Elkanah, Samuel's father was a Levite and lived at "Ramath". But as the tribe of Levi re-

---

[1]) I. Sam. 1, 19 and 2, 11.

[2]) I. Sam. 7. 17.

[3]) I. Sam. 25, 1. 28, 3.

ceived no special portion of territory when the land was divided amongst the tribes, but a number of *cities* dispersed throughout all the tribes, we may seek for this Ramath in any tribe, more especially as there were several "Ramahs". However in the passage I Sam. 1, 1, it is said particularly "*of mount Ephraim*" and this of it-self directs us to a particular portion of the country besides which the place bears the appelation "*Zophim*" or the Ramah of the Zuphites, in order to distinguish it more particulary from the other "Ramahs". According to I Chronicles 6. 26. an ancestor of Samuel, (five generations previously) had also been an "Elkanah of Zuph" who may have been the founder of the city "Ramath" which therefore bore his surname. Robinson believed he recognized this name "Zuph" in the modern "*Soba*" and therefore supposed the Ramah of Samuel to have been situated there. Soba is still a high conical mountain top situated two hours westwards from Jerusalem and crowned with a village.

But although the name, as well as the nature of the ground partly agree with that of the ancient "Ramath" can the description of situation "on Mt. Ephraim" be also applied to it? In the Bible, we find only two terms used to describe the whole mountain range- viz Mountains of Judah and Montains of Ephraim.

The continuous Central mountain range of Palestine, does not, however, only stretch over

what, at one period, was the territory of these two tribes, but it also passe over that of Simeon and more particulary, over that of Benjamin. We see therefore that though the names given to the two mountain-groups were taken from those of the 2 principal tribes, yet their boundary was not political but one formed by nature. Where do we find such a natural line of demarcation? Robinson supposes the great and long valley, which, commencing in the territory of Benjamin a few hours to the North of Jerusalem, then passing at an hours distance to the West of Jerusalem, takes in a south westerly direction, its course westwards to the Mediterannean, as an independent valley to be such a natural boundary. Near its commencement it is connected by a saddle with the Ain Jarah valley and the Wady Kelt.

These two long valleys actually do form a natural line of division between the two mountain groups whilst all the other valleys in the district are shorter and not so independent. One is therefore not likely to go wrong if one assumes the two great valleys already mentioned as being connected by a saddle, as the frontier between the mountains of Juda and those of Ephraim. The territory of Benjamin lay, (taking this division of the mountains into consideration) principally in Mount Ephraim, it however also reached over to the Mountains of Judah, and several places such as Gibeah of Saul, Nob, and especially Jerusalem, lay in the

territory of Benjamin but were situated on the Mountains of Judah. Should the above mentioned great valley be (as we may reasonably conclude it is) the boundary then we must seck for Samuel's house "Ramataim Zofim" to the North or Northwest of Jerusalem and at a distance of at least $1^1/_2$ hours, or in other words it must lie on the other side of the valley we have referred to. At Soba this is the case, and the name Zoph would lead us thither. Samuel's birthplace was a Ramathaim, i. e. a double height or a double place or village situated in an elevated position. In the same way Hebron is called Kiriat-Arba, that is the "four fold city" and to this day Hebron comprises four divisions or city-quarters separated from each other by gardens, and perfectly isolated. I therefore conclude that Samuel's native place consisted of *two* parts, one on the thill top, the other lower down on the declivity or on a smaller and lower hill top close by. Now-a-days we still find something of the same kind at Kolonieh. The village hangs high up on the hill side, and lower down near the water is a destroyed hamlet, amongst the ruins of which several houses, (the coffee house, for instance), have been built. Both places bear the name *Kolonieh* so that we have here a complete "Kolenithaim". We must search for a similar place for "*Ramah*" the city of Samuel, and its situation must be elevated. "Soba" answers these conditions and I would therefore, with Robinson

maintain its identity with "Ramah" but before doing so I must prove that the historical events and the data given in the Bible agree and can be explained by the assumption that this is the real site.

The first point to be considered is the journey [1]) of Saul, when he sought asses and found a kingdom. The starting-point is *Gibeah,* which is generally considered identical with "Tell el Fool" an hour's distance to the North of Jerusalem. On the third day he reaches Samuel, and when returning homewards he passes Rachel's tomb in "or near the border of Benjamin". It was therefore supposed that the "Ramah of Samuel" was situated to the south of the modern tomb of Rachel, and somewhere in the district of Hebron. Van de Velde supposes it, in all seriousness, to have been "Ramet el Khalil" about one hours distance north of Hebron. This would agree with the name and with what is known of the *return-journey* of Saul, but not with his travelling-route thither, and then "Ramath el Khalil" dos not lie on the "Mount of Ephraim" but quite on the "*Mountains of Judah*". The explanation that the meaning of the passage I Samuel 1, 1. is that Elkanah had emigrated from "Mount Ephraim" and now lived at Ramath is insufficient and contradicts the simple statement.

---

[1]) I. Samuel 9.

"There was a certain man of Ramathaim Zophim of Mount Ephraim, and his name was Elkanah". It is therefore not convincing and conseqently worthless.

Rabbi Schwarz places Samuel's home in the opposite direction, namely northwards from Jerusalem, and points to the village of "Ramah" situated $1^1/_2$ hours west ot Sanur. He does not however make "Tell el Fool" the starting-point, but another place, "Abu Gosch". (Vide Schwarz, "das heilige Land", Frankfurth, 1852, pp. 120).

According to Schwarz, Saul went first of all to the Lydda district (Lod), then eastwards, right across the mountains, and past his home, into the Jordan Valley, then again up into the mountains into the neihgbourhood of Tayibeh, then again southwestwards, back into the territory of Benjamin, and then northwards to Ramah.

Saul could, however, not have made so long a journey in two days, even though he repeatedly passed through the same district, and the asses could not have strayed so far. And even if Ramath were situated to the north of Jerusalem, how could Saul on his journey homewards, come past Rachel's sepulchre? Rabbi Schwarz endeavours to remove this objection with the following rather sophistic explanation of the words of Samuel. "When thou art departed from me to day (that is at once) then (i. e. to morrow) thou shalt meet two men (*who*

are now) by Rachel's sepulchre and are going to Bethel, at Zelzah in the border of Benjamin" etc. Ingenious as this explanation may be, it is quite untenable; Bethel itself was sitated in the tribe of Benjamin, Saul could therefore not meet the men at the border (between Ephraim and Benjamin) for these were only going as far as Bethel, and in order to reach the boundary they would have had to go further and Samuel would have said with more correctness and propriety "Thou wilt meet them in the neighbourhood of Bethel". Rabbi Schwarz seems to feel this, for in another passage [1]) he places Zelzah on the boundary of Benjamin towards Judah, to the *south* of Jerusalem in connection with the rocky declivities that are theire and their shadows.

But as little likely as it is that "*Ramath el Khalil*" near Hebron can be the "Ramathaim Zophim" of Samuel so little likely (or rather less) is it that "*Ramah*" near Sanur can be the place.

The opinion that "*Er Ram*" on the road from Jerusalem to Nablous, and two hours distance north of Jerusalem is much more natural, and nearer the truth. First of all the name agrees, then it is connected with the article: "*The* Ramah" that is, the well known the distinguished. (The Ramah par excellence) and it is also otherwise clear that Samuel sojourned a good deal in this district.

---

[1]) Das heilige Land, pag. 125.

Many difficulties however stand in the way of its being identified with the home of Samuel According to I Sam. 9. 6. Saul *did not know* the city of Samul though he had Er Ram in the immediate vicinity of his home at Gibeah (Tell el Fool) and must have seen it daily. The "*Ramah*" of Samuel must therefore have been situated further off.

Again, the road from *Er Ram* to Tell el Fool does in no wise lead past "*Rachels sepulchre*". The representatives of those who hold this opinion therefore consider the modern tomb of Rachel as *not being genuine*. Hochstetter in his Biblical Geography therefore draws the correct inference (according to this theory) that "Rachel's sepulchre should be sought for between "Er Ram" and "Tell el Fool". Dr Riess places it $^1/_4$ of an hour to the north of Jerusalem. Others without more closely determining the spot place it somewhore to the North of Jerusalem.

In this manner however the difficulty as to Saul's passing Rachel's Sepulchre, on his way home from "Ramah" to Tell el Fool is not at all removed by the supposition that Rachels grave did not lie so far south, just as little as it is removed by supposing the modern sepulchre to be the genuine one.

Mother Rachel died according to Genesis 35 16. (Luthers translation) "at a furlong from Beth-

lehem". "*Kibrath Erez*" as it stands in the original is rendered by commentators with "*station*", "*day's journey,*" or "*distance of way*".

Menahem renders it by "*a great way*"; Rashi by "*one and a quarter hours*", Nachmanides by "*a little*" or "*unimportant*"; and Rabbi Schwarz says that the last is most correct namely "*a little way*". Taking all into consideration it is evident that one would wrest the sense of the Bible by explaining it otherwise. The modern "Sepulchre of Rachel" is therefore considered, universally as well as traditionally to be genuine. Robinson also accepts it as genuine and there is certainly no ground for doubt. Robinson and others therefore sought for a "Ramah" in the neighbourhood some Tantur & Beit Jala, the Englishman Birch on the height of Solomon's Pools.

The words "in the border of Benjamin" must then mean that the line of demarcation between Judah and Benjamin ran *southwards* from "the mountain that lieth before the valley of the son of Hinnom". (Joshua XV. 8) passing S. of Rachels sepulchre and thence to the fountain of Nephtoah. Lieut. Conder thinks that under this name we must understaud Solomon's Pools to be meant, which indeed did not then exist though the *springs* did. Thence the line passen on towards "Kirjath Jearim" the modern Abu-Gosch. These explanations are venturesome and many objections

can be raised, which I would not now enumerate. If we now consider the several times mentioned journey of Saul closely and attentively and connect it with the places known and identified every thing will explain itself without difficulty We read I Sam. 9. 1 etc. "There was a man of Benjamin, whose name was Kish, — — — he had a son whose name was Saul"; his father said to him "Take one of the servants with thee and seek the asses" that had been lost. So he went (a starting, as I said above, from his home at "*Gibeah*" the modern Tell el Fool a geod hour's distance (N. of Jerusalem) and passed through Mt. Ephraim". — His home lay on the "*Mountains of Judah*" and he consequently went northwards crossed the vallay to the north of Tell el Fool, which has been already described as forming the boundary of the mountains; and ascending Mt. Ephraim, on the other side he came first of all to the land (or district) of Shalisha as it is called, that is the neighbourhood of the modern "Er Ram". For in Isaiah X. 30 in the propethic description of Senacherib's military expedition against Jerusalem a "Laish" is mentioned which name contains the very same letters, with the ommission of the "shin" at the beginning. This "Laish" is, in the passage referred to, grouped with *Ramah* and Anathoth, and must therefore have been situated in this region, perhaps between these two, at the present day well-known villages. Proceeding further Northwards

Saul reaches "the land of Shalim" that is, the country round *Mukhmas* and *Et Taiyebeh,* which to this day is called the district of the Beni Salim. Saul having now passed out of the territory of Benjamin, and having gone so far that it is unnecessary to go further, as the asses cannot have strayed so far, turns westwards and south westwards and reaches the neighbourhood of Bethel, and therewith he re-enters the territory of Benjamin. (Yemeni). Some where here he must stay overnight, and the next day he goes further southwestwards passing near "Ramalah" and the "Upper Beth-horon", on his way he finds many small villages, and has also to cross many valleys. He again stays somewhere over night, perhaps at "Kattona" or Beit Anon, but he finds the asses no where. On the third day he proceeds further southwards and arrives at "El Kerieh" or "Abu Gosch" here also they are not, he turns eastwards and is rather irresolute as to what to do next. At "Nukebeh" he says "Ah, now we will go straight eastwards home — wards, lest my father take thought for us". At a good half-hours distance to the South there rises a high hill with a city or village on its Summit — the modern "Soba" Saul does not know the place, but the servant, perhaps an elderly man, tells him it is "Ramah" were the seer, (that is the Prophet Samuel) lives, he would surely be able to give him some information and it is worth the trouble to go there. They have a small silver

coin for a gift, so they turn their steps southwards and enter the territory of Judah into the land of the Zuph — the land of the "Sobouri" as we would say now a days. On their approach they meet women who were going to fetch water from the fountain of "Ekbela" at the foot of the hill, for Soba itself has no water. These women give the desired information to the two travellers who meet the prophet inside the city which is situated on the ridge, and near the gate. He takes them with him up to the high place that is the place of sacrifice on the top of the peak of Soba. It had been revealed to Samuel by inward englighten-ment that this his guest was the God-chosen king. Having descended to the city in the evening, Samuel when alone with his guest on the house top (where they slept, it being summer), made cer-tain communications to him. Next morning early Saul starts on his homeward journey and Samuel accompanies him a little way, and as he was an old man and could only proceed slowly he tells Saul to let his servant go on before. He himself then stops and anoints Saul, under the open sky, to be king. To Saul the whole affair was strange he also felt his unfitness for a post of such responsibility, and harboured internal doubls as to the truth of what had been said to him etc. Samuel then foretells different things that will happen to him on that day, and the fulfilment of which is to be a *confirmatory sign* of what had

passed and of his election to the kingdom, "and all these signs", says the text, "came to pass". Samuel says to him. "When thou art departed from me to day", (that is if you proceed at once, and do not tarry longer) then thou shalt find two men by Rachels sepulchre in the border of Benjamin and Zelzah; and they will say unto thee, the asses are found etc. "and when thou goest forward and thou shalt come to the *oak of Tabor* and there shall meet thee three men, who are going with offerings to Bethel — — — after that thou shalt come to the hill of God i. e. (Gibeah of the Eternal) where is the garrison of the Philistines, there thou shalt meet a procession of the sons of the Prophets. who come down from the place of sacrifice with musical instruments, and then the Spirit of God shall come upon thee and thou shalt mix among them, and also prophecy and become another man".

In order to go from Soba to Tell el Fool (from Ramath to Gibeah) there are several roads; one through the valley, which having however many windings and stones and gravel of a winter torrent is never really used; another, crossing the valley directly after leaving Soba, and then leading over the heights of the eastern mountains past Jerusalem, is the way Robinson supposes Saul to have taken, and that he was also sent by Samuel a long way about in order to pass Rachels sepulchre. The third is the most natural, and therefore

the shortest road, it is *that one* which leading along the heights of the *western* mountains crosses the principal valley at Beit-Hania. This is evidently the road taken by Saul.

He came past the western declivity of the top of Kastil and across the road leading from Jerusalem to Jaffa, and soon reached the boundary between Judah and Benjamin above the modern ruins of "Farha", then crossing the little plain he reaches the old sepulchre which the Arabs now call "*Kubbet Abd ul Aziz*". This is a *modern* name, but the little building with a dome is *very ancient*, and, as can be seen, has been repeatedly restored. It is over shadoved by a few very old *holy trees*, which however are constantly sending out new shoots. Close by there are also traces of some houses that once stood there, but especially there is a rock cut *old pool* there. I was told that in former times the place was called Kubbet (i. e. Dome or Sepulchre) of "Rahel". That we have here a sepulchre that reaches back to the most ancient times is undoubted. It has however received a *new name* from the Moslems. I am therefore much inclined to take it to be "the sepulchre of Rachel" in question, and I suppose with Dr. Riess [1]) that the Benjamites had erected a monument in me-

---

[1]) Biblische Geographie, Freiburg, 1872, page 79, compared with Jeremiah 31. 15—21.

mory of their ancestress, upon their own territory but near the border, and on a spot whence the real sepulchre, situated in the tribe of Judah, *could be seen.* Samuels remark "in the border of Benjamin", means the sepulchre of Rachel within the boundary of Benjamin, not that which is situated in the tribe of Judah. Should there therefore have been two monuments bearnig Rachels name, then all difficulties are removed. All that now happens can be minutely explained.

Sauls road leads past the rocky declivity of the high hill, and if Zelzah, as Rabbi Schwarz thinks, means, "rock shadows" there are such here. Below Beit Surik, where the valley has a winding, it is crossed. Sauls internal excitement is continually increased because of the important events of yesterday and to day, as well as by the two men whom he meets at Rachels selpulchre, and who come from his home and tell him that his father is anxious about him and says. "What shall I do for my son?" He hastens his steps and in a short time he has not only crossed the valley but on the height on the other side he approaches the "oak of Tabor". To this day there stands there a holy tree, the young shoots from the roots of which form a little grove. The Arabs consider it as holy and treat it with great care. It is situated on the road leading from Beit Iksa to Biddin and Sauls way lay past it. When Saul approaches and looks at this old place of heathen worship, three

men come up the road from Kolonieh, they carry offerings and are on the way to *Beth:l*, which at that time was an ancient and general place of sacrifice for the Isralites. They salute Saul kindly, give him two loves, which he accepts and go along with him for a short way, then the three men go over the hill northwards whilst Saul strides on along the eastern declivity in a direction rather eastwards, and reaches the high ground where the Philistines had their garrison in order to watch the Jewish place of sacrifice in the neigbourhood, "Mizpah" or the "height of Gibeon" which in my opinion are one and same (Compare the following passages. Joshua 18. 26. I Kings 15. 22. II Chron. 16 6 and Judges 20, 1. 21, 1. I Sam. 7, 5—15. I Sam. 10, 17 and I Chron, 17, 39, 22, 29. II 1, 3). On reaching the spot there comes a procession of pupils of the prophets with pipe and harp and music, from the height of offering Gibeon or Mizpah, the modern "Nebi Samuel". The procession is a so-called "*Siara*" such as we often have the opportunity of seenig in this country (especially at Moslem festivals) and where the road passes the foot of Nebi Samuel, Saul meets it. His constantly increasing excitement is augmented by the sight, and he is overcome by the music, i. e., the clashing of the cymbals, the Spirit of God comes over him, he mingles amongst the pupils of the prophets and prophesies with them, a circumstance which causes great surpise, and is the origin

of the proverb, "Is Saul also amongst the prophets?

The procession having finished its circuit, returns to the school of the prophets, probably a sort of monastery near the place of sacrifice. We must suppose this occurrence to have taken place here at Nebi Samuel which was "the hill of God". Here also a short time afterward Samuel held a "*Diet*", — a great national assembly in order to elect a king *Saul* was hit by the lot. On the one hand he knew what awaited him, on the other he was shy, and felt a certain shame because not long before he had mingled, uncalled for, with the children of the prophets, an act which some of his relations seem to have taken ill, and we need not wonder that he hid himself.

From Mizpah, the hill of God, Sauls road led him eastwards till it crossed the valley at Beit Hanina and after a good hours walk he reached his home.

"Nebi Samuel", as it his so near Tell el Fool, can therefore not be, as some have believed it to be, and tradition says it is, the "*Ramath*" of Samuel, for the mountain-top of Mizpah was well known to Saul. It was daily before his eyes and close by. He did not, on the other hand know the city of Samuel, it lay at greater distance from his home.

Soba which is also elevated in situation cannot be seen from thence because the height of Kastell and other hills intervene.

I have hitherto shown that in the modern Nebi Samuel we have to seek for the ancient "*Mizpah*" or the high place ef sacrifice of Gibeon and in *Soba* the Rama of Samuel and that therefore his grave ought also to be sought for there. The name of Samuel is associated with the old and venerable mouutain-top of Nebi Samuel but his *grave* is not there. In fact I do not believe that there is any ancient sepulchre there. On that hill-top there was not only a small village or hamlet (the villages are generally situated on hill tops) but also a *place of sacrifice*. Near such a *place* and especially within a village no sepulchre was allowed to be, though it would seem that exceptions were made in the case of kings and prophets. In such cases however the entrance to the rock-sepulchre was certainly from the hill side. It was not till the Christian era when the Sepulchre of Christ, (over which a church was built) led the fashion, and afterwards under the Muhammadans that the grave of some celebrated man or saint was a necessary adjunct to the sanctity of a place.

People could not imagine a genuine sanctuary without the tomb of some saint. This idea however was not Jewish but Christian. Should

there really be a tomb at Nebi Samuel then it dates from the Christian era, and was then adopted by the Moslems and called "Nebi Samuel"

It is the perpetuation of the memory of the old and celebrated sanctuary. Since Robinson's demonstrations, the modern Nebi Samuel has been regarded as the ancient Mizpah, and it was taken to be so by the English Engineers. only Conder thinks it may have been the sacerdotal city of "*Nob*" and that from "Nob" came "Nebi" — this opinion is however quite untenable as "*Nob*" had no association whatever with Samuel, and Nob is certainly eastwards from the great road leading northwards, On the other hand Conder also considers the place to be the old high place of sacrifice at Gibeon, and here he is perfectly right although Wilson raises the objection that the tabernacle was not, as a rule, pitehed on elevated points — Gilgal, Shiloh, Bethel, Gibeon and Jerusalem. One must however, think of the matter in this light; *Gibeon* was a city on a flat hill-top, situated northwards, at the foot of "Nebi Samuel" — Here those coming to the festivals found lodging and shelter at feast-times; the *sacrifices* however, and the national councils were held on the height (the watch-tower of Mizpah). Here as can be recognized by the ruins there never was a large village but only the place of sacrifice, and round it some monastery like houses, were Gedaliah afterwards

resided and was slain. That the ancient high place of Gibeon was here, is so obvious, that many have supposed Nebi Samuel to have been Gibeon *itself*. It can however be easily proved that Gibeon is not the same as "the high-place" and "Mizpah."

Discovery of an ancient Inscription.

Not the least interesting incident during the past year, was the discovery of an inscription, said to be "oldest Jewish inscription" extant in the rock hewn conduit conducting the Virgin's fount (M. Clermont Ganneau's Enrogel) with the Pool of Siloam. Baurath C. Schick on being informed of the chance discovery, of this inscription, proceeded to obtain squeezes of the same, and sent them to the German Exploration Society of which he is a member. It was on the 3. of August 1880 that the English Palestine Exploration Society, received a communication from Jerusalem announcing the discovery of the inscription, and enclosing a squeeze taken as well as circumstances would then allow. The Committe *immediately* authorized their honorary secretary in Jerusalem, Dr. Chaplin, to draw upon them for as much as might be necessary to get the water lowered, in order to obtain a better sqeeze or facsimile of the inscription."

Prof. A. Sayce, who examined the inscription early in February 1881 gives, in two letters to the Athenaeum, which we abridge, the following account of it; "The inscription is the most important yet found in Palestine, as it belongs to the period of the kings, and is written in the oldest known characters of the Phoenician alphabet "which" are *identical with those on the Moabite stone* and the words are similarly divided from one another by points.

One of the characters, which occurs at least three times is new to me. I conjecture that it may represent the missing *teeh* of Meshas inscription.

The lately discovered inscription is incised on the lower part of a tablet formed by cutting the rock to the depth of about an inch! Mr. Schick has kindly supplied us with the following information.

"The six lines" of which the inscription consists "form a surface 0, 60 long, and 0, 21 broad. The smallest letter is $^1/_2$ centimetre in height most of the letters are 0, 02 on an average, there are some 0, 04 and even 0, 04$^1/_2$ long and some stretch across from one line to the other. About 20 figures are formed of compounded letters. Further down there seem to have been two more lines but they are very indistinct."

"The inscription", says Prof. Sayce, is engraved on the east side of a rock hewn passage,

through which the water is conducted from the north into the Pool and about twenty five paces from its entrance.

The task of copying is a difficult one. The water flows past the foot of the inscription to a depth of over four inches, and in order to copy it I have had to sit in the water in a cramped position making out the letters, which are filled with silica, by the dim light of a candle.

The upper part of the tablet is smooth and plain, though a graffite of three lines, is scratched upon one part of it.

Whether this is in any intelligible system of writing I cannot say; some of the letters look like cursive Greek, but at the beginning of two of the lines the Arabic cyphers 1843 seem to occur.

The letters of the ancient inscription are of a considerable size, and must originally have been very clear.

On the left side a fracture of the rock has caused the loss of several of the characters in the first three lines. Below the inscription comes an ornamental finish in the shape of two triangles which rest upon their apices, with an angle between them similary resting upon its apex.

The first line begins with the word (ה) נקבה; then follow after two words which I cannot read

with certainty, (? ר) הנקבה בעב. In the second line I can make out only the words ... פ ... (or ח) ל. (ט) נאש אל רעך שלש אמה The third line ends with the word בירה. The fourth line, with the word נקב; then come, after a few doubtful letters /(ט) ב (? ר) אש לקרת רעך גר and the line ends with וילכו. The fifth line reads וילכו המים מן המוצ׳א אל הברכה במאתי אלף אמה "And the waters flowed from their ontlet to the lower pool for a distance of a thousand cubits". The sixth line has been so much injured by the friction of the water that the only words in it which I can make out with certainty are על אש. I can find no words in the inscription for Jerusalem Judah or king (מלך) nor any proper names. The inscription is not in Hebrew, but in Phoenician. The Phoenician relative pronoum אש occurs more than once, and there are other peculiarities in the language which indicate that the author was a native of the Phoenician coast. On the other hand as I have already stated, the forms of most of the letters are identical with those of the Moabite stone though there are two or perhaps three, which seem to be more achaic than those of Mesha's inscription.

I have little hesitation in assigning it to the date of Salomon, or possibly of David, when Phoenician workmen were employed in the construction of the public buildings at Jerusalem.

In this case it will be the earliest specimen of Phoenician writing, that we possess.

Of course it is just possible that the iuscription may be of yet older origin, and be composed in the dialect of the Jebusites, but this is in the highest degree improbable.

"The inscription is merely a record by the master mason of the excavation of the conduit, in which it is found, and which leads from St. Mary's Pool, to the Pool of Siloam, a distance of 586 yards". (No. 2785 of the Athenum March 12th. 1881).

In No. 2786 of the Athenaeum Dr. Neubauer criticises Prof. Sayce's statament that the inscription is Phoenician, and thinks "it is too hasty to assign the inscription to the age of David or Solomon", and Col. Warrem suggests "on historical grounds, that the inscription is not likely to be earlier than the reign of Hezekiah" who made a pool and a conduit, and brought water into the city, and who "digged the hard rock with iron, and made wells for waters" (Ecclesiastes *XLVIII.* 17).

According to Prof. Kautzsch who sent a statement on the subject to the "Augsburger Allgemeine Zeitung" No. 119 of the year 1881, the writing is not Phoenician but Hebrew; and he doubts the antiquity inscribed to it by Prof. Sayce, asserting that the characters seem to be of more recent date, than those of the Mesa stone.

Later efforts to read the inscription have given the idea that the apices above mentioned are not ornaments at all; but simply cracks in the rock; — moreover, that there were originally eight written lines, and that a date seems to have been given in the beginning of the second line, but it is irretrievably lost.

It does not appear necessary to give here a facsimile of the inscription, as the "Palestine Exploration Fund" has published one in its quarterly statement of April 1. 1881, and the Secretary of the German Palestine Exploration Society, Mr. Gute, has prepared a cast of the inscription, which is the most accusate representation of it, that can be obtained, intending to give a copy of it to the word, in the August number of his Society's publication. As soon as the first squeeze reached the "Palestine Exploration Fund" they sent copies to all their members who are competent to read ancient semitic inscriptions, but none of them could make sense of it, till prof. Sayce, after personal inspection, gave the above imperfect rendering.

Whether after the appearance of Mr. Gute's copy a more correct reading will be possible, remains to be seen.

Obituary.

1. Died, on the 18. Kislev 5640 (2. December 1879) Rabbi David ben Shimon, Chief Rabbi of the Moroccan Community of Jerusalem. A total suspension of labour (בטול מלאכה) was ordered by the directing Rabbinical authorities and all the Jewish inhabitants of the City, Sephardim as well as Ashkenasim, hastened, without distinction of rank, to the house of the deceased outside the city in order to pay him the last honours.

A powerful funeral oration was there pronounced by one of the rabbies in which he spoke of the humility and goodness of the deceased and mentioned all that he had done for the welfare of his community. All present were moved to tears.

The funeral procession then began to move. First came the children of the Talmud Torah school, chanting psalms to mournful tunes. They

were followed by a number of learned men belonging to the community of the deceased and carrying the bier in turns past the outer walls of the city. Several halts were made whilst funeral discourses held by learned men and rabbies were devoutly listened to. The funeral procession was so large that an hour passed ere it had completely reached the grave.

The deceased was born at Arbad in Morocco where he lived till 35 years of age. There he was a teacher of Talmudical knowledge, and there are to this day learned men there who belonged to his school.

When he came to Jerusalem 5616 (1854) his country men immediately recognised his talents and hastened to place him at the head of their community. Nor were they mistaken in him, for as long as he held his high position he succeeded in doing much good for this community whose circumstances are very poor. A large synagogue was build by his exertions and also a Talmud Tora School and a number of dwellings for widows and poor people in general, partly within and partly outside the city.

The sorrow at his death was general and deep, so that the funeral procession was one of such size as has not been seen for a long time.

He reached only the age of 58 years and left 2 sons and 2 daugthers.

וי לערעא דישראל דחסרא גברא רבא "קול נהי נשמע" מציון במר צורח, וירושלים תתן קולה תבכה ותתייפח, כי אבדה כלי חמדתה, פנה הוד׳ פנה זיו׳ ותפארתה, ארץ צבי גדלה שעשועיה, הורד עדיה מעליה, אבד חסיד מן הארץ, גבור לעמוד בפרץ, מתוק מ"ד"ב"ש טעמו, בישראל גדול שמו, דן ידין עמו, רועה נאמן לעדתו, צדיק באמונתו, חונן דלים ומחסה לאביונים, איש החסד הסדי דוד הנאמנים, אריה שבחבורה, ריבה וקיבץ פעלים לתורה, תנא דאורייתא, הרב המופלא, וכבוד ה׳ מלא, חסידא קדישא, זכה וזיכה את הרבים, נר המערבי מרביץ תורה בישראל איש אלהים קדוש המפורסים בשמו ומעשיו מורנו הרב כמהו"ר דוד בן שמעון זצוק"ל המחבר ס׳ שערי החצר ושארי ספרים לקוח ארון האלהים ח"י כסלו שנת

ויהי דוד עושה משפט וצדקה לפ"ק תנצב"ה.

2. Died on Thousday evening, to 9. Schewat of last year (5640) the Chacham Bashi, Rabbi Abraham Ashkenasi, the official head of the Jewish communities of Palestine.

Early on the following morning the beadles made it known, in the name of the united "Bethdins" of the Ashkenasim and Sephardim, that all shops were to be closed and all labour to be suspended, to enable people to pay the last honours to the deceased.

A death-like silence therefore reigned throughout the Jewish quarters, where at other times our brethern are busy and active, and from all sides they thronged the approaches to the house of the deceased, which is situated out of

town on the Jaffa road in order to lament his death.

The corspe was placed in the study of the late Rabbi, and was surrounded by the learned men of the community who sat on the ground and sang dirges. One of the Rabbis pronounced a funeral oration.

After the corpse had been ceremonially purified it was carried out and laid on a bier in the court-yard, where another rabbi held a long funeral oration in which he described in words of fire the loss suffered by Israel in general, and by Jerusalem in particular by this death. No eye remained dry as he described in eloquent words how much good had been done by the deceased, how in spite of his bodily weakness he always performed his duties when the welfare of others was concerned.

The bier was preceded by the scholars of the Talmud Tora School and the Lemel School with their respective teachers. All carrying lighted wax-tapers in their hands and chanting the 91. Ps. to a mournful tune. After them came the cawasses of the different consulates with their official staves wrapped in crape. Then came the bier borne by learned men belonging to the different communities and surrounded by a guard of honour consisting of 20 Turkish soldiers with their arms reversed in token of mourning, and led in

person by their chief the President of Police for Jerusalem.

Directly behind the bier came a great number of rabbies and learned men, who were accompanied by the Dragomans of the German, English, Russian, Greek and Austrian Consulates, and also the Dragoman of the Pasha of Jerusalem.

An immense crowd which may be described, as comprising all the male population of Jerusalem, followed and the procession now made its way without interruption as far as the Zion Gate. Another funeral discourse was held here and another when a halt was again made at the Gate of the Mugrabims. (The Dung Gate).

From this spot the procession rolled onwards towards the mount of Olives, and when at last the grave which had been prepared in that part of the cemetery which is allotted to the Chassidim was reached, the sun was already low in the West.

The deceased was born in 5573 (1813) at Larisa, and was brought in his earliest youth to Jerusalem, where by his talents and industry he became a scholar of importance so that when 35 years old he obtained the honorary tittle of "Gaon".

In the year 5610 (1850) he became one of the Dayanim, and in 616 he was appointed Pre-

sident of the Beth Din. He occupied that post till the 5. Adar 629 when he was elected Chacham Bashi in the place of Rabbi David Chasan deceased.

He filled this high office for more than 10 years to the general satisfaction of the Jewish public.

He was distinguished by the Government by having his election confirmed by special firman and by being decorated with the Order of the Medjidie (II Class).

He also received the Francis Joseph's Order from the emperor of that name on the occasion of the visit of the latter to Jerusalem.

וי לערעא דישראל דחסרא גברא רבא צדיק אבד לדורו
אוי כי ירד אש מן השמים נפלה עטר' מלכא ורופילא אין לנו
תמורתו מושיע ורב אוי מה היה לנו ותחשך הארץ אבד חסיד
אשכול הכופר שקדן בתורה הגאון המפורסם אשל מלך רב אוי
לו לדור שאבד אבינו רועינו הרב הגדול משיירי כנה"ג עמד
בפרץ ירושלים ומשל ממשל רב ה"ה המדוכה ביסורין כמוה"ר
אברהם אשכנזי זצוק"ל מ"ך ביום ט' שבט ש' חשך השמ"ש
בצאתו תנצב"ה.

3. Died on the 6. Kislev 5641 Mr. Mordechai Jaffa, aged 70 years. At his burial the pupils of the Talmud Torah School of the Ashkenasim went before his bier singing a mourning psalm. As he was generally loved he was followed to the grave by a great crowd of people.

A native of Moscow, he was well-known as manager of the Firm of Malkiel & Son and enjoyed great respect. He had lived for seven years in the Holy Land תנצבה.

4. Died on the 17. Kislev of the same year Rabbi Nissim Chijon at whose funeral several rabbies held funeral discourses.

Born at Busna (Turkey) he came during his childhood to Jerusalem. His merits as a teacher of the Talmud were great and many of his pupils are resident here. He died comparatively young being only 53 years of age תנצב"ה.

5. Died on the 3. Tewes the venerable Madame Bathsheba widow of the late Chief Rabbi Kubo. The pupils of the "Doresh Zion" School went before her corpse carrying lighted tapers and singing mourning hymns.

A great many people were present at her funeral not only because she was highly respected on account of her late husband, but also because she had made herself very useful to the poor and the suffering in this city. She founded the Society "Bikur Cholim" for the support of poor sick people during the time of their illness, and devoted all her time to benevolent objects. The was 58 years old when she died תנצב"ה.

6. Died on the 17. of the same month Madame Esther Asisa, widow of Mr. Jacob Valero aged 62.

Her funeral was a very honourable one. Amongst those present were the Chacham Bashi, the Austrian Consul and his Dragoman. The funeral procession was headed by a number of Consular cawasses with their official staves covered with crape, and the scholars of the "Doresh Zion" School carrying lighted tapers and singing dirges תנצב"ה.

7. Died on the 25. of the same Month Rabbi Sabathai Jehoshua and was buried with great honour. A rabbi held a funeral sermon which made a deep impression. The deceased was one of the Rabbies of Salonika, and had lived here since the year 5625. He was 64 years of age תנצב"ה.

8. Died on Friday the 16. Shewat the venerable Mr. Abraham Sussman, and was interred with much honour. The deceased was first butcher (Schochet) in London, and when his advanced age prevented him from performing the duties of his office, he settled in Jerusalem. During the short period that he was permitted to live here, his noble character gained the love of all with whom he came in contact. With his scanty means he not only showed himself as a benefactor to many of the poor but he also gave Lira 100 to

cancel a debt incurred for the synagogue of the Building Society "Mishkenot Israel" (see the Extension of Synagogues and Benevolent Institutions) תנצב"ה.

Record for the year 1880|5640.

1. Events of general Interest.

During the last months of the winter we had so much snow and rain in Jerusalem that it much exceeded the rainfall of many years past. Country and people enjoyed many advantages thereby — the general state of health being good, the prices of grain beginning to fall and all the cisterns being abundantly supplied with water. Trees, however, such as oranges and lemons, the fruit of which ripen during the winter, suffered greatly, many of them being so spoiled, that for years to come they will be unproductive.

When it came to the knowledge of the government that those who farmed the taxes not only often practised extortion, by demanding more than was legally due from the peasants from whom they ought only to take the tenth, but also ill-treated the poor people, the system of tax-farming was abolished by those in power, and instead of it Government Commissioners were appointed for the different districts. It is their duty to collect the

taxes in the name of the Pasha, and in case of necessity the government affords them the needful material power to enable them to perform the duties of their office.

The magistrates of Jerusalem have imposed a new tax on the peasants who bring wood and charcoal into the city, they have to pay 1 piaster (full currency) for every camel-load of charcoal, and 15 paras for each ass-load of wood.

This toll has been armed out to two Israelites for the annual sum of L. T. 300.

The municipality of the city of Jerusalem has, this year, made a laudable attempt to fulfil their obligations towards the indigent sick of the city.

Hitherto the religious communities only attended to the wants of these sufferers, but now the city-authorities have become alive to their obligations and do not wish to be any longer behind those voluntary workers.

They have, therefore, arranged for the city-physician Dr. Einszler to attend, 3 times a week, to the sick poor of all races and creeds in a locality specially appointed for the purpose viz the soupkitchen for the poor in a house adjoining the Town-hall and to proscribe for them. The medi-

cine is given gratis, at the expense of the municipality, in the Dispensary of the English Mission.

Quinine only has to be paid for, except when the President of the municipality gives a special ticket, which is done when he has satisfied himself of the extreme poverty of the patient.

The always deppressed condition of commerce at Jerusalem was made very much worse about the end of last winter by the disordered condition of the coinage.

It is well-known that many coins of but small value in silver are current here, for instance beshliks and altliks which the government used to accept, the former for 5 piastres and the latter for 6 piastres. By the scarcity however of such coins, or by other reasons which cannot be explained their market value was increased by $^1/_2$ piastre.

One day, however, the news suddenly went through the city that the government would no longer accept these two coins, (especially the beshliks) in payment, for more than $^1/_2$ their original value (viz $2^1/_2$ and 3 piastres). — The excitement thus caused is indescribable. Business, which is never very lively was at once stopped. No body wanted either to buy or sell as long as the value of money was so uncertain. Those who possessed a great number of these coins, were naturally in a

state of great consternation. Despatches (telegraphic) were sent to Constantinople for information as to the actual state of affairs, but no-one was able to obtain a clear answer. The owners of shops for the sale of small articles of food refused to open them lest they should have quarrels with the purchasers about the value of the coins tendered. The pascha was obliged to send military-patrols through the streets in order to avoid serious disturbances. This half state of siege lasted for several days till at length the price of the beshliks was officially fixed at $2^3/_4$ piastres and that of the altliks at $5^1/_2$ piastres. At the same time the copper coinage began to vary in value and to this day it varies almost daily in its worth.

In consequence of the dearth which has now lasted for several years in Palestine and the increased poverty that has resulted therefrom, many of the villagers resorted to Jerusalem in order to enrich themselves by burglary and theft. As they had succeeded in several such enterprises and private watchmen who where employed could do nothing, the government found itself obliged to have the streets patrolled and in order to facilitate the capture of thieves all residents were forbidden to quit their homes, or to show themselves in the streets even with a lighted lantern in the

hand after the third hour of the night (about 9 p. m.) Every one found abroad after that hour was liable to imprisonment.

By this measure the town was soon relieved of its dangerous guests, many of them however took to plundering the houses on the outskirts of the city, and travollers on the road between Jerusalem and Jaffa.

An Israelite and a Mohammedan who were going together to Jaffa on business were attached by Arabs when about half-way and cruelly murdered after they had given up the robbers the £ 500 they had with them.

Not long afterwards three men tried evidently with evil intentions to enter the house of an Israelite who lived on the road to Betlehem at a few minutes distance from the city. When the owner of the house tried to prevent their entrance they fell upon him and wounded him so severely that he expired a few days later.

Similar occurrences unfortunately happened several times during the winter till with the return of spring the prices of provisions fell.

---

2. News of specifically Jewish Interest.

The Turkish government has framed a resolution in accordance with which each Jewish community in the Turkish Empire must elect two Com-

mittees for the administration of their affairs, one to take cognizance of the religious affairs of the community and the other to watch over all its material interests and to represent it in its relations to the government.

Rabbi Josef Schaul Eliashar was elected as President of the former body in Jerusalem, and Mr. Joseph Careo as President of the other.

Rabbi Meier Panigel was elected in due form to be Chacham Bashi in the place of Rabbi Abraham Ashkenazi, deceased, — (see obituary). — The Moorish Community has however not yet been able to fill the vacancy caused by the death of Rabbi David ben Shimeon to whom no successor has as yet been found, and the principal members of the congregation perform the needful official duties in the meantime.

The strife that has been carried on for a long time in Hebron between the rabbies of that town and several of the principal members of their community caused both parties to print pamphlets in which they respectively stated the arrangements for their defence and of course, condemned their opponents. The party-feeling rose so

high that at last Rabbi Mani found himself obliged to leave his place and go to foreign parts.

Towards the end of the year however several of the learned men and rabbies succeeded in putting an end to the dispute, so that Rabbi Mani has resumed his post, but had to cousent to the election of a Committee of 7 men whose special duty it is to superintend the income and expenditeure of the community.

Herr Chaim Eliezer Wachs, Rabbi from Kalish, and first superintendent of the Warsaw Community here made the following very advantageous arrangement for the poor. Whoever is unable to purchasc his whole stock of corn for the year diiectly after the harvest, must pay very high prices in winter, a circumstance which is of course very hard for the poor. He therefore authorised the principal persons of the Warsaw community to buy as much wheat as all the poor members of the community require, and then to hand over to each the necessary quantity on condition that every month the 12. part of the money spent should be deducted from the annual allowance.

It would be desirable if other communities would also follow this example, for by it a great

advantage accrues to the poor without any special sacrifice being made by the community.

The distress amongst the Moroccan Jews was much worse than amongst any other of the Jewish population. Part of their annual income is derived from the work of their women who are skilful in cleaning corn and doing similar work but as there was hardly any corn this year and flour brought from foreign parts was generally used there was no employment for these poor women and their families suffered fearfully. It must however be recorded to the honour of Mr. Pines that he exerted himself to awaken sympathy for these sufferers, and succeeded with the help of Dr. Asher in London and Herr M. G. Levy in Berlin, in opening a free kitchen for the poor of this community in which they obtained once a day during the winter, bread and some cooked food.

During this year the House building Club "Mea Shearim" finished all its houses. Those members who had been unable to pay the whole of their shares received portions of land equivalent in value to the money they had paid.

The final distribution of the houses was performed by lots, and now each of the members has his own unalienable property, which he holds by right of documents drawn up in his name and legally attested by the municipal authorities.

The Agricultural society "Pesach Tikva" has also apportioned a piece of land to each of its members by lot. The owners of these plots can do or leave undone what they please on the same. Each of these pieces of land is secured to its proprietor by title-deeds properly drawn up in his name and legalized by the government.

We hope in the next number of this annual Report, to publish an article about the condition of this society and its importance.

Many of our brethren in Bulgaria, who did not want to submit to the new government, returned to the Holy land this year. They have formed a community here in Jerusalem and have arranged in a place hired for the purpose in the city, a synagogue which bears the name "Sophia".

This increase in the number of our brethren in Jerusalem is counterbalanced by a considerable decrease in the Moroccan community, amongst whom there was so much poverty that many found

themselves obliged to go away from here to whatever place they could.

Some of them returned to their native-place.

The well-known zealots in our Jerusalem community have not been silent this year. As soon as they heard that some distinguished members of the London congregation had bought a house here in which a school should be opened, they held meeting after meeting and the result was a decree forbidding all instruction in foreign languages and in all subjects not strictly Jewish (even in the language of the country).

The beadle was sent with this document from house to house, in order to read it everywhere. It was not only drawn up in Hebrew but in the Judeo-German jargon, to enable the women to understand it. Besides this some persons went about at night solemnely blowing the Shopher, and declaring everyone excommunicated who should send his son to the interdicted school, or his daughter to the "Evelina Rothschild Girls School" which has existed for a longtime. Those whose children got an hours instruction in German daily in a private school, were ordered to desist from having their children so instructed and such as refused to obey this order were threatened not only with spiritual punishment but with the withdrawal of

the Haluka. The coarse proceedings that where connected with this spirit of jealousy against useful schools, not only created an evil impression amongst strangers as regards our Community, but also amongst our brethren in civilized countries.

This however did not deter our zealots from proceeding with the greatest unscrupulousness against every one who did not submit to them.

The superintendents of the Minsk community were the only ones that had the moral courage to order the trustees of the Minsk Haluka not to withdraw the share of any one on the ground of his having a different opinion than the superintendents, respecting school affairs.

Were many other heads of communities to follow their example, there would be hopes for better times.

To the great chagrin of the zealots, however, there is amongst us a number of young men who do not consider the dependance of Haluka to be the sweetest mode of gaining a livelihood, and as it is not easy to escape doing so here, several of them have emigrated to Europe in the hopes of being able to learn some kind of work or other by which they will be enabled to maintain themselves respectably.

Two of them returned this year, and already begin to enjoy the fruits of their manly resolution.

One of them learnt tile-making in Vienna and the Committee of the Sir Moses Montefiore Testimonial Fund advanced him a sum of money to enable him to get a workshop in order. Should he succeed in making tiles of the same quality as those hitherto brought from Marseilles then he will be able not only to do good business for himself but also to employ many people who desire to work.

Another has learned in Paris how to manufacture leather, and Alliance Israelite has declared itself ready to erect a workshop for him on their agricultural estate near Jaffa.

As soon as it has been arranged he is to begin to work, and his prospects are not less favourable than those of the tile-maker above mentioned.

Tiberias. This year five rooms were built adjoining the much frequented warm baths This is a great benefit to the sick-persons seeking cure, for whilst hitherto they had to return to the town from the baths, a distance of half an hour, they can now remain in these rooms.

The expenses were completely covered by a gift from one of our coreligionists in Russia and

by contributions collected with great trouble by Herr Abr. Back, Head of the Bikur Holim at Tiberias from patients who had visited the spring.

ישנים אחדות בלאנדאן לטובת הטבת מצב אחינו יושבי אה"ק וגם קנה כלי עצי זית בסך לא מעט דירעקט מפה — באמצעות ציר הוועד למזכרת משה — ועוד ידו נטויה לפעול גדולות ונצורות לטובת הרחבת המלאכה הזאת. והאחרון גם הוא בהיותו פה שם עינו על מצב המלאכה הזאת ועובדיה ובשובו לביתו עשה בעשטעלונג על סך לא מעט מהכלים האלה והוא מלא גם אחרי רעיונינו זה וישלח לציר הוועד כלים שונים מלאכת ידי חרשי עיר מגורו למען יעשו האומנים כמתכנתם ועוד הוסיף לישלוח למו כל הדברים הדרושים למו להשלמת וליפוי מלאכתם אשר לא ימצאו פה כלל או ימצאו אך לא מהסוג הטוב והמעולה למען תוכל מלאכתם להתיצב גם בשערי הערים הגדולות באירופא ואמעריקא. זכר האנשים הטובים האלה יהי ברוך, ומי יתן ויראו גם נדיבי לב אחרים ויעשו כמהם, ואז תצמח תשועה נאמנה להאובדים והנדחים באמת ובצדקה.

לוח השגיאות מהחלק הזה יבא בהספר העתיד לבא.

ואף אם ראשיתה תהיה מצער אחריתה תשגה מאד כי כאשר
יראו אחינו כי הושם אבן הפנה לבנין החפץ הזה אז ימהרו גם
כל אחינו העומדים כעת מנגד לדבר הזה לעזרתכם באונם והונם
כיד ה' הטובה עליהם ובכל אשר תפנו תצליחו. ואנחנו מצדנו
הננו לעמוד על ימינכם לשרתכם בדבר הזה והגלוים עליו ככל
אשר תעמיסו עלינו ויהי נועם ה' עליכם ומעשה ידיכם יכונן אמן.

הערות להצעות נאמנות).

את המאמר הזה (מלבד אשר הוספתי עליו באחרונה)
הדפסתי גם במכ"ע החבצלת היו"ל פה, למען ידעו היושבים
בקדש את אשר עליהם לעשות בדבר הטבת מצב המסחור
והמלאכה פה לטוב להם ולענייהם, כי באמת מקור פרנסה נפתח
פה לכל הרעבים והנענים אם אך ישימו אנשי דעת את לבם
לדלות מימיו. אבל גם לאלה הרחוקים מציון תצא תורה מדברינו
אלה, כי יראו וידעו כי בידם להקים הריסות ציון ולאמץ ידים
רפות לכל תצפינה עיניהם אך אל להם חסד, ואם אך ימצאו
עוזרים וסומכים להם בין אחיהם, אשר ידם תמצא להשכיל
להיטיב אז יְחַיו נפשות לאלפים בחיים חמרים ורוחניים. ועל כן
נבקש מאת כל מו"ל מכ"ע מאחינו בארצותם ללשונותם כי
גם המה יאספו ויתרגמו את מאמרנו זה או תוכנו לתוך מכ"ע
וגם הם יעוררו את לבות ראשי וועד „מזכרת משה" וכן את כל
אלה אשר הטבת מצב אה"ק יקר בעיניהם כי יחלו לגשת אל
המלאכה להוציא את הדברים האלה לפעולת אדם כי עת לעשות
היא העת הזאת.

הרעיון בדבר קנית עצי זית למלאכת חרשי העץ כבר
סלל לו מסילות בלבות שני נדיבי לב מאחינו ה"ה ה' אלפרעד
מארקוס מבאסטאן באמעריקא, וה' ב' בירענבוים בלאנדאן,
הראשון קנה את הכלים אשר נשארו מהבאצאר אשר היה לפני

את סכומי החלוקה המשועבדים להבית במועדם עוד שארית כחם יחגרו לראות לבלי יאבד מכסף הועד אף גרה אחת.

בהבית הזה ימצאו כלי מלאכה ומכונות קטנות הנחוצות לכל בעלי עבודה ומלאכה והמה ימכרו לכל אחד מהם בלי ריוח ובאופן כי ישלמו מחירם כפעם בפעם או בעתים ידועות אשר יראו ברכה רבה במלאכת ידם, הערבון אשר יתנו האומנים להועד הוא בחובות קטנות יתנו שטר חוב עליהם כתוב וחתום כמשפט המלכות ובחובות גדולות יתנו מלבד השטר חוב הנז׳ עוד שטר מיוחד כי המכונה וכל אשר לה היא קנין כסף הועד והחוב עליו להשיבה לידו בכל עת אשר ידרש ממנו ורק בכלותו לשלם את חובו יקרעו את השטרות האלה והמכונות ישארו לו לצמיתות.

עתה אחרי אשר אספנו כל התקונים והסדרים הפנימים והחצונים אשר בידינו ליסד ולתקן פעה״ק ואשר לדעתנו ולדעת כל מבין דבר לאשורו עֹז להם להביא טובה רבה ליושביה. נקרא לכל החפצים באמת בהטבת מצב ארץ נחלתנו זאת כי ישימו עיניהם ולבם לדברים אלה וכאיש אחד חברים יגשו אל המפעל הגעלה והנשגב הזה, אשר הטבת מצב אלפי נפשות תלוי בו ורשות בידכם להוסיף עליהם או לגרוע מהם ולשנותם כטוב בעיניכם כי לא כבוד וטובת עצמנו היתה כונתנו במאמרנו זה, ולא פעם ושתים העברנו אנחנו את כל אופן והצעה מהצעותינו אלה תחת שבט הבקורת לראות אם באמת יעלה בידינו לשתלו על האדמה הזאת ועוד יעשה פרי ולא יירא גם מפני שוט שוטף כי יבוא רק אל תבלו זמן רב בויכוחים ובפלפולים של מה בכך וכל פניה ונטיה עצמית הלאה תזרו כי לא עת לחשות היא העת הזאת, העת אשר רבבות אחינו נתונים לבז ולמשסה ומספר לא מעט מהנענים האלה ישימו פניהם להמלט בחיק ארץ הרת דתם ולאומתה בתקותם כי בה ימצאו מנוח מכל אויב וחומס ואם החרש נחריש גם בעת הזאת ומצאנו עון. בלב טהור ובהתאחדות גמורה וחלוטה תחישו לקרב אל המלאכה הכבדה הזאת

ב) משכנות של כסף וזהב, אבני חפץ וכדומה, ובשני האופנים האלה ילוו רק שלשה רבעי הסך הכתוב בשטרי המקנה או כאשר יעריכו אותם המעריכים, ועוד זאת כי הרשות תהיה בידי הועד למכור את הדברים והחפצים בלי שומת בד״צ וגם הזמנה והתראה בד״י ובד״א עת יאלץ לזה.

ג) סחורות בגדים ושארי סחורות חדשות אשר בידינו למכרם בכל עת לסוחרי העיר ועליהם ילוו אך שני שלישי או רק חצי שווים ובאופן האמור [21].

ד) כתב שעבוד החלוקה בהכולל כנהוג.

ה) שטר ערבות מאחד הסוחרים הבטוחים אשר שטרותיו ימכרו בנקל בעיר ובאופן כי השטר יכתב ויחתם כמשפט המלכות למען יהיה לאל ידי הוועד לגבותו בד״י ובד״א אם יאלץ לזה.

ו) שטר ערבות מחמשה אנשים הנודעים לאנשים נאמנים ובאופן כי תהיה רשות בידי הוועד לגבות את החוב מכל אחד מהם גם הוא יכתב ויחתם כמשפט המלכות כנז׳, בשלשה האופנים האחרונים ילוה הוועד את כל הסך המבואר בהשטר.

ממוני הכוללות אשר בירושלים יקבלו עליהם להיות גם מצדם לעזר להועד בכל כחם, והוא כי מלבד כי ימהרו להשיב

הדלים האלה בתים ואחוזות? הננו להעיר כי בעקב החברות לבנין בתים הנז׳ בסעיף הקודם התאמצו הרבה מאחינו בעמל ויגיעה רבה להיות נמנים באחת מהחברות האלו ומספר רב מהם כבר שלמו את כל חובותיהם להחברה ובתיהם המה כעת קנין כספם לצמיתות, וגם החברות אשר עוד לא גמרו את מספר הבתים אשר עליהם לבנות וחבריהם עוד חיבים סך מה לאוצר החברה בכ״ז יש לכל אחד מהחברים סך מסוים באוצר החברה והשטר הנתן לו מאת החברה גם הוא ערבון נאמן על בטחון הכסף.

21) בהסעיף הזה נטיב הרבה להסוחרים הקטנים אשר עה״ר ימכרו בשתי עתותי השנה קיץ וחורף סחורות נפרדות כנהוג והמה יתנו בערבון בכל אחת מהעתות האל את הסחורות אשר נשארו בידם מהעת החולפת ובסך הכסף אשר יקבלו יקנו הסחורות הדרושות למו בעת הזאת.

דר' אברהם הכהן יסדו פה יוכיח [19]) הננו להציע האופנים והסדרים אשר על פיהם יוכל הבית להוסד ולעמוד על עמדו ימים רבים ולא ייךא מסערת המכשולים והמקרים הסוערים לבלעהו.

א) לא ילוו רק לאיש אשר כבר יש לו בית מסחר או בית מלאכה ואך מחוסר כסף לא יראה ברכה בעמלו ובדעתו להרחיב את גבול מסחרו, או לאנשים אשר חפצם לכונן למו עסק חדש אשר לא היה נהוג עוד פה, ולא לאנשים שיאבו ללוות כסף להוצאת ביתם או להשיא את בניהם וכדומה. בהאופן האחרון על הוועד המפקח על המוסדה הזאת לשים עינו ולהתיעץ אם יצליח העסק החדש הזה בעירנו.

ב) סכום ההלואה יהיה לא פחות ממאה פראנק ולא יותר מאלף.

ג) זמן ההלואה לא ימשך יותר מששה ירחים ואחרי עבור שלשה חדשים מהזמן אשר הושיב הלוה את נשיונו אז לו הזכות להשיג הלואה שנית. השלומים יכולים להיות אם בפעם אחת או סך קבוע בכל שבוע וחודש ולא פחות מארבעה למאה לשבוע ובאופן הזה מחויב הלוה להביא בעצמו לבית ההלואה את הסך אשר עליו להביא. ואם יעברו ארבעה שבועות או ירחים רצופים ולא השיב הכסף במועדו אז הרשות ביד ראשי הבית לעשות את כל אשר לאל ידם להוציא את כספם מידי הלוה מבלי כל הזמנה בד"י או בד"א.

הדברים אשר מנהלי הבית יקבלו לערבון מהלוים על הכסף אשר יקבלו יהיו אך אלה: א) שטרי מקנה (קויפשיין) על אחד הבתים או אחוזת שדה אם בפני עצמן או באחת החברות [20]).

19) גם בית הלואה הזה לא קלע אל מטרת חפצנו, כי גם מטרתו היתה אך להלוות סכומים קטנים בערבון לכל איש על הוצאת הבית ובכ"ז רק חסרון ידיעת הנהגת בית כזה ורפיון לב מנהליו והעומדים בראשו כרה לו עוד בימי עלומיו קבר.

20) לבלי יהי דברינו אלה לפלא בעיני הקוראים כי מאין להסוחרים

י) בית הלואה.

בית הלואה הוא אחד מהדברים הנחוצים לעיר ומלאה עד כי כמעט אין עיר בתבל אשר אין בה בית או בתי הלואה — אם שכוננה הממשלה או בנדבת נדיבי העיר — ובו ישיג כל איש השולח במסחר ידיו ללות כסף בעת הדרוש לו בעד נשך קטן. ואם כה גדלה נחיצתו בערי חו״ל אשר המסחור והמלאכה פורחים שם הלא שבעתים תגדל ותרב תועלת ונחיצת בית כזה בירושלים. ועתה היאומן כי יסופר כי אין עוד גם בית אחד לתכלית הזאת פה[18] וע״כ אם נאכה באמת להרים את מצב המסחור והמלאכה פה ולהפיח במו רוח חיים, חיים שאין בהם בושה וכלימה — אז עלינו לנטוע את הנטע הזה גם על אדמת ארץ אבותינו וליסד פה בית הלואה אשר אוצרו לא יצער מסך חמשים אלף פראנק ובו ישיג כל איש ללוות כסף בכל עת הדרוש לו בנשך שלשה למאה (ופרי הכסף הזה יהיה אך למלאות הוצאת שכר המפקחים, הסופרים ויתר ההוצאות הנחוצות). הדבר הזה יהיה כאבן הפנה ליסוד כל התקונים והסדרים הפנימים כהחצונים אשר הבאנו בזה. ולמען לא יחרצו מהירי משפט כי מחוסר הבטחון והאמונה ביושבי ירושלים לא יוכל הדבר הזה לצאת לפעולת אדם, ובית הלואה אשר ידי המנוח

18) הבאנקיערס אשר פה אמנם ילוו כסף לכל איש אשר מסחרו לא עבט אורחותיו ונודע לאיש ישר הולך, אך המה יקחו שכרם שנים עשר למאה והסך הזה לא יוכל ליתן בלתי אם האיש אשר מסחרו הולך הלוך וגדול וברכה רבה יראה בעמלו, לא רוב סוחרי עמינו אשר רובם ירויחו אך להמם לנפשם ומסחרם לא ילך בגדולות. גם שלש החברות לגמלות חסדים הנמצאות בעירנו לא תמלאנה את החסרון הזה כי הנה לא תלוינה אך סך מעט ועל שטרות הכולל ותכליתן לעזור רק למקבלי חסדן במעט הכסף שהן מוכרחים להפסיד בחילוף שטרותיהם אצל המלוים כנהוג לא לעזור לאנשים החפצים לכונן למו ענין לפרנסתם ואין להן כל יחס והתחברות עם המוסדה אשר עליה דברנו אנחנו.

בעצמם חמש חברות לבנין בתים אשר באמת הביאו טובה לא מעטה להעיר, אך רק בידי שתי הראשנות עלה לכלות את בנין מספר הבתים אשר קבעו בעת הוסדן והאחרות לא תוכלנה להוציא חפצן לפעולת אדם מפאת חוסר כסף אשר החל לשלוט בישנים האחרנות מסיבות שונות בעוצם תקפו בעירנו ולכן מהן שמו קין לפעולתן בהבתים האחדים אשר בנו בראשית ימי הוסדן והאחרונה תלויה ועומדה בצפיתה לימים טובים מאלה, וע"כ טוב ונחוץ הוא במאד כי העוסקים בדבר הטבת מצב הארץ לא יעלימו עין גם מהענין הזה ויתאמצו לבנות בתים רבים מחוץ לחומת עי"ק ובאופן זה, החברה תבנה בשנה או שנתים סכום בתים ידוע ובמו תושיב אנשים בעלי מלאכה או מסחר אשר ירויחו חית ידם ונמנו במצב „הבינונים" — אם ע"פ גורל או ע"פ גבול וחק אחר אשר יבדיל היחיד — והמה ישלמו בכל שנה חלק העשירי ממחיר הבית — אם בריוח קטן או רק קרן ההוצאה כפי ראות עיני הוועד — עד כי בכלות עשר שנים יקום הבית להם לצמיתות ומהכסף אשר יאסוף הוועד מיושבי הבתים שנה שנה תהיה לאל ידו לבנות בכל שנה החלק העשירי ממנין הבתים אשר בנה בפעם הראשונה וכן יחזור הדבר חלילה עד אישר לא ימצא עוד חפץ בדבר הזה, באופני הבטוחות נוכל לשמש באיזה מהאמצעים אשר נבאר בסעיף הבא (אצל בתי הלוואה).

בדבר הזה נביא טובה שלישיה להעיר ויושביה: א) רבים מהיושבים כעת בבתים צרים ונאלחים אשר יסבבו מחלות רבות, יצאו אז מאפלה לאור גדול, ושכר הדירות המרבה לעלות מהעת האחרונה אשר אחינו הנרדפים והנענים החלו להאחז בהארץ הזאת גם הוא על עמדו יעמוד. ב) כי בכלות העשר שנים והבתים יהיו אחוזת עולם ליושביהם אז במכסת הכסף אשר ישלמו שנה שנה שכר בתי מעונם יוכלו להגדיל ולהאדיר מלאכת ידם ומסחרם למען יראו ברכה בעמלם. ג) עי"ז ירבה ויעלה גם כמות המלאכה במשך ימי בנין הבתים, והאומנים כהפועלים לא יבשו משברם בלכתם לבקש עבודה ומלאכה.

לבלי ימכרו נייר להמדפיסים או להסוחרים הקטנים, או לפחות באותו המחיר עצמו אשר ימכרו לסוחרי נייר, כי כאשר הזכרנו בראשית מאמרינו מטבע ותכונת יושבי הארץ להמציא למו ריוח גם בדברים אשר אינם ממהות מסחרו ומשלח ידיו ועי"ז נוכל לקפח את פרנסת אלה המביאים כעת נייר מחו"ל.

לבתי חרושת המעשה האלה על המיסדים לבחור מקום אשר שם לא רב עוד הישוב מבני עמינו כמו בסביבות עיר גאזז (עזה), שכם, יפו, חיפא וכו' אשר שם ימצאו מים די הדרוש להמלאכה וגם שארי הדברים יהי' שם בזול יותר מבהערים המיושבות כבר בהמון רב מבני עמינו כירושלם, צפת וכו' ולדעתנו טוב לבחור את העיר שכם לבית מלאכה הראשון ואת העיר יפו או חיפה להאחרון ובדבר הזה נביא טובה כפולה להארץ הזאת כי הרבה מיושבי הערים האחרונות היושבים כעת צפופים ודחוקים והאחד ישיג את גבול רעהו עד כי ידכאו את סחר המסחר והמלאכה עד עפר יתאחזו אז במקומות החדשים האל ושם יעשו את מלאכת ידם ויכוננו למו בתי מסחר ומלאכה ועמלם לא לריק יהיה וגם מצב הנשארים בהערים המיושבות יוטב כי גם המה יראו ברכה בעמלם מפאת התמעטות הקאנקורענציא בכל מלאכה ומשלח יד 17).

ט) בנות בתים.

גם הדבר הזה יוכל להמנות בין הדברים אשר ירימו במאד את מצב הארץ הדל והשפל ואשר התיסדותם יוכל לצאת על נקלה לאור ובדבר האחרון עוד יתרון לו על הקודמים כי עניני כבר נודע פה ונוהג הוא זה שנות מספר. כבר יסדו ישבי ע"הק

17) מספרי ומכתבי מסע לאחינו משנות מאות שעברו נראה כי בהימים ההם גרו יהודים בהרבה מערי אה"ק אשר כעת לא תראה שם אף כף רגל יהודי אחד כהערים עזה, בית שאן, ארבאל, שפרעם, רמלה, שכם, וכו' ובאחת מהחוברת הבאות נדבר על אודות כל הערים אשר שם ישבו אחינו בשנות הבינים ועל העת והסיבה אשר בה ובעבורה התבטל ישובן.

ידע נאלץ להעלות גם את מחיר הנייר ואם נכונן את בית מלאכה הזאת באחת מערי החוף העומדת על שפת ים התיכון אז גם שני הכחות המנגדים, אשר המה הנותנים חיים באף כל מכונה ובית חרושת המעשה, גם המה לא ירבו לנו הוצאות יתירות כי מחיר פחמי אבן לא גדול הרבה בהערים האל ממחירם ביתר ערי אירופא וטירקיא וגם מים לא יבצר מהן.

לפי החוק אשר הבאנו למעלה (אצל בית מלאכת בד) יבין כל איש כי בית המלאכה הזה יוכל להתקיים ולהביא שכר טוב למיסדיו אם אך מנהל חכם יעמוד בראשו ויפקח על כל עניניו והנהגתו; — לבית המלאכה הזה עוד יתרון על הקודם כן בקלות הוצאתו לאור וקיומו וכן בערך מספר האנשים אשר יאסף תחת דגלו, יען כי הוא יעמוד ברשות עצמו, ועצמיותו זאת עוד תתן עוז ועצמה ללחום מלחמת תנופה עם כל המונעים והמפריעים אשר יתיצבו על דרכו לשטן לו, ומלבד האנשים אשר יעבדו בבית המלאכה פנימה עוד יוכלו מספר אנשים לעבוד את העבודות הקודמות והנלוות לעצם המלאכה כבירור בלויי הסחבות למיניהן וכדומה.

לדעתנו אך למותר הוא להרבות ראיות על אפשריות הוצאת הדבר הזה לאור וקיומו, כי האיש אשר דרכי ארצנו נודעות לו לא יטיל אף שפק קל לא בדבר עשיית הנייר ואיכותו ולא בדבר קלות מכירתו מהטעמים אשר בארנו ולא נשלה נפשנו בתקות שוא אם נקוה כי עוד ימעט בית המלאכה מהכין את כל הנייר אשר הסוחרים ידרשו מהם, יען כי בכל ערי ארץ סוריא אין אף בית אחד להמלאכה הזאת, וגם סוחרי הערים האל ימהרו לקנות מיני הנייר הנעשים פה מפאת מעוט הוצאת הבאתם. לא נשאר לנו בלתי אם להעיר עוד פה כי אחרי אשר יתכונן בית המלאכה על מכונו אז על מנהלי הבית לשום לחוק ולא יעבור

גם היא לעבודת הנייר כאשר עשו באלגזאיר ויעשו גם מסלת ברזל מיוחדת לדבר הזה. ב״י).

ח) בית מלאכת נייר.

שבעה בתי דפוס ימצאו בעירנו אשר כולם יעבדו עבודתם בלי הרף וכמעט כל הספרים הנדפסים ישולחו לערי חו"ל והלק לא מעט מהם יכורכו פה, גם נייר לכתב ידרש פה בסך רב — הרבה יתר מבעיר אחרת כערכה בארץ הקדם ואולי גם בארץ המערב — מפאת העדות והחברות הרבות הנמצאות פה העומדות בחילוף מכתבים תמידי עם מיסדיהם ומחזיקיהם בחו"ל וכן מפאת הכוסף העז הנטוע גם בלב כל איש פרטי — מבלי הבדל דת להודע ממיודעיו ומכיריו משלום ומצב עיר התהילות הזאת ולהתחקות גם על כל מקרה קל אשר יקרה ויאתה בה אשר לא יטה אזנו למקרה כזה בעיר אחרת, וכל הסך הרב הזה של הנייר למינהו אשר ידרש פה יובא כלו מאירופא, ועתה מדוע לא נתאמץ ליסד בהארץ הזאת בית חרושת המעשה למלאכת הנייר. החומר הראשי והעקרי בהמלאכה הזאת, הוא בלויי הסחבות, ימצא בארצנו במדה לא מעטה והמה ישולחו מדי שנה בישנה לערי חו"ל (בשנת 1880 נשלח מיפו יותר מאלף באללען בלויות לחו"ל) [16] יתר החומרים הטפלים להמלאכה הזאת ימעטו במספרם וערכם ולא יסבבו הוצאה מרובה אשר על

אשר מחירה לא יעלה על חמש מאות פראנק. ולהטוען נגדינו מתוצאת בית חרושת המעשה להמלאכה הזאת אשר ידי השר מונטיפיורי כוננו פה זה כשמונה עשר שנים, נענה כי בעינינו — וכן בעיני כל אלה אשר דרכי ציון אז ומצבה עתה גלוים למו — הטענה הזאת מאפע הנה כי רק סיבות ומכשולים חצונים אשר רבצו ביחוד בהנהגת הבית המה — אך המה שמו קץ לחייה בדמי ימיה.

16) ואם ימעט הסך הזה מדי הדרוש לעבודת בית המלאכה נוכל להשיג עוד כהנה וכהנה, יען כי בעל בית המלאכה הלא יהיה לאל ידו לשלם מעט יותר שכר מאספי בלויי הסחבות מהקונה אותן לשלחן לח"ל ואז ימצאו עוד הרבה אנשים אשר יעסקו באסיפתן והמה ימצאו די והותר כי בהרבה ערים וכפרים מערי אה"ק לא יאספו כלל הבלויות ועוד כעשר שנים מלפנים לא נקבצו גם פעה"ק. — (גם החלפה (Alfa) הגדלה על פני שדות גדולים רבים בארץ ישראל ואינה מביאה תועלת עתה תוכל להלקח

מזה מאומה כנז׳ עוד יוכל להגיע ע״ז שכר קטן לאוצרה כי החברות יִתְנוּ עם ראשי בית המלאכה פה כי המה לא ימכרו תכריכים לא לאיש פרטי או לאיזה סוחר בעריהם, והיה אם ימצאו איזה אנשים עשירים ובינונים אשר יאבו לקנות תכריכים בעדם מהנעשה ע״י ב״ב ובארץ קדשנו, אז יהיה עליהם לשלם שכר קבוע בעד כל חליפות בגדים האל לאוצר החברה, וביחוד נקל להוציא הדבר הזה לאור בארץ רו״פ. בכל מלוא רוחב הארץ הזאת עוברים תמיד משולחים מגבאי ופקידי הכוללים שמה לאסוף את כל כסף הקדשים אשר ירימו אחינו תרומה לתמיכת יושבי אה״ק והיה אם יפקידו הגבאים על שלוחיהם כי ידברו בישמם את ראשי כל ח״ק בכל עיר ועיר כי יעשו בעשטעלונגען על רצי תכריכים כפי הדרוש להם בכל שנה בעד עניי עירם וחה״ק תקבל עליה לשלוח מחירם אך אחרי אשר תגיע הסחורה לידה, לידי גבאי הכולל, ועל פי האופן הזה לא ידרש לנו להוציא הוצאות יתירות על התיקון החדש הזה[13]. —

אנחנו נחשוב למשפט כי אף אחת מהחברות האל בהארץ הזאת לא תסרב[14] להדבר הזה, והיה אם אך יעלה בידינו להוציא לאור הרעיון הזה בהאופן המבואר אז לא נפון כי רוב העדות והחברות אשר בשאר הארצות ימהרו לתת את ידן אלינו בדבר הזה ובית מלאכה הזה יוכל למלאות עבודה ומלאכה ידי משפחות רבות מאחינו פה[15].

13) עד הנה נדפס בהחבצלת, וזאת באנו להוסיף על הראשונים.

14) בתור טובת הנאה יקבלו עוד כל החברות אשר יתנו ידן לזה מאת המפקח על הנהגת המסודה הזאת „עפר ארץ ישראל" לפי הערך אשר היו קונים בכל שנה חנם אין כסף.

15) הוצאת הרעיון הזה לאור לא ידרש כסף רב ונקל במאד הנהו, שני אורגים ימצאו פה אשר עבדו מקדם בבתי מלאכה גדולים ברוסיא וגם מלאכת ידם אשר יעשו פה לא נופלת היא מערך המלאכה הנעשית בדמשק ושאר ערי סוריא וגם בעיני נוסעי אחינו מבריטאניא מצאה מלאכת ידם רצון, וכבר דברנו עמהם בדבר הרעיון הזה וגם המה אמרו כי הנקל מאד להוציאו לאור ולדבריהם די בעד כל צרכי בית מלאכה הזאת מכונה אחת

צרפת ואיטאליא, והדבר הזה ברור ומבואר לכל מבין והרבות דברים בזה אך למותר הוא, ועל איפני התיסדות בית מלאכה כזאת וכן על יתר השאלות הנופלות בענין הזה והמתיחסות אליו ישפיקו דברינו ותשובותינו אשר דברנו בארוכה בסעיף הקודם בענין עשות יין ויי"ש.

ז) בית מלאכה לאריגת בד.

יש לאל ידי בית מלאכה פה למכור את סחורתה ומלאכת ידה פה ובחו"ל, באיתו המחיר אשר תמכור בית מלאכה באייראפא כי במדה ההיא אשר יעלה שכר הבאת צמר גפן טווי ושאר הדברים אשר בהכרח להביאם מחו"ל במדה הזאת יורד פה שכר האדם הבהמה והמקום אשר ישתמשו ויעזרו להעבודה הזאת ועי"ז תוכל הבית מלאכה אשר פה להתחרות ביחס מחיר הסחורה עם בתי מלאכה בחו"ל[12].

על פי היסוד הזה טוב ונכון במאד יהיה אם ננסה לכונן פה בית חרושת המעשה לעשות בד. בבית המלאכה הזאת יעשה בד מכל המינים וביחוד מן בד הנלקח לתכריכי מתים פה ובחו"ל אשר הסחורה הזאת נוכל למכור בנקל בדרך זה. כנודע ישנם בכל תפוצות אחינו חברות לקבורת מתים הנקובות בשם „חברא קדישא" החברות האלה יתנו מכסף הכנסתם תכריכים לאלה העניים אשר לא נשאר מהם אף הסך המצער מחיר תכריכיהם. ועתה עלינו רק להשתדל להוציא לאור כי ראשי הח"ק תקנה ערך מספר התכריכים הדרוש לה בעד עניי עירה מבית המלאכה אשר יוסד פעה"ק, ובאותו המחיר בעצמו אשר תוציא עבור תכריכים כאלה בעירה. החברות האל מלבד אשר לא יפסידו

12) לאות על דברינו אלה נוכל להביא כי בעיר בארות (ביירוטה) יסד אחד מאחינו בית מלאכה לעשות פנקסאות משורטטים הנהוגים בבתי המסחור, האיש הזה יביא את הנייר וכל יתר הדברים הדרושים להמלאכה הזאת מאירופא, ובכ"ז ימכור את מלאכת ידו באותו המחיר אשר ימכרו הסוחרים המביאים אותם מבתי המלאכה באייראפא וגם הוא יראה ברכה בעמלו.

יגדלו ענבים אך לא יספיקו למלאות את מחסור היין הדרוש ליושביה עד כי נוכל להיות סמוך ובטוח כי אם אך יעלה בידינו להוציא לאור פה מיני יינות שונות אשר לא יגרעו בטעמן ריחן ומראיתן מהיין גפן הפשוט הנעשה באירופא, אז נוכל למכור ממנו את כל אשר יהיה מוכן בידינו, ועוד ירבו הקונים לעשות בעשטעללונגען עליהן בטרם יצאו לאור. וכן לא נפון כי גם בהארצות אשר יושביהן לא יצטרכו לקנות יין מחוץ לארץ, גם המה (וביחוד אחינו היושבים שם) יהדרו לקנות ביותר היין הגדל ונעשה בארץ חמדה זאת.

עתה אחרי אשר כלינו לדבר על אודות הדברים והענינים אשר כבר ישנם פה ואשר עלינו אך לחזק אשיותיהם להגדילם להאדירם ולסדרם בסדרים נכונים למען יוכלו לשלוה נטיעותיהם למרחוק ננסה נא להטיף אמרים גם על הדברים והענינים אשר עד הנה לא נראה אף רשמי עקבותיהם פה ובכ"ז לאל ידינו לשתלם פה בעמל ועבודה לא רבה.

ו) בית מלאכת שמן זית זך.

אופן עשית שמן הזית בעירנו הוא באופן פשוט מאד כעשיתו לפני מאות בשנים מבלי כל צירוף וזיכוך, עד כי ימתק רק לחיך האיכרים ודלת העם, ושאר יושבי עירנו יקחו אותו רק להאיר, ולאכילה יקחו במקומו את שמן שומשמין הטוב יותר מעט בטעמו וריחו, ובני אירופא היושבים פה יקחו לאכילתם את שמן ארץ צרפת הטוב ומתוק לחיך, ועתה אם יכינו פה בית הרושת המעשה לצירוף וזיכוך השמן זית והשומשמין אשר יהיה נכון ומסודר בכל פרטיו כבתי חרושת המעשה אשר בארץ צרפת, אז לא נפון כי יעלה בידינו להוציא לאור שמן אשר לא נופל יהיה בטעמו ריחו ומראיתו משמן הארץ ההיא ואף שכר רב צפון לנו בהעבודה הזאת, כי ערך מחיר זיתים פה הוא פחות הרבה ממחירם באירופא ויהיה לאל ידינו לשלוח סך רב ממנו לארצות שונות ולמכרם שם במחיר אשר ימכר שם שמן ארץ

הבית יראה לדעת כי חריצת שכלם ומבנה גום יכשירם ללימוד המלאכה הזאת ילמד ויראה את המלאכה הזאת לכל פרטיה וסעיפיה (כן את חלק הלמודי וכן את חלק המעשי אשר בה) למען יהיה לאל ידם לנהל בעצמם את בית חרושת המעשה הזאת — אם המנהל האירופי יאבה או יאלץ לעזוב את משמרתו — או ליסד כדמותה וכצלמה בערים אחרות מערי ארצנו.

עתה עלינו להשיב רק על שתי השאלות אשר תעלינה על לב כל איש משכיל בקראו את הדברים האלה: א) אם ימצא די ענבים תאנים ושארי מיני תבואה ופירות אשר מהם נוכל לעשות יין ויין שרף די הדרוש לבית מלאכה כזאת? — ב) אם נוכל למכור את כל היין והיי"ש אשר יעשה אז בשפע רב? על שתי השאלות הנכונות האלה נוכל להשיב תשובה מחייבת מבלי אשר ישאר בלבנו כל שרש שפק ותפונה. כל איש יודע כי מצב וטבע אדמת הארץ הזאת — וביחוד איזה מחוזות ידועית — עלולות להוציא ענבים טובים בשפע רב מאד וגם כעת תוציא ארצנו מידי שנה ושנה ענבים במשקל רב מאד[11] ועוד ימצאו כברות ארץ רבות אשר טבע אדמתם מסוגל ומוכשר לגדל ענבים ובכ"ז לא חלו בהם ידי האכרים ועובדי האדמה ואך קוץ ודרדר יעלה עליהם. ועתה מה נקל יהיה לנטוע גפנים במספר רב — בהאופן האמור בסעיף הקודם — ובמשך זמן קטן יהיה בידי הועד כרמים רבים, אשר יוציאו פרי תנובה ומגד תירושם ישמח אלהים ואנשים, ולעומת זה ישנן איזה ארצות באירופא אשר אדמתם לא תצלח למאום לגדל גפנים וכל היין העולה על שלחן יושביה יובא אליה מארצות אחרות, ואיזה מהן אמנם

11) כן ימצאו בארצינו מינים ממינים שונים אשר מהם נוכל להוציא יי"ש טוב ומובחר ומלבד החרצנים צמוקים ותאנים אשר מהם יעשו פה יי"ש זה כמה. אחד מהאשכנזים היושבים ביפו נסה כעת להוציא יי"ש מתפוחי זהב (אראנגען) ומלאכתו הצליחה בידו, כי היי"ש היוצא מהם מובחר וטוב וטעמו כטעם הרום. כ"כ יוציאו מפה בכל שנה סך רב מאד מזרע הדורא לאירופא ואמעריקא ובהארץ האחרונה יוציאו ממנו יי"ש חזק מאד.

הוצאת הרעיון הזה לאור והן הנה: א) המס הגדול הרובץ בכל המדינות על היין הבא מחו"ל. ב) עילולו וקלותו להתקלקל ולהחמיץ בדרך הלוכו בהאקלים החם הזה. גם ממני לאל ידינו לבנות חומה בצורה להרחבת המסחור והמלאכה פה, ואם אך בסדרים נכונים נגש אל המלאכה, אז גם השתי סיבות הנז' כענן בוקר יחלפו. הראשונה כי אם נכונן את בית חרושת המעשה הזאת בסדר נכון ובכל המכשירים הדרושים לו אז יהיה לאל ידו להתחרות גם את המס הגדול הרובץ על היין הבא מחו"ל, ומה גם אם נשלחהו לאלה המדינות שאין להם בעצמם יין ולפי ערך המס הלא יתיקרו היינות המובאים לשם מארצות אחרות, וגם את הסבה האחרונה נוכל בנקל להגות מן המסילה בפעולת כח ה ח ע מ י א [10].

תוצאת הדבר הזה לאור הוא בנקל יותר מתוצאת שאר הדברים הנז', כי להוצאתו נחוץ לנו רק לשלוח לפה איש אחד מבין דבר אשר היה מנהל ומפקד בית חרושת המעשה כזאת באירופא, ואשר ידיו רב לו בחכמת החעמיא למען ידע להלוך נגד המכשולים הרבים אשר יעמדו על דרכו. ידי האיש הזה יכוננו פה בית חרושת המעשה גדולה ומבוארה לכל חוקיה, ומיד אחרי אשר כבר יהיה הכל ערוך ומסודר על פי חוקי בית כזה יחל לפעול את פעולתו בעזרת אנשים עולי ימים מאחינו אשר יאבו לעבוד את העבודה הזאת, ולהמצוינים שבהם אשר פקיד

10) לאות על דברינו אלה נוכל להביא כי בני עדת הטעמפעל ישלחו זה שנות מספר יין לארץ אשכנז ומדי שנה בשנה ירבו לשלוח וזה האות כי יראו ברכה בעמלם, ומאשר כי פרי הריוח הזה לא לאוצר עדתם יובא ע"כ נוכל לשפוט משרים כי קוני היין אם כי רובם על בני הערה הזאת ימנו בכ"ז לא בתור תמיכה ועזרה לעדתם יעשו זאת רק בתור משא ומתן פשוט כדרך כל הקונים והמוכרים. גם איזה מילידי ארצינו שלא מבני הערה הזאת הגרים פה וביפו ישלחו יינות מפה לארץ אשכנז ולשאר ארצות. גם בארץ יון יעשו בני ארצות אירופא יין למרבה ויביאוהו לארצות מולדתם ועילולו להתחמץ ולהתקלקל לא יעלה מורך בלבבם כי בנקל יסירו את המעוות הזה באמצעות פעולת החעמיא.

הדבר הזה לאור בארץ רוסיא ואשכנז ובשארי המדינות אשר שם ניהג אסיפת כסף החלוקה בקביעית וע"י גבאים מיוחדים ובאופן אשר הזכרנו בהסעיף הקודם.

עתה נעיר עוד כי אם יראה הועד העוסק בהעניגים האלו, כי כבר הגיע אל מטרתו בדבר הזה וכי מספר לא מעט ממקהלות אחינו נתנו כבר את ידם אליו בדבר הזה, אז יראו לתקן ע"י פקידם פה כי לא כל איש הרוצה ליטול לו את השם "סוחר אתרוגים" יבוא ויטול, לבל יוסב מזה התחרות רבה מהמדה הדרושה עד אשר תפיל ארץ את אשיות המסחר הזה, רק יתאמצו להעריך כי ראשי העוסקים במכירת האתרוגים בחו"ל יקנו רק מידי האנשים אשר בידם יהיה חותם פקיד הוועד פה וכן יהיה על אלה אשר יקחו את המסחר הזה בידם פה לשלם מס קטן אם לפי מספר האתרוגים אשר ישלחו או מס כולל לשנה — כאשר כן יעשו גם ראשי מקהלות אחינו בקורפו וטריעסט — ופרי המס הזה וכן ריוח המסחור יאצר בידי הוועד עד אשר יהיה לאל ידם לקנות בעדו גנות ופרדסים א׳ לנטוע מחדש בסביבות יפו עצי אתרוגים טובים ומהודרים (ובאופן כי יקחו עצים אשר כבר נתנו פרים בשרשם עם העפר אשר בסביבם ויטעום בגנותיהם, למען יתנו מיד פרי נחמד והפירות יהיו פטורים מדין ערלה כנודע) ואז אחרי עבור שנות מספר יהיה להוועד גנות ופרדסים אשר יוציאו אתרוגים במספר רב מאד ומסחר הגנות האלה יוכלו לנטוע עוד גנות ופרדסים חדשים אשר יכלכלו גם עצי פרי אחרים אשר יביאו ריוח לבעליהם.

ה) בית חרושת המעשה ליין ויין שרף ולשלחם לחו"ל.

גם מהענין הזה אשר כמוהו כאין הוא בעיני מהירי משפט מפאת שתי הסיבות הראשיות המונחות כאבני נגף על דרך

לא מעט לאוצר כולל ווארשא אשר הרב הזה הנהו המפקח עליו. יהי ה׳ אלקיו עמו ויעל.

הנכבד הזה על תלמי לבות בני עדתם, כי יהדרו לקנות אך האתרוגים הגדלים באה״ק, אך לא מצד ספק איסור הרובין על האתרוגים הגדלים בקורפו ובשאר ארצות, (כי מלבד אשר אין לאל ידינו להוצ״א הדבר הזה לאור כאשר כבר הראנו לדעת, עוד יעמוד כח המנגד הנטוע בלב כל איש לשטן להדבר הזה ובלי תפונה ימצאו הרבה רבנים ודרשנים אשר יאבו להראות גם המה את כחם וגבורתם לשוט ברחבה בים התלמוד והפוסקים וידפיסו ספרים וקונטרסים מנגד לדבר הזה) רק המה יבואו בכח האהבה הלאומית הקבוע עמוק בלב כל איש מאחינו לארץ נחלת אבותינו. ולאלה אשר אך האהבה הזאת העתיקם מבתי תענוגיהם ותביאם אליה ובעבורה יסבלו עוני ומחסור חולי ומכאוב להכתב לא נמסר כי יהדרו לקנות אתרוגי הארץ הזאת מפאת שלשה הטעמים האלה: א) מפאת אשר יקר בעינינו כל דבר הגדל ונעשה בהארץ הזאת. ב) מפאת כי במו אין כל חשש הרכבה אשר הדבר הזה יוכל להכריע את ההידור החיצוני אשר לאתרוגי קורפו ודומיהם. ג) והוא העיקר כי בהדבר הזה יקיימו דבר „והארץ הנשמה תעבד" ויתמכו בידי הרבה מיושביה אשר מטה ידם. ולא נשלה נפשנו בתקות שוא אם נאמין כי חלק היותר גדול מכל עיר ועיר ישמע בדבר קל הערך כזה לקול רבו ומורו ודורשי טובתו ומהם לא יסור [9] וביותר נקל להוציא

9) לאות על דברינו אלה נוכל להביא את אשר כבר נעשה הענין הזה ברוב ערי ארץ פאלען הרוסית, בהשתדלות הרב הגאון המרומם אשר הקדיש את כל כחות נפשו קודש לטובת יושבי אה״ק כמהור״ר חיים אלעזר וואקס הי״ו ראב״ד דק״ק קאליש יע״א. הרב הזה החל לקנות זה איזה שנים מספר רב מאתרוגי ארצינו, והשתדל למכרם בעירו ובהערים אשר סביבותיה, וגם בספרו אשר חיבר כתב הרבה על אודות הדבר הזה, וגם הרבה מרבני יתר ערי הארץ הזאת תמכו ברעיוננו זה בתעודותיהם והסכמותיהם הנדפסות בספרו הנז׳, עד כי בכל שנה ושנה יעלה במאד מספר האתרוגים אשר הוא לוקח מפה עד כי בעת יראו וימצאו אתרוגים אחרים מלבד אתרוגי אה״ק אך זעיר שם בארץ הזאת. ומפרי הכנסת המסחור הזה יבוא רוח

להטות במדברותיהם ובדרשותיהם את לב בחירי ונכבדי עדתם אשר על הרוב ישאלו את פיהם בענינים כאלה כי איש איש מהם יעזור להוציא לאור את האופן האחרון, המה יהיו העוזרים להדבר הזה בכח וגבאי הערים והמחוזות המופקדים לאסוף הכסף המורם לטובת העם בציון יושב, המה יבואו לעזרת הדבר הזה בפועל. לידי כל אחד מהם ישולח מספר ידוע מהחפצים האלה והמה ישתדלו ויתאמצו למכרם ולהפיצם בין בני עירם ועדתם כאשר המה משתדלים לאסוף את כל הכסף הנידר והנידב לטובת יושבי אה"ק, ואם ההצעה הזאת תמצא חן גם בעיני הפקידים והאמרכלים אשר בעי"ת אמשטרדם יע"א וגם המה יתמכו בידה לפחות בראשית ימי צאתה לאור, וגם המה יבואו בקול קורא — בכח המשרה המוסרית אשר על שכמם — לכל אחינו היושבים בארץ אשכנז השפלה, כי יעזרו בכח ובפועל להוצאת הרעיון הזה לאור, אז נוכל להיות סמוך ובטוח כי תוצאות הרעיון הזה תהיינה הרבה יותר טוב מאשר קוינו.

ד) אתרוגים.

הרעיון הזה לא חדש הנהו, וזה כששה שנים בעת אשר עלתה שאלת אתרוגי קורפו על שולחן יודעי דת ודין החלו הרבה מהסופרים לנבא כי מהעז הזה יוכל לצאת מתוק למצב המסחור בעיה"ק, ובאמת אם כי לא הוחלט איסור אתרוגי קורפו בכ"ז גדל ורחב במאד מהעת הזאת המסחור באתרוגי אה"ק (וגם מספר רב מאחינו בני הערים אשר שם לא הוחזק כלל איסור אתרוגי קורפו, וגם אם יודעים נאמנה כי אין בכח הרבנים להחליט איסורם מפאת הפנים והצדדים המתהפכים אשר בהענין הזה) בכ"ז יהדרו ביותר לקנות אתרוגי אה"ק עד כי מספר האתרוגים היוצאים מפה לחו"ל יעלה משנה לשנה והנקל עוד בידינו להגדיל ולהאדיר את המספר הזה מעלה מעלה באופן האמור בסעיף הקודם, כי רבני ודרשני וראשי כל קהילות אחינו בכל מקומות פזוריהם יחגרו שארית כחם לנטוע את הרעיון

ישנה זוג תפילין, תקנה את ערך מספר זוגות התפילין הדרושים לה ממלאכת ידי סופרי אה"ק, ומה גם כי בכל הארצות האל מעטים מאד העוסקים במלאכת שמים זאת, ורוב הסת"מ הנמכרים שם המה מלאכת ידי סופרי רוסיא ופאלען, וכ"כ כל מקהלה וחברה אשר תחפוץ לקנות ס"ת לאחת בתי כנסיותיה תהדר לקנות מלאכת עיה"ק, ומעט מעט יעלה בידינו להרחיב את המסחר הזה ולהאדירו, כי לא נפון כי הרבה מיראי ה' וחושבי שמו הקונים ס"ת ותפילין יקנו יותר טוב מאלה הנעשים פעה"ק, יען כי בזה יחזיקו ויקיימו ישוב אה"ק ומה גם אחרי אשר רוב הסת"מ הנמכרים בארצות האל הם מלאכת ידי סופרי ארץ אחרת אשר גם מוכריהם בעצמם לא יוכלו לערוב ערובה כי נעשו על טהרת הכשר. ועתה הלא בנפש חפצה יקנו מלאכת ידי יושבי אה"ק אשר לבבם יוכל להיות סמוך ובטוח כי נעשו ביתרון הכשר בזריזות יתירה ועל טהרת הקודש. ההישתדלות הזאת תלויה אך ברצון וחפץ ראשי רבני ודרשני הקהלות [8] הראשונים יוכלו להוציא לאור את הענין הראשון בנוגע להתפילין אשר תקנה העדה על חשבונה כאמור והאחרונים לאל ידם

8) זה כשלשה שנים לפנים הפצו גדולי הרבנים אשר בארץ אונגארן — אשר המה גבאי כולל אונגארן פה — להוציא לאור את הרעיון הזה ויפקדו על הממונים פה כי איזה מצעירי ימים בכוללם ילמדו את המלאכה הזאת ואת מלאכת ידם ישלחו לידי הרבנים אשר המה ימכרו לבני עירם אך מפאת סיבות שונות לא יצא הרעיון הזה לאור והסבה הראשית היתה כי המה חשבו למשפט כי התפילין הנעשים פעה"ק אף משתי עורות, לא יוכלו להמכר בהמחיר אשר סופרי רו"פ ימכרו תפילין עשוים מעור אחד, והנה בהארץ הזאת יצדק המשפט הזה, יען מזמן קדמון לא יקחו שמה רק תפילין הנעשים מ ע ו ר א ח ד, ותפילין מהמין הזה אמנם לא יוכלו סופרי עירנו למכור בתמקח אשר ימכרום סופרי רו"פ — בערך 2 פלארין —, אך בארצות אחרות אשר שם יקחו גם תפילין הנעשים משתי עורות, יש לאל ידי סופרי עירנו להתחרות בדבר המחיר את המוכרים בעריהם לארצותם, ומה גם אם יעלה בידינו להוציא לאור את הדבר האמור כי רבני ומטיפי הקהילות וכל בעל בעמיו יעוררו את מכיריהם ובני עירם על הרעיון הנעלה הצפון בענין הזה, אז יבין כל איש כי לא לשוא יהיה עמלנו בהדבר הזה.

זית למען ימשכו גם הם עיני הקונים עליהם, ואחרי אשר יצליח בידי הוועד להוציא לאור את הרעיון הזה בארץ ענגלאנד ישתדל להפיצו ולהרחיבו גם ביתר ארצות אירופא ואמעריקא בהאופן האמור ולא נפן כי גם הם לא יעמדו מנגד להדבר הנעלה והנשגב הזה אשר חית אחיהם בני אמונתם החפצים להנות מיגיע כפם בארץ נחלת אבותיהם תלוי בזה.

כ"כ ישתדל הוועד לכונן גם פה חנויות יפות ומפוארות אשר בהנה לא יחסר אף מין אחד מהמינים הנעשים משתי המלאכות האלה יחד, ויושיבו בהנה אנשים נבונים אשר דרכי המסחור ואיזה מהשפות החיות אינן מוזרות למו, למען לא יבכרו גם הנוסעים ותרי הארץ את פני חנויות המסחור של הנוצרים העשירים על פני אחינו העניים, וגם את הדבר הזה יודיעו בכל מכ"ע הגדולים ויתאמצו להרחיב ולהאדיר את שכר החנויות האלה בכל האפשר למען יהיה לאל ידם לקבל בחנות הזה את מלאכת כל אומני אחינו אלה מיד בצאתם מבית המלאכה וישיבו להם כסף מחירם למען יוכלו לצעוד בצעדי און קדימה במלאכתם זאת.

ג) ספרי תורה תפילין ומזוזות.

סופרים רבים ימצאו בעירנו אשר מאפס מלאכה (כי הרבה אנשים יביאו עמם סת"מ וכן ימכרו בחצי המחיר התפילין של אלה הזקנים הבאים בימים אחרי שחל"ח) יתוספו הרבה מהם על מספר מלמדי תינוקת בטלנים ושאר בעלי עבודה ומלאכה, וע"כ מהראוי כי העוסקים בטובת אה"ק לא יעלימו עין גם מהדבר הזה ויתאמצו למכור סך רב מסת"מ מלאכת ידי הסופרים האלה בכל ערי מושבות אחינו בחו"ל. הדרך היותר מוכשר ומתוקן להוצאת הדבר הזה לאור הוא, להשתדל להוציא לפעולת אדם, כי כל מקהלה ממקהלות אחינו באשכנז צרפת בריטניא ואמעריקא, אשר שם נוהג המנהג ליתן לבני העניים הלומדים בבתי הספר והת"ת ביום מלאות להם שלש עשרה

נאמנים הידועים כאומן לבבם וחריצות שכלם וידם, וכל עסק ומשלח יד, אשר המה יעסקו אך בהענין הנוכחי, יתורו בכל המכ"ע אחרי כל הבאצארען אשר יוקמו בכל ערי ארץ ענג־לאנד ויישתדלו בשם הוועד להשיג רשיום להציג הכלים הנזכרים בהבאצארען וכן יתאמצו כי כל הדברים יגיעו אל מחוז חפצם ערוך ומסודר בשלימות כיאות, האנשים האלה יבאו על שכרם למען יעשו מלאכתם באמונה וחשק לב כאנשים דעושים בשלהם ועליהם אך לסדר בכל שבועיים או חודש ימים את מצב הדבר בכל עניניו לפני הוועד הפרטי או הפועל, והיה כאשר ימצא הרעיון הזה חן בעיני ראשי הוועד ויגמרו אומר להוציא־לאור אז עליהם למהר להודיע לפקידם פה להחלטת הוצאתו לאור ולמלאות את ידיו לקנות עצי זית בעד סך כסף ידוע ולתתו לחרשי העץ מעט מעט נגד קבלת המחיר אשר הוציא עליו כי טבע העץ הזה כי לא יוכשר לעשות ממנו כלים על טהרת היופי עד אשר יתיבש בראשונה לפחות איזה ירחים, וחרשי העץ העניים אין לאל ידם להכין עצים די הדרוש, כן יהיה עין ולב האנשים העוסקים בהענין הזה פקוחה בכל בתי חרושת המעשה ובתי מסחר הגדולים לראות אולי יצא לאור כלי חדש או איזה המצאה חדשה מעשה צעצועים מעץ — אז אם אך בידינו לעשות כמתכונתה מעץ — למהר לשלוח איזה מהם לדמות לפקיד הוועד פה למען יעשו גם בעלי המלאכה פה כדמותם וכצלמם ולא יגרע אף דבר אחד מהדברים הדרושים ונמצאים בשארי בתי מסחר גם בהבאצארען וההנויות אשר שם ימצאו למכור הסחורה האלה.

ב) אחרי אשר הענין הזה ככר יכול לפלס נתיב לו בהארץ הזאת ישתדלו ראשי הוועד הנז' להרחיב את גבול מלאכת החלקת ופתוח אם־הפנינים אשר גם הוא כלי חפץ דנהו בעד הנוסעים ותרי הארץ ואשר המלאכה הזאת היא כעת אך בידי הנוצרים יושבי בית לחם, ומיד כאשר יורגלו איזה מאחינו בהמלאכה הזאת יוצגו החפצים האלה במקומות ממכר עצי

חרשי אחינו פה יוכלו להתחרות את חרשי הנוצרים ומלאכת ידם איננה נופלת בערכה ואיכותה ממלאכת ידי הנוצרים ורק מפאת דל מצבם רב מאד מספר בעלי המלאכה האלה מאחינו ההולכים בטל מאפס עבודה, ולמען הסיר את המכשול הזה נחוץ כי יוסדו בכל עיר מוסדות וחברות אשר יתעסקו בדבר הזה ר"ל במכירת הכלים אשר יעשו פה מלאכת ידי האומנים האלה.

הארץ המוכשרת ביותר להוצאת הדבר הזה לאור היא ארץ בריטניא. בלב יושבי הארץ הזאת תקונן עוד אהבה עזה לאה"ק עד כי יכבדו במאד כל דבר וחפץ הגדל ונעשה בהארץ הזאת, ומלבד זאת מצוינים המה דבריטאנים בנדבת רוחם לעזור לכל דבר טוב ומועיל לחברת האדם ובחפץ לבבם לתמוך בידי אנשים אשר בזיעת אפם יאבו להרויח לחם ביתם כי יוכלו להוציא חפצם זה לאור, וע"כ ימצאו בה כמעט בכל יום ב א צ א ר ע ן מדברים שונים לטובת מוסדות צדקה וחסד ידועות, ועתה אם יעלה בידינו — אשר לא דבר כבד הוא במאוד להוציא לאור — כי בכל הבצארען האל — וגם בחנויות ממכר הגדולות — יוצגו הכלים מלאכת ידי האומנים הנז' אז נוכל להיות סמוך ובטוח כי ימכרו סך רב מהחפצים האלה עד כי נוכל להתחרות את האומנים הנוצרים ונרים את ערך המלאכה החסרה להאומנים פה [7].

הוצאת הדבר הזה לפעולת אדם מוטלת על ראשי וועד "מזכרת משה" והמה יוכלו להוציאו לאור בלי כל עמל מרובה והוצאה יתירה. עליהם רק לבחור מתוכם מספר אנשים אשר יפקחו ויתעסקו בהענין הזה והוועד הפועל הזה ימלא ידי אנשים

7) איש בריטניא שאב"ב בחמלתו על האומנים העניים האלה קנה מהם במשך ימי החורף העבר מלאכת ידם בערך 300 ל"ש ובהשתדלות שנים ממיודעיו בהארץ הזאת נמכרו שמה ועל דברתו — כאשר הודיעו לו מיודעיו אלה — יהיה לאל ידינו למכור מהסחורות האלה בסך כזה אשר לא יאמן כי יסופר אך אם ימצאו אנשים אשר יקדישו זמנם וכוחם לטובת הדבר הזה.

ו.

מלאכה ומסחר

בעלי מלאכה ואומנים רבים ימצאו בעירנו (כאשר בארנו במאמרנו מצב ומספר אחינו פה ותוצאות מחיתם) הרבה יותר מערך המלאכה הנמצאת בעיר עד כי הרבה מהם מוכרחים לעזוב את עירנו ולילך לערי החוף ולארץ מצרים לבקש שם מלאכת יד, וע"כ ברצותנו להרחיב את גבול המלאכה עלינו אך לחברה ולאגדה יחד את המסחר אחותה, למען נוכל להוציא הרבה ממלאכת האומנים פה לערי חו"ל ולכונן עוד בתי מלאכה חדשים אשר הדברים הנעשים במו יוכלו להמכר בנקל בערכם הנז' ובראשונה נבאר את אשר עלינו לעשות בדבר הרחבת המלאכות הנהוגות ונמצאות כבר.

א) כלי עצי זית. חלק היותר גדול מאומני עירנו — בערך יושבי העיר ובעלי מלאכה אחרים — המה חרשי עץ העושים כלים שונים מעץ הזית היפה ונאה מאד ומוכשר לקבל צחצוח וקלל יפה, וכמעט כל הנוסעים לתור את הארץ יקחו מהכלים האלה אם רב אם מעט. איזה מחרשי הנוצרים פה אשר לאל ידם להכין כלים די והותר מכל המינים הדרושים ולאל ידם ליפות את חנויותיהם במינים ממינים שונים עד כי ימשכו עליהם עיני העוברים יראו ברכה לא מעטה בעמלם כי מהם יקנו רוב הנוסעים ועוד ישלחו ציריהם לכל קצות אירופא ואמעריקא, למקומות הרחצה, ולכל המקומות אשר שם יהיו שערי מצבה (וועלט אוסשטעללונג) לחכור את הסחורות האלה.

הפעם, אחרי כי כאשר אמרנו החובה מוטלת על חכי"ח לעשות את הצעד הראשון בדבר הזה, ולפניה כבר נגלו כל פרטי חקרי ותעלומות דבר העבודה הזאת בארצנו וכל המתיחס לזה באמצעות מופתים חותכים ונסיונות מאומתים אשר אספה וקבצה מהעת אשר ידיה כוננו את אחוזת מקוה ישראל אשר לה סמוך ליפו, אך בכ"ז נכונים גם אנחנו לענות לכל שואל בכל הנוגע לפרטי ענין העבודה הזאת כיד הידיעה הטובה עלינו.

את המלאכה והמסחור בנותיה וגם למו יתנו מקום בגבול התרת השאלה הנז' בהאופנים והאמצעים אשר נבאר הלאה.

ענין עבודת האדמה הוא דבר אשר בידינו לְהוציאו כעת בנקל לאור באופן כי לא יגרע מאום מהכסף העצור בידי הוועד להקמת שם וזכר עולם להשר מונטיפיורי. כנודע מהתאמצות החברה הרוממה כי"ח לעזור לאחינו הרצוצים ועשוקים בארץ רוסיא מלבד העזר החולף עוד עזר קיים והוא להעביר הרבה מאחינו לערי ארצות הברית, החברה הזאת אשר גם הטבת מצב אה"ק היא אחת מהמטרות אשר לנגד עיניה, תנסה עתה לאחד את שני הדברים האלה יחד והוא כי תעביר כחמשים משפחות מאחינו היושבים בנגב רוסיא אשר נאחזו בעבודת האדמה זה שנים רבות לארצנו ותתן להם אחוזת שדה וכרם אם בנחלת "מקוה ישראל" או סמוך לה ולכל משפחה או משפחות מאחינו אלה יספח אחד החניכים מבית הספר לעבודת אדמה, אשר לה במקוה ישראל למען ילמדון ויבינום את החלופים השנוים הקטנים הנחוצים בדבר העבודה הזאת פה ויורו אותם מעט מעט את שפת הארץ למען יוכלו להתקרב ולהתחבר את ילידי הארץ שכניהם, והיה אם אך האבן הפנה הזאת יצליח והאנשים האלה יראו ברכה בעמלם אז לא נאלץ עוד לעשות הכנות רבות להרחבת המוצאות האלה כי הרבה מאחינו מרחוק ומקרוב ינהרו אלינו ובכסף מלא יקחו כברת ארץ ויתחברו אל האנשים האלה וגם אחינו היושבים פה אשר כבר הראו בהשנים האחרונות את אהבתם הרבה לעבודת האדמה וכי הנקל בידם להקריב את אונם והונם על המזבח הרעיון הזה — כאשר תראה למדי חברת "פתח תקוה" — גם המה יתאזרו חושים ויכוננו למו אגודות ויתאחדו אך בקרבת המקום הזה או בשאר מקומות מוכשרים ומעט מעט יעלה בידינו להפוך הארץ הנשמה הזאת לגן עדן ואחינו יוציאו לחמם מן הארץ [6].

6) על פרטי הענינים והאופנים הנוגעים להדבר הזה לא נטיף אמרים

המשולש הזה, גם עשרה ואשרה על עמדו יעמוד ואם נאבה להגדיל ולהאדיר מצב שלש אלה באחת המדינות, עלינו אך לאחדן ולחברן יחד בחוברת, באופן כי כל אחת מהן תעזור לרעותה ואז מעצמם יפרו וירבו במאד מאד. עתה נבאר נא את האפנים אשר ע״י נוכל להוציא לאור את שלשה הדברים האלה אחד לאחד והדרכים אשר בם ילכו העוסקים בדבר הוצאתם לאור:

ה.

עבודה בשדה.

כל איש היודע אך מעט בעניני כלכלת המדינה יודה כי עבודת האדמה היא הראשונה במעלה בהענין הזה, היא תוכל למלאות עבודה ידי אנשים הולכי בטל לאלפים, ושכר טוב תעניק לעובדיה חלף עבודתם, וכאם רחמניה תחלוץ שדיה ותניקם משפע חלבה ומתק דבשה, בידה להפוך מדבר שמם לגן עדן וארץ מלחה למקום מושב אנשים כי היא איננה תלויה כ״כ בדעת אחרים כהמלאכה והמסחור בנותיה, כן לא יוכל כל איש לכחד כי אדמת ארץ אבותינו זאת אשר עליה אנו נדונים, דשנה ופריה במאד הנה, ועובדיה בידים חרוצות יראו משנה ברכה בעמלם. והתיסדות מוצאות באה״ק היא אחת מהדברים הראשים אשר בכוחם להעלות את יושביה על גפי מרומי העושר והאושר. אולם מאשר כי יכבד מאד הוצאת הדבר הזה לאור כן מפאת הכסף הרב הדרוש לזה וכן מפאת השפק אשר יטילו רבים וכן שלמים אם אחינו יושבי אה״ק ראוים ומוכשרים לעבודה הקשה הזאת ומה גם אחרי אשר תוצאת הקולוניות אשר יסדו אחינו בימים אחרונים תסייע את ידי הדבר האחרון וגם בהכרח יעבור זמן לא מעט עד אשר יצא הענין הזה לאור בשלימות ואחינו יוכלו להתישב בהמוצאות האלה ויוציאו לחמם מן הארץ ע״כ ראוי ונכון כי לא כל העוסקים בדבר הטבת מצב אה״ק ישימו אך את הענין הזה נגד עיניהם ורק איזה מהם יקחו בידם

הארץ ודברי ימי עולם וכו', וכל איש משכיל ומודה על דבר אמת יבין ויודה לדברינו וע"כ לא נאריך בזה.

גם הנחוץ לתקן ולשנות בעניני העדה פנימה וסדרי הנהגתה לא נאמר פה מאומה אחרי כי אין חפצינו במאמרנו זה רק בהנוגע להטבת מצב החומרי של יושבי עירנו.

ד.

תקונים וסדרים חצונים[5].

על שלשה דברים העולם — החמרי — עומד, על העבודה — בשדה — ועל המלאכה — בחברת חרושת המעשה — ועל המסחר — יאמרו חכמי האעקאנאמיע — וכן אמנם לא יספוק כל איש באמתת המשפט הזה כי השלשה אלה המה אבות כל פרנסה וכלכלה, מבלעדם לא תוכל כל עיר ומדינה להתקיים, ובארץ אשר שלש אלה יפרצו וירבו מאד גם עשרה ואשרה כפורחת תעלינה והארץ אשר דל ורזה מצב החוש

5) מראש נודיע לקוראינו כי כמעט כל הענינים המובאים מעתה במאמרינו זה לא יצירי רעיונינו הם כי רובם כבר נזכרו ונשנו בפי הסופרים אשר דנו בנידון התרת השאלה הזאת במכ"ע שונים. אולם כל קורא מבין יבין כי מן הנמנע הוא לסופר או מו"ל מכ"ע לברוא רעיונות וענינים חדשים בשאלה אשר סופרי ומו"ל מכ"ע רבים יעמלו זה יותר מעשרה שנים בהתירתה. ע"כ רק כמלקט אחרי הקוצרים באנו גם אנחנו לאסוף את כל הענינים ורעיונות אשר הציעו הסופרים אשר לפנינו — ורק זעיר שם הבאנו גם איזה ענין ורעיון מולדת רוחינו — אשר לאל ידינו לתקן ולחדש פה ואשר להוצאתם לאור דרושה לנו אך אחדות גמורה וחלוטה בין העמלים והעוסקים בהתרת השאלה הזאת, והתעוררת פנימית בלב כל ראשי העדות ומנהלי ומיסדי חברות ומוסדות שונות. לא בין כל העם כלו אשר הדבר הזה יחשב בין הנמנעות — אשר בכל ערי מושבות אחינו, אך בעוד אשר הסופרים הראשונים הציעו רק את הרעיון אשר הולידו ערום כיום הולדו מבלי שום לב על דרכי ואפני הוצאתו לפעולת אדם עמלנו ותרנו אנחנו למצוא את האופנים אשר ע"י יהיה לאל ידינו להוציאם לאור ואת הדרכים בם ילכו העוסקים בדבר הזה לבטח דרכם ולא ינגפו באבני נגף המפוזרים לרוב על דרך והוצאות כל רעיון וענין חדש בהארץ הזאת.

ומסחר פה אך שכר מעט מאד יראה בעמלו עד כי לא יהיה לאל ידו לקמץ מעט ממנו לכלכלת ביתו בימים אשר אין בהם חפץ והיה כי יפול למשכב או יקרהו איזה אסון אשר לא יתנהו לשקוד על מלאכתו וסחר ידו אז יאלצו בני ביתו למכור את סחורת חנותו וגם את כלי אומנותו — אם יכבד עליו חליו — עד כי בשובו לאיתנו לא יהיה לו במה לשוב למלאכתו ולמסחרו ונוסף גם הוא על מספר העניים הבטלנים הרבים ורק אם יוסדו חברות כאשר הזכרנו תהיה לאל ידם להסר את המכשול הזה מדרך המלאכה והמסחור 4).

חברות כאלה עוד תכולנה להיות לעזר לא מעט לתקון ויסוד איזה מהתקונים והסדרים החצונים אשר נחוץ ליסד פה כאשר נבאר הלאה אי"ה.

ג.

בנוגע לחלוקת כסף הקדשים וסדריה ובדבר שאלת חנוך הבנים לא נביע הפעם מאומה יען כי בענין הראשון נדע נאמנה כי אין לאל ידי כל איש לשנות בה השנוים הדרושים והנאותים מבלי אשר יהרוס ויערער יסודותיה עד כי תפול תחתיה ולהדבר הזה לא הגיעה עוד העת ובשום אופן לא נאבה להיות מן אלה המהרסים את הבנין הישן בטרם ידעו אם יצליח למו לבנות חדש במקומו ועל אודות האחרון נעיר פה בקצרה לאלה השואלים "מה בצע פה לבעלי מסחר ומלאכה לידע למודים וחכמות חצוניות?" כי כבר הראנו לדעת למדי כי רק ע"י רוח הנסיון ואומץ הלב ישכיל האיש להמציא לו ענפי מסחר ומלאכה חדשים, הרוח הזה לא יוכל לקונן רק בלב האיש אשר השתלם נפשו לפחות בראשי הלמודים היסודיים כחכמת החשבון, גלילות

4) כאשר נראה כי הרעיון הזה נתקבל ברצון בעיני יושבי עירנו ועומד הנהו לצאת לפעולת אדם נכונים אנחנו להציע במכ"ע הנוכחי את כל פרשת התקנות והנהגות אשר על פיהן תתיסד ותתנהג החברה הזאת.

הוא הרעיון אשר השיב מנעים זמירות ישראל לשואליו „עמך ישראל צריכים פרנסה" — יכה שורש מעט מעט בלבות אחינו יושבי אה"ק גם אז רב לנו כי תקותנו חזקה כי השרש הזה יעשה פרי נחמה, ורוח אומץ לב ונסיון תמלא לבות רבים מאחינו, ובדרכים שונים ינסו להמציא ולהביא ולגלות מקורי עבודה ומסחר חדשים ואם גם ימצאו מכשולים ומעצורים רבים על הדרך הזה בראשית ימי עבודתם אך במשך הזמן ע"י ההכנות והאמצעים אשר יעשו להתכלית הזאת מפאת ממשלתנו הרוממה וכן מפאת חברות שונות החפצים בהטבת מצב הארץ יראו כי לא לריק ייגעו ועמלם לא בתוהו הלך.

ב.

חברות לתמיכת בעלי עבודה ומלאכה בימי חלים.

חברות רבות תמצאינה בעירנו — אשר שמותם ומטרתם מבוארים „ברשימת בהכ"נ והחברות" אשר במכ"ע „ירושלם" — ומטרת מספר לא מעט מהן הוא אך עשות „צדקה וחסד" וכמעט כולן תביאנה תועלת לא מעטה לחבריהן וליושבי עירנו בכלל, אך בכ"ז תחסר בעירנו הברה אשר תתמוך או תגן בכנפיה על מצב המלאכה והמסחר ובעליהן, ונבאר איפה דברינו.

בנוהג שבעולם בערים הגדולות והקטנות כי כל האנשים בעלי מלאכה ועבודה אחת יכוננו למו חברות לבדן אשר מטרתן היא כי מהכסף הנאסף באוצר החברה יתמכו בידי חבריהם בעת יפלו למשכב או יקרה איזה אסון לאחד מהם אשר ימנעהו מעבוד עבודתו לפי הסך אשר הרויח במלאכתו, או קרוב לו. הטוב אשר תביא חברה כזאת רבה מאד בערכה כי על ידה ינצלו אנשים האלה מלהעמים עליהם משך ימי חלים עול חובות כבד מאד אשר אח"כ כאשר יעזבו את משכבם וישובו לעבודתם ולמלאכתם לא יוכלו להוציא את ראשם ממנו ולפעמים יכרעו תחתיו מאין אונים; חברה כזאת לא תמצא עוד בעירנו אם כי נחיצתה תגדל פי שבע מנחיצתה בערי חו"ל כי בעל מלאכה

מתמוטטת והולכת, ורק מחוסר רוח נסיון ואומץ הלב לא ישתו לבם לזה, ואלה האנשים אשר יצאו לאירופא וחפשו למו ענין אשר יוכלו להתפרנס ממנו בביתם, מחסרון רוח הסבלנות הדרושה להאיש המשתלם בענף מענפי המלאכה וחרושת המעשה בארץ נכריה ולהנהיגה אח״כ במדינתו להשתלם בה כל צרכם בשובם לביתם לא עשו ידיהם תושיה. לא נוכל לכחד כי המכשול היותר גדול הרובץ על דרך המסחר וחרושת המעשה פה הוא חסרון הרוח אשר הזכרנו אשר הוא מפיח רוח חיים באף כל המלאכה המסחר וחרושת המעשה. אנחנו הורגלנו לבחר לנו ענין לפרנסתנו אשר כבר קדמנו אחר בו והצליח ולא נרהיב עוז בנפשנו לחפש ולחקור אולי ימצאו לנו ענינים חדשים לפרנסתנו, ותוצאות הדבר הזה תהיינה כי כאשר יאחזו מספר רב — ומהם אנשים אשר לא ידעו עד מה בטיב הענין הזה — במאוד בענף אחד מענפי המלאכה והמסחר יחד אז תכבד המשא על הענף הזה אשר מעט מאד לשד שרשו בהארץ הזאת, ייבש ויבול ויפול תחתיו מאין תקומה. ונוסף לזה אלה אשר לא יראו ברכה בעמלם בראשית ימי מלאכתם מאשר כי כל התחלות קשות לא יסבלו בדומיה את אשר נטל עליהם ויתאמצו לחזק ולאמץ את הענין הזה לראות אולי ברבות הימים ירב גם שכר ידם ומלאכתם רק יחליטו כי אין ברכה בדבר הזה וישתדלו לצאת ממנו כאשר לאל ידם, כי הדברים האלה הם בעוכרי כל מסחר ומלאכה פה ועליהם קלענו חצי דברינו הנאמרים למעלה והיה כאשר ישימו אחינו לב לתקן המעוות הזה וגם עליהם ינוח רוח נסיון ואומץ לב אז יהיה לאל ידינו להטיב מעט את מצב המסחר והמלאכה גם בארץ הנשמה הזאת.

נפשנו יודעת מאד כי לחלק גדול מיושבי עיה״ק יהיו דברינו אלה כמו זר ומהם עוד ישחקו וילעגו על רעיוננו זה ולא בנקל יוציאו הדבר הזה לפעולת אדם וע״כ גם מראש אמרנו ״כי אם אך יהיה לאל ידינו להוציא הדבר הזה״ אך אם רק הרעיון וההרגש הכללי הרצוף בדברינו אלה —

המשפחות האלה יאכלו לחם לשובע וירויחו מהם גם מוכרי המזון וכל דבר מאכל, יכסו מערומיהם, וירויחו תופרי הנעלים והבגדים, יכינו למו מעט כלי בית נחוצים ולא ילכו בטל חרשי עץ וברזל, וגם הדלים והרשים הולכי בטל, אשר כל עסקם הוא לחיות על חשבון אחרים וכדומה, גם גורלם יוטב ע"י השינוי הזה עד כי לא נפריז אם נאמר כי — בחברת הרבה דברים ואופנים כאלה אשר עוד לעשות — כי לאל ידי הדבר הזה להקיץ את העבודה והמסחר מתרדמתם ולהעמידם על רגלם ומעט מעט — בעזרת התקונים והסדרים החצונים אשר נציע — יוכלו לצעוד בצעדי און קדימה.

אין חפצנו בדברינו אלה לתת חוק ומשפט מוגבל כי מאפית לחם יצמח ישע למצב פרנסת עירנו, אנחנו לקחנו את הענין הזה רק לקו האנך אשר על פיו ימודו וישקלו יושבי עירנו את תהלוכות וארחות החיים בנוגע לפרנסתם וכלכלת הבית, מהענין הזה הוא דבר אפית הלחם אשר הבאנו למשל יראה כל איש כי לפעמים לא מעטות גם ענין קטן וקל הערך אשר כמוהו כאין הוא בעיני רבים, אם ידי מביני דבר לאשורו יאחזו בו ויתאמצו להגדילו ולהאדירו יערכו ממנו כלי חפץ להצלחתם ולהצלחת רבים מבני גילם. בלי שפת חנף נאמר כי רבים מאחינו בצאתם לערי חו"ל לא ישימו עין ולב על תהלוכות המסחר המלאכה והחרושת המעשה שמה אולי יצליח בידם לנטוע נטעי נעמנים של המסחר האירופאי על אדמת הקודש, יען מה? לא יען כי רוחם זרה לעבודה ומלאכה ועיניהם נשואות אך אל כסף החלוקה, לא! בשנים האחרונות נוכח כמעט כל איש מעירנו לדעת כי היא לא תצלח וכי בהשען על משענת החלוקה לבד נשענים המה על משענת קנה רצוץ כי היא

לעסוק בעצמם בשאר צרכי הבית כתקון ותפירת בגדים בתי רגלים וכדומה ויהיו נאלצים לתת את המלאכה הזאת ע"י אחרים ונשי הבעה"ב אשר תהיינה פנויות מעבודת הלחם תהיה לאל ידם למלאות העבודה הזאת בשכר מלא.

יותר משתי מאות משפחות 2) ומה רבה הטובה אשר יוכל להביא הדבר הזה למצב המסחר המלאכה והפרנסה הכללית 3) בעירנו

2) והא לכם קוראים נכבדים חשבון הדבר הזה באר היטיב. מספר משפחות אחינו יושבי עיה"ק יערך לשלשה אלפים משפחות ואם נחשוב אופה אחד לחמשים משפחות יעלה מספר האופים בער כל משפחות אחינו יושבי עיה"ק לששים, להאופים האלה ידרשו עוד ששים אנשים אשר יעזרו על ידם בלישת הבצק ועריכתו וכדומה, במספר הזה ירב גם מספר עושי הקמח בעד האופים האלה אשר עתם לא תרשם אז — כעת רוב גדול מהאופים יקנו חטים ויעשו בעצמם הקמח הדרוש למלאכתם — לקנות חטים מהשוק ולעשות קמח ועוד כשלשים אנשים יוכלו לעסוק בהולכת הלחם לבית כל אחד מהבעלי בתים וכדומה ויעלה א"כ מספר אלה אשר ישיגו פרנסתם מהענין החדש הזה ליותר משתי מאות משפחות ואם נעריך ערך הגדלת הוצאת כל משפחה בעד השיגה לחם אפוי טוב לביתה מבלי כל טורח קל בסך ארבעה גרוש לשבוע*) מלבד השכר המצער אשר ישולם כעת להאופה בעד מחיר העצים וטרחתו, אשר השכר הזה כאין הנהו מול העבודות הכבדות האחוזות וכרוכות בעקב הכנת הלחם ואפיתו יעלה חלק כל איש מהעובדים האלה שהסך הכולל אשר יאסף מכל יושבי עירנו לסך ששים גרוש בכל שבוע בערך אשר להסך הזה יוכלו לחיות איש וביתו ובעדו יאותו לעבוד גם עבודות קשות כאלו.

3) לאלה אשר רק דאגת פרנסת ביתם תמלא כל חדרי לבבם ודאגת אחרים כלה יגרשו משם לאלה נשיב כי המה לא יפסידו את כל הארבעה גרוש אשר יעלה מחיר לחם ביתם כי אלה שתי מאות משפחות (או לפחות רובם) אשר יהיו טרודים המה נשיהם ובניהם בעבודת הלחם הלא לא יוכלו

*) ולהטוען כנגד דברינו לאמר „כי ברוב השנים יעלה בימי החורף מחיר החטים למעלה ראש עד כי העניים אשר כוחם יתגברו להכין למו חטים על כל ימי החורף או לפחות על מקצתם ומה יעשו עתה אם יתיקר השער בימי החורף כי אז הלא תקצר נפשות יושבי העיר עד דכא" אליו נשיב כי לאל ידי האופן החדש הזה להמציא תחבולה להגות גם את האבן נגף הזה מן המסלה והוא כי כל ב"ב יעשה חוזה על משך החורף עם אחד האופים אשר יבחר והאופה ההוא יעשה חוזה עם אחד ממכיני הקמח אשר הם אם כי יכינו בעצמם חטים די הדרוש למלאכתם או גם הם יעשו חוזה עם האכרים וסוחרי החטים כי יתנו למו חטים על המקח הנהוג בעת הזאת עד ביאת ימי הקציר החדש.

ולא יעבור כי איש מהם יעמול אך להפריא ולשגשג את ענף העבודה והמלאכה אשר לקח לו ולא ישלח ידו לקצץ בנטיעות רעהו, או בדברים יותר מבוארים! אם כל אחד יתאמץ וישתדל בעמל כפיו ובחריצות שכלו להרחיב רק את גבול העבודה, המלאכה המסחור או איזה ענין אשר בחר בו ושאר הענינים והעבודות הדרושות לו לכלכלת ביתו לא יעשם בעצמם רק יניח מקום לרעיו להתגדר בם כי אז חיים נעימים ומאושרים יחיו יחד עלי אדמות.

שני החוקים האלה לא ימצאו קן למו במצב הפרנסה והכלכלה של ישוב אה"ק; המה בחפצם להמציא חית ידם יבקשו לעשות ההיפוך מהחוקים האל. ראשונה שמו למו לקו כי מקור פרנסתם יהיה צמצום הוצאותיהם, וזאת שנית כי מלבד העבודה והפרנסה אשר בחרו למו עוד ואשר בעצמם גם הרבה משאר מלאכות וצרכי הבית — אשר אך לאל ידם לעשות — אשר היו ראוים להעשות ע"י אחרים, למען לא יאלצו להאציל שכר מלאכתם גם לאחרים, נבאר נא איזה מהענינים אשר עליהם יכוננו דברינו בפרט.

בין כל יושבי אה"ק שורר המנהג כי כל איש יאפה בעצמו לחם ביתו לפי הטף, אלה אשר לאל ידם לא יקנו קמח מהשוק — כי אז יפסידו את הרווח המצער אשר ירויחו עושי הקמח — רק יקנו בעצמם חטים, ינקום, יבררום, יטחנום, יכברום בכברה עד כי יצא מהם קמח. כ"כ כל איש אשר ידו משגת מעט יקנה בעצמו ענבים בעת הבציר לעשות יין די צרכו על כל השנה. כל יושבי העיר יכבסו בעצמם כתנותיהם ושמלותיהם וכל כלי ביתם, ומהם יתפרו בעצמם בגדיהם ושלמותיהם, ועוד ועוד ענינים שונים כאלה אשר אין עוד פה המקום והזמן לבארם ועתה אם יעלה בידינו להגות מן המסילה רק את הענין הראשון אשר הזכרנו הוא אפית הלחם ולהביא תחתיו מנהג חדש כי כל אחינו יושבי עה"ק יקנו לחם אפוי מהאופה כנהוג כעת בכל הערים ובכל המדינות הלא אז מהענין הקטן הזה יוכלו להתפרנס

שתהיה — הוצאת הבית בה מועטת שם תמעט גם ההכנסה; ותוצאות האדמה כתוצאות כל איש בפועל כפיו או ברוח מבינתו תביאנה אך מחיר קל מאד לבעליהן עד כי לא תהיה לאל ידי ההוצאה המועטת להחדיל אביון מקרב העיר הזאת, ומצב שתי הערים האל ביחס מעמד הרכוש והקנין של יושביהן במאזנים יעלה יחד ועוד יתרון לראשונה על האחרונה. החוק הזה מאומת וקדום הנהו ועוד באביב ימי שבת ישראל על אדמתו תחת ממשלת בן ישי כבר היה נודע ומקובל החוק הכללי הזה וכן נמצא הגדה בפי חז"ל (ברכות ג' ע"ב) כי כאשר נכנסו חכמי ישראל לשאול את פי מלכם ואדונם "עמך ישראל צריכים פרנסה" השיב להם "לכו והתפרנסו זה מזה"[1] וכן הוא אמנם מאז עד היום כל איש הוא אך חוליא אחת מחוליות הטבעיות הקבועות בשלשלת מין האדם כלו, כל איש מחויב לעבוד בעד רעהו ורעהו בעדו ר"ל על כל איש לבור לו ענף אחד מענפי עץ החיים המרובים אשר יטב בעיניו — לפי מצבו כשרונו ותכונות נפשו — בעבודתו ישתעשע ולה יקדיש כל כחות נפשו וזמנו למען יעשה פרי ישוה לו, וממנו תהיה פרנסת ביתו, נמצא כי ריעיו יתנו לו תמורתם מפרי ענפי עץ החיים אשר בחרו למו — או ערכם ומחירם וחשבון מטבעות עוברות לסוחר. ואם יאבו האנשים היושבים יחד כי לא יחסר לאיש מהם דבר מצרכי הזמן המרובים אז עליהם לעשות לחוק

1) ואם ישאל השואל לאמר הלא חז"ל גם הם השיבו למנעים זמירות ישראל "אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו" אף אנו נשיב לו כי אם אך נשים עין על המרחב הרב המבדיל בין הזמן בו נאמרו הדברים האלה להעת החיה ועל צעדי ענק אשר צעדו העבודה המלאכה המסחר והרושת המעשה — ועי"ז גם מין האדם בריבוי צרכיו — במשך העת הזאת קדימה אז ישכיל ויראה לדעת כי השאלה הזאת ישא רוח, כי קומצי פרנסה רבים וחוליות עבודה ומלאכות חדשות אשר לא שערום ראשונה נמצאות כעת אשר בכוחם למלאות את באר צרכי החיים המרובים ולהשביע את רעבון הארי הנוהם לטרף. —

מלאכי משחית האלה במלאכתם עד כי הצליח בידם להשחית גם כל חלקה טובה ולשרש כל נטע נאמן אשר נמצא זעיר שם זעיר שם אשר בצלם — אולי — מצאו מנוה המדוכאים האלה. אולם אחר כל אלה לא נוכל ליתן צדק לדברת אלה האומרים כי אך לשוא נעמול להפיח רוח חיים באף הישוב הזה ואך לחנם ניגע להזיל דם בעורקיו כי כבר כמת נחשב, לא! בכל לבבינו הננו מנגדים להרעיון הזה, באותות נאמנים נוכל להראות כי עוז בידינו לרפאות מחלת הבת ציון ולהקימה מערש דוי אם אך תתאחדנה יחד דעות רופאיה וימהרו לגשת אל המלאכה ולא תאבד אף רגע בשאלות ותשובות. כי אז עוד תקוה חדשה נשקפה לה לימים יוצרו. ואנחנו ננסה להציע איזה ענינים והצעות אשר על פיהן יוכלו לדעתנו להיטיב מצב העיר הזאת.

ההצעות אשר נציע תפרדנה לשתים: לתקונים וסדרים פנימים, ר"ל אשר כל אופני התקון והסדר תלוי רק בחפץ ורצון יושבי אה"ק ובידם בלבד להוציאם לאור, ולתקונים וסדרים חצונים. ר"ל אשר אופני הוצאתם לאור לא יוכל להיות מבלי עזרת אחינו ומרחמינו אשר בחו"ל.

תקונים וסדרים פנימים.

חוק ומשפט מאומת שורר בחכמת כלכלת המדינה כי הוצאת והכנסת עיר ומלואה תתאחדנה יחד ולא תתפרדנה ובמקום אשר הוצאת כלכלת הבית מרובה, שם גם הכנסת כל איש בעד מלאכת ידו, עבודתו, זמנו, וכשרונו, מרובה, וע"כ נואלו אלה החושבים "כי קשה לישב בעיר אשר לנסבה מן הסבות ההוצאה בה מרובה ומחיר כל דבר יקר במאד, כי כאשר תעלה ההוצאה למעלה תמשוך את ההכנסה אחותה עמה, ובמדה ההיא אשר נשלם לאחרים עבור קנינם מלאכת ידם וכל אשר להם ישלמו המה לנו בעד זמנינו כשרוננו וכל אשר לנו עד כי לא יגיע כל נזק והפסד לאיש מפאת היוקר הטבעי וההוצאה המרובה השוררת בה, ולעומת זה בעיר אשר — לאיזה סבה

הצעות נאמנות.

להטבת מצב אה״ק ואחינו היושבים עליה.

כל איש מאחינו — בלי הבדל מדינה וכת — ירגיש מאד — אם מעט ואם רב — בצערן של אחינו חובקי אדמת ציון, גורלם המר עד לבכם ונפשם יגיע, ובעינים כלות יחכו לראות הטבת מצב הארץ הזאת ואחינו היושבים עליה — אשר רק רוח אהבת הלאום הביאם שמה — ולא בדבר שפתים לבד כי גם ברוח עצה וגבורה ובפועל כפים מוכנים המה לבוא לעזרתם. ולא רק אחינו האגודים וקשורים עמם יחד בקשר הדת והלאום, כי גם חלק לא מעט משאר העמים הנאורים אשר באירופא ואמעריקא, גם לבם עליהם ידאב בראותם או בהגיע לאזנם המצב הרע והמר אשר בו יעמדו אחינו תושבי אה״ק, וגם המה יחשבו מחשבות במה יוכלו להושיע להאנשים האלה תשועה עולמית.

רבות נאמר ונשנה על אודות הענין הזה, וביחוד בהעשר שנים האחרונות; חכמים רבים ונבונים עמלו בהתרת השאלה הזאת אך ידיהם לא עשו תושיה, כי המה עסקו אך בפילפולים וויכוחים על אודות האמצעים בם ישתמשו להגהות מזור הבת ציון ולרפאות שברה ולא נגשו אל המלאכה לעשות — לפחות — אף דבר אחד המוביל ומקרב להמטרה הזאת, וגם אלה ההצעות אשר היו בנויות על יסוד נאמן ונכון גם הנה לא יצאו לאור יומם מסבת פירוד הדעות ואי אחדות אשר מצאה קן למו בלבות אלה אשר עמדו בראש העובדים בעבודה הזאת. במשך הזמן הזה העוני והמחסור לא טמנו ידם בצלחת רק עמלו ויגעו לדכא עוד יותר תחת רגלם את חית יושבי ציון, הפליאו שני

קאטלאני	מארץ קאטלאניאו
קאקאלאדי	כפופים
קפילי	מצנפת
קוורטירי	רובע
קפרי	כופר או מכס
קאמטיליטי	מגדל קטן
קאנאלי	תעלה
קיאטלי	אבן

ר.

ריפארי	מכסה

ש.

שטורי	מחצלת קש
שטופי	תנור
שקיפעטי	קני רובה.

ס.

ספינגרדילי	מין כלי משחית
סקיפו	אניה קטנה
סעקא	מקום שעושים המטבעות
סקירבאני	סופר
סאקו	שק
ספייא	שפת הים
סלמאסטירי	מלוחים
סיפולה	קבר
סקוליי	אבנים היוצאים מהים

פ.

פרודיסטא	מכתב מחאה
פורפידי	שיש אדום
פוליאה	עלים
פאלמא	כף יד
פרופירטי	בחירה
פאנדאחי	שוק
פלאגריני	אורחים
פוייא	אילן בפנים הספינה
פילוטו	רב החובל

צ.

צימטרני	בור
ציקה	בית מעשה המטבעות

ק.

קורטילי	חצר
קאלמה	זמן שקט
קורסאלי	שודד ים

טיראטה	ממושך לחוטים דקים
טורצימני	מליץ
טירטו	חבל
טנבורו	תוף פשוט מאד
טריקיטו	יריעה קטנה
טרינקאטו	שם אחד ממפרשי האניה

י.

ייאלו	ירוק
ירמא	אניה קטנה
יופיטו	בגד
יודיקה	רובע היהודים

ל.

לישטאטא	שירות
לישטא	רשימה
ליונטרי	מזרחי

מ.

מאיסטראי	מזרחית צפונית
ממלוקי	אנשי חיל ידועים
מוסקא	בית תפלה לישמעאלים
מאיירי	מין מטבע
מאציפיסאטי	כלי ברזל
מידי אוטראמוס	ים התיכון
מורו	ערבים
מהמלוושיאה	מין יין
מוסאייקו	משכיות אבנים קטנים (מאזאיק)

נ

נוציל	אגוזים קטנים
נוקיירי	אחד מראשי מלחים

בזארי	שוק
בורגי	דרך מחוץ לעיר

ג.

גאביה	מין כלי משחית ידוע
גרופפא	אבנים ביחד
גריגו	מארץ יון
גולפי	לשון הים
גראן מאיסטרי	אדון או ראש המקום
גאליאה	גלים

ד.

דיסקאריציאני	רצון
דיסאפסרי	מין אבן יפה
דיאיטי	השמירה הנאותה במאכל ומשתה

ה.

האוגיאה	שם אחד מחלקי הספינה
הרימי	משוט

ו.

וילה	יריעת האניה

ז.

זיביקי	צמוקים

ט.

טאפיטי	יריעות צמר הפרושות על הארץ

תרגום המלין האיטאלקיות אשר באו במכתב הנוסע.

א.

איסולה	אי
ארמי	דגל
אינקובירטה	מכוסה
אינוויסטירצי	לבישה ר"ל פקיעה חזקה בכח עד כי תכנוס אשה בתוך רעותה
אגוגלי	מקום גבוה
אינקולאטה	דבוק
אלדמפלקינה	
אגויה	אבן מתבנית פיראמיד
ארבאני	שם איש
ארמאטה	אנשי חיל
אלעטע	איים קטנים

ב.

בונברדי	מין כלי משחית
בונברדילי	מין כלי משחית
בריגאנטינא	שם הספינה
בורינה	חלק הספינה
ברדולי	אוכף
ביקו	חרטום
בוסי	מין עשב ששמו כך
בסקוטי	עוגות יבשים
באייספייאה	שפת הים

בית אחד בכפר נאבי יש בו ב׳ מצבות ר׳ חנינא בן דוסא [1] ואשתו, ויש שם ב׳ אילנות גדולות כמו שנז׳ לעיל הצל שלהם מרחוק כמו מיל (!), רחוק מהבית מעט יש בית החיים כלליים לכל היהודים ושם המצבה מראובן, משם עד הר הכרמל כמו י״ח מיל, שם הכנסת מאליהו הנביא כשהרג נביאי הבעל, ומעט מעט רחוק משם יש הכנסת מאברהם אבינו, מטה אהרן בבית הכנסת ממשה רבנו רחוק ממצרים כמו ו׳ מילין כשתעבור הנילוס.

1) ראה מאמרינו „קברי ארץ הצבי" ערך חנינא בן דוסא ובו תוכל לרוות צמאונך בחקירת יתר קברי אבותינו וחכמינו הנז׳ פה — ל.

אפרים עד כפר מ י נ י מהלך יום וחצי, ובחצי הדרך יש כפר אחד יקראוה הישמעאלים ב ז א ר ל א י ן (?) ואין שם יהודי הקבורי' (?) מיונה בן אמתי (נראה שחסר כאן) רחוק שם ג' מילין עיר צ י פ ו ר י" שם נקבר רבינו הקדוש הוא "ר' יהודה הנשיא, מפתח המערה הוא מאבן שיש חקוק בה "רבנו הקדוש" מעל המצבה קרוב לפתח המערה חקוק על המצבה "ר' יהודה נשיאה מציפורי" עד טבריא כמו ו' מילין, בטבריא נקבר רמב"ם והרמב"ן, ר' יהושע בן לוי, ר' אברהם א"ע (!) [1]) וי"ג אלפים מתלמידים מר' עקיבא, מטבריא רחוק כמו ח' מילין יש מצבה אחת גדולה מאבן אחת כמו מגדל אחד קטן, קרוב למצבה ההיא יש מעיין באר מים חיים וחקוק על המצבה "חבקוק הנביא", מטבריא רחוק כמו י"ב מילין יש מקום נק' מ י ר ו נ'ס יש מערה אחת נקברו בה עשרה זקנים חשובים ובכללם שמאי והלל, מעט רחוק משם יש מערה אחת נקברו בה ר' שמעון בן יוחאי ובנו, ובתוך המקום יש בית הכנסת מר' שמעון בן יוחאי ואין שם מים חיים כלל עד שלא יוכלו לדור שם בני אדם מהעדר המים אך יבאו העברים שלש רגלים לראות קבורת הצדיקים החשובים הנזכרים, וביחוד קבורת רשב"י ויתחננו עם תפילות סליחות ותחנונים לה' ית' שיתן להם הבורת שלהם וכיליהם מים אז יתנו ליהודים לאכול ולשתות כל מעדני מלך, משם רחוק כמו ו' מילין או ז' יש מקום נק' ע ל מ ה [ושם ?] כרם אחד ובו מערה קבורים בה ר' יהודה בן תימא ר' אליעזר ערך רבן גמליאל ובכללם הם עשרה, משם עד עיר ז י ט ו נ י כמו מיל אחד קבורת [קבור ?] שם ר' אלעזר בן הורקנוס, על קברו אילן אחד יש לו עלים גדולים שרשיו אינם נראים ולא נודע מאין באו ונעלמו מעיני כל חי, משם עד כפר נ א ב י כמו ד' מילין יש בו

4) אעיר כי הראב"ע בודאי לא נקבר בארץ ישראל, ולפי דעתי לא בא לשם כלל, וזה יבורר במאמר מיוחד על הראב"ע וספריו בחכמות הלימודיות בלשון אשכנז אשר יודפס בזמן קרוב אי"ה — רמש"ש.

ב.

רשימת הקברים (משנת הרל"ג לב"ע) לנוסע קאנדיאטי [1].

נתן על ידי להדפיסו מאת הרה"ח השליט בחקירת קדמוניות אומתינו וכו' מוה' משה (ד"ר) שטיינשניידער ה"י.

אמר דניאל יע"ל [2] אלו החדשות סיפר אלי אזרח אחד קנדיאוטי [3] בשנת רל"ג ליצירה והנה דבריו חן בעיני מצאו וכתבתים על ספר למען ידעו דור אחרון הנה הם לזכרון.

מירושלם עד שכם ט' מילין בעיר שכם קבורים שבעים זקנים, גם שם נקבר יוסף הצדיק ע"ה, גם שם מערה אחת נקבר בה פנחס בן אלעזר. מעיר שכם עד הר גריזים והר עיבל כמו ב' מילין, והר גריזים יש בו כרכים וכפרים ויישוב נבחר, אבל הר עיבל הוא מקום שמם וחרב, משכם עד הר אפרים כמו ג' מילין, בהר אפרים קבורת יהושע בן נון וכלב בן יפונה, מהר

1) הספר הקטן הזה נמצא בכ"י די רוסי 402, ונעתק לבקשתי ע"י אהובי הנכבד ראש בית אוצר ספרים בפארמא. ה"ה החכם הנודע בשערים Pero כמעט יחיד בדורנו בין חכמי הנוצרים המפיץ אור על ספרי וסופרי אומתינו במכתביו הרבים וע"י העתקותיו הנדפסים ע"י אחרים — רמש"ש.

2) ר"ת ה' עזרתה לי, תלים צ"ד י"ז. ולפי השערת הישיש הח' צונץ, באסיפת ספריו הקטנים ח"ג על 209 הוא הרופא ר' דניאל בן שלמה אשר העתיק כ"י שתים וכתב הערות בשוליהם עיין מה שכתבתי ברשימת כ"י ליידען עלה 358 — רמש"ש.

3) הנה לא הגיד לנו שם הקאנדיאטי (איש מאי קאנדיא או קריטה) אשר סיפר לו הענינים האלה, ולא ארצה להאריך כאן בהשערות אשר מקומם בהמשך מאמרי על חכמי קאנדיא הנכתב במכתב עתי הנקרא „Moise" היוצא לאור בקורפו — רמש"ש.

עם הספינה או עם הרוגייא בארץ או באיזה סקולייו ע״כ הוא אסור לכל אדם בעל רוגייא או ספינה להסתלק משם אם לא יקח אחד פ י ל ו ט ו בפירנצי ועל פיו ישק הספינה והרוגייא בקום 1) (במקום) הראש, ושם לקחנו פ י ל ו ט ו אחד ונסענו בלילה ההוא ובאנו בשבעה שעות עד סמוך לוויניציא ח׳ מילין ושיקר ה פ ו ר ט ו י י ו ובהיות שם הרוח החזיק אותנו טרם השלכנו ה א נ ק ו ר י באופן כי כמעט שלא השלכנו הרוגייא מ מ י ם׳ פ י י ר ו ל א נ ד ו שהיה ב פ ר ו ב ה prua ונתרחקה ממנו מעט היינו בסכנה גדולה ועצומה, ובו ביום באנו בוויניציא זה היום י״ט אוטו׳ רמ״ב תל״ח שלווים ושקטים.

מ פ י ר י נ צ ו ע ד ו ו י נ י צ י א ה ק׳ מ י ל י ן.

הרי כי מנאפולי עד ירושלם עה״ק כמבואר בזה אלפיים ושמנה מאות ושבעים ושלשה מילין, מירושלם עד דמשק מאתים ושמנה מילין, מדמשק עד וויניציא חמשת אלפים ושבע מאות ושלשה מילין, סך הכל המהלך שעשה ה״ר משולם בכ״מ מנחם מוולטרה בלכתו לירושלם עה״ק היינו מנאפולי עד וויניציא חמשת אלפים ושבע מאות ושלשה מילין. ה׳ ישלח לנו גואל צדק לגאלנו ויעלנו לירושלם ברעה 2) (במהרה) עם כל ישראל חברים ונאמר אמן ואמן סלה ועד.

בריך רחמנא דסייען.

1) pare debba dire במקום.
2) pare debba dire במהרה.

לעד, וכמה מעלות טובות למקום עלינו, ולבסוף סמוך לא׳ שעה בלילה נכנסנו בחוף פולה ושם זרקנו את האנקורי בים ולשם עברנו יום ה׳ ויום ו׳ עבור הסער הגדול שהיה בים וה׳ רצה כי היינו בפורטו כי ביום ה׳ נטבעה בים אניה אחת עמוסה ממלווישיאה malvasia מד׳ מאות חביות והיתה אצלנו ולא היתה יכולה ליכנס בחוף ונטבעה בים והאניה היה נקרא אל גאריליי ולא הציל מהם אלא אחד שרכב על הבית אחת והים זרק אותו עם החבית [1] של (על) אניה אחרת, ברוך פודה ומציל.

ופולה היא עיר קטנה מאד מצד ימין, ויש בחצי העיר קורטילו אחד שנראה שהוא שחדש שהוא גדול מאד דבר יפה לראותו ואינם דרים שם יהודים, אבל חוץ לעיר, דבר יפה לראותן הגנים והפרדסים שיש בתוכה;

יום א׳ בבוקר י״ד אוטו׳ רמ״ב באנו לכרך יפה שהוא מצד ימין רחוק מפירנצוי מילין נקרא דובנייו [2] (רובנייו) וכי ביום הגענו לפירנצו בחצי היום בפחד גדול מרוח גדול וחזק שהיה שם וברחמי השי״ת הגענו לשם בשלום, ופירנצו [3] (sic) יש לו חוף גדול מאד עשוי כמין זה ומשולש צדדיו ארץ קיימת עם זיתים ואילנות ופורטו דבר יפה לראותו ואינו עשוי בכח אדם אלא בטבע, ובתוך החוף עומדים אלף אניות אם יצטרך, כל כך רחב ועמוק, ופרינצו היא עיר קטנה יפה מאד והיא מעט בשיפוע והיא מצד ימין, ונמצא שם מכל אשר ישאל האדם ואין דרים בה יהודים אלא כולם או רובם ויניציאה [ויניציאני] ושם עמדנו עד כל י״ח אוטו׳ רמ״ב לסבת הסער הגדול שהיה בים וגם בהיות כי מסוכן במאד מאד מפירנצו עד ויניציא לסבת רוב הסקיליי וגם כי יש מקומות שהמים שפלים במאד מאד ומי שאינו בקי בטוב יגע

1) pare delbadire על.
2) non son chiaro se dica piuttosto רובנייו col resh.
3) in magne in e la figura.

אחת נק׳ ל י ס ה Lissa ועליה עיר נקראת ליסה מוקפת חומה אבל היא קטנה, ובלילה ההוא נכנסנו בקנאלי אחד שהוא רוחב רביע מיל ואורך ל׳ מילין אשר מצד ימין ארץ קיימת ומצד שמאל ארצות סקייבו נק׳ ס׳ פ י י ר ו א נ י י מ ו רחוק מאנונה ל׳ מילין ורחוק מליסה ט׳ מילין, ובזה המקום דרים מעט אנשים אלא שיש שם על הארץ רחוק מהים חצי מיל א׳ רומיטוריאו romitoiro נק׳ ס׳ פיירו אניימו.

יום ז׳ ו׳ אוט׳ רמ״ב באנו כדי לבוא (?) בעיר קטן יפה אשר היא מצד ימין רחוק מס׳ פיירו אינחמו ק״ל מילין וקם רוח גדול באופן כי חזרנו בס׳ פיירו איניימו הנז׳ ושם עמדנו כל יום ג׳ ט״ו אוטו׳ רמ״ב ויהי טרם אור הבוקר יום ד׳ עשינו ווילה, ויהי בחצי היום בהיותינו בקנאלי אחד רחב רביע מיל ב ק א נ פ י ספולה, והאנאלי (והקנאלי) ארוך ה׳ מילין ורצו המלחים להפוך הווילה הגדולה והיה רוח חזק והיה מחלוקת ביניהם, מי היה אומר אין עת עתה להפוך אותה בעד הרוח, ומי שאומר בהפך עד כי הסכימו להפוך אותה ולא היו יכולים ונקרע ה א ר ט י מ ו נ ו פעם שנית וכמעט שלא נשמט ה פ ו י י ה poggia והיו כל המלחים ואנחנו וכל ה פ ל ג ר י נ י אחוזים בפוייה ולא היינו יכולים להחזיק אותה והיינו בסכנה גדולה עד מאד וה׳ היה עזרתה לנו ויפוזו זרועי ידינו ויהי שמו מבורך על כל הטובות אשר עשה לנו אמן.

בו ביום בערב ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר והמטר נתך ארצה עם רוח קדים חרישית כי כמוהו לא ראיתי בעולם ובאה עלינו ג ו ל פ ו (sic) אחד בהיותינו סמוך לפולה וכמעט שלא נתננו בארץ, וה׳ היה עוזר לנו כי עבר ה ג ר ו פ ו gruppo תוך שעה אחת וגם בפעם ההוא סמוך לארץ עשר אמות, ואנכי נשבע כי מפי המלחים שמעתי כי כל עוד היותם על הים לא ראו זמן חזק ורע כמוהו כי גלי הים היו עוברים בכל צד ובכל פינה מ ה ר ו ג י י א והיתה הולכת תחת המים ואחרי כן נשמט חוצה, וה׳ הצילנו מהסער ההוא יהי שמו מבורך

והמיזאנו והלכנו עם הטריקיטו[1] לבדו והיו מאשטירי ליונטי, ובלילה ההוא עם הטריקיטי לבדו הלכנו מאה וחמשים מילין, ובו ביום עברנו איסולה אחרת הנק׳ לאסוראשא (לאשורשה) הוא המקום אשר מלך פירנטי עמד בההבא עם הארמאטה שלו נגד התוגר והיינו סמוך לנגדו י״ב מילין וסמוך לאוטרינטו ב׳ מילין, ובהיות כי שמט הארטימוני בעצת הנוקיירי הרוח גדול הרוח הגדול קרע כל הארטימוני מראשו ועד סופו והמים היו הולכים על הרוגייא מעבר לעבר ונכנסו מים רבים על הרוגייא עד שבאנו בראשה[2] ושם עמדנו ונכנסנו בלילה ההוא ברגושה היא עיר יפה עד מאד אשר כמותה לא ראיתי ליופי ולהידור, וכמעט אומר שהיא לערך פירנצה, הם הרוגשאני עשירים גדולים וסוחרים, עשירים בתכלית, והם מלובשים כאדונים אבל יהודים אינם דרים בה ומקורפו עד ראגושה שלש מאות מילין, וראגושה היא מצד ימין, והיא חפשית כמו פיורנצה.

יום ה׳ ד׳ בו נסענו משם ומצאנו מצד שמאל רחוק מראגושה מ׳ מילין איסולה למליגה, ומשם והלאה מצד שמאל א׳ איסולה נקראת לאגושטא וא׳ מסקייבו והם משועבדים לוויניציא, ובקאנאלי ההוא אשר היא מארץ רגשאי[3] כמעט שלא נתננו בסקוליי scogli לרוב הרוח והיינו בקאנאלי canale ובהיות כי הרוח לא היה שולט שם כי היינו בקאנאלי רחב מיל ה׳ עזרנו כי נקרע כל הטרינקטו וחי נפשי כי הלכתי סמוך לסקוליי חצי אמה ברוך המפליא לעשות.

יום ו׳ ה׳ בו עברנו ארץ קיימת והיא מצד ימין ועליה עיר נקרא זארה והיא מסקאבונייא ועברנו עיר אחת ג״כ מצד ימין נקרא אגונה (sic) וכנגדה מצד שמאל איסולה

1) deve dire הסריקיטו.
2) pare deve dire ברגושה.
3) forse vuol dire Ragusei.

סמוך לגודל טבעת אחת עם ק א מ י נ ו (קאמיאו) בתכלית היופי והיה בידי למשכון בעד ששה דו"ק ממשה פיירו תורגמן מהגאליאה ויצאה הטבעת מידי ונפל בים והוכרחתי לשלם אותה עשרים דו"ק כמבואר בפסק דין שיש ת"י אשר פסקו שלשה א ל ב ט ר י Arbitri ק ר א ט בפשרה יחד, וגם אנכי הייתי בסכנות מות ברוך פודה ומציל.

בו ביום בהיותינו סמוך לאיסולה אחרת נקרא פרודינו שהיא מצד והרי התורגמן מצד ימין והיה לנו ש י ר ו ק י surocely ל י ו ו נ ט י levante ויהי בהיותינו סמוך לשם רדפו אחרינו ד' אניות ק ו ר ס א ר י גרות והיה הקורסארי נקרא פילוושינו (sic) וברחנו באיסולה אחרת הנקרא פ ו ר ט ו י י ו נ ק י כי רצו לתפוש אותנו בהיות כי למים' אגושטינו קונטרינו בעל הרוגייא מ ה פ ל ג ר י נ י[1]) היה לו בימים קדמונים ריב וקטטה עם מים' פלוושינו הנז' וע"כ פחד ממנו על כן ברחנו ממנו וכמו שאמרתי לעולם התורמן מצד ימין.

זה היום יום ג' אוט' [אקטאבער] רמ"ב הגענו ב ק ו ר פ ו וקורפו היא מצד שמאל והיא על הים והיא ד א ס פ י א ה והיא איסולה ויש לה ב ו ר ג ו גדול יפה והיא בשפלה ובהר ויש לה שני ק ס ט י ל י ט י castelletti יפים חזקים מאד זה כנגד זה ובתחלת ה ב ו ר ג ו השוק ומשם באים בוויניציא על הרוב ה ס ק י י ב ו נ י schiavoni ו ה ב ו ט ר ג י והיא מוקפת חומה ויש בקורפו שלש מאות ב"ב יהודים ויש מהם נכבדים עשירים והרי הטורקיאה נגד ק ו ר פ ו רחוקים משם ד' מילין, והרי הטורקיאה הולכים עד דוראצו (דוראבו), וכל הטורקיאה היא בארץ קיימת וכנגדו עיר קורפו כאמור.

נסענו מקורפו יום ד' ג' אוקט' רמ"ב ללכת אל מחוז חפצנו לשלום והיינו ב ג ו ל פ ו ד ו ו נ ו (דוויניציא), ויהי בליל ב'[2]) ט' בו היה רוח סערה גדול וחזק והשפלנו ה א ר ט י מ ו נ י

1) dovrebbe dire מהפלגריני.

2) questa data e sbagliata.

ולהציל נפשי ממות כי אילו ב"מ ח"ו לא זזתי משם לא היה אפשר לקום ולהנצל מרוב כובד הטאלי (?) הנז' וברוך המפליא לעשות אשר לא נתן כח למשחית לחבל יהי שמו מבורך מעתה ועד עולם, ובו ביום ראיתי הרי התוגמן מצד ימין מקום הנקרא קאבו [1] (קארפו) ס' וינציאה רחוק מקאנדיאה ק"פ מילין.

יום ג' כ"ד בו בערב הגענו באיזולה אחת שהיא מצד שמאל מקפת ל' מילין והיא קרובה למורון ב' מילין נקראת ספאינציאה, ואחר חצי שעה הגענו למורון, ומורון עיר קטנה והיא על הים מצד שמאל והיא באיספיאה spiaggia ויש להם כרך יפה חזק ונורא (?) אחד חוץ לשער בשולי הכרך אשר שם דרים היהודים שלש מאות בעלי בתים ועושים כולם מלאכה וסחורה וכבדו אותי בביתם ובפרט ר' אברהם כהן בכמ"ר מתתיה כהן צדק ור' אליעזר ור' מתתיה ור' זכריה יצ"ו בניו של ר' אברהם הנז' כולם נכבדים מאד, וגם יש בעיר יהודים אחרים נכבדים ר' אברהם מאקירי ר' מרדכי וונסורה, ר' נתן ובניו, ואחרים רבים זולתם אשר לא ידעתי שמותם, ומורון אינה איסולה אלא היא קיימת [2].

יום ה' כ"ו סיטימ' רמ"ב נסענו ממורון ונכנסנו בסקיפו אחד ללכת אל הרוגייא, והיינו שלשה אנשים אני ושני גויים, והסקיפו היה קטן, ושני נערים היה מנהיגים אותנו, השני נערים נתנו הרימי זה בהפך זה באופן כי נהפך הסקיפו וכולנו נפלנו במים, ורצה ה' כי כבר הייתי פחטקבידי [3] השמאלית אל הסולם מהגאליאה ולא נכנסתי במים אלא עד הצואר, והאחרים הלכו במצולות ים ויצאו חוצה כי היו יודעים לשוט, ויהי ברצותי לאחוז ביד ימין הסולם מהגאליאה היה באצבע שלי

1) forse St. Vincento.

2) כנראה חסר פה מלת „ארץ" (וצ"ל „ארץ קיימת") וכ"כ כותב הנוסע להלן — ל.

3) parole o me non inteligibile forse deve dire מחזק.

הבתי כנסיות והסוכות שעושים בדרך, ולמען תדעו את רשעתם דעו נא כי אסור ליהודי כשיקנה איזה דבר מהם שישים ידו על הסחורה או על הפרי מהמוכר כי אם יגע בו יד יצטרך על כרחו לקנות אותו ולתת לו כל מה שישאל.

מרודי עד קנדיאה ש"י מילין.

נס גדול עשה לי השי"ת בו ביום, וזה כי הלכתי בפרד (?) על סקיפו אחד בנמל (?) כדי לדבר אל הבעל מהרוגייא וברצותי לצאת מהסקיפו נשמט הסקיפו תחתי והלכתי במצולות ים תחת המים יותר מעשרה אמות עם כל הבגדים ועם היופיטו[1] משי שלי והיו בסקרצילה שלי כל הפנינים והאבנים טובות שקניתי במצרים קשורים במעט טאפיטה ונהפכה הסקאספילה ונפלו בפה' קווא' (?) בים, ורצה ה' כי בעל הרוגייא ראה כשנפלתי וצוה למלחים שיבואו במהירות להעלותי ומרקו סקריונגילו היה הראשון כי נשענתי בו ידי ורגלי באופן כי שבתי על המים ותפש אותי על יד ימינו והארבעה אחרים היו על הסקיפו והסירו באלף כחות הסרבל מעלי ואחרי כן העלו אותי מהים וה' הצילני, וברוך הוא וברוך שמו הגדול כי באו מים עד נפש, ותכף נכנס בקרבי השפת (השחפת) והקדחת ועמדתי שני ימים ושלשה לילות עם הקדחת ההוא בבית הנכבד ר' יודילה ולמירב (?) ושם היה רופא חכם ונכבד יהודי שמו מיס' משה והוא עשיר וחכם וגבור והוא אשכנזי דימים קדמונים ולא עזבני ביום ובלילה ונתן לי רפואות ושבתי לאיתני הראשון.

יום ב' י"ט סיטימבר' רמ"ב יצאנו מקאנדיאה ללכת למורון ונס גדול אחר עשה לי ה' ית' כי הייתי יושב תחת האילן מהרוגייא ולא ידעתי על מה קמתי ותכף תכף נפל טאלייה (?) אחת גדולה מהאילן במקום אשר הייתי ויתמהו כל העם בראותם הפלא הגדול שעשה לי ה' איך עלה בדעתי לקום

1) pare giubbetto.

יום ב׳ י״א בו נסענו משם והיה רוח גדול וחזק ל י ו נ ט י levante מ א י ס ט ר ו maestro ובו ביום עברנו איזולה אשר היא מהמלך פ י ר נ ט י ועליה מבצר חזק נקרא ק א ש ט י ל ר ו י י ו, ואח״כ מצאנו אי סולה נקרא קאפו הצידודוניאה והוא מהתורגמים והיא בראש הגולפו ריסטאליאה ויש מהאיסולה דציפרי עד קאפו דצידידוניאה ד׳ מילין ומקאפו עד קאשטיל רוייו ב׳ מילין.

יום ג׳ י״ב סיטימר׳ חול המועד של סוכות הגענו לרודי וכבר ספרתי לעיל מעשה רודי ובנינה ע״כ לא אאריך עתה בסיפורה ושם עכבנו עד כל יום ד׳ י״ד בו.

יום ה׳ ט״ו בו בבוקר יצאנו משם ומצאנו מצד שמאל איסולה אחת רחוק מרודי ק״ן מילין והיא סובבת ק׳ מילין ודרים בה יוונים קורין אותה ס ק א ר א פ נ ט ו ומצד הטורקיאה והיא בים מ י ד י א ו ט ר א נ ו [1] שהוא באמצע העולם לפי דברי המלחים.

יום ו׳ עברנו איסולה אחת ל ג ו ש ט א פ ר י א ה (ישטאנדיה) והיא רחוקה מסקרפאנטי ק״כ מילין ודרים עליה יוונים, ובו ביום הגענו בקאנדיאה בשלום וקאנדיאה איסולה מקפת ת״ש מילין ויש עליה עיירות וכפרים הרבה והיא טובה ושמנה מלאה כל טוב, ויש לה חוף יפה וגדול מאד ויושבת בבקעה ובהר מצד שמאל וכנגדה הפרים מהתוגרמים וכל מיני פירות משובחים ולחם ויינות מ ל ו ו ש י א ה ובשר ודגים הכל בתכלית הטוב, ודרים בה יוונים, ובראש העיר חוץ לשער יש ב ו ר ג ו borgo גדול יפה מאד, ויש בעיר כמו ת״ר בעלי בתים יהודים, ויש להם בתי כנסיות ארבעה על הדרך כי כל עובר ושב רואה אותם אמת כי הקהלה עומדת יחד ורובם עושים הסוכות על הדרך, והם כולם סוחרים ובעלי מלאכה, ופלא הוא איך אינם נסקלים מהגוים היוונים שהם רשעים גמורים עבור

1) creda voglio dire Mediterraneo.

ובלילה, וענין נפלא הוא לראות סוחרי העיר ואת סחורתם, וגם יש להם כמו ת"נ בעלי בתים יהודים כולם עשירים ונכבדים וסוחרים כולם, ובראשם יהודי חכם ונכבד וחסיד ר' יוסף הרופא ונעלם שם אביו ממני, ויהודים אחרים רבים ונכבדים אשר לא ידעתי את שמותם, וכבד אותי במאד מאד ר' יוסף הנזכר וגם אחרים מהעיר.

יום ד' ו' בו נסענו משם וחזרנו בבארותי בלי סחורה והסיבה לא ידעתי ולשם הגענו יום ו' בעלות השחר ח' בו ובלילה ההוא הלכנו לדרכנו לשלום.

יום ז' בחצות הלילה ט' בו היה בא נגדנו ספינה אחת מוויניציא משלש מאות חביות, ובהתקרבה אלינו קרב רב החובל להשומרים מהפרובי מהרוגייא שיעמדו בעינים פקוחות לראות ממי היא הספינה הבאה נגדנו, והשומר היה שיכור ואמר אינו דבר רק מגדל אחד שהוא בארץ באופן כי בהתקרבה אלינו צעק רב החובל מהספינה הקטנה שילך לפוייא ולא יכולנו והלבישו [1] זה את זה באופן כי חשבנו ללכת במצולת ים ונשבר חצי הפרובה prua שלנו וגם שלהם ותהי צעקה גדולה ומרה, וה' היה עזרתה לנו כי לא היה רוח חזק ולא הלבשנו זה את זה כל כך בחזקה כי אם ב"מ ח"ו היה רוח חזק לא היה אפשר להציל כי היינו נטבעים בים ח"ו ב"מ.

יום א' י' סיטימבר' רמ"ב הגענו בצפרי וצפרי היא אסולה אחת מקפת ת"ש מילין והיא מלאה כל טוב ופירותיה משובחים ויפים בתכלית היופי והיא מוויניציא, אבל אוירה הוא רע ביותר מרוחות שונות שנמצאים שם תמיד ויש עליה הגמון ועירות יפים, ואלו הם משמותם, פאמגושטא, והיא היפה שבכולם ניקוסיא, לומישו, פאפי, ולומושו, וכאפו הם על הים והיא מצד ימין ומיפו עד צפרי ש' מילין ויש עליה עיר אחרת נק' בסקופייא.

1) ראה בתרגום המלות האיטלקית אשר בסוף המאמר אות איגוויסטירצי — ל.

והלכנו עם הספקיפו בארץ ושם לא מצאנו הסחורה אשר על זה חרה לבעל הרוגייא מאד ותכף אחר אכילה רכב המתקני[1] (?) שלו עם שני חברים ואני וחברי עמהם על הפרדות ועל החמורים ללכת לדמשק ועמנו באו שני ממילוקי והמקרו(?) מהבהמות ר"ל בעל הבהמות והלכנו לדמשק בשני ימים וחצי, והדרכים אין כמותם לרוע בעולם הרים יותר רעים מהאלפי מבולונייא alpi Bologna ובפרט בעבור האנשים[2] צוטולי ciotoli הנמצאים בדרך שהבהמות אינן יכולים ללכת עליהם ולשם הגענו יום א' ג' סיטימ' [סעפטעמבער] רמ"ב[3] (רמ"א).

ודמשק יושבת בבקעה בין שני הרים ואין בכל העולם דבר יפה כמו דמשק, וסביבותיה ארץ טובה ורחבה, ופירותיה משובחים בתכלית היופי, ואינה מוקפת חומה, ולפי דעתי היא מוקפת ט"ו מילין, ובתי העיר יפים במאד מאד, ובכל דבר כמותיה היא עוברת מצרים וכל שאר העיירות שראיתי עד היום הזה כי כמותה לא ראיתי מרוב ההירור[4] (sic) והסחורה, ושם יש הציקה ועושים השארפי והמאירי(?) והבריהם (?) והציקה היא בחצר אחד עם רצפה גדולה ובחצי הרצפה מעיין אחד נובע עם שני אילנות פרישיר (?) האחד מפה והאחד מפה והמעיין ביניהם ויש לו שני פתחים גדולים ובפתח האחרון יש מרחץ אחד גדול היינו שטופה יפה בתכלית היופי עם אבנים מוסאייקי mosaici ודיסאספרי diaspri דבר נפלא לראות, וגם בדמשק יש ארבעה בזארי גדולים, האחד מאבנים טובות ומרגליות, השני מכל מיני בשמים, השלישי מכל מיני משי, הרביעי מכלים דמשקיפי מנחושת מצופים זהב וכסף עם פתחים אל הבזארי הנז' ושם עומדים שמירות ביום

1) כנראה צ"ל „המוקארי״ — ל.

2) pare di piu.

3) pare errore qui e primnanzi e sempre deve anni רמ"א.

4) לדעתי צ"ל ההידור — ל.

הוא באיספייאה spiaggia ושם מצאנו הנייפו מירושלם ו ה ר ג מ ן [תורגמן] מהמהלך שדר בירושלם שהלכו לשם ביום שבת שעבר עם אחוזת מרעהו שהיו כמו ד' מאות איש שהלכו בחבורת ה פ ל ג ר י נ י pelegrim ובחבורת בעל ה ר ו ג י י א[1] (?) כי כן הם מחוייבים לעלות בעבור כי כל אחת ואחת מהפלגריני שהולכים אל ה ס י פ ו ל ה מהר הגלבוע אשר הוא בירושלם וקורין אותה הלועזים ג ל ז ו ו י נ ו[2] ולמען הכנס אל המקום הנז' פורעים י"ד דו"ק לגולגולת ועל כן הם מחוייבים לעשות להם חבורה למען ילכו בטוחים מ ה ר א ב א נ י או מאחרים ובו ביום נכנסתי ב ר ו ג י י א מ ה פ ל ג ר י נ י הנז' אשר בעל הרוגייא שמו מיס' א ג ו ש ט י נ י ק מ נ ט א ר י נ ו והעלים מעיני הפליגיריני כי אנכי וחברי עברים אף האמינו כולם כי אנחנו ב"מ ה"ו גוים סוחרים ואנכי בהיות כי ידעתי כי היו כולם רישעים אשכנזים וצרפתים וכולם היו גבורים שרים ואדונים על כן עשיתי להם הנאות לרוב למען אם אחרי כן ידעו כי יהודי אנכי שלא יעיזו להרע לי וכאשר דמיתי כן היה כי אחרי ששמעו כי יהודי אנכי נשארו מרעידים ועם כל זה מרוב אהבתם אותי בראשונה לא יכלו לשנות את טעמם.

יום ב' שלשה שעות טרם אור הבוקר עשינו ו ו י ל ה ללכת לחוף ברוטה [ביירוט] כי שם היה לבעל הרוגייה סחורה מבשמות [מבשמים] אשר באו מדמשק להוליכן בווינציא יהי רצון שנלך בשלוה ויגיענו לביתינו לחיים ולשלום וכן יהי רצון ונ"א [ונאמר אמן].

יום ה' בבוקר יצ' (?) הגענו בברוטי וברוטי היא עיר קטנה וחרבה כולה ויש לה (sic) והיא על הים ואין לה חומות והיא קטנה מאד מאד ו ה י א ב א ס פ י י א ה ויש לשם ס ק ו ל י י scoglio הרבה באופן כי לא יכולנו לגשת לבארוטי עד חצי מיל

1) לדעתי צ"ל „הדוגיא" ופתרונו אניה והיא מלה עברית (כמו סירת דוגה) במשקל ארמי וכן צ"ל בכל מקום שנז' המלה הזאת.
2) בלזוינו forse.

רואים כל בית המקדש וקוננין על חורבן הבית ההוא, והר הזיתים עדיין יש עליו זתים וקורין אותו הישמעאלים כל סיבוב ירושלם והר ציון אלקונן [איל קודס] ר״ל אל קודש בהיות כי כל הארצות ההם קוראים ארץ קדושה, יהיו לרצון מלפני אבינו שבשמים שתובב״א.

זה היום כ״ו אגשט [אגוסט] רמ״א נסענו מירושלם לשוב לבתינו לשלום יהי רצון שיגיענו למחוז חפצינו לשלום עם ישועת המגן, ובו ביום הלכנו אל עיר אחת חרבה כולה היושבת מעט בשיפוע ההר והיא נוב עיר הכהנים אשר היא רחוק מירושלם כ ת י (?) אחת שהוא י״ב מילין ושם אכלנו ושם עכבנו עד כי נטה היום עבור החום הגדול ובפרט כי היה לי הקדחת כבד ועצום, ובו ביום נסענו עם כאב גדול בראש אשר לא הייתי יכיל לעמוד על הסוס ובחצות הלילה הגענו בעיר אחת נקרא ר א מ ו ל ה היא גת וראמולה היא עיר כמו עזה ואין לה חומות ושם עכבנו מעט עד אור הבוקר כי א ל ח י י ו ט ם אחד ר״ל פ ו נ י ק ו[1] במקום אשר החיצון ו ה ק ר א ב א נ י הולכים בדמשק כי הוא על הדרך ממצרים עד דמשק, ויהי ביום בואנו לשם ראיתי אחיו של התוגר אשר הוא עתה מלך של קושטנטינופלי כי ברח מפני אחיו אבל וחפוי ראש וכמו ד׳ מאות איש עמו ולא היה לו שוה פרוטה והוא בחור בן כ״ג שנים או קרוב לזה והוא קצר מעט שמן ומטעם המלך הלכו כל שרי ירושלם לכבדו, ובאמת כי היו בגת יותר משלשים אלף איש מלבד אנשי העיר והיו תוקעים ט נ ב ו ר י בלע״ז אשר היה עגול יותר מד׳ אמות ואין להם כלי ניגון אלא זה בלבד.

יום ב׳ כ״ח בו הגענו בייאפו אשר הוא רחוק מגת ו׳ מילין ויפו הוא מקום חרב כולו והוא על הים והוא בשיפוע במקום גבוה מעט ושם מגדל ששומרת הים והיה [והים] לשם

1) לדעתי צ״ל „איל חיונש ר״ל פונדיקי" כמו שכתב למעלה והוא בית מלון אורחים ובל״ע ח א ן — ל.

אחד אשכנז נקרא ר' יעקב קולועאני הוא ואשתו וחמותו עשו לי כל הצריך למנהגנו אף כי הייתי עומד בבית הנכבד הוויצו נגיד כמצות המלך ע"כ כתבו כי כבר ארף [1] (?) (ארך) במאד מאד מ"מ לא הייתי יכול לראות בשוליהז כי משונים הם וזרים הם לאיש הבריא כ"ש לחולה כמוני, אבל יעקב הנז' ובני ביתו לא עזבוני ביום ובלילה והן היו מבשלים בעדי ובעד רפאל חברי כי גם הוא היה חולה באופן אחרי רוב הדאיטי ועזר ה' בכל כולם נתחזקתי מאד, וגם יוסף הטורצימאנו הגיע לשערי מות ועזבנו אותו חולה, ואין לתמוה אל החיצונים שילכו לשם שיפלו בחולי אבל הוא לתמוה איך אינם מתים כולם לסבת טורח הדרך ורוב החום אשר האדם סובל בדרך וכשתיגע לירושלם באים בכל יום הן בקיץ הן בחורף רוחות שונות מארבע פינות העולם אשר כמותם לא ראיתי ונכנסים באברי האדם וממיתים אותם, ובהיותינו תמיד בכל יום היו מתים אחד או שנים יהודים מיתה פתאום והם נקברים בשיפוע בעמק יהושפט אשר שם קבר ישראל, וה' היה עוזר לי ולא עזבני וכל המקומות אשר ראיתי בירושלם בשני ימים ראיתי כי קרובים הם, הנכבדים היהודים הם אלו ר' יוסף דמונטנייא אשכנזי והוא הפרנס, ר' יעקב בכ"מ (בכמר) משה וואו [וויצו] נגיד, בכ"מ [חכם] עמרם צדקיהו בכ"מ עובדיה, שמואל רכבם בכ"מ מרכובי חלפתן רכבם בכ"מ יעקב, יוסף בכ"מ עובדיה, אברהם בכ"מ נתן, שמואל ב"ר יוסף, עובדיה ב"ר שמואל — אלו הם הדיינים והישישים מירושלם, והמשכילים שבהם הם ר' שלון אשכנזי והוא רב, ר' נתן והוא רב, ושלשה או ארבעה רבנים אחרים אשר לא ידעתי את שמותם, והשופטים הם אלו שך משה ושך ר"ל שופט, שך שמואל, שך חלפא, שך שבליאנו, שך ניסים, וכל אלו הולכים בכל שנה ושנה וכל הקהל אחריהם על הר ציון ביום תשעה באב לקונן ולבכות ומשם יורדים בעמק יהושפט והולכים על הר הזיתים אשר משם

1) כבד ארך grave il porestiere o grave il viaggio.

שהיא על ההרים והיא חריבה ושממה ויש הכל בזול ופירותיה משובחים ויפים במאד מאד, דבש חרובין והוא טוב מאד והוא דיפירסקאטיבו דבש תמרים דבש דבורים, וחטה ושעורה ורימון וכל מיני פירות בתכלית הטוב והיופי, ויש להם שמן זית טוב מאד, אבל הם אינם אוכלים אלא שמן שומשמין בהיות כי הוא משובח מאד מאד והם הישמעאלים וג"כ היהודים מהמקום חזרים באכילתם כי כולם אוכלים בכלי אחד עם האצבעות בלא מפה כמו שעושים במצרים אבל במלבושיהם נקיים, וגם יש להם חמורים שהאוכף שלהם שוה הון רב מאבנים טובות וזהב טירטו שמים עליו וכמו כן ויותר עושים במצרים — ודתיהם שונות מכל עם כי הם לוקחים עשרים ושלשים נשים בכל אשר יחפוצו ואינם רואים אותם עד תהיה בביתו ונותנים האנשים המוהר לנשים ומן היום ההוא והלאה האיש אינו חייב ליתן לה אלא לאכול, והמלבושים וכל עטיט 1) אחרים שהיא צריכה היא מעצמה עושה, וגם כשהיא הרה הישמעאלים אינם נוגעים אותה עד אחר שתלד שני חדשים בהיות כי עון גדול הוא בדתם לשפוך זרע לבטלה אפי' עם נשיהם, וכל הבנים והבנות הילודים האשה היא חייבת במזונותם ובכסותם, על כן הם כולם זונות מפורסמות וכשאינן רוצות לעמוד עם בעליהן הולכות לנייפי מהעיר ואומרות כי הבעל אינו נותן טרף לשיניהן ונאמנות הן בדבריהן וצריך שתכף הבעל יתן לה גט כי הישמעאלים נותנים גט כמו היהודים, וכולם אנשים ונשים וטף יהודים כמו הישמעאלים מתנהגים במדות האלו ויישנים לבושים ואלו המנהגים מתפשטים בכל מלכות הסולדאנו לא בירושלם לבד, וכתבתי אותן הנה בהיות כי שכחתי לכתוב אותן בענין אליסנדריאה ומצרים כי משפט אחד הוא לכולם.

אנכי הייתי חולה בירושלם מיום שהגעתי לשם עד צאתי ללכת בדמשק והגעתי לשערי מות ולולא רחמי ה' כי יהודי

1) עטיט parola a me non chiara forse deve dice ענינים.

avalta ואח"כ נכנסתי בחדר אחד תובבית רחב וגדול כמו הראשון או פחות מעט ובבית ההוא סולם אבנים יורד למטה במערה עם פתח ג"כ סגור ולשם בית הכנסת אשר נר תמיד תוקד בו ולשם קבורת אדוננו שמואל הנביא ע"ה ואלקנה אביו וחנה אמו ושני בניו ושם מתקבצים כל היהודים בכל שנה ושנה ובאים גם מבחוץ מבבל ומארם צובא שקורין אותה עתה ח א ל י ב י ומחמת עזה ומדמשק ומצרים ומכמה שאר מקומות שהחיצונים לבדם הם יותר מאלף איש שבאים שם בכל שנה ושנה בכ"ח ימים לחדש אייר לקונן ולהתפלל במערה ההיא, כי בו ביום היתה נפשו צרורה בצרור החיים ונוהגין כל היהודים ההולכים שם לקנות שמן לתת אותו לבית הכנסת ההוא, ואנכי הצעיר אל המקום ההוא התפללתי ולשם עזבתי שמן כמנהג והיה לי בתפלתי קדחת כבד ועצום וזה היה ביציאת לוליין רמ"א גם שם ראיתי מקוה מים היה תחת המערה קטנה סמוך לרמא (לרמה) כשמון [1] מיל אשר שם היתה טובלת הצדקת חנה אם שמואל הרמתי, ובחזרתי לירושלם מיל לצד צפון ראיתי לצד צפון קבורת שמעון הצדיק ושם במערה כמה מערות לצדיקים וחסידים שאין אנו יודעים אותם ובכל סביבות ירושלם יש כמה מערות אשר שם קבורת חסידים וצדיקים רבים עד אין מספר אבל אין אנו [לנו] (אינן אלא) אלו הרשומים אשר הם קבלה מפה אל פה מזמנים קדמונים אשר אין לספק בהם בהיות כי הישמעאלים מכבדים כל אלו המקומות ויש להם קבלה עליהם ג"כ כמונו ואומרים הם ליהודים למה לא תלכו לקבר הצדיק פלוני או לקבר הנביא שמו כך, ומאלו הקברים בקשו הישמעאלים כמה פעמים שיהיו סגורים ובקדושה תחת ידם וה' הפיר עצתם ולא אבה שמוע להם כי לא ינום ולא ישן ש"י.

בניני ירושלם הם יפים מאד ואבנים גדולות בה יותר משאר המקומות שראיתי והארץ ארץ זבת חלב ודבש אע"פ

forse כשמונה ma saebbe troppogrande destauza (1
(על דעתי צ"ל כשמינית מיל והטעם מובן) — ל.

a punte de diamante דבר יפה מאד והוא מגדל גבוה ועומדים סביביו. כל זה הבנין מאבן אחת אף העמודים וסביב למגדל כמה מערות לצדיקים הקבורים ישמה לצד דרום יותר מעט מערת זכריה הנביא ע״ה והוא כמו המגדל מאבשלום אל המערה הנז׳ אבל פי המערה נראית וכפת המגדל הוא משני חתיכות וישם במערה כמה מערות לצדיקים הקבורים שם עם בית מערה (?) תוך הכל מאבן אחת, וגם לקבורת אבשלום כל הישמעאלים העוברים שם זורקין אבן אחת לקבורתו עבור שמרד באביו, ויש בשוליו גל אבנים גדול מאד ובכל שנה מסירים אותו.

לצד דרום הר ציון היא עיר דוד ולמעלה סמוך לקבורת דוד יש כנסייא דס׳ צ ר נ צ י ס ק ו (פ ר נ צ י ס ק ו San Fran-cisco ומקום קבורת דוד הוא בנוי ויש לה פתח גדול של ברזל והישמעאלים מחזיקים המפתח ומכבדים המקום ומתפללים לשם למטה מן ההר תרד בשפוע גיא בן הינום ויורד אל עמק יהושפט ולמעורב המילוא שהוא מישור אחת קרוב לעיר שיוצאים שם לטייל ובפרט היהודים, ובזה הדרך כשתלך לצד מערב כמו מהלך ב׳ מילין תמצא מערה עם פתח בנוי רחוק מעט מאם הדרך לצד ימין כשתסע מירושלם והפתח הוא מאבן גזית ותכנס בתוכו והוא מ ט ו פ ה כגלה ויש לשם כמה מערות מערה על מערה דבר יפה מאד אשר שם שבעים סנהדרין ולמקום ההוא התפללתי וכשתלך עוד יותר מהלך ב׳ מילין תרד בעמק אחר אשר יש שם גשר אבנים גדול אשר במקום ההוא הרג דוד את הפלשתי ואח״כ עליתי בהר גבוה רחוק משם כמו ב׳ מילין אחרים אשר הוא רחוק מירושלם כמו ו׳ מילין או מעט יותר והוא הרמה מקום אדוננו שמואל הנביא ע״ה וטרם הגיעי ברמה כמו חצי מיל מצאתי שני ברכות היינו בריכה העליונה ובריכה התחתונה והיו ריקות אין בהם מים, ויהי בעלותי ברמה בגובה ההר ראיתי עיר מבצר עם מגדלים גבוהים הרוסים ובית אחד סגור אשר היהודים מחזיקים אותו והשמש מהבית הכנסת אשר שמו ר׳ משה ב״ר שמואל פתח לי הבית והוא בית יפה גבוה א ו ו ל ת ה

שהם עושים כמעט כיהודים בעבור זה וזהו ברור ומפורסם לכל בלי שום ספק ולצד דרום תוך הבית המקדש יש בית אחד יפה גדול שהוא מכוסה ג"כ עופרת נקרא מדרש שלמה ובתוך המקדש ג"כ יש כמו עשרה אילנות־זיתים, ועתה הישמעאלים בונים בתוכה במצות המלך מקום בעדו כשרצה לעלות בירושלם, והכתלים מבית המקדש במקום שהיה שבור ושרוף בנו אותו הישמעאלים והוא מקום מוקף כלו (אף כי ער הוא מאד מה ישכנו הישמעאלים נגד הכותלים גבוהים הרבה אף כי אינם גבוהים כבתחלה בעונותינו) [1] ויש לבית המקדש י"ב פתחים אשר מהם ננעלו חמשה, שנים מהם שערי רחמים אשר באחד מהם היו נכנסים החתנים ובאחד האבלים והם מסוגרים מברזל והם מעל הארץ ארבע אמות ותחת לארץ שני אמות ושלשה פתחים אחרים הם בנוים חומה כי בנו אותם הישמעאלים אבל ריישומם ניכר, ולפני כל אלו הפתחים תמצא דרכים רחבים ויפים עשויים אוולטה עם בתים מפה ומפה אשר שם היו דרים עולי רגלים ועתה בעונותינו הישמעאלים עושין בהן חנויות מכל מיני סחורה.

כנגד בית המקדש אשר הוא בהר המוריה מקום אשר עקד אברהם אבינו את יצחק בנו כנגד לצד מזרח הר הזתים, ועמק יהושפט בינתים, והעמק הזה מתחיל למעלה מעט לצפוני של בית המקדש והר הזתים עמוק וצר ואח"כ הולך כמתרחב הרבה למעלה לאל ראש הר הזיתים [בראש ההר] מערת חולדה הנביאה ולשם היא נזכרת (?) ויש עליה מצבה ובנין גדול מבית מעט הרוס וכשאדם יורד מעט בשפוע ההר מערת חגי הנביא ושם מנוחתו כבוד, ואצלו כמו ל' פסיעות קבורת חבקוק הנביא ע"ה [?] וזהו כנגד בית המקדש, למטה בעמק נוטה מעט לצד דרום קבורת אבשלום ובנינו מגדל שהוא מאבן אחת חרות מאבן גדולה אשר סביבו והוא עשוי אפונטי דדימאנטי

1) מלות אלו שבתוך ההסגר אין להם ביאור — ק.

בסכנה גדולה, ברוך הוא וברוך שמו הגדול הגומל לחייבים טובות.

יום ד׳ כ״ט לולייו רמ״א הגענו לירושלם עה״ק וכשראיתי הורבנה במרירות לב עשיתי קריעה ארוכה טפח ואמרתי התפלה הראויה להתפלל אשר היא בידי בקונטרים קטן, והנה ירושלם אין לה חומות בעונותינו אלא מעט מן הצד אשר נכנסתי לשם ואף כי חרבה כולה בעונותינו יש בה עשרת אלפים בעלי בתים ישמעאלים וכמו ר״נ ב״ב יהודים בית המקדש יובב״א עדיין הוא מוקף חומה, ולצד מזרח שערי רחמים והם מברזל טבועים בארץ כמו ב׳ אמות והמותר למעלה מהקרקע והם מסוגרים, ובשולי הפתחים הנז׳ יש קברים מהישמעאלים ועבר (?) מאד [מזה] בנין שלמה המלך ע״ה מבנין הישמעאלים והאבנים הגדולים אש (אשר) בבית ל״ס דבר גדול להאמין כי כח אדם ישימם במקומם כמו שהם, וסביב למקדש יש וו ליט י גדולה עם עמודים היינו מבפנים על רצפה גדולה אשר היא תוך ביהמק״ד ומקיף הבית המקדש לפי דעתי כמו חצי מ״ל, ולצד מערב תוך הרצפה יש מקום גבוה כמו שלש אצבעות ואומרים כי הוא אבן שתיה ולשם כפה גדולה ומכז בכת (ומוזהבת) בתכלית היופי מרובעת כמו עשרים או אולי כמו שלשים אמה הריבוע האחת והיא גבוה הרבה וכסו אותה הישמעאלים עופרת ואומרים כי הוא בית קדש הקדשים בלי ספק ובשולי הבית קדש הקדשים יש מקום גבוה ב׳ אמות וחצי. ארבע פינותיו כלם של אבנים לעלות אל המקום ההוא, ושם באר מים חיים ועליו ואצלו בנוי הכפה והישמעאלים אינם נכנסים בו אם לא יעשו טבילה ה׳ פעמים וכן אינם נגשים אל אשה משלשה ימים מקודם ולשם שמשים ישמעאלים שעומדים בטהרה לרוב, ובתוכה מדליקין שבעה גרות ודעו רבותי כי זה דבר שאין ספק בו כי בכל שנה ושנה כשהיהודים הולכים לבית הכנסת ההוא בליל תשעה באב כל הנרות שבעזרה הם נכבים מאליהן ואינן יכולים לחזור ולהדליקן ולא יכולו, והישמעאלים יודעים מתי הוא תשעה באב

ברחתם בסוסיהם הטובים ורדפו אחריכם בהיות כי הכירו שאתם
ממילוקי ולא יכולתם להושיע אותם ואתם נקיים, כל זה שמע
יוסף הנז' כי הלך בהחבא אחרי הממילוקי כי יראנו פן יר [1]
הממילוקי יאותו לו אחרי רוב הדברים, כראות הממילוקי כי לא
היה שמוע לקולם אמרו כבפם (רוכם) [2] אתם משנים תבחר או
תמות פה כי נהרוג אותך או תבא עמנו כי אין אנו רוצים
שתקרא רעיך בהיות כי ידענו כי כל המשא הזאת ישאר עלינו
ואם עמנו תבוא אנחנו נשבעים לך בחי מלכנו כי לא נגלה
סודך לשום אדם, באופן כי על כרחו חזר, והממילוקי אמרו
לנו תניחו לנו ללכת קודם עם זה הארור ואתם תבואו אחרינו
סמוכים לנו, והרבה דברים היו ביניהם, והממילוקי שמו אותו
בניתים (בינתים) ביניהם למען לא יוכל לברוח, והלכנו ככה
עד אור הבוקר כי הלכנו בלילה לאור הלבנה, ובראותו כי השחר
עלה אמר לממילוקי אני רוצה ללכת לעזוב סוסייתי הנה בכפר
אחד כי היה ירא לבא לירושלם מפחדו מהממילוקי שלא ילשינו
אותו אל האמיר מירושלם והלך לו לאבדון ואנחנו הלכנו
במרוצה עד בית לחם ומשם על אם הדרך מצאנו על קבורת
רחל מצבת גבוה מאבנים והישמעאלים עשו למעלה מקבורה
הנזכר ד' עמודים וכיפה למעלה ומכבדים אותה ומתפללים
לשם היהודים והישמעאלים וה' הצילנו מיד השודד והלסטים
ההוא ואל הממילוקי נתננו א' דו"ק לכל אחד מהם תמורת הרשע,
וגם כן לא פרענו שום קאפרי על ידי הסבוב שעשינו כי ז'
קאפרי תמצא מחברון עד ירושלם, ובו ביום הגענו לירושלם
עיר הקדש לשלום כי ה' שלח לנו אלו השנים ממילוקי להציל
נפשותינו ממות, ומצאנו בדרך באר בקר יותר מעשרת אלפים
איש שהיו הולכים נגד הראבי ואין יוצא ואין בא, ראו רבותי
שאם היינו מעכבים יום אחד יותר לא היינו יכולים לעבור והיינו

1) pare di piu essendo irr fine di linea.

2) parola di nessun significato forse deve leggersi רוכם.

והוא יביא אותנו בדרך עקלתון שלא נפרע קאפרי עד ירושלם והאמינו הממילוקי לדבריו וגם אנחנו כן ונסענו בחצי הלילה וסבב אותנו רחוק מחברון כמו עשרה מילין ושם בית אחד חרוב ושם מערה ושם קבור ישי אבי דוד ואומרים כי המערה ההיא הולכת עד מערת המכפלה ונהג אותנו זה הארור במקומות אשר לא עבר בהן איש מעולם ביער גדול בהרים, ויהי בחצי היער אמר זה הארור עלי אני רוצה עתה שנים דו״ק כי כן נדרתי לי, השיב חברי הטורצימאנו אנחנו לא נדרנו אליך אלא א׳ דו״ק זהב מ״מ נתן לך את כל אשר תחפוץ כשנהיה בירושלם, ועתה נתן לך חצי דו״ק כי אין לנו יותר, והממזר היה רוצה לראות מעותינו על כן מצא לנו עלילות דברים, והיה לו קשת וחצים והיה רוכב על סוסיה יפה ייאניטה giannetta ונפרד ממנו (מאתנו) והיה הולך וקורא בהרים, כשראו הממלוקי ככה הלכו אחריו ודברו על לבו, וזה כי יוסף הטורצימאנו אמר להם (כי שם ה׳ בפיו) תדעו אם יעשה עמנו רעה זה האיש או שימית אותנו אתם לא תנצלו מכל פנים כי היהודים יודעים את המעשה כי הלכנו עם הנייפי מחברון ויבקשו אותנו מידו, והנייפי יודע כי הלכנו עמכם ויבקשו אותנו מידכם ומה תשיבו אליו המתלוקי [הממילוקי] הנכבדים כי לא היה בדעתם להרע אלינו השיבו אליו תראו כי בחיינו הוא אנחנו נמות אתכם, וגם היה להם קשת וחצים והלכו אחרי האיש והחזירוהו אחור וה״ר יוסף הטורצימאני הלך אחריהם בהחבא כדי לשמוע דבריהם ונשארתי אני ורפאל חברי לבדנו בחצי היער, ושמע כי עלי אמר אליהם הניחו לי לעשות כי יש לי ג׳ רעים כי דבותי עמהם בלילה בחאליבי ונהרגם ונקח את סוסיהם ואת כל אשר להם וחלק כחלק נאכלו כי עשירים גדולים הם ומי יבקשם מידינו, אז השיבו הממילוקי אל תחשוב כזה כי עלינו לשמור אותם כי אדונינו הנייפו מחברון הפקידם אלינו ועלינו למסור דין וחשבון מהם, אז השיב הממזר תאמרו לנייפו כי עזבתם אותם סמוך לירושלם או כי קמו עליהם הארבי והרגום וכי

ולשם זורקין מעות ומיני בושם בתוך המערה הנזכר ולשם התפללתי, והישמעאלים מכבדים המקום במאד מאד ונותנים י״ג אלפים לחמים בכל יום לפחות לכבוד אברהם יצחק יעקב ובפרט לכבוד אברהם נותנים לחם ולשונות בחרדל [1] ועגל רך וטוב כאשר נתן למלאכים, ולכבוד יצחק נותנים ציד ומטעמים כאשר היה אהב, ולכבוד יעקב לחם ונזיד עדשים כאשר נתן לעשו, וזה תדיר בכל יום לא יחסר, ושם דרים כמו פ׳ [2] בעלי בתים יהודים ולא יותר, ומפיהם שמעתי כי על קבורת אברהם ושרה בתוך המוסקיאה יש א׳ מנורת זהב עם אבנים טובות ועל קבורת יצחק ויעקב ורבקה ולאה יש מנורת כסף עם אבנים טובות ועל קבורתם יש מנורת זהב ומשי ורקמה, וזה ידעו מפי הנשים שלהם כי הרבה מהם נכנסות בתוך המוסקיאה כי אינם נכרות בסבת המצנפת השחור שנושאות על פניהן ושומרי המערות סוברים כי הם ישמעאלות ומפיהן שמעתי ג״כ כי בכל שנה ושנה יש להמערה הנז׳ מהכנסה בין הקרקעות על המערה הנז׳ וכרמים וזיתים ובתים אשר לה כי לא יספרו מרוב אשר נתנו לה הישמעאלים המתים לכפרת נפשם, ומעות מתושבים יותר מה׳ מאות אלפי דו״ק זהב בכל שנה.

משם יצאנו יום ג׳ כ״ח לולייו והלכנו בחברת ב׳ ממילוקי טובים ונכבדים בהיות כי מחברון עד ירושלם לא נמצא שיירא אלא לפעמים ק י ר ש ט י א נ י Cristiani מ צ י נ ט ו ר י maci-natori כי הקראבאנה אין עולות בירושלים על כן הוכרחנו להתחבר עם אלו השנים, ועמהם נתחבר ממזר אחד אשר היה בדעתו להרגנו ששמו היה עלי והוא ישמעאל ושמנו נפשינו בכפינו והלכנו, ויהי בערב באנו בדרך אחד נקרא ח א ל י ב י ושם היה עמנו זה הממזר והלך בכפר בזה הלילה ודבר עם שלשה לסטים אחוזת מרעיו ללסטם אותנו בדרך, ובא זה ע ל י ודבר על לבנו בערמה באמרו כי נלך עמו עם שני ממלוקי הנז׳

1) vedi Midrash.

2) non i chiaro se sia una פ׳ o ב׳ o כ.

והולכים בארץ כאשר ראיתי אני בעיני וי״א שלח בראמולה והתחזקו הארבי עליו בו ביום אחרי כן באופן כי הרגו בו כל חבורת הנייפו מעזה שהיו כ״ג אלפי איש ולא הציל מהם אלא הוא לבדו וכמו מאה איש סוסים [1] אחרים, ולולא כי קמו אראבי אחרים לעזרתו כי הארבי שונאים זה את זה כבר הגיע גם הוא לשערי מות, ושב לעזה אבל וחפוי ראש, וכל הדרכים הם מסובבים [מסוכנים] מאד מאד ולא ידענו מה נעשה, ה׳ יהי׳ עזרתה לנו.

בעזה יש כמו נ׳ בעלי בתים בעלי מלאכות וגם בהם נכבדים ויש להם בית הכנסת יפה קטן וכרמים ושדות ובתים וכבר התחילו לעשות היין החדש וכבדו אותי ביותר ובפרט ר׳ משה ב״ר יהודא ספרדי והוא כְּבַד פה מעט ור׳ מאיר ספרדי צורף והוא חותן משה דווילה מארינה ריאלה, והיהודים יושבים ברום הארץ [ההר] ירימם ה׳, ובית דלילה ברום הארץ [ההר] בראש היודיקה ושם עמדנו עד יום ב׳ כ״ז לולייו רמ״ב (רמ״א) ובו ביום מצאנו בעזה הנייפו מחברון ר״ל השר הגדול משם ועמו דברנו כי היה לו ללכת לחברון והיה לו יותר ממאתים סוסים ועמו הלכנו לחברון בהיות כי לא היה לנו לחוש מהאראבי כי כולם אוהבים אותו בהיותו שר מערת המכפלה, כי האראבי מכבדים אותו המקום יותר משאר אנשים והלכו (והלכנו) עמו לבטח והגענו שם לשלום, וראיתי מערת המכפלה אשר היא בטבור הארץ, וזה דמותו [2].

חברון היא כמו עזה אבל בשפלה היא יושבת ואין לה חומות והיא עיר טובה ושמנה, ומקום המערה הוא שדה בחצי חברון והישמעאלים בנו עליו מוסקיאה כמנהגם, ועשו חומה על פי המערה ועשו שם חלון קטן שמשם מתפללין היהודים

1) כנראה כונתו „רוכבים" או אולי חסר פה המלה „עם" וצ״ל „מאה איש עם סוסים" — ל.

2) pare che ci dovrebbe essere una figura, ma manca un che nel frontespizio.

כשיגיעו לירושלם כמעט מתים בסבת המים המלוחים ששותים ובסבת החום הגדול ובסבת החול שיכנס בפיהם ובסבת החול שנכנסים בו עד הירכים כי בצער גדול הם הולכים, וג"כ בסבת מיעוט האכילה ורוב הדרך, ע"כ צריך לאדם להיות מאד זריז במעשיו ולהוסיף חכמה על הכמתו (חכמתו) כדי להציל נפשו מאלו המקרים הרעים ולהיות תמיד דבק בה' למען הציל אותו מידם כיר"א.

במדבר סני תמצא חמרים מעצמות גמלים וסוסים וחמורים שמתו במדבר כאמור, ובמדבר לא תמצא עשב כלל וצריך שכל אדם ישא עמו ברזל אחד ארוך עם ק א נ פ נ י ל י (companelli) בראשו כדי להתקיע אותה בארץ לקשור אותם אפי' בעשב כי אין שם עשב וצריך שהברזל יהיה ארוך בהיות כי החול אינו מחזיק הברזל אם לא תניח בארץ ב' אמות כי לשם הוא קשה מעט.

גם הוכרחנו להתעכב בעזה עבור כי בעינינו (ראינו) כי הסולדאנו צוה להפשיט עורו לאראבו אחד שהיה לסטים בדרך וכן עשו ומלאו את עורו תבן להרכיב אותו בעיר על הגמל ואחיו של האראבו הנזכ' כדי לנקום נקמת אחיו קם עם אחוזת מרעהו והם עם כבד והולכים אנה ואנה ללסטם אנשים והמלך שלח אחריו עם רב ולא יכלו לו והתחילו הראבי להתחזק, וגם לסולדאנו יש לו ממילוקי מעטים וזה כי מלך א ס א מ פ י ק הוא מלך נקרא א ו ס א ן ק ס א ן קם עליו למלחמה ולקח לו ג' עיירות והרג שלשים אלף ממילוקי וגם הרג לו ה ר ו ג י י ו ר א הגדול ר"ל המשנה שלו אשר היה מרעיד כל הארץ וכל ה א ר א ב י [1] היו יראים ממנו יותר מהסולדאנו כי היה עושה בהם שפטים ועתה הם מצאו מקום וזמן לעשות כל אשר יעלה על לבבם, והאמיר מעזה האמור לעיל הלך לעזור האמיר מראמולה הוא גת ושלח י"א ראשים מאראבי בעזה על רומחים

1) Questi segno non e chiara e potrebbe essere muche una lettera cancellata.

ובהם תישן בלילה, וגם כשנותנים אליך איזה דבר אכילה הוש (תושיט) את ידך עם מעט הכנעה.

גם כשתלך לצרכיך השמר שלא תגביה את בגדיך, גם כשתעשה מי רגלים תכפוף את עצמך על הארץ עד שתיה עם האבר סמוך לארץ שלשה אצבעות ועשה צרכיך כי אם תפול טפה אחת על הרגלים או על הבגדים אומרים כי טמא אתה וצריך שתקח אבן להתגרר האבר בו או שתרחוין אותו במים תכף, ולא תלך אצל שום אדם עם המנעלים ולא תדבר עם שום אדם אם לא תשב ורגליך כפופים תחתיך, גם אם לא יהיה אליך אלא לחם וכוס אחד יין ויבוא אחר ויקחנו ויאכל ויישתה תניח לו לעשות כי אפילו מלפני השרים יקחו ואין להשיב ולדבר דבר.

גם מנהגם כשהם יושבים לאכול יושבים בעגול וכולם אוכלים בכלי אחד והעבד עם אדוניו ומשימים הידים בתוך הקערה תמורת תרווד (?) [1] ואינם משימים לפניהם לא מפה ולא סכין ולא מלח ואינם מקנחים ידיך (ידיהם) מעולם אלא לאחר אכילה תכף רוחצים את ידיהם עד חצי הזרוע, וייש מהם שיש לו עפר לבן דק והוא ריחני מאד קורין אותו בלשון ישמעאל רֵחַנַיִּא ומשימים מים עליהם ורוחצים ידיהם עם העפר הנזכר, גם מנהגם שלא לתת מספוא להמורים ולא שום דבר לשתות אם לא יתנו כל בני החבורה יחד בהיות כי הוא עון גדול בדתם כי כשהסוסים או החמורים האחרים רואים את האחד אוכל כולם הם מצטערים שאינם אוכלים גם הם וזה צער בעלי חיים, לכן צריך לכל אדם שיהא זהיר מאד שלא יעבור על שום אחד מאלו הענינים פן ב"מ ח"ו יבינו כי אתה יהודי או פרנקי ואוי למזלו למי שיפול ברשת אלו ואף כי תנצל בכל אלו לעולם יקרה כי הסוסים שתרכב עליהם ימותו או

1) הח' המעתיק חשב את המלה הזאת למלה איטלקית וע"כ הציב אצלה סימן השאלה אך באמת היא מלה תלמודית והוראתה כף וראה במשנה אהלות פ"ב מ"א ופ"ג מ"ג ובערוך ערך תרווד — ל.

היא פן א ב"מ ח"ו איזה מהשיירא יגיד כי אתה יהודי או גוי ואם תנצל מכל אלה תמיד תמצא אורבים בדרך שעומדים קבורים תחת העפר עד גרונם ב' או ג' ימים בלתי אכילה ושתיה כלל ועיקר ומשימים אבן אחת לפניהם והם רואים אחרים ואחרים אינם רואים אותם וכשהם רואים שיירא יותר פחותה משלהם יוצאים חוצה וקוראים לחביריהם ורוכבים על סוסים שהם קלים כנמרים עם רומחים מ ק צ י ם בידם עם ברזל בראש מ ז ו פ ף[1]) (?) כל קנה וקנה והם קשים מאד, וגם נושאים מ א צ י פ י ר א ט י (mazze ferrate) בידם ו פ ו ק ל י י ר י (buclieri) עשויים מנייר וזפת ורוכבים ערומים עם חלוק לבד על בשרם ובלתי בתי שוקים ובלתי מנעלים ובלתי ס פ ר ו נ י (sproni) בלע"ז ובאים על השיירות כרגע ולוקחים כל אשר להם וכל בגדיהם אשר להם והסוסים ג"כ ולפעמים הורגים אותם אבל על הרוב אינם הורגים אבל מלסטמים על כן הוא טוב חבורת התוגרמים בעבור כי הם כולם רובי קשת והראבי יראים מהם בהיות כי הם ערומים ואינם יודעים לזרוק החצים, ושנים תוגרמים יניסו י' ישמעאלים.

גם אם נציל [נצלת] מידם סכנה גדולה הוא מ ה ק ו ר ס ל י והם לועזים כולם והם באים עם ס ק ו פ י י ס י (schioppetti) וכלי קרב והם מלומדי מלחמה, גם אם תנצל מכל אלו אפילו שתלבש בגדי תוגרמים כשתגיע על המכסים אם תעשה דבר אפילו אחד שלא כמנהגם תיכף יבינו כי אינך תוגר או ישמעאל, והם אורבים תמיד ואם תשאלני מה מנהגם ומה לעשות, צריך כשתגיע במקומות ההם תכף תכף תוציא מנעליך ותשב על הארץ ורגליך כפופים תחתיך ושלא תוציא כלל רגליך חוצה ושלא תעמוד על רגליך כלל, ולאכול בארץ ושלא יפול מהלחם כל שהוא בארץ שלא תלקט אותו, ושלא תאכל עד שתשים הלחם על ראשך, וליתן אל המסובין בכל (מכל) מה שתאכל אפי' שאינם אוכלים עמך ושלא תפשיט מעולם הבגדים מעליך

1) ר"ל הטבול או משוח בזפת. — ל.

לה חומות, והיא סמוכה לים כמו ו' מילין, ובבקעה ובהר היא יושבת, ויש בה עם רב כחול אשר על שפת הים, וכמו ס' בעלי בתים יהודים, וכמו כן ד' בעלי בתים שמרונים, והם יושבים בשפוע [1] (?) הארץ ובראש היודיקה הבית מדלילה והיה דר בתוכה שמשון הגבור, וסמיך לשם מעט כמו שמינית מיל בתוך עזה ג"כ ברוב [2] הארץ ראיתי החצר הגדול אשר הפיל בחזקתו ובתקפו, והבתים ההם הם עדיין חרבות ושממות האמת כי יראה כי החצר ההוא היה דבר גדול לפי מה שיראה עד היום הזה, (ממצרים עד עזה רצ"ח מילין).

כמה מעלות טובות למקום עלינו למען תדעו רבותי הסכנות שיש ממצרים עד עזה ואת אשר הכרחנו לעשות ואת אשר יצטרך לכל אדם לעשות אשר יעבור בדרך ההוא ובקוצר אספרם בהיות כי מגן הלונם [3] עד עזה וג"כ עד סמוך לירושלם הוא כולו מדבר, וצריך לכל אדם שישא על סוסו שנים שקים האחד עם הסקוטי והאחר עם התבן והמספוא וג"כ נודות מים כי בכל הדרך לא תמצא מים מתוקים אלא מים מלוחים וגם צריך שתשא עמך לימוני עבור הכנים אשר הם כתובים לעיל וצריך שתלך עם שיירא גדולה עבור הלסטים הנמצאים במדבר ההוא, וצריך שתלך לאט לשתי סבות האחת עבור הלסטים הנמצאים במדבר ההוא והעפר והחול אשר שם כי הסוסים נכנסים בו עד ברכיהם והולכים בכבדות, השנית כי עפר עולה ונכנס בפי האדם ומייבש את גרונו וממית האיש בצמא, ואם תשתה מן המים המלוחים החמים מביאים על האדם יותר צרה מבראשונה וגם מי שאינו יודע לשון ערבי צריך שילבוש כמו תוגר למען לא יכירו שהוא יהודי או פרקני כי לא יצא ביובל ויפרע מעות לריב אל הכאפרי ר"ל אל מכסם גם בהיות כי תצטרך לישא לבן בראשך כמנהג התוגרמים והישמעאלים סכנה גדולה

1) אולי צ"ל „בשפוע" ההר — ל.
2) לדעתי צ"ל „בגובה ההר" — ל.
3) אולי צ"ל „הלוט" — ל.

מרודי ותפסו ס׳ אנשים שהיו עוברים בשיירות גדולות ואלו שהיו באלחייונום נסו לקולם והלכו בעזה ועזבו כל אשר להם באלחייונום הנז׳ והקורסלי הלכו לשם כמו ד׳ מאות איש לתפוש גם אנשי הפונדיקו [1] ולא מצאו אלא כליהם ובגדיהם ויקחו את כל השלל וילכו להם וה׳ עזרנו כי לא הגענו לשם כי היינו שבויים שם ב״מ ח״ו תל״ח [תהלה לאל חי].

נסענו מאלחייונום יום ד׳ כ״א בו ובאנו בעזה, ויהי בהיותנו סמוך כמו מיל שמענו כי סַרְאַנִי שטו בארץ ואין איש יוצא מפתח ביתו והרגו שלשה אנשים סמוך לעזה כמו מיל ולקחו מהם שני גמלים עמוסי סחורה ויהי כשמענו ככה נפל פחד בלבנו ובלב כל השיירא עד שהגענו למקום שאמר אברהם אבינו אל עבדיו שבו לכם פה עם החמור ושם שמענו כי הדרך היה בטוח רק עד עזה וכי לא נצא מעזה עד שיהיה לנו שיירא מד׳ או ה׳ אלפי איש, ותל״ח הגענו בעזה בשלום, ויהי כי נסענו בעזה ראינו הפוניקי [2] שקורין אותם אלחייונים הם המקומות אשר דרים שם השיירות תמורת המחוניות שהם קורטילי גדולים מאד וסביבו עומדים האנשים תחת הווליטי אשר הם סביב הקורטילי ראינו כל המקומות ההם מלאים מפה לפה כי כל השיירות אשר הגיעו שם עכבו עבור הבלבול ההוא והיה בעזה יותר מז׳ אלפים איש ועשרת אלפים גמלים שהיו הולכים לדמשק, ועברנו באלחייונים אחת סמוך ליירוקה ושם שמענו כי כל העיר נבוכה כי הנייפו ר״ל שר הארץ הלך נגד הארבו הנז׳ לעזור לנייפו מארץ אחרת הנ׳ ראמולה היא גת בהיות כי הארבי הנז׳ קמו על גת והציתוה באש ועדיין לא נודע מה יהי׳ אחרית הדבר ע״כ עכבו שם השיירות הנז׳.

עזה קורין אותה הישמעאלים גאזה והיא ארץ טובה ומשובחת ופירותיה משובחים מאד, ושם נמצא לחם ויין טוב אף כי היינות אינם עושים אלא היהודים. והיא מקפת ד׳ מילין ואין

1) הפינדקו forse.

2) idem.

הגדול. ויהי בחצי הלילה בא אלי שר המכס ושאל לי בלשון ישמעאל ואנכי לא ידעתי מה להשיב והשר מהקאראבאנה במהרה השיב אל תדבר עמו כי אינו מבין לשונכם כי תוגר הוא ועל כן לא הרגיש הישמעאלי כי אני יהודי.

נסענו משם יום ב׳ י״ט בו ובאנו למקום הנקרא מלחסין והוא מקום קטן ג״כ ולשם עכבנו כל היום סמוך לכ״א שעות ולשם מכס גדול ובו ביום נסענו גם כן ובאנו למקום עדיש [עריש] הוא סכות כי סכות בלשון ישמעאל נקרא עדיש (עריש) וזהו המקום אשר בנה יעקב אבינו, אין לשם אלא בית אחד קטן חרוב ושם מעין אחד של מים מלוחים. ויהי בלילה הכנים מפרעה הנמצאים בעפר שהם גסים כמו שני זבובים והם מעט אדומים ונמצאים מהם הרבה בעבור המדבר ואומרים כי הם ממיני הכנים שהוכה פרעה וינשכו אותי נשיכות גדולות לולי כי לנו לימוני בלעז כי כשנסענו ממצרים נשאנו אותם בעבור זה כי נודע לנו הדבר כי אין תרופה לנישכתם אלא מהמיץ הלימוני הנז׳ והמיץ הנז׳ גורם שלא יפשה הנגע בבשר האדם ובי נשבעתי כי כל ימי לא היה לי כל כך צער כמו בלילה ההיא, וגם חברי רפאל הוכה כמוני וגם אחרים מהתוגרמים מהשיירא שלנו הוכה גם כן כמונו.

יצאנו משם יום ג׳ כ׳ בו ובאנו במקום הנקרא עזיקה והוא הנקרא בלשון ישמעאל עזאן, ושם מצאנו מעט מים מתוקים והוא מקום קטן כמו סוכות ושם נתעכבנו לאכול בבקר וישב נפשינו בעבור המים הנז׳ בהיות כי בכל המדבר לא מצאנו מים אלא מים מלוחים עד עזה, ושם עמדנו עד הערב ולשם גם כן מכס כמקומות אחרים והוא סמוך לים ד׳ מילין ולשם הישמעאלים עושין השמירות עבור הקורסאלי מהיה (מהים) כי בכל יום תופשים אותם ורובם קורסלי מרודי, בו ביום בערב נסענו משם ובאנו בחצי הלילה במקום הנקרא אלחייונוס והופוקנדו (והוא פונדקו) גדול בנוי ולשם לא היה איש או אשה בהיות כי בלילה הקודם באו ד׳ דוגייאות

דיוואייראר ולשם פרענו המכס כתוגרמים וגם הוא מקום כמו חטארה וביבררו ר"ל באר.

יצאנו מביבררו דיווייראר יום ד' י"ו בו ובאנו בקאטיאה והוא מקום טוב עם תמרים רבים אשר לא יספרו מרוב ואינה מוקפת חומה ולשם עומד האמיראליאה נקרא אמיר ולשם פרענו המכס כולנו היה מי שהיה וכל גמל וסוס וחמור בהיות כי האמיר הנז' פורע לסולדאנו בכל שנה ושנה בערב המעבר הנזכר ובעד התמרים הנזכר' ובעד הרכוש היוצא מהתמרים שלשים אלף דו"ק זהב לשנה והיה לנו לפורעים יותר משנים דו"ק ולולא כי אנה ה' לידינו כי הטורצימאנו שלי היה אוהב גדול לאמיר הנז' ולשם לא פרענו אלא כי אם מאיירי ובהיות כי לא היה לנו מקום ללון בשבת בערב ה' ימים למען לא נשאר במדבר בשבת עזבנו הקראבאנא ולשם עכבנו ה' ימים עד השבת, ואנה ה' כי בערב שבת סמוך לכ"ד שעות בא קאראבאנה מתורגמים כולם רובי קשת ולשם נתעכבנו בלילה ההוא, וה' שלח לנו מזל טוב כן יזכנו ה' לעלות לירושלם ולשוב אל ביתינו לחיים ולשלום. ובהיות כי האמיר היה אוהב לה"ר יוסף התורגמן שלנו כאמור שלח שני ממילוקי לדבר לשר הקאראבאנה למען נלך עמו עד עזה והפקידנו בידו והשר הנכבד ראש הקאראבנה השיב כי נלבש התוגר [1] לבן כמנהג התוגרמים והישמעאלים וכי לא נירא משום אדם כי על ראשו בעזרת האל יגיענו אל מחוז חפצנו לחיים ולשלום.

יצאנו מקאסטיאה יום א' י"ח לולייו רמ"א עם חבורת התורגמים הנזכרים ובו ביום הגענו הנקרא בְּאִיר דְעַבִיר ר"ל באר עבר והוא מקום קטן אשר לשם באר מים סלמאסטרי.

ובאנו למקום הנקרא סאברי ושם עכבנו עד חצי היום ובאנו בבקר לעת האוכל במקום הנקרא ארערי וכל אלו המקומות יש להם מכסים [בתי מכס] לשם נתעכבנו עד ערב עבור החום

1) אולי צ"ל „החגור" לבן — ל.

בשבת ההוא ובא [1] גר [גרנו] (?) ביום השבת בערב הג"ע בבלבים אורחת תוגרמים שהיו ד' מאות איש ויותר רוכבי סוסים ורובי קשת שהיו הולכים בלאמין.

יצאנו מבלבים יום א' י"ג בו עם שני השיירות הנז' ובו ביום הגענו אל מקום הנקרא חטארה והוא מקום קטן ושם אינם דרים יהודים ותמיד הלכנו במדבר ובכל הדרך הלכנו עם העמימילי לבן בראשנו כדמות הישמעאלים או תוגר ברשות האדון מהשיירא אף כי הם יודעים שאנחנו יהודים בהיות כי היהודים והגוים פורעים הרבה קאפרי ר"ל מכס ואף כי אנשי המקום היו מדברים עמי ו"ל [2] הייתי יודע ומבין לשונם והיו מאמינים בהם בהיות כי הייתי יושב ואהלי בארץ וכל המעשים הייתי עושה כמעשיהם ואף כי התוגרמים והישמעאלים אמונה אחת לכולם מ"מ אינם מבינים לשון זה את זה.

יצאנו מחטארה יום ב' י"ד לוליו רמ"א ובאנו במקום הנקרא סלאריאה וסלאחיאה הוא מקום קטן כמו הטארה ולשם פרענו הקאפרה כתוגרמים כי הם מופקדים מהסולדאנו ולשמור המרכבה ויש להם רשות מהמלך לקחת מכל סוס חצי מאיירי הנקרא בְרֵיכַם (?) שהוא כמו דינר אחד שלנו אבל מהיהודים והגוים הם לוקחים יותר מהראוי כי הם לסטים גם המה וקרא אלינו כי אחרי שפרענו הקאפארה ישמעאל אחד הלשין הטורצימאנו שלנו שהוא יהודי וקמו עלינו כל אנשי המקום והיו רוצים ממנו שנים דו"ק. והאדון התוגר ראש השיירה קם בחימה שפוכה ואמר כי האמת כי הוא יהודי וקניתי אותו לעבד והוא עבדי והצילנו מידם בכח אף כי היה צעקות גדולות ביניהם והיינו חפשים תהלה לאל חי.

יצאנו מסאלאחיאה יום ג' ט"ו בו ובאנו בבירדו [3].

1) ובה forse.

2) ולא pare.

3) עיר ריוואייראר — ק.

באופן כי פלא גדול כזה לא ראיתי מימי והשמן ההוא הוא עכור ודמותו כרציני ומי שמביא לוט ב ט ו ס ק א נ ה אל תאמן בו כי אי אפשר שיביא בשום אדם אלא ביד שרים הגדולים ומעט מזעיר.

בו ביום הלכנו עם הטורצימאנו שלי שמו ב"ר [בכר] יוסף ב"ר חזקיה עד עיר אחת גדולה ואינה מוקפת חומה נקרא א ל ח נ י ק ה היא רפידים והיא רחוקה ממצרים ב' מילין, ולשם המתינו ארחת ישמעאלים או תוגרמים [1] כדי ללכת לדרכנו לשלום, ושם עשרים בעלי בתים יהודים, יצאנו מאלחניקה יום ו' בבקר י"ב בו עם חבורת ישמעאלים וגמלים כשהיו כמו ק"כ ישמעאלים ותוגרמים כעלות השחר כי שם מתחיל המדבר. ויהי בהיותנו רחוק כמו ו' מילין הנקרא ב ר י אחת ויצא על סוס א ו ר ב אחת מהארבי ובראותו כי היינו רבים וחזקים עם קשתות והיינו רוכבים על סוסים ברח לו ובו ביום הלכנו אל עיר אחת כמו אלחניקה הנקרא ב י ל ב י ס היא גושן ושם כמו נ' בעלי בתים יהודים נכבדים ובעלי מלכה (?) [מלאכה] והכינו לנו מטה ושולחן וכסא ומנורה בבירה להקדש סמוך לבית הכנסת, יהודי אחד נכבד הנקרא ר' מלמד כהן וה"ר דוד בנו הביא אותי ואת חברי ביום שבת לאכול עמהם ה' יגמול להם ככל הטובה אשר עשה לי, ובהיותינו במצרים בימים ההם ראינו בעינינו כי הסול-דאנו ענש למיתה א ר ב א נ ו אחת אשר היה ראש מליסטים והפשיטו עורו מעליו והתחילו מהקורסולים [2] להפשיטו על כן גם אחיו מהארבו הנז' כדי לעשות נקמה אחיו והיה הולך במדבר עם ת"ק אנשים רוכבי סוסים ורובי קשת והיו מלסטים כל אדם והוכרחנו לפחד מהם ולעמוד בבילבים ולא נסעה הישרא [3]

1) הנוסע יכנה את הערבים בשם ישמעאלים ואת יושבי ארץ טירקיא בשם תוגרמים — ל.

2) מהקרסולים .pare

3) השיירא .pare

אל מצרים בכל שנה ושנה שני פעמים שנושאים אותם הגוים בארץ קרישטני שהם ג' אלפים וג' מאות מיני סחורה והרוב מיני בשמים ומיני רפואות.

יצאנו ממצרים יום ד' י' לונייו רמ"א יהי רצון מלפני הגבורה שיגיענו לירושלם לשלום ואשלם נדרי ויחזירני לביתי לחיים ולשמחה ולשלום, ובו ביום בהיותנו רחוק ממצרים ה' מילין יש על צד שמאל על אם הדרך א' אגויה[1] קטנה מאבן אחת וכנגדה גן שעושין הלוט [באלזאם] והוא עשוי כך כי ראיתי אותו גן יש כמו מאה אילנות קטנים מאד ויש לה ענפים דקים והפוליה שלה קטנה כמו אותה מהגוסי אבל היא יותר ירוקה ויותר דקה ויש בגן מעין מים חיים נובעים אשר מהמים הנז' נותנים אל האילנות עם העפר מהאילנות בכל יום ויום, והאילנות ההם לא נגדלים אלא בגן ההוא ונסו הישמעאלים להוציא אותם האילנות עם העפר מהאילנות מן המקום ההוא לשים אותם במקום אחר וכל עוד נותנים מאותם המים לאילן ישאר חי ורטוב וכל עוד נותנים מים אחרים ויבש האילן ואף כי נותנים אליו מאותם המים אינם עושים בלסאמו אלא מעט מזעיר, וכן עושים אותו קליפות מסירין קליפות מהאילן וחותכין (?) הענפים הקטנים ומשם זב בתיך הכלי שמשימים תחתיו, והאילנות הנז' אף כי הגן מוקף חומה יש לכל אילן ה' שמירות ואין אדם בעולם יכול ליגע בהם, וכל הלוט שלוקטין פעם אחת בשנה מוליכין אותו אל הסולדאנו ואין איש בעולם יכול ליגע בו לקחת ממנו והסולדאנו נותן ממנו לאותם היושבים ראשונה במלכות מעט דבר וחי אני כי ראיתי בבית הטורצימאני הגדול כי היה לו ממנו מעט שנתנו אליו הסולדאנו שחברו אחת נקרא מאחומד חתך עם גרזן שהיה חוטב עצים כמעט כל הגודל מרגלו השמאלית ושם על המכה ההיא — משמן הלוט ובג' ימים ישיב ורפא לו והוסר כל סימן

1) forse aguglia.

וכבדו אותי במאד מאד ולא די זה שנתנני לחן בעיני הטורצי־
מאני הגדול מהסילדאנו נקרא טאגרי־וורדי שהוא מזרע
יהודים כמו שאמרתי וכשנסעתי ממצרים ללכת לירושלם עה״ק
תובב״א הטורצימאני כתב אל הטורצימאני מירושלם והנגיד כתב
אל הוויצו (vice) נגיד שלו בעדי באופן כי לשם קבלתי
ג״כ כבוד גדול כאשר אכתוב בעז״ה בעניני ירושלם כי לא
פרעתי דבר לטורצימאני כי פורעים היהודים ג׳ דו״ק לגולגלת
והוויצי נגיד נתן לי בית מוכן מלא כל טוב.

הישמעאלים הם רעים וחטאים לה׳ ואין להם אמונה
בדבריהם והם רעים לולא מורא מלכות ואסור ליהודי או לגוים
לישא האצבע השני שלו כי יוכל להכירח ב״מ ח״ו להיות
ישמעאלי או יהרגו אותו גם אסור להם לעלות על המוסקיאה
שלהם ומשהם נכנסים למוסקיאה עושים טבילה וכל מוסקיאה
יש לה מעין למען יוכלו לרחוץ ה׳ פעמים ביום ויש להם חג
ביום ו׳ אבל אינם שומרים החג אלא ב׳ שעות כל עוד היותם
בתפלה שלהם ויש להם שני חגים בשנה ומתענין שלשים יום
רצופים פעם אחת בשנה והתענית שלהם כמו התענית של
יהודים ועליהם יסד (?) מי שסדר עלינו לשבח שהם משתחוים
לה״ב״ל, וזה הה׳ נגד ה׳ טבילות שעושין בכל יום הב׳ כנגד
הב׳ חגות שיש להם בשנה הל׳ נגד הל׳ תענית. אבל היהודים
יש נכבדים רבים ובפרט אותם אשר זכרתי והיועצים והעומדים
תמיד אצל הנגיד אשר שמם ר׳ שמואל רבך ור׳ יעקב בנו ור׳
יהושע אלחמר ר׳ צדקה בן עוּבָיֵ ר׳ אברהם התלמיד והוא
תלמיד (?) ר׳ משה פישי לפי דבריו ר׳ יעקב אלפביאי ר׳
סולימאן אינשו ובפרט ר׳ שמואל רבך ובנו הנז׳ והוא עשיר
גדול ובעל צדקה במאד מאד והמלך אוהב אותו והוא רופא
למלך הסולדאני וגם ר׳ יעקב בנו הולך בדרכי אביו והוא בן ל״ה
שנים ירא אלהים וסר מרע אין כמוהם לטוב במצרים וכבדו
אותי בביתם ברשות הנגיד כמה פעמים שלשם נשתכר בטוב
רפאל חברי וממנו קבלתי לישטא אחת מכל הסחורות הבאים

השמרונים נגיד יהודי אדם נכבד וטוב מדע שמו ר' שלמה ב"ר יוסף נ"ע והוא עשיר ונכבד מאד והוא מהארצות ההם ואביו היה ג"כ נגיד והיה רופא מהסולדאנו וממשלת הנגיד הוא בכל מדינות המלך ובכל מלכותו על היהודים הן בדיני נפשות הן בדיני ממונות ועל דבריו אין להשיב ויש לו ד' שופטים והם אלו בשמותם ר' יעקב ב"ר שמואל ככח (?) ר' יעקב אלטאַבוייה ר' שמואל בן עַכִּיל ר' אהרן מַעַפִּי, ושני סופרים ואלו הם בשמותם ר' יהודה בן ארובה ר' דוד אלחמר ויש לו בית הסוהר נ"ק [1].

ר' פאַרישַׁלָה רושיטי והנגיד הנכבד ביום השני שהייתי במצרים שלח בעדי וכבדני במאד מאד וזה כי בהיות יהודי אחד סרסור גדול מאבנים טובות נקרא ר' משה מַרין דְוִוילה ריאלה שמיני [2] לחן לפניו בהיות כי הרי כמו כ"ב שנים שהיה בביתינו בפיירֵיאנצא ואדו' [ואדוננו] אבינו ע"ה כבד אותו (?) ביותר בנחלה שלנו נק' [3] פולוירוסו זכר את הטובה אשר עשה לו אבינו ע"ה ואמר להנגיד מאבינו ע"ה וממני וכי היינו עשירים אז מיותר ממאה אלף דו"ק ושבח אותנו במאד מאד באופן כי מהיום ההוא והלאה הוכרחתי לישב אצלו בבית הכנסת בינו ובין השופטים והוכרחתי לאכול עמו כמה וכמה פעמים, ובהיות כי מעלתו כבד אותי לעיני כל ישראל כולם היו מכבדים אותי וקוראים אותי רבים מהנכבדים ובפרט ר' יעקב דְבָרו היותר עשיר והיותר נכבד ואביו. והיו רואים פני כמלך לאכול ולשתות עמהם ברשית הנזיר [4] (?) וזה כי לא יעיז אדם לתת לאכול ולשתות לשום יהודי שכבר כבד אותי הנגיד למען לא יראה כי הוא ירצה להיות גדול כהנגיד להביא לאכול ולשתות בביתו מי שאכל ושתה על שולחן הנגיד

1) abbreviatura loco chiara.

2) שמיני pare.

3) abbreviatura non chiara.

4) הנגיד forse.

בבולאק והוא על הנילום ומשם משקים הגנים ומעל בילק
יש מקום שלשם עושים סימנים בקרקע מעלות על מעלות
וכשהנילום עולה הוא מכסה אותם המעלות קצתם ויש להם
סימן אם השנה ההיא רבת השבע או ממוצעת או בהפך וזה כי
כשהמים עולים ומכסים ששה עשר מעלות ולא יותר היא רעה
ביותר וכשהוא מכסה י״ח מעלות היא ממוצעת ואם יעלה כ׳
מעלות היא בשובע ואם יעלה עשרים ושנים הם בתכלית
השובע והזול וזה הסימן לא יעבור מעולם שלא יהי׳ לזול ובכל
יום מכריזים במצרים הנילום עלה כך וכך ואחר שאינו עולה
יותר הולך הסולדאני עם כבוד ועצום אל המקום ההוא
בשירים ובתוף ובכינור והסולדאני בעצמו מתחיל לחתור המקום
ההוא ואחרי כן עבדיו והמים יוצאים ומשקים כל מצרים והמים
על כל הארץ וזהו למרבה ביציאת אגוס׳.

במצרים כמו ח׳ מאות ב״ב יהודים וג״כ ב״ב קראים
וחמשים בעלי בתים שומרונים, וכבר ידעת כי הקראים
מקיימים תורה שבכתב והשומרונים הם מחזיקים ג״כ תושבכ״ת
בקצת אבל הם עובדים ע״ז והכתיבה שלהם היא משונה מכל
הכתיבות ואין להם לא א׳ ולא ה׳ ולא ע׳ ולא צ׳ ולא ב׳ ולא
ח׳ כמו שתאמר יעקב אומרים יקוב יצחק אומר יסק והדומה
להם והספר תורה שלהם וכל ספריהם הם מהכתיבה שלהם
ובכל שנה ושנה עולים על הר גריזים ג׳ פעמים בשנה ולשם
יש להם מזבה [1]) ונושאים יונת זהב ונותנים אותה אל המזבח
ואינם הולכים לירושלם ואינם דרים בה בהיות כי הם אומרים
כי הר גריזים הוא הר ירושלם והם זובחים כבש אחד ואינם
שוכרים (?) אותו ועומדים לבדם ויש להם בית הכנסת לבדם
ועושים השבת עד חצי היום ואח״כ מחללים אותו, וגם לקראים
יש להם בתי כנסיות לבדם וליהודים הטובים ששומרים תורה
שבכתב ותורה שבעל פה שהם כמונו עומדים ג״כ ביחד ויש
להם ו׳ בתי כנסיות והמלך שם על היהודים ועל הקראים ועל

1) מזבח certo develggersi.

אונס תל"ח [1]. — נשוב לענין ראשון במצרים יש פונדקי גדולים עם רחוב באמצע וסביב לה הבתים היינו מאגאזיני ושנים ושלשה וארבעה פתחים שהם מסוגרים בכל לילה והשמירות עומדים שם תמיד ובתוך הפונדקי הנז' יש כל מיני סחורה והסוחרים והבעלי מלאכות יושבים אל חנותיהם אשר הם קטנים מאד ונושאים מעט מכל סחורה אשר להם וכשתרצה לקנות מהם דבר גדול וסך מה מביאים אותם בהמאגזיני שלו ובתוך המאגזיני תראה פלאות מהסחורות אשר להם כי אין להאמין מבכל פונדקי יש אלף מאגזיני ויותר וג"כ מהיותר קטנים ואי אפשר למצוא שום דבר בעולם שלא תמצא במצרים. הבתים במצרים כשתכנס בהם בהיות כי הדרכים הם קצרים חשוכות אבל כשתהיה בתוכם תראה פלאות מאבני מיסאייקי ופורפידי והבתים מזויפים [2] (?) זהב טהור עם קורטילי עשויים ממוסאייקי דברים נוראים ורובם דרים למטה.

יום ו' כ"ב ייניו רמ"א ראיתי הסולדאני פנים בפנים והוא אדם זקן בן פ' שנים והוא ישר כקנה לבוש לבן אדם גדול ויפה מאד והיה רוכב בעיר ויותר מאלפים אנשים ממליקי עמו ואמרו כי נמצא אוצר בעיר והוא הלך לראות, ומי שירצה לראות הסולדאני דבר קטן הוא לראותו בהיות כי יושב בכרך שלו לסולדאני שהוא דבר גדול ויפה כי יש לו כרך בעיר והוא יושב על הכסא יום ב' ויום ה' בפרהסיא לפני הגמון העיר והטורצימאני אצלו והממליקי מפה [3] יותר משלש מאות ממלוקי להגין אם יהיה שום אדם שירצה להתרעם מאיזה חמס או גזל שיעשו לו השרים והאדונים שיוכל להתרעם וזהו סבה כי אילי הארץ נשמרים מלעשות דבר שלא כהוגן.

במצרים לא יבא מטר לעולם אלא כי דבר גדול הוא הטל הניתך ארצה בכל יום אל הגנים והפרחים ממצרים הם

1) תהלה לאל חי forse.
2) מצופים forse.
3) ומפה Credo manchi.

המכנסים תחת האנשים כמו באליסנדריאה ונושאות על הפתילים מהמכנסים אבנים טובות ומרגליות וגם באזן שלהם עשרה או שמנה חורים ולשם חטין האבנים טובות עם פתיל וגם אינם נושאים המירי [נשי הערבים] טבעות זהב אלא מכסף ובהם קושרים אבנים טובות ומרגליות, גם מציירים בשרם במיני צבעונים שאין המים מסיר אותם לזמן ששה חדשים אף כי הם הולכים בכל יום אל המרחצאית היינו ש ט ו פ י כי אין בכל העולם שטופי יפים כמו במצרים ולשם הם עושות התוצאות, גם האוכף של החמורים שווין הן רב והממוליקי נושאים באוכף הסוס אבנים טובות ומרגליות הרבה וגם על הרסן דבר לא ישופר (יסופר) אבל הם נקיים ג״כ מאד בגופם והמורי רוכב נושאים לבוש בגד לבן (ל י ש ט א ס ו) יפה מאד והממילוקי לובשים בגדים נקיים אבל הם באכילה חזרים כי אוכלים על הארץ או על ה ס א פ י ט י על א׳ או על כלי א ו ט ו נ ו אלדמסקיני בלי מפה ובשולחן אינם משימים לא מפה ולא סכין ולא מלח ואוכלים כולם בכלי אחד גם עבד עם אדוניו ואוכלים עם האצבעות תמיד קוקלדו רובם וכשהם רוצים לעשות כבוד לשום אדם מביאים יין ז י ב י ב ו שהוא גדול מאד יותר מ ה מ ל ו ו י ש י א ה אלף פעמים ותצטרך לשתות ב׳ פעמים טרם שיתנו אליך לאכול שום דבר אלא פירות לבדם סוף דבר תצטרך לשתות נגד כל המסובין וזה כי כל מי ששותה אומר לחיצון בכבודך ולוקח פרי ונותן בידו ואומר לחיים ורפואה ותצטרך לשתות וכל אחד עושה ככה עד שתעמוד ב׳ שעות טרם שתאכל וכבר שתית ב׳ פעמים וכן שותים גם הם ואם לא תשתה אתה עושה חרפה גדולה לבעל הבית ולי קרה הדבר הזה כמה פעמים אף כי ידעתי הדבר הזה קודם עשיתי תנאי עמהם טרם הלכתי באמרי כי אי אפשר לי לשתות כי היה לי חולי גדול על גופי באופן כי הצלתי את עצמי מהשתיה ההיא אף כי רפאל חברי היה ממלא מקומי באופן כי לא היה מכיר בין ארור המן לברוך מרדכי בלי ספק ולי היה השתיה כדת אין

אליהו הנביא ז"ל כמו שהוא באליסנדריאה ומעבר לנילוס יש שלשה אוצרות גדולים כעין פונטה דהימאנטי אשר בעין גדול כמותם לא ראיתי מעולם אפילו ברומה והם גבוהים מעל האבן הרבה מאד ובראש הפונטה אם תעמוד באמצע לא יוכל שום אדם לזרוק אבן חוצה מהפונטה והם בנוים מאבנים גדולות עד לא ישוער. וקרוב להם הבית הכנסת של משה רבינו ע"ה אשר לשם היו מתפלל ויושב כשהיה הולך לדבר אל פרעה והיאור בינם ובין הקייארו והמקום (?) ההוא נקרא רמו (?) ואמרו לי יהודים רבים שנראו לשם ענינים נוראים בכל יום, וחצרות יוסף ג"כ סמוכים להם, ואמנם הקייארו החדש הוא מקיף כמו פ' מילין ואין בתוכה חרוב אפילו בית אחד והמשעולים מהעיר קצרים מאד וצרים יותר שאינם (?) אותם מוויניציא ונוגעים הבתים זה לזה מלמעלה ויש מהם שמכסים הדרכים עם תמרים לסבת רוב החום הגדול והנורא אשר שם ולולא זה לא יהיה אפשר לחיות שם וגם במצרים תמצא תמיד יותר מעשרת אלפי איש המופקדים לזרוק המים בעיר כדי להעמיד העפר ונותנים המים הנז' לחזות [1] הרבה. גם בכל רגע תמצא יותר מד' אלף איש שנושאים מים מבארות אשר יש להם קנלי מצופים זהב וכסף אלדמסקינה ונותנים בעד פליאו [2] (?) אחד לשתות לכל אדם בכלים נאים כאשר יחפוץ ואם תרצה לשתות ג"כ תמצא מהאנשים שנותנים במתנה לנפש איזה סודו (סולידו Soldo) שמת (?) ומוכרים הם מאחרים כי יש להם סימן ובכל שעה ובכל רגע תמצא לשתות עם [וגם] מים ריחניים [3] שמים בתוכם אם תחפוץ, ושותים מי הנילוס היינו היאור אשר אין כמותם בעולם לטוב ואם ישתה אותם האדם מלא כרסו לעולם לא יזיק כי הם מתוקים כדבש ויוצאים מגן עדן, והנשים שם נושאות

1) אולי צ"ל „חביות" הרבה — ל'.

2) forsè filippo.

3) ר"ל שיש להם ריח — ל'.

מצרים וזהו ודאי כי מצרים הוא חלוק בכ"ד אלפי קוורטירי עם המצרים הישנה הקוראים אותה הלועזים בביליניאה[1] אף כי רק דבקו אל הקאיירו סמוך לו חצי מיל וכל קווארטירי יש בתוכו שלשים אלף בעלי בתים כי בבית אחרי (אחד) עומדים ארבעה ושלשים ב"ב, ומקפת מצרים יותר מפ' מילין, ואם ישאל השואל בקשת את כל מצרים או מנית (?) את כל הבתים ואת כל העם הזה ואהיה כמהתל בעיניו, אשיב כי באלהי השמים הטורצימננו הגדול של מלך אשר שמו עתה סַאגְרִיוַּנוּאְרְבִי הוא ספר לי כל זה באמרו כי בכל לילה ולילה השרי' הנז' מביאים לפניו ככתוב כל הילודים וכל המתים בעיר בהיות כי הוא על כולם ואיני רוצה לכתוב הנה סך הילודים והמתים בעיר בכל יום אך כי יהי' האויר טוב כי אין להאמין על כן אחריש ואעיד עלי עדים נאמנים שהיו עמי כשספר לי זה ובפרט ר' רפאל חברי שהיה במעמד וה"ר יוסף ב"ר חזקיה אשכנזי ואם תשאלני איך היו דבריך עם הטורצימאני תדעו רבותי כי הלכתי לשחר פניו במצות הנגיד בהיות כי הוא מזרע היהודים והי' הולך במצרים להתגייר שם והוא ספרדי והפריגאנטיני נתן על הארץ ונתפשו כולם וזה למען היות בן חורין החליף דתו ונעשה מורו ויש לו שבעה לשונות היינו יהודית ולועז [איטלקית] וטורקיסקו [טורקי] וגריגו [יווני] ומורו [ערבי] ואשכנזי וצרפתי, וכל חצר הסולדאני מדברים בלשון תוגרמה ועשה לי פרופירטי רבים והוא עשה לי הנאות לרוב שלא פרעתי מעולם מכס מהאבנים טובות שקניתי במצרים כי פורעים עשרה למאה וגם בירושלם כתב אל הטורצימאני שם ואליו צוה כי לא יקח מידי מאומה כי היהודים פורעים ג' דוקאטי לגולגולת.

ונשוב לענין ראשון, מצרים הישנה שקורין אותה בבל היא חרבה כולה ומעט אנשים דרים בתוכה ויש בתוכה כנסת

1) בבוציניאה forse.

עוף אחר ויעשה כמוהו עד שיוציאו כל הצואה מקרבו מגרונו והנחש אינו יכול לחיות בלתי העוף והעוף אינו זן עצמו אלא מהצואה הנז' ושם העוף בלשון ישמעאל ע פ י ש ובלשון לעז קורא אותו קוקרדילו פליניאו ט י ר ק י ל ו ואף כי ידעתי כי לא יאמינו האנשים השומעים מזה אני נשבעתי חי נפשי לה' כי ראיתי מהם הן הנחשים יותר ממאה והן מהעופות יותר מאלף והאמת יעשה דרכו ועם כל זה לא אמנע מלכתוב האמת (מ ר ו ש י ט י עד פ ו א ה ס' מ י ל י ן).

נשוב למהלכנו, הגענו לפואה ולשם השכרנו י י ר מ א (?) אחת ללכת למצרים ובהיות כי היירמי הנז' הם משרי הארץ שלהם המנהג כי הם לוקחים הסחורה והאנשים זה לזה מי שהוא שר יותר בעל היירמא שלו לוקח האנשים בחזקה והרכוש ומשים ביירמא שלו ותצטרך ללכת עמהם על כרחך, וקרה לנו כי השכרנו א' יירמא בשכר שלשים מ א י י ר י עד מצרים וכן נעשה השטר על ידי כופר ישמעאלי כי כן צריך לעשות כי אם לא תעשה שטר כשתגיע במקום ישאלו יותר כפלי כפלים ומכחשים התנאי שעשית עמו, ואחר עשותינו השטר ודבר בידינו בא בעל יירמא אחרת והנה בעל היירמא אשר לקחנו ושם כל המלט לים [המטלטלים] שלנו ביירמא שלו (ואמר) יאמר עמי תבואו והי' שואל אלינו י' דו"ק לפני אלי הארץ ולפני האמיר ואמר לו ה א ס ט י ר י ה ק א ס ה מהמלכה איך הוא עבד בלשון ישמעאל והאמיר הי' יודע כי המלכה היא במצרים לבקשת המלך צוה אל בעל היירמא שיהזיר לנו המטלטלים או שיקח י' מאיירי והוכרחנו לתת לו עשרה מאיירי יותר, והלכנו במצרים ולשם הגענו יו' (יום) א' י"ז ייונייו רמ"א ובקשתי לראות את מצרים ואת מעשיהם ולבסוף אם הייתי רוצה לכתוב את כבוד עשרה והאנשים אשר בתוכה לא יכול כל הספר הזה ובי נשבעתי כי אם יהיה אפשר לשים רומה, וויניציא, מלאנה פדואה (?) פיורנצא וארבעה עיירות אחרים הנקובים בשם יחד לא יגיעו ביי כולם לסך מהעושר והעם לחצי

מתחילים אלו הכרכים בשמותם עד פואה, סַא, מוהַלַאטִי, איירֵיאַה, בְּרונבֵיל, צֵינטִינִים, סֵיסַיַאה, רַטִימֵר, אַסִי, רִבְרַאִי, מוּהַל, טַאבולי, נִקְלִי, פואה, סַאלַמון, נַקְרִיאַה, טַרוּנִיאַה, אֶמונוף אַבונטֵיבַה, ייורִיאוס, פִּיקְלֵיקְלִיב, מִירִינַאר, שַׁאטַאנוף, קאלֵיאוב בולאן, הוא תחלת מצרים ועלה שם הנילוס ומאליסנדריאה עד רוושיטי ס׳ מילין.

ויהי בהיותנו על הנילוס הדלפיני היו רודפים המוייני (?) והיו מדלגים מעל המים כי היו בורחים מהם ודלגו מהם י״ד ביירמא (?) שלנו ולשם נשארו כי בלילה ההוא אכלנו אותם צלי אש בפואה ובתוך הנילוס ראיתי בכמה איזוליטי נחשים גדולים כמוני וגסים כמוני ויש להם רגלים קצרים והעור שלהם כל כך קשה כמין קשקשת שאין אדם יכול להורגם בשום כלי מלחמה אם לא בחורף כשהם ישנים באיזולה ועומדים פרושים על הארץ ויראה בטנם ואז זורקים החצים בקשת מעל היירמי (?) בבטנם והורגים אותם והישמעאלים חותכים ראשו וזנבו אף כי הזנב הוא קצר ואוכלים את בשרו ואמרו כי טוב הוא מאד מאד למאכל והישמעאלים קורין אותו אלטמסח ומניח לחיו העליון, ואינו זן עצמו אלא מדגים אפיליניאו (Plinio) שהיה לועז קורא אותו קוקורֵדילי ואמר פיליניאו כי הוא מתגדל עד י״ח פסיעות אבל אני ראיתי חי ה׳ גדולים ויותר גדולים ממני וגם רפאל חברי כמו כן ואלו הנחשים אין להם נקב ואינם יכולים לצאת אלא כי ה׳ ברא העוף אחד לכך כמו אווזה ויש לו ראש קטן והביקו (becco) שלו חד וארוך והוא לבן כולו ויש לו קרן רך בראשו ארוך פאלמו (palmo) אחד שהוא מרים ומשפיל אותו לבקשתו, וכשהנחש הנז׳ הוא צריך להוציא את הצואה מקרבו הוא פותח פיו ויש לו שנים חדים ככלב ותכף כשהוא פותח פיו באים מאה מאלו העופות וכל הקודם זכה והעוף הנז׳ משים צוארו בתוך פי הנחש ומרים קרנו למען לא ינשוך אותו הנחש הנז׳ ואוכל הצואה שלו, וכשהוא מלא והנחש הוא צריך יותר יבוא

וחברי רפאל עם חברת מי"ס אנטוניאו הגראן מאשטירו מהמלכה מצפרי כדי ללכת למצרים ורכבנו על החמורים ולקחנו עמנו בחברתינו א' ממילוקי למען ישמרנו בדרך עד ר ו ש י ט ו כי לשם תכנס בנילוס, ויהי בהיותינו רחוק מאליסנדריאה כמו ג' מילין הממולוקי הנז' היה לו קשת וחצים וחרב ולנו לא היה דבר וקם עלינו להרגנו כי מצא עלינו עלילות דברים והוכרחנו לתת לו שמונה דו"ק, ג' פרעתי אני עם חברי וה' דו"ק פרע לו מי"ס אנטוניאו הנז' עם ג' חברים וגם היה עמנו א' מ ו ק ר ו [1] עם גמל כי גם הוא כחש בנו כי הי' נושא את כלינו ואת בגדינו והיה לאגודה אחת עם הממילוקי הנז'.

יום ד' י"ג בו הגענו ב י ר ז ש י ט ו הוא כפר אחד יפה ועזבנו על אם הדרך החמורים אשר רכבנו עליהם בחצי העיר כי כן המנהג הישמעלים אינם עושים ברוב (?) שידריכו הפרדים והחמורים לשום אדם אלא כשתגיע במקום תעזוב אותם ותכף באים אנשים ולוקחים אותם כי הם מופקדים על זה, וירדנו מעל החמורים חוץ לעיר כי אין שום יהודי ולא גוי שיהא רשאי לרכוב בשום עיר אפילו על החמורים, והיהודים נושאים מצנפת י י א ל ו על ראשם בכל מדינות מלכות סולדאנו. וברושיטי השכרנו א' י י ר מ א (?) ללכת בעיר אחת נקרא פ ו א ה שהוא רחוק מרושיטי ס' מילין ושם נכנסנו בנילוס ויהי רוח גדול וטוב בנילוס אף כי היינו הולכים נגד המים נשאנו נס והגענו בפואה לכ"ג שעות ומצאנו על הנילוס מרושיטי עד פואה כל העיירות אשר אכתוב בזה מבחוץ והם כולם על שפת הנהר מצד ימין ומצד שמאל אבל אינם עיירות חומה והם יותר גדולות שאינם פ ר א ט י מ ט ו ס ק א נ ה מלבד הכפרים אשר [2] על (נילוס) מאליסנדריאה עד מצרים שהם ש"מ (?) כפרים, ועושים על שפת הנהר הנז' צוקרו ו ר ז י לרוב עד אין מספר, וברושיטי טרם תכנס לעיר מחצי מיל נמצא מעין גדול מתמרים וליצם

1) מוקארו הוא שם ערבי להמרים וגמלים.
2) נילוס pare che mancha la parola.

האחד ר' יוסף ב"ר ברוך ושם השני ר' חליפא אשר נעשו מעצמם שמשים מביהכנ"ס הנז' בהיות כי אמרו וספרו לי בפיהם כי בשנת רט"ו בליל צום כפור נשארו לישן בבהכנ"ס הנז' הם עם שנים אחרים, ויהי בחצי הלילה ראו כולם דמות אדם זקן חשוב יושב על כסא והסכימו ללכת לפניו בהכנעה ובהשתחויה ולשאול אליו איזה דבר. וכאשר נגשו אליו ובהתקרבם לו נשאו עיניהם ולא ראוהו ואיננו כי לקחו אלהים, וספרו לי כמה נפלאות נראו בבהכנ"ס הנז', וראיתי אני בעיני א' עשרים וארבעה בקלף בד' חתיכות כתיבה גסה כי כמותה לא ראיתי ליופי שכתבה עזרא הסופר וראיתי חתימתו והוא עזבם לעזבון בבית הכנסת ההוא מאליהו הנביא ושם ברכה על האיש אשר יוציאם מביהכנ"ס ההוא. וג"כ ספרים אחרים כתיבת ידו ראיתי בבהכנ"ס הנז' באליסנדריאה ראיתי ד' פונקו (?) [1] גדולים מפראנקי א' ייגובסי והקונצלי שלהם ושנים מוויניציאני והקונצלי שלהם והם כולם בדרך אחד מצד ימין כשתכנס לאליסנדריאה ונגדם באמצע הפונקי גדול מהישמעאלים, ג"כ לאמירריאליה יש לו יונה אחת כי כל עוד שרוצה המיראלייה [שר אלף] לשלוח הכתב נחוץ לסולדאני משים אותו בפי היונה או יקשיר אותו עליה והיונה נושא אותו במצרים בחלון בבית הסולאני אשר לחלון עומד שם תמיד שמירה וזהו אמת בודאי כמה שאין ספק בדבר. באליסנדריאה פורעים כל הגוים י"ג דו"ק זהב לכל אחד אשר יכנס בעיר ואין יכול לצאת משם אם לא יפרע והיהודים אינם פורעים מאומה רק צריך לבקש רשות מהאמיר כאשר תצא משם ללכת לפסיורטיני יש לשם דיפסילייה [2] (?) גדולה.

היום יום ג' בערב יונייו רמ"א יצאנו מאליסנדריאה ואני

1) queste due parole sono scrite male, ma mi pare certo debbano legersi banco piutosto fondaco e fondachi come e scrito piu innanzi.

2) pare fioventini manca uno.

ביצות בבת אחת וכן עושים בכל יום באופן כי בג׳ שבועות יוצאים האפרוחים חיים ועושים באופן זה עופות לאין קץ.

והסבה כי אליסנדריאה חריבה כולה, הוא כי קם עליה מלך ציפירי למלחמה ותפש אותה ומלך עליה ג׳ ימים והסולדאני מלך מצרים נלחם בו והרס ושרף העיר ותפש מלך ציפיריה, והמלך מציפירי נדר מס למלך מצרים עשרת אלפים דינרי זהב בכל שנה, ומלך מצרים הניחו לשוב ומהיום ההוא והלאה עד שתפשו ציפירי הוויניציאני [1], הסולדאני קבל מהמלכים שהיו אחר [2] המס הנז׳ מדי שנה בשנה ועל כן היה בדעת הסולדאני לעזור לממלכת ציפירי ושלח בעד בנו מהמלך פירניטי להתחתן בה למען [לא] יתפשו ציפירי ויתנו לו מס כבתחלה, והוויניציאני עתה הסכימו בדבר והם נותנים מס למלך הסולדאני תמורת המלכה והמלכה נשארת מבחוץ וזה היא ודאי כי כן ספר לי הגראן מאיסטרו מהדית [3] מהמלכה הנז׳ מאליסנדריאה.

אחרון אחרון חביב יש באליסנדריאה כמו ששים בעלי בתים יהודים ואין בהם שום קראי ולא שומרוני כי אם רבנים ומנהגם כמנהג הישמעאלים במלבוש ויושבים בבית הכנסת על הארץ ואינם נושאים מנעלים ואינם נכנסים בבית הכנסת במנעלים בלתי בתי שוקים, ויש יהודים שזוכרים (?) שבימיהם היו שם ארבעת אלפים בעלי בתים ועתה נתמעטו כפרי החג, יש להם שתי בתי כנסיות האחד גדול והאחד קטן והקטן מעידים חבל (?) [כל] היהודים כי בנה אותו אליהו הנביא ז״ל ויש בתוכו היכל עם כסא עם נר דלוק תמיד בתוכו, אשר לשם היה מתפלל אליהו הנביא ז״ל ויש לבית הכנסת ההיא שני משמשים שם —

1) ר״ל עד העת אשר לכדה ממשלת וויניציאה את יושבי אי ציפירי ונשבתו מהיות לעם עוד — ל׳.

2) צ״ל אהריו ור״ל אחרי המלך שנלחם עם שולטאן מצרים הנז׳ — ל׳.

3) אולי צ״ל „מהדיר" והיא מלה ערבית שפתרונה בית מקלט (קאנווענט) — ל׳.

כולה וחומות העיר גבוהות ויפות אבל העיר חרבה כולה ופרוץ מרובה על העומד והבתים הם יפים ולכל בית ובית שתמצא א' קורטילי עם לאסטירה (?) לבנים ועם אילן באמצע הקורטילי והציסטרני בתוך הקורטילי, ובכל בית ובית יש לה שני ציסטרני האחד בעד המים החדשים והאחת בעד המים הישנים כי הנילוס עולה בכל שנה בחודש אגשט ומשקה כל אליסנדריאה והם משקים הציסטרנה הר קציות (הרחציות) [אולי צ"ל הבריכות] ונכנסים המים בתוכם, כי אליסנדריאה חלולה תחתיה עבור הציסטרני הנזכרת.

פירות אליסנדריאה הם טובים מאד והלחם והבשר בזול וכל מיני עופות, אבל העצים הם יקרים מאד והשמן והדבש והיין הוא יקר מאד ופורעים מכס גדול כי עם ההוצאות עולה לפחות כ"ד למאה ופשתן אליסנדריאה יפה מאד ובגדי פשתן יפים מאד ובזול והפרות בזול ומעולם אין מי גשמים יורדים באליסנדריאה אלא לפעמים מעט בחורף ולרוב הטל היורד בארצות ההמה יפרו וירבו הפירות כי לא ראיתי מעולם טל גדול כמו שם כי יראה כמו מטר וחם השמש ונמס!

בחודש יונייו לולייו אגשטו האויר מאליסנדריאה רע מאד, וזה כי שולטים שם רוחות הנק' בורי [1] והורגי' האנשים כאילו יהי' דבר ב"מ ח"ו ומעוורים האנשים כי עומדים ה' או ו' חדשים שאינם רואים כלל ועל הרוב נמצא באליסנדריאה חולי בעינים ברובם בעבור זה ושרי העיר בזמנים ההם הולכים למקומות אחרים ואינם דרים באליסנדריאה ובפרט החיצונים שאינם רגילים באויר הנז' מזיק להם והורג אותם על הרוב שלשה חדשים, ואין ראוי לאכול פירות בזמן ההוא ויש שם ג"כ זול גדול מעופות וזה כי הם עושים עופות בתנורים כי מחממים התנור ומשימים בתוכם יציאת בקר וסוס ומשימים בהם אלף או אלפים

1) הוא רוח המזרחי השולט ברוב ערי ארץ הקדם ונודע בפי הנוסעים בשם „זאמום" או „סיראקא" ובפי הערבים בשם „המשין".

והאנשים בהיפך כי אינם נושאים מכנסים ואינם רוחצים ראשם אלא שמגלחים ראשם בתער בלתי רחיצת ראש עם א' ספיגה רחוצה מעט במים, והנשים במלוקח (בלקחם) (?) 2) איש הבעלים נותנים מוהר להם ומהיום ההוא והלאה האדם אינו חייב אלא במזונותיה מאכילה ושתיה בלבד אבל כסותה היא היא מעצמה צריכה ללבוש משלה וגם אם תעשה בנים היא חייבת במזונותם וכשהיא הרה האיש אינו רשאי ליגע בה יותר בהיות חטא הוא להם לשפוך זרע לבטלה אפי' בנשיהם ועל כן הם נושאים כ"ג נשים ויש ישמעאלים בשנה אחת יהיו לו עשרים בנים ובנות וכולם רוכבים על החמורים ועל הפרדות כי אינו רשאי שום אדם אפילו ישמעאלי לרכוב על סוס אלא הממליקי לבדם והחמורים שלהם בתכלית היופי והטוב (?) ונושאים עליהם ב ר ד י ל י ו ס ו ל י כי ראיתי ברדילי מהחמור ששוה יותר מאלפים דו"ק לרוב הפנינים ו ה ו ל א י ט י (?) והדימאנטי עם זהב ט י ר א ט י משימים עליהם ובפרט מלפניהם בעובי הברדילי והישמעאלים נמשלו כגמלים וכבהמות נדמו, זה כי הגמל הולך בלי ברזלים כך הם בלתי מנעלים, הגמל רובץ ואוכל על הארץ כך הם רובצים ואוכלים על הארץ בלי מפה אלא עם עור אחד אדום. הגמל ישן עם האוכף שלו כך הם ישנים ורובצים על רגליהם על הבגדים שלהם ואינם מפשיטי' הבגדים מעליהם בלילה מעולם וכמו כן עושים היהודים כמו הישמעאלים בכל ארצות מדינות סולדאדי [סולדאנו] ואין להם לא מטה ולא שולחן ולא כסא ולא מנורה ואוכלים ושותים וישנים על הארץ תמיד, וכל מעשיהם בארץ ובהסבה.

אליסנדריאה היא גדולה כמו פירנצה והיא בנויה שופי

1) credo che questa 3 parole siano di piu e vanno Cancellate.

כנראה נפל טעות וערבוב דברים בהשורה הזאת וצ"ל „אלא בגד פשתן עם אזור והבגד פשתן הוא עד חצי השוק". — ל.

2) סמן השאלה פה מיותר ורק צריך להגיה „בהלקחן לאיש". — ל.

כי אליסנדריאה היא בספייא ואינם יכולים האניות הגדולות להתקרב אל העיר, וה' היה עזרתה לנו ויצילנו בפעם ההוא כי היינו בסכנה גדולה, בו ביום ירדתי באליסנדריאה והיא מצד ימין והיא בשפלה ויש הים בתוכה ועליהם מגדלים וא' אגולייה, אותם של רומי אבל אינה כל כל גדולה וכשתכנס בתוך אליסנדריאה סמוך לעיר תמצא א' כרך יפה עם כ"ב מגדלים והחומה עבה י' אמות שהולכת ממגדל למגדל והולכות בעיר ככתר והי' סביב לה מצד אחר כי יהי' דבר קטן לשים אותו באיסולה אבל הסולדאנו לא רצה לשים אותה באיסולה בעבור כי מן הצד ההיא הולכים בכרך בהחבא ומעולם לא ראיתי כרך יפה כמוהו והוא חדש משלשה שנים והנה דרים בתוכה כל לילה ח' מאות ממליקי כי כן הדת ונושאים הממליקי קפילי (Capelli) אדום בראש עם מקל בידם, וסמוך לכרך הנזכר עשרים מוסקא וכשהגענו לשער בקשו אותנו ומצאו עלינו המעות שלנו אף כי היה תחת כפות רגלינו ולקחו לי לחשבון עשרה למאה, ואחרי כן חזרו לי ט' למאה בהיות כי היהודים אינם פורעים אלא אחד למאה אף כי מצאו אותם עליך [עלי] שלא הגדת [הגדתי] להם ואינם פורעים פרוטה את כל הסחורות אבל הגוים פורעים י' למאה ואי אפשר להעלים אותם כי הם מבקשים עד היהודים אפי' הנשים.

חפשתי אליסנדריאה ואת מעשיהם וראיתי כי הם משונים בכל מעשיהם והנשים רואות ואינן נראות כי נושאות מצנפת שחור על פניהם ויש בו נקבים קטנים ונושאים בראשם א' מיטראנייר כפולה לכמה כפלים אינקולטה מצוירת ועליו מצנפת לבן שמגיע עד קרסוליה ומכסה על גופה והיישמעאלים ג"כ הם לבושים בגדי פשתן ותמיד הם יושבים על השטורי או על הטאפיטי והולכים בלתי מנעלים ובלתי בתי שוקים בגד פשתן אלא עם אזור (?) בתי שוקיים בגד פשתן לחצי השוק [1], והנשים נושאות מכנסים, והתוגרמים [ר"ל נשי התוגרמים] הולכים אל הספח (הספר) פעם אחת בשבוע,

באחיו ואיש את קרובו ויפג לבם ה׳ עזרתה להם, ועתה עשו החומות חדשים וחדשו כל העיר אשר כמותם לא ראיתי ליופי, וגם עשו שני קיים (?) [1] בשבילי (?) החומה הנז׳ האחד מפה והאחד מפה, והכנסת בנתיים במקום שנעשה אליהם יד, ובקשו היונים מהגראן מאישטרו להסיר הבית הכנסת הנז׳ ולא אבה שמוע להם כי הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל!

האיסולי מרודי מוקפת ש׳ מילין והיהודים עומדים בשלום רב ויש עליו האיסולה כמו כרכים משייא ועד רודי שלש מאות מילין.

זה היום י״ו [יום] ו׳ ב׳ יוניו רמ״א נסענו מרודי ומצד שמאל רחוק מרודי עשרים מילים ההרים מהתוגרמים בגולפי ר סטֵאלִיאַה (?). יום ג׳ ה׳ [2] יוניין רמ״א רחוק מרודי ש״י מילין. בבוקר היו רוחות חזקות מתלחמים זה עם זה רוחות שונות באופן כי היינו רוצים להשפיל הוילה הגדולה ולא יכולנו אם לא כי הוכרחנו לחתוך הבורינה אשר היא מצד שמאל והאניה היתה סובבת באופן כי חשבנו להטבע בים ב״מ ח״ו וה׳ היה עזרתה לנו כי הרוחות הלכו להם במשך שעה אחת.

יום ד׳ ו׳ בו נסענו בחוף אליסנדריאה ובהיות כי מת הפילוטי שלנו במלחמה והנוקיירי היה מוכה ופצוע והיה שוכב במטה הוכרחנו לעשות נוקיירי אחד מהמלחים ויהי בהכנסנו בחוף הנז׳ הספינה נתנה בארץ והאניה חשבה להשבר ותהי צעקה גדולה בספינה ובאו היינובסי מאליסנדריאה לעזור לנו וזרקו האנקורס ואח״כ מכח ארגולי היו רוצים להוציאה חוצה ויחתרו המלחים ונשבר החבל מהארגנילי כי היה גם כמו הזרוע שלי ולבסוף אחרי רוב ההפצר הוציאה אותו חוצה והיינו רחוקים מאליסנדריאה א׳ מיל ולשם עמדנו בהיות

1) forse significa chiossi piccole strade e la seconda porola va letta forse בשפלי.

2) questa data non e d'Accordo con quelle che seguono.

אחרי רוב הדברים שהיו ביניהם הפטרון נתן להם למתנה לא כמוכרח א׳ חבית יין ג ר י ג ו וא׳ ס א ק ו נ ו צ י ל י וא׳ חתיכת גבינה ועברו עלינו והשפלנו הוילה למעט (?) [למען] כבודם וה׳ הי׳ עזרתה לנו ולא נתן למוט רגלינו כן יושיענו ברחמיו לעתיד לבא אכי״ר.

אחרי כן ידענו בודאי כי הוויניציאני ענשו מים׳ פידריגו יושטיאני הנזכר על הפועל המגונה אשר עשה עשרת אלפים ד ו ך והגבילו אותו מכל גבולי ויניציא והסירו את שבטו מעליו כי אינו יותר ראש מהאניות הנזכרות והפטרון קיבל לנזקיו העשרת אלפים דוך וזה הוא ודאי בלי ספק.

יום ד׳ לח׳ [1]) מאי רמ״א הגיענו פה רודי והיא מצד ימין והוא על הים ויש לה חוף כמין זה [2]) (?) והיא בשפלה ובהר ובראש ההר מצד ימין פשאתה [3]) (?) בפנים מ ה ג ר א ן מ א י ס ט ר ו דרודי והעיר היא יפה והדורה במאד מאד והרוכבים פ י ר י ר (?) לבושי מכלול וראיתיו הגראן מאסטרו פנים בפנים אדם ישר כקנה ויפה מאד, והוא מג׳ [מגזע] צרפת עם זקן ארוך והוא כמו בן חמשים וחמשה שנים וראיתי כל החצר עד חדרו בחברת ה״ר אברהם דאפני (?) אשכנזי העומד עם יהודי אחר נכבד וטוב וראיתי איך התוגרמים חרבו אותה כולה ובפרט ב י ו ד י ק ה וצד שמאל כי לשם היתה המלחמה והשליכו ארצה כל הבתים ממים׳ גליאון דרודי ומה״ר עזריה הרופא ובתים אחרים ונפל החומה סמוך לבית הכנסת ויום אחד לפי דבריהם עלו התוגרמים על החומה יותר מעשרת אלפי איש והשליכו ה ג ר א ן מ א י ש ט ר י מעל החומה וה׳ בלל אותם והכו איש

1) il 241 dev'essere dell era ebraica e correspondente al 1481 dell' era volgare perche cavalieri dell ospedalle non occuperono Rodi che nell 1310, e la perdettero nel 1422 —

2) nel codice ne e la figura del' porto di Rodi, ma brutisimo e che credo posso lasciarsi senza repontarla.

3) אולי צ״ל „כשאתה״ ואחרי מלת מבפנים חסרה מלת „בית״ — ל.

נקרא פרנקו והיינוביסי הנזכר אמר לו תבוא הנה כי יהי' טוב ויִמאן האיש ללכת ויפצר בו וילך והיו דברים ביניהם ולבסוף נשארו בפשרה כי יתירו השלשלאות של ברזל ואיש מעל אחיו יתפרד ובבוקר יראו לעשות פשרה והוא השיב כדברי אחיו כשעשה הפרודישטא Prodesta ולבסוף התירו השלשלאות אף כי שנים שעות ויותר טרם שיכלו להפרד מעליהם כי היו כל כך קבועים זה בזה, ויהי בלילה הוויניציאני שמו הווילי חדשים והפטרון שלנו לא רצה להשימם כי אמר איני רוצה שיבינו שאני מפחד מהם כי איני משים ווילי חדשים כדי לברוח מהם אף כי אנחנו רוצים להמתין אותם ונראה מה יהיו יכולים לעשות, ובלילה ההוא נתחזקו האנשים ונסו האניה יותר בטוב עם פאלי נייר[1] (?) אשר אין כמוהם לטוב ויהי בבוקר הנה ראו כי אנחנו לא שמנו ווילה חדשה ויפג לבם וישלחו את מ"יס' יואן בטששטה הנזכר והסקירבאני ויבואו באניה שלנו, והבעל כשראה כך קרא לכל המוכים והביאם למעלה למען יראה כי הי' לו עם רב ולא נודע להם כי היו מוכים ויכנסו בתוך האניה שלנו ודברו הרבה, ולבסוף בקשו האנשים והסחורה אדיסקריציאני והפטרון השיב כי לא יתן להם אפי' קלפה אחת מבטנים כי היו לנו בטנים לרוב עד אין מספר "כי הקליפה מאחד מהם לא יתן להם" ושבו להם באניה וכולנו היינו עומדים אָרַאמודיסי לַמוסקר (?) מוכנים להלחם.

אחרי חצי שעה שלחו הסקפו שלהם באניה קטנה עם שלשלאות רעים ואתם היינובסי הנזכר ובאו בספינה שלנו ולבסוף אמרו כי שמעו היו באניה יהודים וכי היו רוצים אותם בגוף ובממון ב"מ ח"ו וכי יניחו האניה וסחוריה והסחולדה (?) ללכת לדרכם לשלום, והפטרון השיב כה תחתיו כעשר (?) אתן לכם אפי' שרוך נעל משלהם כי הבטחתי אותם ובאמונתי לא אכזב ומקרה אחד יהיה לכולנו, ולבסוף

1) forse dice (פאלי) e sarebbe la parola italiano pal i.

בקרבו פן הבעל שלנו יביאהו לדין רז בוויניציאה וכי יגלה דעתו בקהל, נתרחקו שניהם מעט ממנו והיו רוצים לבא עלינו ללבוש אותנו היינו א י נ ו ו י ס ט י ר צ י והבעל שלנו חכם גדול הכיר ערמותיהם והוא היה יותר מ ה ר י ד (?) [1] ולבשו האניה קטנה שלהם באופן כי כמעט שלא הלכו במצולת ים ה ס ק י פ ו שלו נטבע בים עבור אבן אחת זרק בו בעל הַ גְ א ַ י ה שלנו ולולא כי לא רצו לעזוב האניה שלנו כי לא היו שמונים המתלחמים עמהם והיו הם חמש מאות כבר האניה קטנה היתה אבודה, וכראות האניה הגדולה ככה באה מצד אחר ונתקרבו זה אל זה והשליכו השלשלאות של ברזל זה לזה באופן שנתקרבו שלשתם יחד והשלנו ביניהם ונתחזקה המלחמה וזרקו אש זה לזה באופן כי שרפו כל ה ו י ל י שלנו ושלהם ומתו ביום ההוא ששים ושלשה מהאניות שלהם ועשרה מהשלנו, והמוכים היו רובם [2] (?) מאד מאד מכל צד ובפרט מהשלהם בהיות כי היו עם רב וגם כי האניות היו יותר קטנות וגם כי י נ ו ב ס י הם יותר מלומדי מלחמה בים שאינם [3] והם הסכימו להמית כלנו למען לא ימצא איש עֵד יעיד נגדם שלא עשו חיובם להוציא ס׳ מרקו חוץ כראוי, וכאשר הדת מוכן [?] ונתחזקה המלחמה עד ב׳ שעות בלילה כי מעולם לא שבתה באופן כי לא נראה כמותה עד היום הזה ויהי לשני שעות כשראו כי לא היו יכולים עלינו בשום פנים וגם כי באניה הגדולה שלהם הי׳ סוחר אחד ייגובסי נקרא מיס׳ יואני בטיטה והוא הפריד בעל האניות ואמר לנו אין ראוי לעשות ככה, תניח המשא הזה על שכמי ואני אתקן המעות הזה ואעשה פשרה ביניכם, אז קראו לאניה שלנו וקרא לאחיו מהפטרוני [אדון] שלנו שהוא משכיל גדול גם כן,

1) אולי צ״ל מהיר יד ר״ל מהיר במלאכתו או האותיות יד יתרות וצ״ל מהיר בלבד sono incerto se dica invece. — ל.

2) כנראה שצ״ל רבים. — ל.

3) אולי צ״ל שאין כמוהם. — ל.

הארמאטה מוויניציא ומדוע לא השפלתם הוילה כראוי ובתוך הב׳ אניות היו חמש מאות איש כולם מלומדי מלחמה שהיו אניות מארמאטה, ומאה ועשרים בין בונרברדילי וספינגרדילי וא׳ ספינגרדילה על הגאביה מהספינה גדולה והיו גבוהות מפופק ומפרופה ומאילנות כמו השלנו בהיות כי הם מארמאטה ונעשה גבוהות לכתחילה אף כי לא היו כל כך גסות כמו השלנו. באניות ההמה לא היו כי אם כלי קרב וכלי מלחמה כי אינם נושאות סחורה, ויהי כשמוע הפאטרון את דבריהם וכי היו וויניציאני ואניות הארמאטה ושם הראש שלהם מי׳ פידרינו וויניציאני (?) קרא לסופר שלנו בפני עדים „היו עדים עלי על מה שאדבר" וכה היו דבריו „אתה הוא ראש מוויניציאה, אתה הוא ראש וזנב מסגוסי(?) ומלסטי׳. כי הווניציאני אינם עושים המעשים הרעים הללו, ואם תאמר לא השפלתי הווילה כראוי אתה לא עשית חיובך להראות ס׳ מארקו. ולא דברת עמנו דבר אלא כי באת עלינו כאורב היושב לו בסתר והתחלת להלחם בנו, ואף כי הקורסאלי התוגרמים והישמעאלים לא נהגו מעולם לבוא על שום אדם אם לא יקראו אליו ויבקשו ממנו שישפילו הווילה ואנכי לא הכרתי אותך ואף כי הייתי מכיר אתכם הייתי מראה עצמי כאילו לא הייתי מכיר כי ידעתם כי אינכם קורסאלי ודתי וויניציאני רוצים כי תכף תוציאו הוילה ואתם לא כן עשיתם אבל באתם עלי כלסטים, לכן אני מתרה בכם כל נזק וכל הוצאה ואיני רוצה להשפיל הוילה מאחר שלא עשיתם חיובכם, ואם תרצו להלחם בי גם אני אלחם בכם ואהי׳ נקי מה׳ ומוויניציאני, כי אתם הגורמים ואתם הלסטים, ואם אתם לשלום אני לשלום, אבל בשני פנים איני רוצה להשפיל, וכן כתבו דבריו עם עדים כמנהג ונעשה הפרווישטא[1] וכשמוע מים׳ פידיריגו יוושטיאנו דבריו מהבעל שלנו וכי המרה בו נפל פחד

[1] הפרודישטו כאשר כתוב לקמן (Protesta). — ק.

בתי ספרים, וכן אלה אשר חננם ה׳ באצר ספרים יקרי הערך, כי אם ימצאו תחת ידם סיפור, מכתב מסע, או איזה ענין הנוגע לקורות ארצנו הקדושה, אשר לא נדפסו עוד, יואילו לכבדני בגוף הספר או בהעתקתו ואנחנו נתן לו מקום במכ״ע זה, ואת שמם הטוב נזכיר לתודה ולברכה בקהל רב.

. . . . . יום ב׳ כ״ח בו [1] ר״ח תמוז ראיתי א׳ איסולה מצד ימין נק׳ ניסולי [2] וא׳ איסולה נק׳ שינביה [3] ושם ראינו ארבעה אניות גדולות היו באות נגדנו ושנים מהם התפרדו והלכו דרך קאנדיא ושנים מהם באו אלינו. בו ביום שני שעות ביום ראינו כי הב׳ אניות היו באות נגדנו אחת מאלף ושמנה מאות חביות טאנן והאחרת מאלף ומאתים ראינו כי כסו כל האניות היינו שָׂמו ארמי אינקבירטה (Armi Coverta) כמנהג גם אנחנו עשינו כן וכיסינו כל האניה עם טבלאות וחבלים וכלי משחית והשומרים איש למשמרתו עם ריפארי (ripari) יפים וטובים כמנהג. ויהי ביום ההוא קאלמה גדולה ויהי בהיותם קרוב אלינו הבעל שלנו הוציא חוצה הארמי ד׳ ייוריז להראות להם כי הוא יינובסי [חוסה בצל ממשלת גענובא] כראוי וקרבנו זה אל זה אל מקום אשר יש מצד ימין שני איסולי האחד נקרא קַסטֵיל ייַראו, והאחרת נקראת ליונגו ויש בלונגו אדון לבדו והוא תחת רודי [ראדוס], ובהתקרבם אלינו לא הוציאו חוץ שום סימן ובאה אלינו השקטנה עם הבונבארדי ולא דברו מאומה, והם התחילו להלחם בנו והיו שניהם מצד אחד באופן כי חשבנו שיהיו קורסאלי קטלאני ונתחזקה המלחמה שנים שעות, אחרי כן קראו אלינו ואמרו אנחנו וויניציאני ואנחנו בעלי

1) התחלת המכתב מסע הזה חסר כנראה בשני הקובצים אשר מהם הועתק, והירח אשר עליו ירמוז פה הוא ירח ייוני משנת רמ״א לפ״ק — ל.

2) forse Nisiro.

3) Simi

דובב שפתי ישנים.

א.

מכתב מסע לר׳ משולם בכמ״ר מנחם מוואלטרה משנת הרמ״א לב״ע.

המכתב מסע או הספר היומי הזה אשר כתב הח׳ משולם בכמ״ר מנחם מוואלטרה איש פלארענצי בלכתו לאה״ק בשנת הרמ״א היה עד הנה בכתובים בבית הספרים אשר בעיר פלארענץ

Cod. Xl. 44 della Laurenziana (commincia a pag. 34.)

והחכם המפואר כמ״ר דוד קאפסאל הי״ו הועיל בטובו — בהשתדלות ובאמצעות ידידנו הח׳ המרומם וכו׳ כמוהר״א (ד״ר) בערלינער — לשלוח לנו את העתקת המכתב מסע זה להדפיסו במכ״ע הנוכחי, הח׳ המעתיק עטר את המכתב הזה בזר זהב סביב מהערות והארות יקרות בשפת עבר ואיטלקי. להערות הגדולות שמנו מקום בשולי הדף. אולם בהמקומות אשר אך תקן והגיה את הכתוב בפנים אותן העמדנו בפנים מוסגרות בשתי חצאי לבנה עגולות, ובאיזה מקומות הניח הח׳ המעתיק מקום לנו להתגדר בו והתקונים אשר עשינו אנחנו בפנים מצוינים בשתי חצאי לבנה מרובעות והערות אשר הערנו בביאור איזה ענינים כתובים בשולי הדף בסימן אות למד ועל אודות חיי הנוסע משפחתו ומצבו ושאר הדברים הנוגעים לקורות מכתבי המסע הזה וכתבי הרב נ״ע הבטיח לנו החכם ד״ר בערלינער לדבר בארוכה בהחוברת הבע״ל.

תודתינו נתונה בזה להח׳ המעתיק ולהרא״ב על השתדלותם ועמלם הרב להרחבת חקירת קורות אה״ק ת״ו.

כן התאמצנו לתרגם את המלות האיטלקות המובאות במכתב המסע הזה לעברית ושמנו להן מקום בסוף המכתב בסדר א״ב למען ירוץ קורא בו. וכן נחלה את פני כל ראשי ופקידי

ת.

נ.

ט.

יוד

ז.

ח.

ב.

ג.

לוח המפתחות משמות האנשים והערים

ע"פ סדר א"ב.

א.

מחולל מפשעי״ מחלי וכליון כמו״ה ידידיה
רפאל אבולעפייה זצ״ל ויעל השמים יום
שלישי בש׳ ט״ו סיון בסדר ויהי בנסוע הארון
שנת תרכ״ט.

ה"ר חיים דוד חזן 289

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק

לב נשבר אל הלקח ארון האלהים שמה שיבר
גדע קרן ישראל חמק עבר וגדל המספד בירושלם
לב מלך רבן של כל בני הגולה מרן הגאון הגדול
מפרסם לשם ולתהלה חד בדרא כתר תורה
מאד נעלה ראשון לציון מלך ירושלם לב דוד
ראש גולת אריאל גאון עוזינו חק לישראל
כמוהר"ר חיים דוד חזן זצוק"ל אלוף מגדיאל
תהילתו בירושלם לב האריה בעהמ"ח ספר
תורת זבח וספר נדיב לב אבי יטב לב
לב טהור לב ירושלם שר וגדול נפל ביום ה'
שבט תרכ"ט תנצב"ה.

* ה"ר ידידיה רפאל אבולעפייה 290

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

קול נהי נשמע מציון אל הלקח ארון
האלהים יושב בסתר עליון גדול מרבן
פום ממלל רברבן חסידא קדישי פרישא
מבטן ומהריון: הרב המקובל האלקי תורת
אמת היתה בפיהו לילה כיום יעיר בחלי
חזיון איש מכאובות וידוע חולי והוא

מסלאנט נלב"ע יום ב' ג' מרחשוון
ש' תרכ"ו.

ה"ר ראובן בכ"ר אברהם (בעל תקוני הנפש) 286

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק אשר קנה המזכה את הרבים כמוהר"ר
ראובן בכ"ר אברהם בע"ם תקוני הנפש
וס' דרך ישרה.

ה"ר דוד יצחקי 287

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

זה קבר של הרב המופלא
מוהר"ר דוד יצחק זלה"ה.

ה"ר נחום אב"ד דק"ק שאדיק 288

מ"ק בראש הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פ"נ

איש קדוש וטהור בן שמנה שנה החל לדרוש הוא הקדיש כל ימיו בתורה ועבודה ובתענית וסיגופים במס"נ (במסירת נפש) לא פסק פומי' מגירסי' יום וליל זכה ללמוד וללמד והעמיד תלמידים הרבה הרב המאוה"ג חריף ובקי סוע"ה חסיד ועניו כקש"ת מו"ה נחום זצלה"ה בהרב ר' אברהם ז"ל אשר היה אבדק"ק שאדיק עלה בסערה השמים יום ד' י"ב מרחשון שנת תרכ"ו לפ"ק תנצב"ה.

ראש לח״ק (לחברות קדושות) בתונס מנהל ומדבר הוי איך
נפל בגבורים

גבר מר בכו אבר על שוד ושבר על פטירת ירא וחרד
תמים במעשיו סי׳ אברהם בונאן בן הרב הצדיק מוה׳
יצחק בונאן חובר ספר אהלי יצחק וי״נ (ויצאה נשמתו)
זמן קדוש כ״ב חשון תרכ״ו.

ה״ר דוד יקותיאל (בעל לדוד אמת הגהות על הזהר ויד כהה
פירוש על התקונים) 284

מ״ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

לדוד אליך ה׳ נר״נ (נפשי רוחי נשמתי) הטה אלי
אזניך ושועתי האזינה זכור עניי ומרודי כי
בדרך כוחי וגופי עונותי צרות רבות סבבוני
כתנורו של עכנאי הנה כי כן אבא רחמנא
יהא רעוא קמך מארי דבנינא דהאי גופא דילי יהי
לי עדנה וחבלים תפיל לי בנעימים הנהנים מזיו
השכינה. הושענא והצליחה נא כהמעתיר המקוה
לחסד אל שפל אנשים דוד יקיתואל כהנא אנא אל
נא לפשעיו שא נא והעליתו לעלה ברה אל הר המר
ואל גבעת הלבונה.

ה״ר יוסף זונדול מסאלאנט 285

מ״ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פ״נ ר׳

יוסף זונדול ב״ר בנימין בינוש

גשמי טל על מדרש נלב״ע יום א׳ ט״ז אייר
תרכ״ד תנצב״ה.

281 ה״ר משה חזן (רב ברומא וקארפו ובעל נחלה לישראל)
מ״ק בעיר צידון [220].

282 ה״ר משה יהודה ליב (בעל תפארת ירושלם)
מ״ק בגובה הר הזתים.

וזה החקוק על מצבתו:

פ״ס (פה ספון) הרב הגאון הגדול הצדיק
המפורסם בקצוי תבל, מנעוריו ועד זקנה
נטה שכמו לסבול עול תורה ועבודה ויחדיו
הי׳ תאומים, משה זכה וזיכה את הרבים
ויהודה גבר באחיו הרביץ תורה והעמיד
תלמידים הרבה, מורי הוראות בישראל
מוהר״ר משה יהודה ליב זצ״ל בהרבני מוה׳
בנימין בינוש זצ״ל מילידי ק״ק לינשיטץ בפולין
המדינה בעהמ״ס זית רענן ותפארת
ירושלם נלש״מ יום ב׳ ג׳ לח׳ שבט שנת תרכ״ה
תנצב״ה.

283 ה״ר אברהם בינאן (אחד מחכמי טונים ובעל אהלי יצחק)
מ״ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

הביטו אל צור חוצב אל קבר בעל כנפים ארך האבר

220) הרב הזה ישב ביפו בימים האחרונים לימי חייו ובפקודת הרופאים עזב את העיר הזאת והלך לבארות (בעירותה) לשאוף שם אויר צח ומבריא ושמה נפ׳ בשם טוב ועצמותיו הובאו לקבורה לאה״ק בעיר הנזכרת.

צרה כמבכירה נגזר מארץ החיים
הוא ר' חיים נסים אבולאפיע
שנת פטירתו תרכ"א לפ"ק.

279 ה"ר ישעיה בה"ר ישכר בער בארדאקי
מ"ק על הר הזתים.

וזה חרות על מצבתו:

יום המאורות נגהם חשכו ומאפליה
שם אראלים נצחו ובמרומים הופיע
שלהבת יה, על כבוד ישראל כי גלה
אי כבוד אבן השתיה יללת בת ציון תצרח
מר כי נצלה עדיה הדרה וגאונה הורד
פנה זיוה במות ישעיה רועה הנאמן
כל חמדת ירושלם תורה ותושיה רכב
ישראל צדקת ה' עושה בצל שדי חסיה
משים לילות כימים בנגלית וסתריה
מר ליום ח"י מר חשון ציון תזעק בחבליה
שנת רב להושיע (תרכ"ג) אוה למושב יה הרב
הגאון המקובל צדיק יסו"ע מוה' ישעיה
במהו"ר ישכר בער רוח ה' תניחנו ותהי
נצב"ה זכרו לתחיה.

280 ה"ר מאיר במוה"ר משה (בעל גשמי טל)
מ"ק על הר הזתים.

וזה החקוק על אבן קברו:

פ"נ הרב המופלג מ' מאיר ב"מ ר' משה בעהמח"ס

צדקות ה׳ עשה קים אמרינן לימד אמרינן
דעת ותורה יבקשו מפיהו. תורת חיים
ר״ב קטינא בעל השם עודינו באבו. זה
יעצור בעמי קרא ורבי ויקראו לפניו
אברך קרו ליה רבי הרובץ בין המשפטים
כארי וכלבי, הכרת פניו ענתה בו כי
באור פני מלך חיים ר״ב מפיק לקרייתא
שנא ופירש היגלי מסכתא וספר כתב איש
רבי׳ קרוא חנא [218] ארש צבי תוצאות חיים
ר״ב כיד המלך עושה צדקה גדולה הכנסת
אורחים נפש שוקקה פיתו מצויה כבן
עזאי בשוקי טבריא. דולה ומשקה מים חיים
ר״ב טוב לבית ישראל ולציון יאמר איש
ירושלם, אי חסיד אי עניו שקדשוהו שמים
אוי נא אמרה רקת [219] ערי יאודה וירושלם
הנמצא כמוהו מן החיים. על אשר הם חיים
ר״ב סליק לבי׳ קברי אוי נא לנו כי פנה
הדר יה זיויה ויקריה. עטרת ת״ת
שיבה הוא היה משיירי הגבורים אשר
מעולם מר כאתריה ומר כאתריה. צדיקים
במיתתן קרוים חיים, רב ח׳נ׳א׳ ורב
חסידא הרב הגדול עט״ר דלביש מדא
ראשון לציון רב משרשיא הגדיל עצה
ותושיה הורם הנזר והוסר העטרה

218) הוא ראשי תיבות שמו חיים נ׳סים א׳בולעפיא.
219) הרב הזה ישב שנים רבות בעהי״ק טבריה תו׳ (רקת).

אלדים מעשיו הבריקו כשוהם וצבע מפה שלו
שחר קידש שם שמים בגלוי ובסתר והשיב
מפתיים אחור ה"ה הרב הגדול פטפט
ביצרו וצדיק נשגב כמו"ה יוסף שווארטץ
בהר"ר מנחם ז"ל בעל המחבר ס' דברי יוסף
ותבואת הארץ ופרי תבואה ופרדס
זכר צדיק לברכה שנצחו אראלים את
המצוקים ביום ט' שבט ע'ת' פ'ד'י'ו'ן'
(תר"ך לפ"ק).

ה"ר שמעון אב"ד דק"ק טאוורעג 277
מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פ"נ הרב הגאון והצדיק מוה' שמעון בה"ר זרח
זצ"ל שהי' רב ומורה בעיר טאוורעג ויקובשטאט
ונקרא אל השמים ביום ט' אלול שנת כתר לפ"ק.
תנצב"ה.

ה"ר חיים נסים אבולעפיא (רב ראשון לציון) 278
מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

ציון מכלל יופי היכל מלך חיים נסים בציון
היא מצבת קבורת אבן בוחן פינת יקרת זר"ק
מצבתה הרפקתא דאורייתא. איש זרוע
החכמה אליו נגלתה. תורתו דיליה היא
ר"ב פעלים מקבצאל. חקיו ומשפטיו עם ישראל

צדיק וחסיד מוה' דוד ז"ע אבד"ק אושיאק בנו
של אותו צדיק קדוש עליון מפורסם בדורו הרב
הגאון החסיד איש אלקי מהו' ארי' ליב ז"ע אבד"ק
לידא נתבקש לישיבה של מעלה ביום ב' כ"ד לחודש
שבט שנת התרי"ח ליצירה לפ"ג תנצב"ה.

ה"ר שמואל מדאלהינאב 275

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מצבת אבן ומ"ק

שכרתי בחיים לאו"י (לאורך ימים) ושנים
הקטן שמואל מדאלהינאב הי"ו בעהמ"ח
ס' מנחת שמואל 217) וס' שערי דמעה מהרב
המובהק
נלב"ע יום ד' ג' לחודש מנחם אב שנת תרי"ח
לפ"ק תנצב"ה.

ה"ר יוסף שווארטץ (בעל תבואת הארץ) 276

מ"ק בגובה הר הזתים:

וזה נוסח מצבתו:

מאנה להנחם, כי דודה שב עד דכה פה
בקרן זוית התורה מונחת, חכמה וצדקה
יחד על עפר נחת, מאיר לארץ ולדרים
נתן בינה לתועים, יוסף איננו כי לקח אותו

217) את הספר הזה חבר הרב אחרי אשר כבר חרת את אבן מצבתו
והשורות הבאות נחרתו על האבן אחרי מותו.

ויד ימין ת"נ (תנוח נפשו) בע"ג אלקים והיתה
מנוחתו כבוד יום ז' לח' אייר ש' התרי"ו תנצב"ה.

ה"ר ברוך מרדכי אב"ד דבאבריסק 273

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב המאוה"ג החריף השנון חכם ועניו מ"ו
ברוך מרדכי אב"ד דבאבריסק בה"ר אליעזר ליזער
מלעמבריק חתן ה"ר הגאון מה' שמואל זצ"ל אב"ד דק"ק
ווילנא נלש"מ י"ד לחודש אלול ש' ה'ב'רי'ת לפ"ק תנצב"ה.

ה"ר אליהו יהודא דייכעס 274

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

על האי שופרא דבלי בעפרא קבכינן ולה
אמרה ציון כי אבדה כלי חמדתה נטע שעשועים
מגזע קדושים וטהורים שר וגדול בתורה פה
המפיק מרגליות וכל רז לא אנים לו בכולא תלמודא
ומדרשות וזו' (ווזהר) הק' וראשונים
ואחרונים ומנעוריו זכה ללמוד וללמד תורה ברבים
בח"ל ופה עה"ק עד שקע שמשו באיבו גם היה עצום
במילי דחסידא דתוה"ק לקיים בכל נפשו ומאודו
וכל פעוליו ברשפי האמת וצדק במס"נ (במסירת נפש)
הרב הגאון המפורסם בתורתו וצדקתו ועוצם
חריפותו ובקיאותו מוהר"ר אליהו יהודא
דייכעס זי"ע אבד"ק נ"ש (ניישטאדט) שרווינט בן הרב הגאון

ה"ר יצחק פרחי (מבית דינו של הרב חקי חיים) 270

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב המזכה את הרבים חזרן במצות
גדל בש"ט (בשם טוב) ונפט' בש"ט רצ"ו ונזב"י 215)
(רודף צדקה וחסד ונעים זמירות בישראל)
כמהר"ר יצחק פרחי ז"ל נח נפשיה ביום ג'
לח' אייר התרי"ג תנצב"ה.

ה"ר שבתי יפה מוועקסנא 271

מ"ק בראש הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פ"נ

הרב הגאון מו"ה שבתי יפה מוועקסנא
בהגאון מו"ה אברהם אבלי זצ"ל נלש"מ
ביום זך כסליו התרי"ד לפ"ג תנצב"ה.

ה"ר מיכאל יעקב ישראל 272

(אב"ד פעה"ק ובעל שנות ימין).

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה החקוק על מצבתו:

שנות ראינו רעה כל הקריה הומיה ויבער
ביעקב אש שלהבת יה רב מבבל ורבי מא"י
כמו"ה מיכאל יעקב ישראל זצוק"ל בע"ס שנות ימין

216) הרב הזה היה שליח צבור וחזן קבוע.

וזה נוסח מצבתו:

ראו ס"ת שנגנז צדיק תמים מזכה אה"ר מו"מ (משכים ומעריב) בבכנ"ס ובב"מ מרבי' תו' בתלמי' ה"ר המופ' (המופלא) וכבוד ה' מלא כמוהר"ר מאיר בנימין מנחם דאנון בע"ס באר בשדה נתבקש בישי"מ (בישיבה של מעלה) ש' תר"ט יו' (יום) כ"ז לחודש חשוון תנצב"ה.

ה"ר פנחס די שיגורה (בע"ס אה"ל ואות הברית) 268

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב הק' פנחס קנאה במוהר"ר
רפאל פנחס די שיגורה ז"ל בע"ס
אה"ל (אות היא לעולם) ואות הברית
מ"כ ה"י אדר א' התרי"א.

ה"ר בנימין מרדכי נבון (אב"ד ובעל בני בנימין) 269

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

אי לך ארץ ארעא דישראל דחסרא גברא רבא אוי לנו שכך עלתה בימינו הי חסיד הי עניו לן יאות למבכי לן יאות למספד אל הלקח ארון האלהים המר ונאנח הנדכה ביסורים קשים כמוה"ר בנימין מרדכי המכו' (המכונה) גיליבון נבון זצלה"ה והיתה מ"כ יום חשך ואפילה יום ה' לח' טבת שנת התרי"ב ליצירה תנצב"ה.

הודה הוא הדרה עמד בפרץ ירושלם ודעת לנבון
הרב הגדול מבצר עוז ומגדל בין מלכי קדם בן מגדול
יאודה המכונה מורינו לבית נבון, חשך השמש
חשך אפילה כ״ג כסליו קול יללה שנת ע׳ל׳ה׳ ר׳ש׳ (תר״ה)
לפ״ק ובעצבות לב רוח נכאה לב נבון תנצב״ה.

ה״ר חיים אברהם גאגין (בעל חקי חיים ראש לרבני ירושלם) 266

מ״ק במעלה הר הזתים.

וזה החקוק על מצבתו:

הדור אתם ראו ס״ת גנוז מאור הגולה משיירי
כנה״ג ראש גולת אריאל ראשון לציון גאון ירושלם
מוכתר בכתר מלכות עט״ר מורינו הרב הגדול
רב תנא ירושלמאה, המקובל האלקי חסידא
קדישא, בוצינא קדישא רודף צדקה וחסד ראש
הפשטנים ורבן של חסידים הנפטר בכתר שם
טוב אביר הרועים כמוהר״ר חיים אברהם
גאגין זצוקי״ל בע״ם מנחה טהורה וס׳ חקי היים
תנצב״ה, נתבקש במתיבתא דרקיע עם בני
עלי׳ ביום כ׳ לח׳ אייר ש׳ התר״ח ליצירה
יש״י עמה״ן (יבוא שלום ינוח על משכבו הולך נכוחו).

ה״ר מאיר בנימין דאנון (אחד מבית דינו של הרב הנז׳ ובעל באר בשדה) 267

מ״ק במעלה הר הזתים.

ה"ר ישראל (תלמיד הגר"א זל"ה ובעל פאת השולחן) 262

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק טבריא.
יום פטירתו ט' סיון תקצ"ט.

ה"ר פינסו (אחד מרבני הזמן ובעל שם חדש) 263

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

קברי אשר כריתי לי שם חדש פינסו ס"ט לאחר אי"ו (אריכת ימיו ושנותיו) ב' לב"ע יום בך לח' אייר שנת תר"א.

ה"ר שמואל חיים בן אסטרוגה (בעל שמן המשחה) 264

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

מ"ק גדול הדור האחרון הוא הרב המופלא שבסנהדרין בעוב"י קושטנא יע"א כמה"ר שמואל חיים בן אסטרוגה זצוק"ל פעל וחיבר ס' שמן המשחה נל"ש (נלקח לשמים) מ"ע (מנוחתו עדן) ו' חשון ש' התר"ב.

ה"ר יהודה נבון (ראש הרבנים פעה"ק) 265

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

ק"ו (קינה והגה) אבן מקיר תזעק בחבליה למלכי יהודא ושריה על הארץ מתחת איש נבון, קל מן שמיא גודו אילנא, ממיוחד ממנו פנה המלמד לאדם דעת הן נבון די יאודה ועוד לקרא, הוא זיוה הוא

ה"ר רפאל אברהם שרעבי (בעל דברי שלום) 259

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב החסיד המקובל האלקי רבין הסידי כמוה"ר רפאל אברהם שלום מזרחי דידיע שרעבי זל"ה נלב"ע ביום כ"ה לח' כסלו מש' התקפ"ז.

ה"ר שלמה משה סוזין (ראש רבנים פעה"ק) 260

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק ציון במר תבכה בכי נהרות קבעוה לדורות אל הלקח ארון האלהים גדול אדונינו ורב. ציון כל הדרה משה איש האלהים רבן של כל בני הגולה. משיירי כנסת הגדולה גדול העצה ורב. ציון קרית מועדינו נהפך לאבל מחולינו נפלה עטרת ראשינו מורינו ורבינו עמד בפרץ ירושלם רעיא מהימנא אבינו מלכנו המלך שלמה משה סוזין זלה"ה נלב"ע כ"ח כסלו התקצ"ו יתומים היינו ואין אב מושיע ורב.

ה"ר מרדכי אסיאו (אחד מחכמי סאלוניקי ובעל שו"ת הגיד מרדכי) 261

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק נתבקש בישיבה של מעלה הרב המופלא כמוה"ר מרדכי אסיאו ז"ל נ' יום ט' לח' סיון בש' התקצ"ח.

לח׳ טבת ש׳ ו׳ה׳ו׳א׳ ר׳ח׳ו׳ם׳ י׳כ׳פ׳ר (תקע״ז)[215] תנצב״ה.

ה״ר אברהם דוב אבדק״ק נאווריטש 255

מ״ק בבית החיים אשר בעה״ק צפת במערה אחת עם הרב בעל לבושי שרד.

ה״ר משה הלוי אבדק״ק אוביניצע 256

מ״ק בבית החיים אשר בעה״ק צפת ממעל למערת הרב מוואלטשיסק.

ה״ר אב״ד דק״ק הוסיקאב 257

מ״ק בבית הקברות אשר בעה״ק צפת במערה אחת עם הרב בעל לבושי שרד.

ה״ר מנחם מענדיל (תלמיד הגר״א ז״ל) 258

מ״ק בשפולי הר הזתים (סמוך לקבר הרב פרי חדש).

וזה נוסח מצבתו:

זמ״ק (זה מקום קבורת) אור הגנוז המאוה״ג אור ע׳ (עולם) המאיר
לא׳ ולדרים ע׳ באור תורתו חסיד ועניו א״א
(איש אלקים) המקובל הג׳ המפורסם בדורו מו״ה
מנחם מענדיל זלה״ה אשכנזי אשר איזן וחיקר
ותיקן יסודות באה״ק לתו׳ וע׳ וחיבר ז״ס ק׳ רזא
דהימנותא ועלה בסערה הש׳ (השמימה) יום א׳ דר״ח
אדר ש׳ תקפ״ז לפ״ק תנצב״ה.

215 כאשר נוכחנו לדעת מצאצאי הרב נ״ע (וכן אמנם יוכיח הפרק הקודם) הלך הרב למנוחות בשנת תקע״ז וא״כ נאלץ לאמר כי הפרט אשר על קברו (העולה תקפ״ב) כולל בו גם מספר האלפים ולפ״ק יעלה מכוון תקע״ז.

דבר ומנהיג מעי"ת אדרינופיל יע"ה
נפ' כ"ו לח' אייר מש' התקע"ז ליצירה.

ה"ר יעקב קוראל (מבית דינו של הר"י עייש וממלא מקומו
שנה אחת אחריו) 253

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

רב תנא הוא כל העם עונים אחריו מקודש כדי
לפקעין לחשוב ופקיע תני תנא תגים 214) (?) עשה
הרב והי' בשבתו בה בארעה עשה זמירות בארץ
הליכות עולם וקרא שמו ס' זמרת הארץ תורת
אמת היתה בפיהו השבע השביע הוא הראש ראשון
לציון מוהר"ר החכם הנדכא ביסורים ה"ש בת"ו
כמוה"ר יעקב קוראל זצוק"ל נתבקש בישיבה של מעלה
יום כ"ח לח' שבט ש' התקע"ח מ"ך (מנוחתו כבוד).

ה"ר יעקב משה עייש (ראש לרבני ירושלם) 254

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פק"י גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון
האלקי והוא שפט את ישראל בתוככי ירושלם ימים
רבים לדרש אלקי' וזה אשר צוה לכתוב על המצבה לפני
מתו מ"ק החכם יעקב משה עייאש זל"ה עלה לשמים יום כ"ו

214) אולי צריך להיות תגים ופירושו תגין עשה הרב כלומר דרש
תילי הלכות על כל אות ונקודה שבתוה"ק.

וזה החרות על קברו:

קברת ארץ אחד המיוחד המאיר לארץ אור הגנוזה
המלך במסיבו עודינו באיבו קראו רבו עלה ראש
הפסגה ויעל הכורת במבחר ימיו הרב המו׳ (המובהק)
המדוכה ביסורין כי ה׳ הוגה המר ונאנח מ״ת (מרביץ תורה)
בתלמידי׳ אשר הוגה תנצב״ה בג״ע אלדים
בסתר המדרגה מ״כ ביום דך אייר ש׳ ד׳ל׳פ׳ה נפשי
מ׳ת׳ו׳ג׳ה׳ (תקע״ג) לפ״ק.

ה״ר חיים אבדק״ק טשערנאוויטץ (בעל באר מים חיים עה״ת) 250

מ״ק במערה אחת בבית החיים אשר בעה״ק צפת תו״ב והמערה הזאת תקרא על שמו.
שנת פטירתו תקע״ג.

ה״ר סעדיה (תלמיד הגר״א) 251

מ״ק בשפולי הר הזתים מול מצבת זכרון יד אבשלום.

וזה נוסח מצבתו:

פ״נ הרב הק׳ כמוהר״ר סעדיה אשכנזי
זלה״ה נפ׳ כ״ה ח׳ אב ש׳ תקע״ג.

ה״ר יקיר איסטרוג גירון (פרנס העדה דק״ק אדריאנופל) 252
מ״ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה על קברי אשר כריתי
לי המנוח רצ״ו כמוה״ר יקיר איסטרוג גירון זצוק״ל

וזה נוסח מצבתו הישנה אשר נמצאה שקועה בארץ:

פ״נ הרה״ג ר׳ דוד שלמה בר׳ אביגדור
שנת תק״ע כ״ב מרחשון

ועתה זה כשלשים שנה הונח אבן גדולה על קברו מחדש ונחקקו עליה הטורים האלו.

פ״נ הרה״ג הגדול הצדיק החסיד ועניו
המפורסם ר׳ דוד שלמה אב״ד סראקא
בעמ״ח ס׳ לבושי שרד על יו״ד וא״ח וס׳ ערבי
נחל על התורה ושו״ת נאות דשא עלה
בסערה השמימה כ״ב מרחשון שנת תק״ע.

ה״ר יששכר בער אב״ד דק״ק זלאטשוב (בעל בת עיני) 247

מ״ק במערה אחת בבית החיים אשר בעה״ק צפת פתח המערה למערב והיא תקרא בשם „מערת הרב מזלאטשוב.

ה״ר אריה ליב הלוי וואלטשיסקר 248

מ״ק במערה אחת הנקראת על שמו בבית מועד לכל חי אשר בעה״ק צפת ופתח המערה לפאת דרום והיא בהדרך אשר בין קבר האר״י ז״ל לקבר הב״י ז״ל (סמוך לקבר הרב בעל לבושי שרד) ועל ציון קברו יתואר בשם „הרב אוהב תורה״ [212].

ה״ר רפאל חיים מרדכי סורנאגה (אחד מרבני הדור פעה״ק ובעל פי שנים) [213] 249

מ״ק במעלה הר הזתים.

212) שערי ירושלם שער ח׳ ושם מובא כי כן ציוה לכתוב לפני מותו.

213) הספר הזה חבר ביחד עם חבירו הר״ר מנצור מרזוק ולכן קראוהו בשם פי שנים.

דאנון ס"ט דיין ממתא אזמיר ובחר עוד בירושלם
שנת פטירתו תקפ"ב.

ה"ר ב' שמחת יו"ט 244

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

ציון מורינו הרב שמחת יו"ט וס'
הלכות יו"ט וקול זמ' (?) וקונטרוס
ג' ספרים נפתחים פעל ועשה ציצים ופרחים
בו נקבר ארון אלקים ביום ב' אדר א' ש' התקס"ב
זיע"א.

ה"ר משה יוסף מרדכי בן ה"ר רפאל מיוחס 245

(בעל שער המים)

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

ציון המנוח איש צעיר מתושבי עה"ק ירושלם תו"ב
משה יוסף מרדכי בן מורינו הרב רפאל מיוחס תנצב"ה
נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ מחיה מתים
יחיהו בטל תחיה נח נפשו דמרינו הרב בעל ס' שער
המים וברכות מים ומים שאל ופני המים בי"ג
תשרי שנת וי"ש"ר"י"ם' (תקס"ו) יעלזו לפ"ק.

ה"ר דוד שלמה אב"ד דק"ק סראקי (בעל לבושי שרד) 246

מ"ק באחת המערות אשר בבית החיים פעה"ק צפת תו"ב
(במערה אחת עם הראב"ד דק"ק וואלאטשיסק).

זמירות בישראל) [211] כמה"ר שלמה מלכו ז"ל בעל ג' שמנים שמן משחת קדש, ושמן זית זך, ושמן המר, נח נפשיה יום ו' מרחשון משנת קדש מרחם מ'ש'ח'ר לפ"ק (תקמ"ח).

242 ה"ר הגביר כמ"ר חיים אברהם שאול

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

בהוד קברת ארץ המנוחה והנחלה גבעת
שאול עודנו באבו המלך במסיבו קראו רבובא
ברוך ה' ברוך אבא אבא שאול ה"ז (אולי הוא הוד זיו)
והדר הארז אשר בלבנון מגן גבור הוא מגן
שאול, איש החסד והרחמים הוא הגביר המרומם
אוהב התורה ולומדיה ע"ח הוא למחזיקים בה ותומכיה
כמוה"ר חיים אברהם שאול תנצב"ה. ויעל הכורת
לקחת את שאול יום א"ך אב ש' ר'א'ש'ו'ן לציון והיתה מ"כ
(מנוחתו כבוד) עם קדושי אשר בארץ הגם שאול
(תקנ"ז לפ"ק).

243 ה"ר יו"ט דאנון (ראש הרבנים פעה"ק ובעל כבוד יו"ט)

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

זאת מנוחת עד ישקיף ויראה משמים
זאת המצבה אשר כריתי לי בעה"ק ירושלם
זאת מאת איש צעיר אשר ישא את שמו יו"ט

211) כי הוא היה הזן ושליח צבור קבוע.

ריבה וקיבץ פועלים לתורה, כל היום וכל הלילה על התורה ועל העבודה, ה"ה הרב הכולל המקובל האלקי הק' כמוהר"ר גדליא חיון תנצב"ה."

ה"ר חיים די לה רוזה (בעל תורת חיים) 239

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון חסידה קדישה המקובל האלקי כמהר"ר חיים די לה רוזה זלה"ה נח נפשיה יום ו' חשון לשי' התקמ"ו.

ה"ר שלום שערעבי 240

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"קבר איש האלקים קדוש הוא השקדן בתורה הרב החסיד המקובל האלקי בוצינא קדישא כמהר"ר שלום מזרחי דידיע שרעבי זלה"ה נח נפשיי יום עשרה לח' שבט ש' מ'נ'ו'ח'ת'ו כ'ב'ו'ד (תקמ"ז) לפ"ג."

ה"ר שלמה מלכו (בעל שמן המר) 241

מ"ק בשפולי הר הזתים[210].

וזאת חקוק על קברו:

"נהר קבר קבורת ארץ קדוש אלהים החה"ש והכו' (והכולל) הק' המקו' האלקי השקדן בתורה נ"ז בי' (נעים

210) בידינו נמצא קובץ מכתבים אשר נשלחו מחו"ר עה"ק ירושלם לרב ומקובל אחד כמו"ר שלמה מלכו מתושבי אזמיר, אשר בסוף ימיו עלה לשכון כבוד באה"ק ולדעתנו אחד הנהו עם הר"ש מלכו הזה וכנראה מדברי המכתבים עלה הרב הזה באה"ק לערך בשנת תקל"ט.

ה"ה הרב המופלא כמוהר"ר רפאל אלעזר נאחמיאש
זצוק"ל והיתה מנוחתו ג' לח' אלול ש' התקל"ח".

ה"ר יצחק הכהן ראפאפורט (ראש רבני ירושלם ובעל ספר בתי כהונה) 236

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"קבר של המאור הגדול הרב המופלא
מר קשישא כמוהר"ר יצחק הכהן זלה"ה תנצב"ה.

ה"ר חיים דוד עמאר (בעל תפלה לדוד) 237

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון מצבת קברת ארץ אשר כריתי
לי אני הצעיר חיים דוד עמאר
אזכה לקום בטל תחיה [208].
נלב"ע יום י"ב סיון ש' התקל"ח." [209])

ה"ר גדליה חיון 238

(רב למקהלת חסידי בית אל פעה"ק ובעל מ ד ר ש תלפיות כת"י).

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"לנפש הודיע אחריו גודל אהבת היראה
על כל דבר קשה יאמר עליה זו היא פירושא

208) ראה מאמר מנהגי אחינו וכו' ה' ענינים נפרדים.

209) השורה הזאת נחרתה כמובן אחרי אשר הרב כבר עזב את ארץ החיים.

233 ה״ר רפאל משה בולה

מ״ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

„ציון הרב המופלא כמוהר״ר רפאל משה בולה ז״ל בעל גט מקושר יום זך לח׳ אדר ש׳ התקל״ג״.

234 ה״ר חיים רפאל אברהם בן אשר (ראש הרבנים פעה״ק

מ״ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

„מצבת קבורת ארץ אחד המיוחד עיר וקדיש וקדושה ראשונה ראשון לציון ממנו יסד ממנו פנה הוא הראש ר׳ מור״מ הרב המובהק המקובל האלקי דומה למלאך ה׳ צבאות כמהר״ר חיים רפאל אברהם בן אשר תנצב״ה מנוחתו נכונה נתבקש בישיבה של מעלה ביום א׳ לח׳ אב ש׳ התקל״ד ליצירה.

235 ה״ר רפאל אלעזר נחמיאש

מ״ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

„ציון קברת גבר הוקם על אור נערב היינו צדיק היינו עובד אלהים בשמרם עקב רב נודע בשערים בספריו המאירים נאה דורש זה שמו אשר יקראו ס׳ און רב ושני בקדש שואל ומשיב הלך ורב

וזה נוסח מצבתו:

"מצבת החכם השלם הדיין המצוין
כמהר"ר יוסף ז' גויה נפטר יום
ג' לח' אב ש' התקכ"ח".

ה"ר יעקב אשכנזי 231

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון היא קברת ארץ אחד המיוחד קדוש יאמר
לו אין גומרין עליו את ההלל ענותן כהלל הרב
המובהק מאיר כברק כמהר"ר יעקב אשכנזי
תנצב"ה נפ' יום כ"ג תשרי ש' התקכ"ט."

ה"ר שמואל מיוחס בכר שמואל (בעל פרי האדמה) 232

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון חדל מעפר דל. עפר מן האדמה צעקה דל,
יחוס על דל, ויהי' לו מזבח אדמה מעוז לדל חונן דל,
ולא ישחית את פרי האדמה והשביע בצחצחות נפש דל
באורות טל. והשקה את כל בני האדמה משכיל אל דל,
יחיה בטל ויעמוד לקץ הימין חי על האדמה ועל כל הארץ
הי' טל ושחקים יערפו טל ונתברכו כל משפחות האדמה
בהדברי שפתי דל, עני ודל כדל שואל מיוחס בכר
שמואל נח נפשיה דמורינו ורבינו ביום כ"ב מנחם
מש' התקל"א תנצב"ה".

ה"ר יהודה נבון (ראש הרבנים פעה"ק ובעל קרית מלך רב) 227

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון הרב המופלא כמוהר"ר יהודה נבון ז"ל
בעל קרית מלך רב יום כ"א לח' שבט משנ' תקכ"א."

ה"ר נתן בורגיל (מרבני טונים ובעל חק נתן על הש"ס) 228

מ"ק על הר הזתים.

וזאת החקוק על מצבת קברו:

מ"ק הרב המחבר חק נתן בורגיל ז"ל
נפטר יום כ"ה ח' חשון שנת תקכ"ו.

ה"ר אברהם בכר שמואל מיוחס (בעל שדי הארץ) 229

מ"ק על הר הזתים

וזאת החקוק על קברו:

"קברת ארץ אחד המיוחד פרוש מאהבה בעל
שדה הארץ ציון מאור עינים המדוכה ביסורין
בעל דגלו אהבה אחד בארץ מצבת המאור הגדול
שקדן בתורה בעל מאור הקטן להאיר על הארץ
גניזת קדש הוא הקדוש המקובל האלקי בעל
זרע הארץ ה"ה הרב הכולל כמוהר"ר אברהם
בכר שמואל מיוחס נפשו בטוב תלין וזרעו ירש
ארץ והיתה מנוחתו יום כ"ט לחד' כסליו התקכ"ח.

ה"ר יוסף ן' גויה 230

מ"ק על הר הזתים.

„ישיבתו כבוד חכמים ינחלו מעשה ידיו להתפאר
זה שמו אשר יקרא לו הוא דמשק אליעזר אשכנזי
נ"ע נפטר יום ר"ח טבת ש' תקכ"א.

ה"ר חיים אבולעפיא (מיסד ישוב אחינו בעה"ק טבריא בפעם האחרונה) 224

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק טבריא תו"ב והכתובת אשר היתה על מצבתו נהיתה לשלל לשני העת.

ה"ר אהרן רוזאנים (פקיד העיר) 225

מ"ק במורד הר הזתים 207).

וזה החרות על אבן קברו:

„והאבן הזאת אשר שמתי מצבה לעדות כי
באהרן בחר ה', זה היום אשר קויתי, בת
קול יוצאת בבתי קברי קומי אורי כי פרח מטה
אהרן ותצא מן המקום לחזות בנועם ה' וכי
ישאל בנך מחר לאמר מי האיש הלזה אהרן בחיר ה'
עדיו בחותמיו זכין לו רב וגדול ליהודים החכם
הש' (השלם) דיין המ' (המצוין) זרע קדש כמוהר"ר
אהרן רוזאנים תנצב"ה נפטר יום יוד לחד' כסלו
שנ' התקי"ד".

ה"ר יצחק זרחיה אזולאי (אבי הרב חיד"א) 226

מ"ק בשפוע הר הזתים.
שנת פטירתו תקכ"ה.

207) על אודות ענין המשרה הזאת נדבר באחת החוברת הבאות עת נטיף מלתינו על „מצב העדה והנהגתה פנימה ויחוסה להממשלה ושרי העיר".

וזאת החרות על אבן קברו:

"מצבת ריש מתא וריש מתיבתא ענותנותן כהלל הרב המופלא כמוהר"ר ניסים חיים משה מזרחי זלה"ה ותנצב"ה ויום פטירתו בעוה"ר היתה ביום ארבעה לח' תמוז מ"ש התק"ט."

הרב אפרים נבון (בן הר"י נבון) 222

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון היא קברת ארץ, המאיר לארץ, לעטרת צבי הרב המובהק זר"ק (זרע קודש) כמוהר"ר אפרים נבון תנצב"ה, והיתה מנוחתו כבוד יום ה' לח' אייר שני התקט"ו".

ה"ר אברהם גרשון קוטבר (גיסו של הבעש"ט).

מ"ק בשפולי הר הזתים.

מצבתו נהיתה בשנים האחרונות לשלל לשני העת [206].

ה"ר אליעזר אשכנזי 223

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזאת החרות על מצבתו:

206) זמן פטירתו לא נוכל לדעת בדיוק אך זאת נודע כי נפטר קודם שנת תקכ"ו כי במכתבים הנמצאים אתנו אשר ערכו קהל אשכנזים פעה"ק לגבאי הכולל במעץ נמצא בהראשון הנכתב בשנת תקי"ז חתימת הרב הזה. ובהשני הנכתב בשנת תקכ"ג חתום בן הרב בראש החתומים כותב על אביו "זלה"ה" (מזה נראה שכבר עזב אביו את ארץ החיים לפני שתי שנים בערך).

וזה נוסח מצבתו:

"ציון המוכתר בכתר של תורה איש צדיק תמים אשרי אדם מצא חכמה ויניחוהו בגן עדן ושם שם לו כי שם חלקת מחוקק ספון, עין לא ראתה מעיני כל חי נעלמה זאת היתה לו אשרי תמימי דרך כך היא דרכה של תורה, תורת ה' תמימה צרור הכסף לקח בידו וילך לו את דרך עץ החיים אל המנוחה ואל הנחלה להשת' (להשתשע) בנחלת ה' להודות ולהלל ושם תהלל כל הנשמה, חלקו וגורלו מה טוב ומה נעים מה שאין הפה יכולה לספר כמה וכמה טובה כפולה נחלה ויהיו לנם ה"ה שלשלת היוחסין וגוי קדוש בנן של קדושים הרב המובהק כמוהר"ר אברהם רוזאנים זלה"ה נפטר לב"ע יום ח"י לחודש חשון שנת התק"ד."

ה"ר ישראל יעקב אלגזי (בעל ס' שמע יעקב) 220

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון קבורת מושל יראת אלקים הוא הקדוש שלשלת יוחסין ה"ה ר"מ (ריש מתא) ור"מ (ורייש מתיבתא) כמהר"ר ישראל יעקב אלגזי ז"ל בעל שמע יעקב וש"י (ושארית יעקב) ונאות יעקב אמת ליעקב נתבקש בישיבה של מעלה יום ואו תמוז שנת התקי"ו."

ה"ר ניסים חיים משה מזרחי (ראש הרבנים פעה"ק ובעל אדמת קודש) 221

מ"ק במורד הר הזתים.

הרבנית יעלת חן מרת פאצוניא אלמנית
מורינו ורבינו הרב הקדוש חסידא קדישא
כמוהר"ר חיים ן' עטר זלה"ה בת הגביר
החכם השר המרומם כמוה"ו משה אב
ן' עטר זלה"ה.

האשה אסתר אלמנת הרב הנז' 217

מ"ק בשפולי הר הזתים (אצל קבר הנז'.
וזה נוסח מצבתה:

ציון
אשת חיל כאסתר בת אביחיל אשת חיל תתמוך
כבוד רבת המעלה יעלת חן וכלילת יופי
הרבנית בת מלך. מאסתר אלמנית הרב
המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר חיים ן'
עטר תנצב"ה בתו של החכם כמה"ר
מאיר כפאס נ"ע מנוחתה היתה ביום
תשעה ועשרים לחודש מנחם מ"ש שנת
התק"ט ליצירה.

ה"ר משה חיים לוצאטו 218

מ"ק בעה"ק טבריא תו"ב. קברו לא נודע כעת.
יום פטירתו [204] ביום כ"ו אייר שנת תק"ו (הוא וכב"ב
מתו במגפה בעכו).

ה"ר אברהם רוזאנים (מלפנים רב בקונשטאנדינא) 219

מ"ק ברגלי הר הזתים [205].

204) צמח דוד ובמכ"ע הבכורים ש"א מאמר רגלא דאמוראה.
205 שה"ג ח"א.

ה״ר חיים ׳ן עטר (בעל אור החיים) 215

מ״ק בשיפולי הר הזתים סמוך לקבר הרב בעל פרי חדש.
וזה נוסח מצבתו:

„ציון נברשתא דדהבא, ההר חמד אלקים
אבן יקרה, ושיחה קלה שלו אלקים חשבה לטובה
והארץ האירה מכבודו כאשר יאירו שבעת
הנרות, ורבה וקנה היא העולה עמו וקרא
שמה חפצי בה, מוצא לאור כל תעלומה הוא
זיוה הוא הדרה ה״ה הרב המופלא וכבוד
ה׳ מלא המקובל אלקי׳ חסידא קדישא כמוהר״ר
חיים ׳ן עטר ז״ל נתבקש בישיבה של מעלה, יום
ט״ו לח׳ תמוז שנת התק״ג להנות מזיו השכינה
הוא המחבר ספר חפץ ה׳, וס׳ פרי תאר, וס׳ אור
החיים, וס׳ ראשון לציון.״

אלמנת הרב בעל אור החיים 216

מ״ק בשפולי הר הזתים (אצל קבר בעלה).
וזה נוסח מצבתה:

ציון

רבת המעלה והתפארת בטח בה לב בעלה
אשה יראת ה׳ היא המהוללה כבודה בת מלך
פנימה היא העלה על כל מעלה ובהוד וביופי
ובצדק היא כלולה פיה פתחה בחכמה ותורת
חסד על לשונה גזע היחס והמעלה הלא היא

הגהות מהרב הזה וגם מבנו והראשונות מסומנות בהמלה „ימין״ (ר״ת יעקב מווילנא ירושלמי נר״ו) ומזה נראה כי בשנת ת״ק היה עוד הרב בחיים חיתו.

הר' שלמה עמאר (חברו של הרב אור החיים) 210

מ"ק בשפוע הר הזתים.
שנת פטירתו [200] תצ"ח לפ"ק.

הר' חיים אבולעפיא (הזקן) 211

מ"ק בשיפולי הר הזתים [201].

הר' יונה נבון (אחד מרבני הדור בעה"ק ירושלם בעל ספר נחפה בכסף) 212

מ"ק במורד הר הזתים.
וזה חקוק על לוח מצבתו:

"קברת ארץ חפץ כלל גדול בתורה לעטרת צבי ולצפירת תפארה נחפה בכסף הרב הכולל בנן של קדושים זיוה והדרה כמהר"ר יונה נבון תהי נצב"ה והיתה מנוחתו בח' שבט תק"ב ליצירה."

הר' אליעזר ברודא (רב באמ"ד בעל מעשה רוקח) 213

מ"ק בבית מועד לכל חי אשר בעה"ק צפתו"ב.
יום פטירתו חוהמ"ס שנת תק"ב [202].

הר' יעקב ווילנא (אבי הרב המקובל הנודע חיים ירוחם ווילנא) 214

מ"ק בשפולי הר הזתים ממול מצבת יד אבשלום תחת עץ זית אחד ועל אבן קברו לא נחרת כל כתובת [203].

200 שם שם.

201) מצבת הרב הזה נתגלגלה ממקומה נתפרדה ונטבעה עמוק בעומק האדמה עד כי אי אפשר להוציאה ולהעתיק את החרות עליה וגם בשה"ג ח"א נז' כי נקבר בירושלם אך יום פטירתו נעלם ממנו כנראה.

202) תבואת הארץ ח' מעשה הארץ דף מ"ט.

203) בתקוני הזהר אשר נדפס בקושטאנדינא בשנת ת"ק נדפס

וזה נוסח מצבתו:

"זה קבר של הרב כמהר"ר חזקיה
די סילוה נ"ע."

שנת פטירתו הת"ק לבר'.

האשה חנה אלמנת הר' בעל פרי חדש 207

מ"ק על הר הזתים (אצל קבר בעלה).
וזה נוסח מצבתה:

"זה קבר חנה אלמנת
של הרב חזקיה די סילוה."

הר' אליהו די ווידאש (בעל ראשית חכמה) 208

מ"ק בבית מועד לכל חי אשר בעה"ק חברון[198] תו"ב ועליו מצבת אבן גדולה אשר לא נחרת עליה כל כתובת.

הר' ישראל זאבי (רב בעה"ק חברון תוב"ב) 209

מ"ק בעה"ק חברון תו"ב.
עת פטירתו בחודש אייר שנת תצ"א[199].

החיים ואחינו יושבי צפת לקחו את גויתו ויקברוה בצדון (העיר מא"י היותר קרובה אליה).

198) אצל קבר הרב הזה יראו אחינו יושבי חברון את קבר הרב בעל מ ת נ ו ת כ ה ו נ ה וכן מובאת המסורה הזאת גם בס' קורא הדורות וגם ה"ח צונץ זכר כי קברו היא באה"ק אך בעה"ק ירושלם. אולם כבר הראה לדאת ה"ח רייפמאן במכתבו אשר בראש ספר גנזי ישראל בס' פט"ב כי קבורת הרב הזה היא בעיר שעברישין (פולין הרוסית) עיר מולדתו ועוד נמצא עד היום הכתובת על אבן קברו, וכן מפורש גם בס' אורי וישעי לנכד הרב כי קבורת זקנו (בעל מ"כ) היא העיר שעברישין הנז'.

199) שה"ג ח"א.

יום פטירתו יום ו׳ י״ג סיון שנת תפ״ט.

וזה נוסח מצבתו.

„מורינו ורבינו הודינו והדרינו מופת
הדור בוצינא קדישא הרב הגדול
כמהור״ר אברהם יצחקי זללה״ה.״

הר׳ מרדכי הלוי (מרבני מצרים בעל דרכי נועם) 203

מ״ק ברגלי הר הזתים [196] וכפי המסורה סמוך לקבר הר״ע ברטנורא.

הר׳ שלמה עבדלה (רב ור״מ בירושלם) 204

מ״ק בשיפולי הר הזתים.
שנת פטירתו תצ״ה לפ״ק.

וזה נוסח מצבתו:

„ציון הרב הכולל כמהור״ר רפאל שלמה עבדלה.״

הר׳ משה חאגיז (רב ור״מ בירושלם) 205

מ״ק בעיר צדון [197].

הר׳ חזקיה די סילוה (ראש הרבנים פעה״ק ובעל פרי חדש) 206

מ״ק במורד הר הזתים סמוך למצבת זכרון יד אבשלום.

196) שם שם, ובסוף ימיו היה ראש הרבנים (ראשון לציון) פעה״ק ואצל רושמי הקברים האחרונים נודע הקבר הזה בשם קבר „המרדכי״ (סתם).

197) הרב הזה אשר היה רב ימים רבים פעה״ק בחר לו לשבת, אחרי שובו משליחות מצוה בערי אירופא, את העה״ק צפת ובסיבת מחלתו נסע אח״כ לבאירות (באירוטה) להתרפאות ושם יצאה נשמתו לאור באור

הר׳ אהרן פארדו (פרנס העדה בימי הר״מ חאגיז) 197

מ״ק בשיפולי הר הזתים [191])

וזה נוסח מצבתו:

„זה קבר הפרנס אהרן פארדו נ״ע.״

. . . .

. . . .

ר׳ מאיר פאפירש 198

מ״ק במורד הר הזתים.

שנת פטירתו תכ״ב לפ״ק [192]).

הר׳ יהודה ליב (זקנו של ה״ר חכם צבי בעל שער אפרים) 199

מ״ק בעה״ק צפתו״ב [193]).

הר׳ צמח נרבוני (רבו של בכנה״ג) 200

מ״ק בשיפולי הר הזתים [194]).

הר׳ אליעזר ין ארחי 201

מ״ק בעה״ק חברון [195]) תו״ב במערה אחת עם הרב חסד לאברהם.

הר׳ אברהם יצחקי (ראש רבני ירושלם ומחבר ספר זרע אברהם) 202

מ״ק ברגלי הר הזתים סמוך לקבר זכריה הנביא.

191) תבואת הארץ.

192) שה״ג ח״א.

193) תבואת הארץ ח׳ מעשה הארץ.

194) שה״ג ח״א.

195) שה״ג ח״א.

האשה ביילא אשת הגאון בעל הסמ"ע זלה"ה 193

מ"ק ברגלי הר הזתים[188] בתוך ד' אמות של קבר זכריה הנביא.

הר' יונתן גלאנטי 194

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת.

רבינו קלונמוס ז"ל (בעה"נ) 195

מ"ק בנחל קדרון לרגלי הר הזתים סמוך לכפר סילווא ועל קברו גל אבנים גדול[189].

מהר"מ גאלאנטי 196

מ"ק ברגלי הר הזתים בעה"ק ירושלם תו"ב.
יום פטירתו א"ך שבט שנת תמ"ט[190].

188) כן כותב בנה ה"ר יוזפא בהקדמתו לס' דו"פ על יו"ד ומובא בשה"ג ח"א ערך ולק והוא מוסיף כי בזמנינו לא נודע מקום קבורתה כי בשנת תפ"ט נקבר שם הר"א יצחק ומאז ועד עתה נתמלא המקום הזה.

189) הגדה מסורה בפי העם תספר לנו כי הרב הזה היה בפעולת השמות גוית נוצרי מת יען העלילו על היהודים שהם הרגוהו ומאשר כי חלל את השבת בכתיבתו את השמות (כי בש"ק קרה המקרה) לכן צוה לפני מתו כי לא יעשו לו במותו הכבוד היאות לו, ומשך מאה שנים משנת פטירתו ישליך כל איש יהודי אשר יעבור דרך קברו אבן עליו למען יכופר לו עונו (ראה הגדת א"י בס' אריאל לה"ח שולמאן ובירושלימה לה"ח דר' פראנקעל). אולם מי הוא רבינו קלונמוס זה לא נודע אף לאחד ממצייני הקברים מהשלשה ר"ק אשר הזכיר הרב בי שה"ג לא היה אף אחד מהם באה"ק וגם זמן המקרה הזה לא נודע ברור לאיש ונעלם גם מפי הזקנים שבדור, וע"כ נשער אנחנו כי הר"ק הזה חי עוד לפני של"ב שנה והוא היה אחד מגדולי (או ראש) הישיבה אשר היתה בעת ההיא פעה"ק וחתימתו נמצאה על הסכמות פטור מסים לת"ה אשר נתחדשה בשנת הש"ה לבר' והוא נקרא שם בשם „ק ל ו נ י מ ו ס ב כ ה " ר י ע ק ב ז"ל" וחתימתו היא הראשונה בין יתר החתימות הנמצאות שם.

190) שה"ג ח"א.

* הר' אהרן בן חיים (בעל קרבן אהרן) 189

מ"ק בשיפולי הר הזתים [184].
שנת פטירתו שצ"ב לפ"ק.

* הר' שמואל בן הר' דוד טרדיא 190

מ"ק ברגלי הר הזתים [185].
וזה נוסח מצבתו:

„ציון קבורת הישיש החכם כמוהר"ר ר' שמואל בן כמהור"ר דוד טרדיא זלה"ה שנפטר י"ט לחודש חשון שנת ת"ג לפ"ק תנצבה."

הר' אברהם אזולאי (בעל חסד לאברהם 191

מ"ק בעה"ק חברון תו"ב בבית מועד לכל חי ועל קברו מצבת אבן ועליה אין אמר ואין דברים.
יום פטירתו ע"ש פ' חיי שרה שנת ת"ד [186].

ר"י החסיד 192

מ"ק במערה אחת קטנה ומרובעת במורד הר הזתים [187].

184) מאמר רגלא דאמוראים במכ"ע הבכורים ש"א.

185) שה"ג ח"א.

186) שם.

187) הרב הזה בא בחברת איזה מרבני אשכנז בשנת ת"ק (בערך) לעה"ק ירושלם והחל ליסד מהדש ישוב האשכנזים פעה"ק והוא קנה את הצר בהכנ"ס הנודע עוד כעת בשם „חורבת רי"ח" אך מהשבתו לא הצליחה בידו ואהרי ימים מעטים שחל"ח ויתר הדברים אודותיו ראה בספר אבן נגף לה"ח כהנ"א ז"ל בהשחר שנה ד'.

* הר׳ המקובל משה קורדיווירי 183

מ״ק בעה״ק צפתו״ב סמוך לקבר האר״י זלה״ה. שנת פטירתו הש״ל 180).

* הר׳ מנחם די לואנזנו (בעל שתי ידות) 184

מ״ק ברגלי הר הזתים אשר על פני ירושלם עה״ק 181).

* הר׳ ישעיה הלוי הורוויטץ (השל״ה) 185

מ״ק בעה״ק טבריא 182) תו״ב סמוך לקבר ר׳ יוחנן בן זכאי ועליו ציון אבנים.

* הר׳ שלמה מאנוש 186

מ״ק בעה״ק צפתו״ב 183).

* הר׳ יעקב אבולעפיא 187

מ״ק בבית החיים אשר בעה״ק צפת.

* הר׳ משה וויטאל 188

מ״ק בבית החיים אשר בעה״ק צפת.

180) שה״ג ח״א.

181) אבן שמואל צד 109.

182) שה״ג ח״א.

183) שערי ירושלם שער ח׳ ולדעתינו ה״א הגאון ר׳ מאנוש הנז׳ במכתב השל״ה זלה״ה (הנכתב במכ״ע שומר ציון הנאמן ש׳ תרי״ג נומער קמ״א) אשר היה כנראה רב למקהלת אשכנזים בעה״ק ירושלם טרם ביאת השל״ה ובלי תפונה היה גם ה״א בחברת הבורחים עם השל״ה מירושלם לערי הגליל ברשעת איבאן פארוך מושל העיר (בשנת שפ״ח).

* הר' יוסף קארו 174

מ"ק סמוך לקבר הנז'.

וזה נוסח מצבתו:

הר' יוסף קארו בעל הש"ע

יום פטירתו יום ה' י"ג ניסן 176) של"ה.

* הר' שלמה אלקאביץ (מחבר פזמון "לכה דודי" 175

מ"ק בעה"ק צפתו"ב.

הר' משה בן האר"י 176

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת מימין קבר אביו הרב זלה"ה.

* הר' משה מטראני (המבי"ט) 177

מ"ק בעה"ק צפתו"ב 177).

יום פטירתו אחרון של פסח 178) כ"ג ניסן שמ"ה.

הר' יוסף מטראני (בנו של הרב הנז') 178

מ"ק בעה"ק צפתו"ב. נפטר שנת שצ"ט.

הר' טוביה הלוי (בעל חן טוב) 179

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת.

הר' משה נאגרה (אבי המשורר ר"י נאגרה) ובנו ובן בנו 180—182

מ"ק בעיר עזה 179) (גזה).

שנת פטירתו שמ"ה לפ"ק.

176) שה"ג ח"א.
177) שם שם.
178) שם שם.
179) תבואת הארץ ה' מעשה הארץ.

* הר"ע ברטנורא 168

מ"ק במערה קטנה אשר לרגלי הר הזתים 171) סמוך לכפר סילוואן מנגד למערת מי השלוח ועל פתח המערה חקוק "עובדיה."

הרב יוסף סאראגוסי (רבו של הרדב"ז) 169

מ"ק בכפר עין זיתון 172) סמוך לעה"ק צפתו"ב.

* הר"י בירב 170

מ"ק בעה"ק צפתו"ב 173).
יום פטירתו ליל ש"ק ר"ח אייר 174) שנת ש"מ.

* הר' דוד ן' זמרא (הרדב"ז) 171

מ"ק בעה"ק צפתו"ב 175).

* הרא"מ אלשיך 172

מ"ק בבית מועד לכל חי אשר בעה"ק צפת תו"ב במערה.

* הר' יצחק לוריא (האר"י) 173

מ"ק בעה"ק צפת בבית מועד לכל חי ועליו ציון אבן גדול וזה נוסח מצבתו:

המקובל האלקי הקדוש רבינו
יצחק לוריא אשכנזי ז"ל.

יום פטירתו ה' אב שנת של"ג.

171) גא"י וגם בס' גט פשוט מובא בשמו בשה"ג ה"א.
172) גא"י.
173) שה"ג ח"א.
174) שם שם.
175) שה"ג ה"א.

הר"ש משאנץ 162

מ"ק בהר הכרמל 165).

ר' יוסף ארמלי בן רבינו יחיאל מפאריז 163

מ"ק בעכו אצל ההר 166).

רבינו יעקב בן רבינו שמעון בעל התוספות 164

מ"ק בעכו 167) אצל ההר.

הרמב"ם ואביו 166—165

מ"ק בעה"ק טבריא 168) תו"ב סמוך לקבר ועליו ציון אבנים מסויד.

יום פטירתו ליל ב' כ"ו טבת 169) ה"א כ"ח.

* הרמב"ן 167.

מ"ק בעה"ק חברון 170) תו"ב נשען למדרגות החיצונות אשר לבנין מערת המכפלה.

165) גא"י וגם ביוחסין (ווארשא תרל"ו) צד 148.

166) גא"י.

167) שם.

168) נז' ביוחסין (בהגהה) צד 148 יעוין שם הסיפור באורך וגם בס' גא"י.

169) שה"ג ה"א.

170) הרמב"ן בעצמו כותב במכתבו לבנו (הנדפס בס"ס שער הגמול) „כי הוא הולך לחברון לחצוב לו שם קבר". וגם בס' שבחי ירושלם (דף ד') כתוב „וקבלה מזקני שער שסמוך למערת המכפלה מבחוץ הוא קבר הרמב"ן ז"ל" ואחריו נמשכו גם רושמי הקברים וכן יראו גם היום את קברו במקום הזה. אולם בס' גא"י כתוב כי קברו בעיר עכו אצל ההר ולדעת קצת מת בעכו ועצמותיו הובלו לקבורה בחיפה אצל קבר הר"ר יחיאל מפאריז (אולי צריך להיות הר"ש משאנץ כי רי"ח מפאריז שב מירושלם בחזרה לארץ צרפת.

ר' דימי (מנהרדעא) 155

מ"ק בכפר אבנית [160] באחת המערות (בהכוך אשר לצד דרום).

* ר' ירמיה 156

מ"ק לא רחוק מעה"ק טבריא [161] סמוך לקבר ר' כהנא הנז' ועליו גל אבנים נמוך.

ר' ינאי 157

מ"ק סמוך לכפר עכברא [162] (לפאת דרום עה"ק צפת) במערה אשר בין הכרמים ועל פיה נובע מעין מים להשקות את הכרמים (פתח המערה צר במאוד והקבר הוא במזרח המערה).

ר' זריקא ר' סמא ואושיעא (זעירא דמן חבריא) 158—160

מ"ק במערה אשר בסלע ההר נגד הכפר חוקאב [163].

רב צמח גאון 161

מ"ק בעה"ק טבריא [164] תו"ב אצל המקום אשר לפי המסורה קבורים שם הסנהדרין (אשר היו בטבריא אחרי אשר הגלו מצפורי).

160) שם שם; והשם התואר מנהרדעא הנוסף לו על שמו גם הוא יורה כי בא"י היה.

161) שם שם, ולדעתו הוא סתם ר' ירמיה בעל האבעיות אשר אפקוהו מבי מדרשא ונז' גם בס' גא"י ולחזק את המסורה הזאת נוכל להביא מאמר חז"ל בבבלי (נדרים ע"ה) כי ר' ירמיה היה בסוף ימיו בא"י וגם מאמר הירושלמי פ"ב דכלאים „ר' ירמיה מפקד אלבשוני וכו' יהבון מסאני ברגלי והוטרא בידי ויהבוני על סטרא אין אתי משיחא אנא מעתד."

162) גא"י ושם כתוב כי גם ר' דסתאי ור' נהוראי קבורים עמו במערה הזאת אולם בס"ס שעה"ג מביא ג"כ המסורה הזאת וכותב כי רק ר' ינאי לבדו נקבר שם (ולא השנים הנזכרים).

463) נז' בס"ס שעה"ג.

164) גא"י מובא בשמו גם בסדה"ד והוא מוסיף כי לא נודע על איזה רב צמח כיון.

רב ענן 150

מ"ק מתחת לשער עה"ק טבריא 155) ועליו עמוד אבן הארוך כחמשה רגל.

ר' שמעון חטופא 151

מ"ק סמוך לעיר קיסמא 156) מחוץ לקבר עובדיה הנביא.

* ר' זירא 152

מ"ק מחוץ לעיר ארבאל 157).

ר' חננאל 153

מ"ק בפאת מערב עה"ק טבריא 158) סמוך לקבר ר' יוחנן.

* רב כהנא 154

מ"ק רחוק כעשרים 159) רגעים מעה"ק טבריא בפאת מערבית צפונית סמוך לים כנרת.

אמר לתאנה שתוצא פירותיה בטרם עתן כנז'. אולם בס"ם שעה"ג כתוב כי במקום הזה נקבר ר"י אביו ומוסיף והוא כמו שאומרים העולם.

155) כן תשרר כעת המסורה בפיות יושבי עה"ק, אך רוב רושמי ומצייני הקברים לא הזכירוהו.

156) רשה"ק.

157) המסורה הזאת אמנם כבירת ימים הנה כי זכרונה נמצא ברשה"ק, והוא כותב כי בזמנו לא היה על הקבר כל ציון כי נפל, ובגא"י והבאים אחריו, ולישבה עם מאמר הז"ל במגילה ו' א' ומ"ק כ"ה ב' כי במות ר' זירא פתח עליה ההוא ספדנא ארץ שנער וכו' אוי נא לה אמרה רקת (טבריא) כי אבדה כלי חמדתה, מוכרחים אנו לדחוק ולפרש כי ר' זירא בלה שארית ימיו בטבריא ובה מת, אך — מאיזה טעם לא נודע לנו — פקד כי יקברוהו במקום הזה.

158) נז' בס"ם שעה"ג.

159) שם.

ר' יצחק נפחא 144

מ"ק סמוך לפתח שער החצר אשר על קבר הרשב"י מכפנים[151].

* ר' אמי ור' אסי 145—146

מ"ק סמוך לעה"ק טבריא[152]) סמוך לקבר ריב"ז ועל קברם שני עמודים גדולים.

ר' כרוספדאי 147

מ"ק במערה אחת בההר אשר בימין הדרך העולה לכפר קאמיאה[153]) (בסביבות עה"ק צפת).

ר' יוסי דמן יוקרת ובנו 148—149

מ"ק אצל הדרך העולה מצפת למירון[154]) רחוק כשעה מהעיר ועליו גל אבנים מרובע נמוך וההמון קוראים לו קבר צדיק התאנים.

151) כן היא המסורה השררת בפי יושבי צפת כעת אך המסורה הזאת צעירה לימים מאד הנה כי בס"ס שעה"ג כתוב לאמר „מחוץ לטבריא כנגד כותל הצפוני של החומה וקרוב אליו יש שם כמו שנים או שלשה כוכין ואומרים כי הם קברי צדיקים ואיני זוכר מה שאומרים העולם ונלע"ד שאומרים שר' יצחק נפחא אחד מהם והודה לי מורי שהם קברי צדיקים ונלע"ד שא"ל שהוא כמו שאומרים בני אדם" אולם בס' גא"י כתוב כי קברו הוא בעיר נפחא (סמוך לבבל הישנה) וסמוך לקברו עמד עוד בית הכנסת שלו. ובדף ה' א' כותב כי קברו הוא בחיפה על בית החיים סמוך לקבר אבדימי דמן חיפה וגם הנוסע ר"ב מטודילא כותב כי מצא קברו בעיר נפחא כהדעה הראשונה של גא"י הנז'. מכל אלה נוכל לשפוט על רפיון וחולשת ארבעת המסורות האלה יחד.

152) להיזוק המסורה הזאת יועיל מאמר חז"ל בבבלי (ברכות דף ה' ע"א) רב אמי ורב אסי אע"ג דהווי להו תליסר בי כנישתא בטבריא וכו'.

153) נז' ברשה"ק וגם בס"ס שעה"ג.

154) ובמהנ"ן כתוב כי במקום הזה נקבר אך בנו לבד (הוא אשר

אבא שאול ואשתו 138—139

מ"ק בכפר בריא 147) הסמוך לעה"ק צפת.

נחום איש גמזו 140

מ"ק בכפר רפאדה 148) ועליו מצבת אבן.

ר' בנאה 141

מ"ק במערה אחת אשר במורד ההר 149) הסמוך לביר איל שיך (בדרך העולה מצפת לגוש חלב).

* ר' יוחנן 142

מ"ק בפאת מערב עה"ק טבריא 150) תו"ב (סמוך לקבר הרמב"ם).

* ריש לקיש 143

מ"ק רחוק איזה רגעים מקבר ר' יוחנן חבירו 150).

147) גא"י אולם בס"ס שעה"ג כתוב כי האר"י ז"ל לא הודה בזה ואמר כי שם קבור צדיק אחר אך תלמידו הרח"ו שכח שמו ובכ"ז יחזיקו אחינו יושבי צפת במעוז המסורה הזאת, ולעתים ידועות ילכו להשתטח על קברו (ראה למעלה במאמר מנהגי אחינו וכו').

148) גא"י ואחריו נמשכו יתר מצייני הקברים והרב בעל סדה"ד והוא עוד מוסיף כי מתחתיו מערה והיא קבר ר' ישמעאל ע"ה אולם בס"ס שעה"ג כתוב כי קברו הוא בדרום עה"ק צפת סמוך לקבר בנימין הצדיק אשר הזכרנו.

149) נז' בס"ס שעה"ג.

150) שני הקברים האלה מוכחים גם בתלמוד, כי בבבלי מ"ק כ"ה ב' איתא כי נח נפשיה דרבי יוחנן יתיב ר' אמי שבעה ושלשים ור' אמי הי' בטבריא כנודע וריש לקיש מת בסיבתו רק זמן קטן קודם לו כנז' בב"מ דף פ"ד ע"א.

ר' יוחנן הסנדלר 129

מ"ק בכפר מירון[141] סמוך לקבר הרשב"י ז"ל ואלה ההולכים לבקר את קבר הרשב"י לא ימנעו מלבקר את קברו.

ר' יהודה בר עלאי 130

מ"ק סמוך לכפר עין זיתון[142].

ר' גמליאל ור' שמעון (בני רבינו הקדוש) 131—132

מ"ק במערות מיוחדות (סמוכות) הרחוקות כחצי שעה מצפורי בפאת מזרחית צפונית[143].

ר' חייא יהודה ויחזקיה בניו 133—135

מ"ק במורד ההר אשר מול עה"ק טבריא תוב"ב[144].

* רב הונא 136

מ"ק סמוך לעה"ק טבריא[145] תו"ב אצל קבר ר' חייא הנז'.

ר' אליעזר איש ברתותא 137

מ"ק בכפר בדתאתא[146] (ברתותא).

141) נז' בס' כפו"פ פי"א.

142) נז' במהנ"ו ובגא"י וכו'. והכפר הזה רחוק אך כשלשים רגעים מעה"ק צפת"ו.

143) כפו"פ פי"א.

144) גם על הקבר הזה אין כל ספק ועל אמתתו יעידו דברי הז"ל בבבלי. מ"ק דף כ"ה ע"א כי שם מובא כי בעת אשר העלו את ארונו של ר' הונא לקברו ויצאו לקראתו. ר' אמי ור' אסי (אשר מקומם היה בטבריא כנז' בברכות ד"ח ע"א) ור' הונא נקבר אצל ר' חייא וכן נראה מירושלמי סוף כלאים כי ר' חייא היה בטבריא וגם נז' המסורה הזאת במהנ"ו ובשאר רושמי הקברים וכן נודע קברו עד היום הזה.

145) ראה הערה הקודמת.

146) גא"י.

* לויטס איש יבנה 122

מ"ק ביבנה [135].

יונתן בן הרכינס ור' יצחק בן אלישיב 124—123

מ"ק שניהם באמצע ההר אשר בין הכפר עין זיתון לכפר גברייתין בקבר אחד [136].

נחמיה העמסוני 125

מ"ק בכפר כ נ ס פ א ר ד י (במערב צפת) במערה [137].

רבי יוחנן בן ברוקה 126

מ"ק בראש ההר אשר בהדרך העולה מצפת לגוש חלב (אחרי אשר כבר כלה נחל הכראל ונכחו יכולים לירד גם לכפר עין זיתון [138].

בן הא הא 127

מ"ק תחת סלע אחד קטן ונמוך אשר באמצע הדרך (רחוק מהדרך כעשר אמות) אשר בין הכראל לקיר איל שיך (בהדרך העולה מצפת לגוש חלב) [139].

ר' שמעון בן מנסיא 128

מ"ק בין סלעי ההר אשר בפאת מערב הדרך העולה מצפת לגוש חלב (סמוך לו מחצב אבנים) [140].

(סתם) בא"י היה אולם בס' גא"י כתוב כי בפומבדיתא מצא קבר ר' נתן ובמ"ב כתוב כי מצא קבר ר' נתן בפומיא.

135) נז' בס"ס שעה"ג להרח"ו.

136) שם שם.

137) שם שם.

138) שם שם.

139) שם שם.

140) שם שם.

יום פטירתו ח"י אייר (ל"ג בעומר) [131]

ר' פנחס בן יאיר 120

מ"ק [132] בכפר ברעם [133].

* ר' נתן הבבלי 121

מ"ק תחת אבן אחד גדול ורחב אשר בצד שמאל הדרך העולה מצפת לכפר גוש חלב [134] (רחוק כשמנה אמות מהנחל כראל).

גוש חלב היו טרודים בכבוד היום הצליח לבני מירון ליקח את גוית ר"א משם ולקברו אצל אביו. ומעת ההיא לא בא עוד רשב"י בחלום לבני מירון *). כזה תוכן הסיפור המובא במדרש בקצת אריכות, והספור הזה בעצמו (רק באיזה שנוים) נז' גם בבבלי בבא מציעא וגם שם כתוב מפורש כי ר"א נקבר אצל אביו במערה (רק במקום גוש חלב חשב התלמוד עכברא ובעיוהכ"פ שדרו רבנן לבני בירי להביאו למערת אביו. אולם בכפו"פ פ' י"א כ' הגרסא שדרו רבנן לבני מירון וגם בכל מסורות וציוני הקברים אין חולק על הקבר הזה ונז' ברשה"ק. כפו"פ (פי"א) ובמהנ"ו. גא"י וכו'.

131) נז' בזוהר פ' שמיני והאזינו, ומאשר כי ביום הזה גלה לתלמידיו את האידרות (רבה וזוטא) אשר היו ספונים וטמונים עד כה, לכן יקרא היום הזה בשם הלולא דרשב"י.

132) רשה"ק ושם נז' עוד כי עליו עמד ציון גדול כמו רחים ובתוכם עומד מלמעלה בית הכנסת יפה מאד וכותלים קיימין ושם מצאנו אסקופה שבה היה בית המדרש ונז' גם במהנ"ו.

133) ראה הערה 93.

134) נז' בס"ס שעה"ג להרח"ו והתואר „הבבלי" גם הוא יורה כי

*) לפלא על עין הבדלח של הרהס"ג כמהור"ר ש"ר זלה"ה אשר אבה להביא ראיה (במכתבו הנדפס במכ"ע ישורון ש"ו ח"א צד 67) מהמדרש הזה כי קבורת ר"א הוא בגוש חלב, אך כנראה לא לא עין הס' הנז' במדרש עצמו רק סמך על דברי המדרש המובאין בהערוך אשר שם מובא רק התחלת הסיפור כי ר"ש מת בגוש חלב והסמיכה הזאת הביאתו לידי טעות.

* ר' שמעון בן יוחאי ור"א בנו 119—118

מ"ק בכפר מירון הסמוך לעה"ק צפת 130).

ור' מאיר בעל הנס" ובאותו הדף ע"ב כותב כי קברו הוא בטבריא וז"ל „ומדרום העיר (טבריא) על דרך המי טבריא קבר ר' מאיר תלמיד אלישע" ובסימני הקברים אשר בס"ס שעה"ג להרח"ו נז' כי בדרום טבריא סמוך להמרחצאות הזמין קבורים הרבה צדיקים רחוקים זמ"ז וביניהם ר' מאיר (לא פרש איזה ר' מאיר) ור' ירמיה וכו' ונלע"ד כי הודה לי מורי ז"ל על ר' מאיר שהוא קבור מעומד כמו שאומרים בני אדם" ובעקבותם הלכו גם יתר מצייני הקברים כה"ר בעל זכרון ירושלם ושבחי ירושלם אשר שניהם ציינו את מקום קבורת ר"מ בשני מקומות הנז'.

מכל האמור נוכל לשפוט משרים כי קבר ר"מ התנא הוא בחו"ל (כאשר נראה בעליל מהירושלמי אשר הבאנו) וכאשר מצא עוד אותו המסבב ר' פתחיה כנז', אולם גם בסביבות עה"ק טבריא קבור איש אחד בשם ר"מ (כנראה ברור מרשה"ק) אך איננו ר"מ התנא (כמפורש יוצא מפי הנוסע (רפ"ב) אשר הבאנו) ואשר עליו תאמר המסורה כי נשבע אשר לא ישב עד כי יבוא שילה וע"כ קברוהו מעומד (כנז' במהנ"ו ובס"ס שעה"ג הנז') *) אולם בגוש חלב לא נקבר איש בשם ר"מ (בעה"נ) וזה האות כי שלשה מצייני הקברים ה"ה רשה"ק והרב בעל כפו"פ והנוסע אשר כלם הזכירו הקברים אשר בגוש חלב וקבר ר"מ בעה"נ לא מנו בתוכם רק ס' גא"י (אשר לדעתנו הנהו מורכב משני מכתבים שונים) הוא הראשון אשר הוסיף למנות קבר ר"מ בעה"נ בגוש חלב וגם בסביבות טבריא מנה קבר ר"מ ועוד הוסיף מדעתו תלמיד אלישע בן אבויה והוא הביא את כל הבאים אחריו במבוכה לא ידעו שחרה.

130) שני הקברים האלה בין הקברים אשר אין לנו כל ספק באמיתתם יחד כבודם, כי במד"ר קהלת על פסוק תן חלק לשבעה כתוב מפורש כי ר"א בר"ש מת בגוש חלב ובא ר"ש אביו בחלום לבני מירון ואמר להם „עין ימין אחד יש לי ומדוע לא תביאו אותו אצלי" מיד הלכו בני מירון להביאו ולקברו אצל אביו אך בני גוש חלב יצאו לקראתם וגרשו אותם (יען לא אבו כי הצדיק הזה ינוח במקום אחר) ורק בערב יוה"כ כאשר בני

*) עוד לנו מלים לברר מי הוא ר"מ הזה הקבור פה (אצל חמי טבריא) אך כבר נתרחבה הערתינו זאת הרבה וע"כ נחסוך את הערתינו זאת (אשר על ידה יבוא עוד יותר על נכון שם התאר „בעה"נ") לעת מצוא בהחוברת הבאה אי"ה.

רגעים מהעיר בשיפולי ההר סמוך לים כנרת ועל קברו בנויים כעת שני בתי מדרשים א' לספרדים וא' לאשכנזים.

ביום י"ד אייר (פ"ש) ילכו יושבי טבריא וכל הנמצאים בהעיר הזאת להשתטח על קברו.

קט"ו ע"א ואולי בלכתו לשם לעבר שנים כנז' במגילה י"ח ע"ב) אמר להון אמרו לבני ארעא דישראל הא משיחכון דרכון (כדי שישתדלו לעלותו לא"י) ואעפ"כ (אם כי כנה עצמו בשם משיח ה' וגם יכול להיות כי יעלוהו לארץ בכ"ז פקד) יהיבו ערסאי על כיף ימא דכתיב כי הוא על ימים יסדה וכו' (הרי שחוף הים יש לו מעלה וחשיבות על יתר המקומות) הנה שפתי חז"ל ברור מללו כי ר"מ התנא תלמיד אב"א מת ונקבר באסיא שהיא חו"ל לא נמצא בשום מקום כי העלוהו לארץ. וסבוב ר' פתחיה (אשר סבב ארצות ומדינות בסוף האלף החמישי) כתב לאמר „ובא (ר"פ הנז' אחרי עזבו את נהרדעי) לעיר מילי ושם קברו של ר' מאיר הנקי, הוא ר' מאיר דמתני' ויש לפני העיר אצל הנהר שדה ובאותו השדה יש הקבר והנה הפרת (נהר פרת) רבה לעלות על קברו ולקחו מן הממון שנודרים היהודים וישמעאלים ובנו עיר עליו סביב לקברו ומגדלים בתוך המים ובית יפה על קברו וישמעאלים קורין אותו חנק מפני שפעם אחת בא הפחה וחמד אבן אחד במעלות שעולין בו לקברו ובלילה בא אליו ר' מאיר בחלום ואמר לו למה גזלת אבן שלי וכי אינך יודע שצדיק ואהוב למקום אני, אז ביקש ממנו מחילה למחר נשא האבן על כתיפו לעין כל והחזיר את האבן למקומה ואמר רשעתי שגזלתי אדוני הצדיק ויראים ממנו הישמעאלים ומשתחוים שם על קברו ונותנין לו מתנות ונדרים אם יחזרו בשלום נותנין כך וכך".

ברשה"ק (אשר היה סמוך להזמן הנז') כותב כי בבואם לטבריא (מבית שאן) מצא על פני הדרך קבר של ר"מ ולמטה מעט כתוב כי קבר ר"מ הוא בנברתא.

במהנ"ו כתוב לאמר וקרוב לשם (אצל מקום תחנותם) על שפת ים כנרת) יש ציון של אבנים זקוף במישור ושם מתקבצים להתפלל ערב ובקר אומרים כי שם נקבר א' ששמו ר' מאיר שנשבע שלא ישב עד כי יבוא שילה ונקבר מעומד ואיננו סתם ר"מ דמתניתין סמוך לחמי טבריא בשפוע ההר קבר ר' ירמיה ציונו מעט אבנים שחורות."

גם המסורות אשר על ברכי האר"י ותלמידיו נולדו, גם הנה לא תתאמנה יחד בס' גא"י, ווארשא תרל"ד (נקוב בשם „אגרת הקודש") ד"ה ע"א כתוב „גוש סלב (גוש חלב) שם קבר ר' יצחק גוש סלב ושמעיה ואבטליון

ר' אליעזר (בן קיסמא) בן פדת 116

מ"ק בכפר מורא ן [127].

ר' מאיר (בעל הנס [128]) 117

מ"ק בפאת מערבית צפונית טבריא [129]) רחוק כארבעים

127) ראה ההערה הקודמת.

128) הראשון אשר הוסיף את התואר בעל הנס להתנא ר"מ (תלמיד אב"א) אשר נהיה למלה בפי כל אחינו ואשר בדור האחרון נקבע שמו על קפות הצדקה בבתי הכנסיות ומעות א"י בארץ רוסיא ופולין, הוא הרב בעל אגרת מספרת יחוסתא דצדיקיא, אשר נדפסה בראשונה בפני עצמה ואח"כ ביחד עם הספר גא"י או אגרת הקודש אשר שם כתוב כי בגוש חלב נקבר גם ר"מ בעל הנס אצל שמעיה ואבטליון (בלי תפונה על אודות הנס אשר קרה לשומר בית הזונות על ידו אשר אמר אלהא דמאיר ענני, מסופר בע"ז. ואחריו נמשכו בעל זכרון בירושלם, שבחי ירושלם, חבת ירושלם ועל היסוד הזה בנה גם הרב בעל מדרש תלפיות (בע"מ ס' שבט מוסר) את בניני קבלתו (אות א' ענף אבדה ומציאה) כי כל מי שמאבד איזה דבר אם ינדור שמן רק תומ"י (תכף ומיד) ואחריו נמשך גם הרב המביא לדפוס ס' „כתר שם טוב" אשר גם הוא הביא את ענין הזה (ח"ב ד' כ"ב ע"ב) בקצת שנוי אולם כל הקודמים לו לא ידעו דבר מהשם התואר הזה (ראה מכתב הח' המנוח שי"ר זלה"ה במכ"ע ישורון ש"ו ח"א צד 35 והלאה ובהערתנו הסמוכה).

129) בדבר המסורה הזאת עלינו לפקפק הרבה וע"כ נביא בראשונה את כל המקומות המדברים מקבורת ר"מ ופטירתו ואח"כ נחוה את דעתנו על תוצאות החקירה הזאת כיד הבקרת הטובה עלינו.

בירושלמי סוף כלאים איתא ר"מ אידמיך באסיא (חו"ל) והיא בארץ אזיען הקטנה (וראיה מאמר חכז"ל בבבלי ב"ב נ"ו ע"א ומובא בתו' יבמות

ע"ז כי כל גדולי רומי הלכו לקברו ולהספידו אף אכו כאמר לו כי באורו כל גדולי רומי אסר היו בא"י (כי בעת ההיא כבר עמדה א"י תחת ממשלת רומי) ולאכס האריך הרב בקדה"ד ז"ל בביטול הסתירה הזאת.

ר' בנימין בר יפת 113

מ"ק בהבקעה הסמוכה להרחוב הנקרא מ י ד א ן אשר בעיר הקודש צפת 124) (בפאת דרום העיר סמוך לבית תפלת ישמעאלים).

בנימין הצדיק 114

מ"ק תחת גל אחד אשר בדרום עה"ק צפת 125) (אחר תום רחובות הישמעאלים).

* ר' יוסי (בן פדת) בן קיסמא 115

מ"ק בכפר ק י ס מ א 126).

124) שם שם.

125) שם שם.

126) ברשה"ק כתוב „מצאנו על הדרך (בלכתו מצפת לגוש חלב) עיר ששמה קיסמא ומצאנו שם קברו של ר' יוסי בן פדת ועל שם העיר נקרא בן קיסמא משם עלינו לכפר מירון ומצאנו קברו של ר' אלעזר בן קיסמא אולם בס' גא"י כתוב כי קבר רבי יוסי בן קיסמא הוא בכפר מירון וחכמינו ז"ל גם הם יספרו לנו בבבלי (סנהדרין צ"ח ב') כי ריב"ק נקבר בארץ ישראל אך לא פירשו איה מקום קברו ומאשר כי הערים קיסמא ומירון אינן רחוקות זו מזו הלא עלינו ליתן אמון יותר להדעה הראשונה באשר כי היא היתה עיר מולדתו כנראה מדברי רשה"ק אשר הבאנו (מלבד אשר גם בל"ז דברי הראשון יותר מוחזקים ונאמנים אצלינו) והנה השם ר"י ב ן פ ד ת ו ר"א ב ן ק י ס מ א אינם נודעים בשמות רבותינו בעלי המשנה והתלמוד וע"כ נשער כי טעות קטן נפל בהעתקת כתב רשה"ק (והשם פדת נתחלף לו להמעתיק משורה לשורה) ותחת אשר היה צריך לכתוב ר"י בן קיסמא ור"א בן פדת (אשר היה בימי רבי ונז' בבבלי כתב ר"י בן פדת ור"א בן קיסמא ואולי הוליד הטעות הזה עוד טעות אחר כי מהעתקה הזאת נשרש בפי ההמון כי במירון קבור ר"א בן קיסמא ובעל גא"י אשר אסף וכתב כל זכרונות הקברים על ספר בידעו כי לא נמצא בחז"ל איש אשר שמו ר"א בן קיסמא תקן מדעתו ר"י בן קיסמא אבל באמת קבר ריב"ק הוא בעיר קיסמא *) אשר הזכרנו.

*) אם יתקשה איש לסתור את המקורה הזאת מהמסופר בבבלי

יום פטירתו עש"ק[117] שנת קנ"ה[118] לחורבן הבית (ג' אלפים תתקפ"ה).

ר' חלפתא 108

מ"ק סמוך לצפת[119] באחת השדות.

ר' שמעון בן חלפתא 109

מ"ק לא רחוק[120] מקבר אביו.

ר' חוצפית 110

מ"ק בצפון עה"ק צפת סמוך להנהר הנקרא כ ר א ל וסמוך לו מחצב אבנים (לא רחוק מקבר עדינו העצני)[121].

ר' דוסא בן הרכינס 111

מ"ק במערה[122] אחת אשר אצל המעין הנקרא עין א־ל דיד (מעין החדש) לדרום עה"ק צפת (לדרום המגדל).

ר' חנינא בן הרכינס 112

מ"ק במערה אחת בעה"ק צפת[123].

117) בית רבי ובתולדות רבה"ק הנדפס בהמשניות דפוס ווארשא ומקורו בהספור המובא בירושלמי.

118) שם שם.

119) נז' ברשה"ק ובמהנ"ו נז' כי קברו הוא סמוך לכפר ענן הרחוק מהלך יום מצפת (אך שם כתוב בטעות ר' אבא חלפתא).

120) שם שם.

121) סמני הקברים אשר בס"ס שעה"ג להרה"ו.

122) שם שם.

123) שם שם.

רבי אליעזר בן ערך 103

מ״ק סמוך לכפר ע ל מ א [112].

רבי עקיבא ואשתו 104—105

מ״ק באמצע מורד ההר אשר מול עיר טבריא ועליו ציון אבנים וסמוך לו קבר אשתו במערה קטנה [113].

רבי יהודה בן תימא 106

מ״ק [114] בכפר ס י ל ת א.

* רבי יהודה הנשיא (רבה״ק) 107

מ״ק [115] בעיר ציפורי [116].

112) שם ובגא״י.

113) המסורה הזאת אמנם נז׳ במכתב הרב של״ה זצ״ל (שומר ציון הנאמן ש׳ תרי״ג נומער קמ״א) ומאז ועד היום מנוה כל רושמי הקברים אך בכ״ז נעיר כי במסכת שמחות איתא כי ר״ע נהרג בקסריא (היא צעזארעא פאלאסטינא, אשר מקומה על הדרך העולה מיפו לעכו וכנודע נקברו כל הרוגי מלכות במקומם והסדה״ד מביא בשם ס׳ שנות חיים כי ר״ע נהרג ביום הכיפורים והחזירוהו לבית הסוהר ומינו שוטרים עליו כדי שלא יקברו אותו עד מוצאי יוה״כ (כו׳ וגם מזה נראה קצת שר״ע נקבר בהמקום אשר נהרג היא קסריא.

114) נז׳ ברשה״ק ובמהנ״ו כתוב כי קברו הוא למעלה (מכפר עלמא) אצל ההר באמצע הדרך ועליו ציון בנוי וסתום ומוסיף לספר כי למעלה אצל ההר יש מערה גדולה ומערה לפנים ממערה ששם היו קבורים תלמידיו וכן הוא בסי גא״י.

115) כתובות (ד׳ ק״ג) ונז׳ גם בס׳ כפו״פ פ׳ י״א ובזמנו היה על פיה דלת לוח אבן ובסיפורי הקאנדיאטי נז׳ כי פתח המערה הוא מאבן שיש ובה חקוק „רבינו הקדוש״ ועל המצבה חרות „ר׳ יהודה הנשיא.״

116) העיר הזאת עומדת בהר רחוקה כשתי שעות בצפון הר תבור.

רבי אליעזר בן עזריה 100

מ"ק סמוך לכפר ע ל מ א ממול האילון העומד על קבר ר"א בן הורקנוס [109].

רבי אליעזר בן הורקנוס 101

מ"ק סמוך לכפר ע ל מ א מחוץ לקבר של ר"א בן ערך [110].

רבי אליעזר בן יעקב 102

מ"ק בכפר ל ו ד [111].

„המכתב שהיה בארון הכירוהו היהודים ויקברוהו שם בכבוד". והנה אם כי כל איש יבין כי הסיפור הזה אך בקהל ה ה ג ד ו ת יחד כבודו בכ"ז כנראה קורט של אמת נמצא בו, והוא כי הושע מת בחו"ל (אך תחת בבל צריך להיות אשור) כי כן דעת הז"ל (ילקוט שמעוני ס' הושע) כי בארי אבי הושע הוא בארי נשיא הראובני אשר הגלה עם הגולים אשר הגלה תגלת פלאסר מלך אשור (ד"ה א' ה' ו') וע"כ יבין כל איש כי המסורה אשר תקרא את הקבר הזה בשם קבר הושע בן בארי מסורת שוא הנה, וכן אמנם גלה האר"י כי המקום הזה הוא קבר ר' יהושע התנא, אך העם טעה וקראהו בשם קבר הושע בן בארי, (ראה בס"ס שעה"ג) ושם אמנם לא פרש מי הוא התנא ר' יהושע אך בס' אהבת ציון דף כ"ט כתוב בשם האר"י כי ר' יהושע זה הוא ר' יהושע בן חנניה וכנראה הצדק אתו יען כי גם שאר תלמידי ריב"ז קבורים לפי המסורה בסביבות צפת (ראה נומער 101 ונומר 103) וכו'.

109) נז' ברשה"ק ובמה"נו ובס' גא"י. ובעת ההיא היה על קברו אילן גדול וסביבו בנין כעין רחים.

110) נז' ברשה"ק (אך שם כתוב ר"א סתם) ושם יסופר „כי מעל הקבר עומדים שני אילנות ואין שום אדם רשאי ליטול מהם אפילו עלה והוא קבור במערה בתוך הקרקע ועליו בנוי כמין אולם ונפל ממנו אבן אחת ועלה משורש המקום ומלא את המקום ויצא ממקום אחר ענף אחד וסיבב כל הקבר שלא תוכל ליפול עוד ממנו שום אבן בעולם ומביאין הישמעאלים שם שמן להדליק ודבר גדול ומופלא הוא" ובמהנ"ו והוא מוסיף לפרש ר"א בן הורקנוס וגם הוא מספר ממנו ספור נפלא כהנז' וגם בס' גא"י נזכרה המסורה הזאת.

111) שם, אך הכפר הזה איננו עיר לוד הסמוכה ליפו רק כפר אחד בארץ הגליל לא רחוק מכפר חנניא.

אדמון 96

מ״ק בין הסלעים אשר בההר הסמוך לכפר חוקאב אצל המסילה העוברת עליו לכפר עוקבי [104].

עקביא בן מהללאל 97

מ״ק בין סלעי ההר [105] אשר בבקעה קטנה הסמוך לקבר אדמון הנז׳.

* רבן גמליאל 98

מ״ק [106] ביבנה [107] ועליו כיפה גדולה.

רבי יהושע בן חנניא 99

מ״ק בשיפולי בה״ק של צפת ועליו בנין קטן מרובע וכיפה עליו ומערת הקבר היא בצפון הבית [108].

104) נז׳ בס״ס שער הגלגולים להרה״ו.

105) נז׳ בס״ס שעה״ג להרח״ו.

106) נז׳ בס׳ כפו״פ פי״א והוא מביא ראיה כי היא הזקן (זקנו של רבינו הקדוש) אשר מקום דירתו היה ביבנה כנז׳ בבבלי (פסחים מ״ט ע״א) ובזמנו היה בנין נאה מאד על קברו.

107) נז׳ בבבלי (ר״ה כ״ה ע״א) רחוקה כשעה צפונית מערבית מעקרון.

108) הקבר הזה נקרא בפי יושבי צפת מאז עד היום בשם קבר „הושע בן בארי״ וגם במהנ״ו נקוב הקבר הזה בשם קבר „הושע בן בארי״ והוא מספר כי „הבית אשר על הקבר נבנה מאת פקיד הקראים (מאלים) בדמשק ונר דולק תמיד על הקבר מנדבת הבאים להשתטח שם ובהמערה אשר כנגדה קבורת בארי אביו״ וגם בס׳ גא״י (מובא בסדה״ד) כתוב כי בהמקום הזה נקבר הושע בן בארי והסדה״ד מביא בשם ש״ק אשר קיבל מזקני סאלונקי „שקבלה אצלם שהושע הנביא מת בבבל וצוה לפני „מותו שיקברוהו בא״י ולפי שהדרך היה ארוך ומסוכן צוה שישימוהו תוך „הארון תכף אחר מותו ויקשרו הארון על הגמל ויניחוהו שילך לו מאליו „ובמקום שינוח הגמל שם תהיה קבורתו וכן עשו והגמל הלך בלי שום נזק „ומוקש עד גליל העליון הוא צפת במקום בית החיים של ישראל וע״פ

המערה נמצאות גלות אבן [99] אשר רשמי הזקנה יראו על פניהן ובנראה נעשו לקיבוץ מי הגשמים אשר נוכחן ירדו לאחת הבארות.

יונתן בן עזיאל 93

מ"ק [100] בכפר עמוקה [101] ועליו בנין (ציון) מאבני מחצב.

* רבי יהודה בן בבא 94

מ"ק בין אושא לשפרעם [102] רחוק י"ג שעות למזרח חיפא.

רבי נחוניה בן הקנה 95

מ"ק תחת סלע אחד גבוה אשר במזרח הדרך ההולך מצפת לכפר דהריאה [103] (סמוך להנחל אשר עליו עומדים בתי רחים של מים).

99) המסורה המסורה בפי המון העם כעת כי בהגלות האלה רחצה כלתו של שמאי את ילדיה.

100) נזכר גם ברשה"ק אך שם כתוב בטעות שם הכפר עמינו וז"ל „ומשם (מברעם) באנו לכפר עמינו (עמוקה) ומצאנו שם קבר יונתן בן עזיאל „ועליו אלון גדול והישמעאלים מביאין עליו שמן ומדליקין נר לכבודו גם נודרים שם נדרים לכבודו". ובמהנ"ו וז"ל כי על הקבר עמד אילן של שיריקא לא תמצא כמוהו כעוביו וכרותב ענפיו ויפיו. ובגא"י והוא מוסיף כי במקום הזה נקבר עוד צדיק אחד הנ' "דמן מוקרם."

101) הכפר הזה רחוק כחמשה שעות בצפון צפת בהעמק ההולך לעיר קדש ונז' בבבלי תענית (כ"א א') בשם כפר עמוקה ולדעת הררי"ש הוא בית העמק הנז' ביהושע י"ט כ"ז בגבול נחלת מטה בני אשר.

102) מסורת הקבר הזה בין הקברים אשר על אדני מאמרי חז"ל הטבעו ימנה, כי כן אמרו חז"ל בבבלי סנהדרין (י"ג ע"ב) כי הוא נהרג מאת המלכות בהמקום הזה על הרהיבו עוז בנפשו לסמוך חמשה מחכמי הזמן נגד גזירתה ובלי תפונה נקבר במקום הזה וכן מובא קברו בס' גא"י.

103) נז' בסמני הקברים אשר בס' ס' שער הגלגולים להרח"ו (ירושלם תרכ"ח).

* הלל ואיזה מתלמידיו 91

מ"ק במערה אחת במורד ההר אשר כפר מירון עומד[97] עליו סמוך לקבר הרשב"י ז"ל ובה איזה כוכין.

משני צדי פתח המערה מונחים שני אבני מצבת גדולים אשר לפי המסורה הם קברי משרתיו.

* שמאי 92

מ"ק במערה אחת בהר אשר מול ההר הנז'[98] ומעל

97) נז' ברשה"ק ובעת ההיא היו שם ששה בארות מלאות מים טובים ולא יכלו להודע מוצא המים וז"ל „ולמטה מן ההר מצאנו קברי הלל ושמאי ושם ל"ו קברים ועליהם כיפה כמן כסוי שיש בבית כעין אילנות אשר יש בו ו' בארים (וכנראה כונתו במלת ועליהם על כל אחד מהם) וכן נז' גם בס' כפו"פ פי"א וכנז' הקבר הזה והבא אחריו במכתב הרי"ץ לטיף הנז' והוא עוד יוסיף כי בעת העצר השמים מתת מטר על הארץ ילכו יושבי צפת להתפלל על קברם ומיד יענו. אולם אם ימצא בין הנאספים אשה נדה לא תקבל תפלתם וע"כ יכריזו מקודם כי כל אשה דוה לא תבוא אל המערה. וגם כעת יזהרו הנשים אשר בנדת דותן הנן לבלי לגשת אל קבריהם וז"ל המודיע הנז' ספר לי זקן זה והעיד בדבריו בהורים מספנייא קבורת הלל ושמאי בשני בצורת הלכו אנשים ונשים והתפללו תוך המערה ושמע ד' ויענם במים ויתמלאו תחלה אבנים ויש להם קיבול במערה (ראה שמאי) וישתו אחר יתקשרו שמים בעבים ימטיר והארץ תתן את יבולה ונסו אם נדה ביניהם לא יעתר להם ע"כ אומר כל שהוא יוצא מכאן יהזרו ויתקבלו" גם במהנ"ו נז' שני הקברים האלה גם הזא יספר מבורות המים אשר בתוך המערה ועוד מוסיף לספר כי אם יבואו היהודים להתפלל יעלו המים עד פי הבאר וישפכו לארץ וגם כאשר יבואו המתפללים וידליקו את נרותיהם אם אשה נדה ביניהם מיד תכבנה הנרות. מספר הארונות אשר הוא מונה תוך המערה היו י"ח ושל הלל כנגד הפתח ומהוץ למערה שתי ארונות אבן חלולים (שלו ושל אשתו) וכותלי הבנין הם מאבן אחת (חצובים מסלע ההר) ואבנים אשר עליהם הגג ארכה שש אמות ורחבה ד' אמות ועביה חצי אמה לא ישוער איך הושמה האבן ההיא בידי אדם עכ"ל.

98) ראה הערה הקודמת.

חוני המעגל ואשתו ואבא חלקיה וחנן הנחבא

נכדיו 84—87

מ"ק [92] הראשון בכפר ב ר ע ם (פרעם) [93] באחת המערות אשר בתחתית הכפר ובהמערה הסמוכה לה קבורת השנים האחרונים.

רבי יוחנן בן זכאי 88

מ"ק בעה"ק טבריא תוב"ב סמוך לשער העיר ועליהם ציוני אבנים גדולות[94].

שמעיה ואבטליון 90—89

מ"ק [95] בגוש חלב [96].

92) המסורה הזאת נז' ברשה"ק וז"ל „והלכתי אני לבדי וראש גולה לכפר ב ר ע ם וקרוב לעיר מצאנו קבר חוני המעגל ושל אשתו ובניו קבועים בציונים אולם בסי ז"ב ד"כ לא נזכרה אשתו ובמקום בניו מונה הוא שמות נכדיו אבא חלקיה וחנן הנחבא ובעקבותיו הלכו גם יתר רושמי הקברים ובס' גא"י כתוב כי קברי נכדיו הם במערה בתוך מערה אשר אצל הכרמים ושם קבורים ג"כ ר"י בר אילעי ושבעים תלמידיו ע"ה.

93) בהדרך העולה ישר מצפת לבנייאס (ראה למעלה הערה 19) אחרי כלות הררי צפת נמצאה בקעה אחת אשר תקרא בשם ו ו א י ד י פ י ר ע ם (בעאדיקער פאלאשטינא 391) ואולי עמדה שמה בימי קדם גם העיר פ ר ע ם.

94) נז' במהנ"ו, והמסורה הנוכחית תראה מסביבו גם קברי חמשת תלמידיו, אך כאשר נזכיר להלן, ימצאו קבריהם בסביבות עה"ק צפת.

95) נז' ברשה"ק ובמהנ"ו ובגא"י ובו כתוב כי שם קבור ג"כ רבי יצחק ורמבה"נ וכן הביאם בשמו בעל סדה"ד.

96) היא העיר א ח ל ב הנז' בשופטים (א' ל"א) ובה היה גדל שמן הרבה מאד (מנחות פ"ה ע"ב) וביוסיפון הרומיים תקרא בשם ג י ס א ל א והיא היתה מולדת יוחנן בן לוי אשר קנה לו שם במצור ירושלם וכעת תקרא בשם ד ז י ס רחוקה שתי שעות לפאת צפונית מערבית צפת.

לירושלם [91] (רחוק כעשרה רגעים מהעיר) על דרך העולה שכמה.

91) בפי תרי הארץ חוקרי קדמוניות תקרא מערת הקבר הזאת — וכ״כ בפי כל ילידי הארץ — בשם קברי המלכים ולדעתם היא קבורת משפחת הילני מלכת אדיעבנא אשר היא ובניה באו לחסות בצל כנפי דת יהודית ואמנם עדים נאמנים יתנו עדותם בעד המסורה הזאת, הא' הוא הסופר יוסף הכהן (פלאוויוס) אשר כתב בספרו (מ״ה, ס״ה, פ״ד, ב' ובשאר מקומות מספרו זה) את מראה ותכונת הקבר אשר חצבה לה הילני הנז' בפאת צפון עה״ק ירושלם ומראה בתאר הבנין ומרחקו מחומת העיר אשר תאר והגביל לנו הסופר הזה יראה לנו בעליל כי על המערה הזאת — מערת כלבא שבוע או קברי המלכים — כיון בדבריו. הב' הוא הנוצרי הירואנימוס אשר כתב בתחילת המאה הרביעית להמספר הנהוג — ועמו הרבה נוסעים אשר היו אחריו — כי בבואו לירושלם (דרך שער שכם) מצא בצד שמאל הדרך קבר הילני המלכה ומשפחתה ובזמנו עמדו עוד המגדלים — אשר היוסיפון הזכירה — מעל חצר המערה, וע״כ מאשר כי אין להרהר באמיתת המסורה הזאת ע״כ נדמה כי לא נשגה במשפטינו אם ניהד את שתי המסורות הנז' יחד והוא כי כלבא שבוע (גם ממאמר חז״ל בגיטין נראה ברור כי השם הזה היה רק שם משאל או שם כנוי אולם לא שמו העצמי והפרטי) היה בן הילני המלכה (מונבז או איצאטעס) ואולי גם רגשי כבוד הלאומי ונטיה למלחמה אשר קיננו בלב ר' עקיבא חתנו — וכמעט נגד רצון הרבה מחכמי זמנו וחבריו — באו לו בהשתדלות ופעולת רעיתו אשר היתה חוטר מגזע המלכים ומושלי ארץ. ויש עוד להרחיב הדבור בהענין הנוכחי אך אין פה המקום רק זאת נעיר עוד כי מסורת אחינו זאת אשר תקרא את הקבר הזה בשם „כלבא שבוע" אמנם לא תמצא בזכרונות הקברים הקדומים ורק פעם אחת ראינו זכרה בסיפור מסע מהתחלת המאה החמישית לאלף הנוכחי למספר אחינו (גנזי ישראל בס״ט פ״ט). אך בכ״ז יחזיקו אחינו במאוד במעוז המסורה הזאת ובשנת תרכ״ז כאשר היה ה' דע אלצי בירושלם והפר גם בהמערה הזאת עמדו אחינו נגדו בכל עוז לבלי יחפור שמה, ובאחרונה כאשר הפצם לא הצליח והאדון הנז' הוציא בחפרו הרבה עצמות אדם מהרו אחינו ללקטם ולקברם בכבוד גדול במקומם (ראה בהלבנון שנה ראשונה) וגם בשנה העברה (תר״מ) כאשר קמה המערה וכל אשר בה לאחוזה לאשה אחת מבנות צרפת ובפקודתה לתקן וליפות את הבנין מבפנים הושלכו עוד הפעם עצמות רבות ויקברום אחינו עוד הפעם בכבוד גדול בכבר הנשען למערת שמעון הצדיק.

וביום אחרון של פסח ילכו הרבה מאחינו יושבי עה"ק טבריא לבקר את קברו [86].

* נתאי הארבלי 80

מ"ק [87] בכפר א ר ב ל [88].

סנהדרי גדולה 81

מ"ק רחוק ממערת שמעון הצדיק כחצי שעה מצפון לירושלם במערה אחת בעלת כוכין הרבה [89].

סנהדרי קטנה 82

מ"ק במערה אחת בעלת כוכין הרבה הנשענת למערת שמעון הצדיק [90].

* כלבא שבוע 83

מ"ק העשיר והאוהב עמו הזה הוא — לפי המסורה השומה בפי אחינו — במערה אחת בעלת תאים וכוכים הרבה מצפון

86) ראה למעלה ערך יתרו.

87) נז' ברשה"ק ואז היה על הקבר ציון נאה מאד וחפץ הקדמונים להקבר בערי מולדתם יחזק את המסורה הזאת.

88) ראה למעלה ערך דינה.

89) במהנ"ו נז' כי „בחזרה (בקבר שמואל הנביא) ראיתי מערת „סנהדרין רחוקה מירושלם ב' מילין והיא מערה לה פתח גדול ובתוכה „כוכין מג' צדדיה ובאמצע פתח קטן ושם מערה אחת נמצאת ד' כוכין „והם מלבד א' שהיא למטה וכלם נחצבות בהר אחד" ומתכונת דרכו ואורח המקום נראה כי על המערה הזאת אשר בשם מערת סנהדרי גדולה תקרא בפי המסורה ירמוז.

90) במכתבי הרע"ב כתוב לאמר „וכן מערת ש ב ע י ם הזקנים אשר היא רחוקה מ י ר ו ש ל ם כאלפים אמה או מעט יותר היא מפוארת ביותר.

שמעון הצדיק 75

מ"ק במערה מצפון לירושלם [82] (רחוק כעשרים רגעים מהעיר) בצד הדרך העולה שכמה ובו באר מים וכעת המערה הזאת והכר אשר סביבה היא אחוזת אחינו יושבי עיה"ק.

יום פטירתו הוא כ"ח תשרי ואז וכ"כ ביום ח"י אייר [83] (ל"ג בעומר) ילכו הרבה מאחינו להתפלל על קברו.

אנטיגנוס איש סוכו 76

מ"ק בהר אחד אשר בהדרך העולה מצפת לעין גבלין למעלה מהמקום הנקרא חארת איל קראת ועליו אין כל ציון [84].

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן 78—77

מ"ק במערה אחת אשר באחת הגנות אשר בפאת מזרח הדרך העולה מכפר דהריאה לנחל כראל [85].

יהושע בן פרחיה 79

מ"ק בכפר חאטון במערה קטנה.

יערים) ובין דילב סמוך לכפר סאבא ונוסע אחד בסוף המאה הט"ז למספרם מצא עוד שם שרידי בנינים. אולם התרים האחרונים הראו בראיות כי מקומה הוא בקרבת העיר ראמלא בפאת צפונית מזרחית אשר שם ימצאו עוד חרבות נושנות ונקראו כעת בשם איל מעדין. אולם מאמר חז"ל בבבלי (פסחים דף צ"ג ע"ב) כי ממודיעים לירושלם מהלך ט"ו מיל שהוא בערך ה' שעות יחזק את הדעה הראשונה.

82) המסורה הזאת נז' במהנ"ו בפלארענץ, אולם לפלא כי הרע"ב אשר תאר במכתביו לבני משפחתו את הקברים אשר בסביבות המקום הזה לא מנה בתוכם את קבר שמעון הצדיק, ובמאמרנו מנהגי אחינו וכו' הזכרנו כי בשנת תס"ח נדפס באמ"ד קונטרס הכולל לימוד על קבר שמעון הצדיק.

83) בבלי יומא דף ל"ט ע"ב וראה למעלה מנהגי אחינו באה"ק ערך ל"ג בעומר, וערך תשרי.

84) נז' בס"ם שעה"ג.

85) שם שם.

הנחצב מסלע ההר יפה ומהודר בחצאי עמודים ופטורי ציצים ופרחים ומלמעלה מתקצר ועולה בתבנית פ י ר א מ י ד.

צפניה הנביא 71

מ"ק 78) בכבר צ פ י ת א או צ פ נ ת.

* חגי ומלאכי 72—73

מ"ק במערה אשר בה תאים וכוכים הרבה בראש הר הזתים 79).

* מלכי בית חשמונאי 74

מ"ק 80) בכפר מ ו ד י ע י ת 81).

מימי ממשלת הורדוס; בכל זאת אין לאל ידי הדבר הזה לשרש את המסורה הזאת מעיקרה, כי נוכל לאמר כי בימי הורדוס או סמוך לו נבנה הבנין הזה על המקום אשר היה נודע אז לקבר זכריה הנביא, אולם כבר הבאנו למעלה כי בהמאות הראשונות להמספר הרגיל נקרא הקבר הזה והסמוך לו בפי הנוסעים בשם „קברי ישעיהו וחזקיה" וע"כ גם המסורה הזאת לא על עמודים חזקים ונאמנים תשען.

78) זכרון הקבר הזה נז' גם במכתב הרי"צ לטיף הנז' אך גם פה איננו מזכיר מקום הקבר רק מספר בשם ב ח ו ר א ח ד נ ח מ ד ו ט ו ב כי „בקברו של צפניה הנביא ענן כבד תמיד עליו ואם יעמדו שם זה מקצה מזה מהקבר לא יראה האחד את חבירו." וברשה"ק כתוב כי קבר צפניה הוא בהכפר חיטם (באחד משני הקברים הנמצאים שם ראה למעלה ערך יתרו). ובס' גא"י כתוב כי קברו הוא בכפר ליפתא אשר בראש הר הלבנון.

79) נז' במכתבי הרע"ב צד 218 אך הוא יקרא אותה בשם מ ע ר ת ח ג י לבד וכן במהנ"ו נקראה המערה הזאת בשם מערת חגי אך הוא יוסיף כי בהמערה העליונה הוא קבר חגי ובהמערות התחתונות קברי תלמידיו וגם במהנ"ו מפלארענץ מזכיר אך חגי בלבד אולם הנוסעים הקראים מזכירים ג"כ שם מלאכי אך כנראה על אדני שוא הטבעו יען הם מונים בהמערה הזאת גם קבר זכריה.

80) חשמונאים א' ב' ט' י"ג ובגא"י (בראשו) כתוב כי קברי שני בני מתתיהו הם בעכו תחת להשער הנקרא שער החשמונאים.

81) הקדמונים אבו להגביל את המקום הזה בין א ב ו ג א ש (קרית

נחום האלקושי 67

מ"ק [73]) בכפר ת נ ח ו ם [74]).

עמוס הנביא 68

מ"ק [75]) בעיר ת ק ו ע.

יואל בן פתואל הנביא 69

מ"ק בבקעה [76]) אחת רחוק כמאתים אמה לצפון ג ו ש ח ל ב.

זכריה הנביא (בן יהוידה הכהן) 70

מ"ק ברגלי הר [77]) הזתים בתוך מערה ועליו בנין מרובע

73) נז' בס"ם שעה"ג וברשימות הקברים שאחריו.

74) הכפר הזה רחוק כשלש שעות מטבריה, ונודע הוא בכל ספרי המסע החדשים.

75) זכרון הקבר הזה נז' אך במכתב של ר' יצחק ב"ר מאיר לטיף (הנמצא בכת"י בפארמא ונדפס בס' אוצר טוב הנז' צד 33) וכל רושמי ומצייני הק' זולתו לא הזכירוהו, וגם בהמכתב הזה לא נז' מקום הקבר רק ענין אחד מקבר הנביא הזה מה ששמע מפי זקן אחד הנודע לאיש אמונים ומדבר ממנו כמדבר נודע לכל, וע"כ שערתי אני כי מ"ק הנביא הזה הוא בתקוע עיר מולדתו כאשר עה"ר בקשו בימים האלה להקבר בערי מולדתם. ואשר יחזק עוד השערתי זאת היא כי עיר תקוע הרחוקה כשלש שעות לדרום ירושלם (בערך שעה אחת מהאניראנקענבערג) היא כעת שממה ועזובה מאין אדם, רק הערבים יטמנו לפעמים בחרבותיה מספוא לחמוריהם וגמליהם. ושממותה זאת היתה נסבה כי נשכח זכרון קבר הנביא הזה מכל דורשי רשומות. וזאת שנית כי במכתב הר"ר לטיף הנז' נז' בקברו של עמוס הנביא רואים הגלחים אשר שם בעוונות מאור גדול על קברו בלילה ואם יגשו קרוב לקברו להסתכל בדבר בחשך ידמו לא ראו אור" ובזכרונות ימי הבינים נז' כי בעיר הנז' היה בית תפלה לנוצרים וכומרים רבים מצאו מקלט למו שם וגם כעת נראה עוד בין חרבות הבנינים שרידי בית תפלה נוצרי.

76) ס"ם שעה"ג.

77) הבנין העומד על הקברה הוא: לדעת כל החוקרים מלאכת אמני הרומיים, וגם אם נאבה להקדים זמן בנינו, לא נוכל להקדימו יותר

* הכהנים לבית חזר 65

מ"ק במערה אשר לרגלי הר הזיתים נשען לקבר זכריה הנביא 70) ועליה בנין נחמד חצוב בסלע ההר.

חבקוק הנביא 66

מ'ק 71) בכפר יאקוק 72) ועליו גל אבנים וסמוך לקברו באר מים חיים.

ד' או ה' דרים לשומר גם להניח שמן למאור. אולם במכתבי הנוסעים הקראים נז' כי בלכתם לחברון — אחרי אשר כבר עברו את מעין ברק — ראו מרחוק על הר גבוה ותלול קבורת יונה הנביא והמחמדים בנו עליו בית תפלה ולא הניחו ליהודים להשתטח עליו בעד כל הון, וע"כ לא הלכו לשם. גנזי ישראל צד 16).

70) הבנין הזה נקרא עד כעת בפי נוסעי אחינו בשם „בית החפשית‘ (ד"ה ב' כ"ו כ"א) ובפי תרי הארץ שאינם בני ברית בשם קבר „סאט יאקאבוס„ אולם לפני איזה שנים מצאו התרים כתובת חרותה בהמשקוף מעל החלונות אשר תודיע כי המקום הזה היה מקום קבורת כהנים ממשפחת בני „חזר" (דה"י א' כ"ד ט"ו) וזה נוסח הכתובת החרותה שם בכתב אשור ישן „זה קבר והנפש (?) דל (?) אלעזר חניה יועזר יהודה שמעון יוחנן בני יוסף בן עזר . . . . . ואלעזר בני חניה . . . . מבני „חזיר."

71) ברשה"ק נזכר הקבר הזה אך שם כתוב בהכפר חקוק (כלשון הכתוב) ובעל הכפו"פ (פ' י"א) מזכירו ג"כ ובזמנו היה שם בה"כ ברצפה ישן נושן וכן נז' בסיפורי הקאנדיאטי ובזמנו היה על הקבר מצבה אחת כמו מגדל קטן ועליה חקוק „חבקוק הנביא" ובמהנ"ו מזכירו ג"כ וכתב כי על קברו ציון נאה ובית בנוי על ציונו ובס' זכרון בירושלם. אולם במהנ"ו מפלארענץ (הנדפס בספרנו זה) כתוב (בטעות) כי קבר חבקוק בראש הר הזתים.

72) המקום הזה רחוק כשעה ומחצה לפאת דרומית מערבית לעה"ק צפת"ו והוא הקוק הנז' ביהושע י"ט בגבול נחלת מטה בני נפתלי.

אלישע בן יהושפט 60

מ"ק בכפר שמריא[64] (היא שמרון).

עדו הנביא 61

מ"ק [65] בכפר פאמיאס [66].

* חולדה הנביאה 62

מ"ק בעה"ק ירושלם [67] ת"ו.

ישעיה הנביא 63

מ"ק לפי [68] המסורה באחת השערים אשר למקום המקדש.

יונה בן אמיתי 64

מ"ק בכפר [69] בנה (רחוק מיל מכפר כיט) בראש ההר ועליו שתי כיפות.

64) כן הוא לדעת הרבה מרושמי הקברים, אולם בגא"י כתוב כי קברו הוא בראש הר הכרמל.

65) נז' גם ברשה"ק וגם בס' גא"י.

66) ראה למעלה הערה 36.

67) כן דעת חז"ל במאמרם קברי מלכות בית דוד וחולדה הנביאה היו בירושלם ולא פינה אותם אדם מעולם. אולם המסורה תראה לנו מ"ק בראש הר הזתים (במקום אשר הנוצרים יראו את קבר פאלאגא) ומסורה הזאת נז' בס' כפו"פ ד' י"ח ע"א (בערלין תרי"א) וגם במהנ"ו והאחרון מוסיף „כי קברה הוא תוך בירה יפה בקבר של שיש גם שם צריך לפרוע לשומר ישמעאל ליכנס ד' דרהם ולפרוע שמן להדליק כי שם דולק נרות תמיד."

68) והנוסעים הקראים אשר נסעו יסמנו מ"ק בהחצר אשר מצפון העיר — רחוק כחמש רגעים משער שכם — הנקוב בפי המסורה בשם „חצר המטרה" (גנזי ישראל בס"ט פ"ט ח"א צד 14) והגדה נוצרית משנות מאות הראשונות לספירתם תכנה את קבר זכריה ויד אבשלום אשר ברגלי הר הזתים בשם קברי ישעיה וחזקיה.

69) נז' במהנ"ו והוא כתב: רחוק כמו מיל על ראש הר גבוה בכפר אחד ובית גדול ומכובד בנוי על ציונו והוא ביד הישמעאלים וצריך לפרוע

עדינו העצני 55

מ"ק בעה"ק צפת"ו [57] בגובה העיר למזרח והוא כעת מקום מחצב אבנים.

יהוידע 56

מ"ק במורד ההר אשר בצפון [58] עה"ק צפת סמוך להנהר הנקרא כ ר א ל (אשר עליו עומדים בתי רחים של מים) ומעל הקבר אבן גדולה אשר ארכה וכן רחבה יגיע קרוב לעשר אמות.

בניהו בנו 57

מ"ק [59] בכפר ע י ן נ ב ל י ן [60] סמוך להדרך ועליו גל אבנים.

אביה בן ירבעם 58

מ"ק [61] בכפר ר א מ ה בקבר של ח ר ס.

עובדיה הנביא (הראשון, אשר היה בימי אחאב) 59

מ"ק [62] לצפון כפר ב ר ע ם [63].

57) מובא בס"ס שעה"ג.
58) שם שם.
59) גא"י ובס"ס שעה"ג ובהמכתבים אשר בס' שבחי האר"י.
60) רחוק כשלש שעות מעה"ק צפת.
61) גא"י ומובא גם בסדה"ד.
62) המסורה הזאת נז' גם ברשה"ק אך גם שם לא נגבל מקום הקבר בדיוק רק כי הוא לא רחוק מעיר קיסמא והוא לפנים מקבר ר"ש חטופא (לא נודע כעת) ובעת הזאת עמד על הקבר מצבת אבן שיש ועליה היה חקוק „זה קבר עובדיה הנביא הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת תק"ע ליציאת מצרים" התואר „הירא את השם מנעוריו" יתן אותותיו אותות כי על הראשון ירמוז וגם במהנ"ו כתוב „כי קבר עובדיה הוא בכפר ברעם ומרזב גדול (מסביבו) וציון ומתחתיו המערה" ובגא"י (בסופו) כתוב כי קברו הוא באחלב (גוש חלב) ושם כתוב ג"כ כי הוא אשר כלכל ד' מאות נביאים.
63) ראה הערה 93.

ישי אבי דוד 49

מ"ק בבנין החרב 50) אשר על הקבר הנז'.

* דוד המלך וזרעו אחריו 50

מ"ק במקצוע מערבית 51) דרומית של הר ציון כעת עומד על המקום הזה — אשר הוא סמוך לשער ציון מחוץ לעיר — בית תפלה לישמעאלים ואיזה בתים מסביבו ואין רשות לאיש לבוא אל המערות פנימה.

אחינו אשר יאבו לבקר את המקום הזה עליהם לשלם חצי פיאסטער.

נתן הנביא וגד החוזה 51—52

מ"ק 52) בכפר חלחול 53).

אמנון בן דוד 53

מ"ק לא רחוק מעה"ק עכו 54) ועליו בנין נאה.

חושי הארכי 54

מ"ק 55) בכפר ירכא 56).

50) נז' במכתבי הרע"ב צד 212.

51) הכתובים במ"א (כי י' י"א מ"ג ט"ו כ"א) יעידו כי מלכי בית דוד נקברו בעיר דוד (ציון) ועל אמיתת מקומה הנוכחי נוכל להשען על המסורה אשר שנותיה הנודעות לנו יגיעו לתשע מאות שנה. ראה בס' אבני זכרון בחלק רשימות המצבות צד 37 (ווילנא תרל"ב) ובמסעות הנוסע בנימין מטודילא.

52) ברשה"ק כתוב לאמר „הגיענו לקבר ר"א ומשם הלכנו ומצאנו קברו לקבר של נתן הנביא ועליו בית מסגד" וכן נזכר בשאר רושמי הקברים.

53) המקום הזה הוא רחוק כשתי שעות מעה"ק חברון ת"ו בדרך העולה ירושלימה ונז' ביהושע ט"ו.

54) גא"י ומובא גם בסדה"ד.

55) גא"י ומובא גם בסדה"ד.

56) לא נודע כעת אך כנראה היה בארץ הגליל.

מאחינו אשר יאבו להשתטח על קברו ביום פטירתו ילכו ביום כ"ח עם ביאת השמש וילינו שמה הלילה לצאת ידי שתי הדעות הנז' וילמדו [45] ויתפללו שמה בבכי ותחנונים.

מ"ק נביא ד' זה אמנם יציינו לנו כה"ק (ש"א כ"ח י"ג) "ויקברו אותו ברמה" וכו' אולם אם הכפר הנקרא כעת "נעבי סמואל" הוא המקום הנקרא בכה"ק "רמה" נפלגו הטאפאגראפען בדעותיהם והקורא ימצאם כולם במאמר רמה או נעבי שמואל לה' ק' שיק בספרנו זה.

גם המחמדנים יכבדו במאוד את המקום הזה והם בנו על מקום קבורתו בית תפלה עם מגדל בראשו אשר בו יתפללו יושבי הכפר ועתה על כל אחד מאחינו החפץ לבוא אל הבית פנימה (בהיום הנז') עליו לשלם לזקן הכפר פיאסטער אחד [46].

אבנר בן נר 46

מ"ק בחברון [47] בבית גדול העומד באמצע העיר וכל החפץ להשתטח על קברו יאלץ לשלם א' פיאסטער.

יואב בן צרויה 47

מ"ק סמוך לקבר הנז' [48].

רות המאביה 48

מ"ק רחוק מעיר חברון [49] (איזה רגעים) (מקום שמה העיר לפנים) ועל קברה בנין חרב.

45) עניני הלימוד הם מאמרים מכה"ק ודברי חכז"ל ומהזהר המדברים ממעלת הנביא הזה והלימוד הזה נדפס ביחד עם שאר למודים על קה"צ בשנת תס"ח (אמשטרדם) ונקוב בשם האדרות הקדושות."

46) ראה למעלה מנהגי אחינו באה"ק ערך אייר בסופו.

47) כפו"פ פ' י"א, גא"י ומובא גם בסדה"ד.

48) גא"י ומובא גם בסדה"ד.

49) המסורה הזאת שולטת רק בפי העם.

עתניאל בן קנת 36

מ"ק במערה אשר בתוך חצר אשר לישמעאל אחד מקצה העיר חברון ועל כל החפץ לבוא פנימה עליו לשלם אגורות כסף.

שמגר בן ענת 37

מ"ק [39] בכפר תבנית ועליו כיפה.

* דבורה ברק חבר הקני ואשתו 41—38

מ"ק [40] סמוך לכפר "איל קדס" [41] (קדש נפתלי).

* עלי הכהן 42

יום פטירתו יוד אייר [42].

שמואל הנביא ואביו [43] ואמו 45—43

מ"ק בהכפר נעבי סמואל מצפון ירושלם (רחוק כשלש שעות מהעיר).

יום פטירתו הוא כ"ח אייר [44] או כ"ט בו, וע"כ אלה

הירדן ושמה העצמי היה ליש אך בני דן אשר לכדוה קראוה בשם "דן" אביהם ובימי הבית השני תחת ממשלת הרומים נקרא בשם פאמיאס.

39) שבחי ירושלם ובס' גא"י כתוב כי קברו הוא בכפר חבין.

40) גא"י ומובא גם בסדה"ד וברשה"ק כתוב כי מצא קבר של ברק בן אבינועם למטה מעט מן קבר עובדיה הנביא (ראה עובדיה).

41) ראה הערה 18.

42) מגילת תענית מאמר אחרון.

43) בציוני הקברים אשר בס"ס שער הגלגולים להרח"ו כתוב כי אלקנה אבי שמואל קבור בעמק אחד הסמוך לעיר צפת תו"ב.

44) הדעה האחרונה מובאת במג"ת מ"א אולם בה"ג (סי"ח) מובא היום הכ"ח ליום פטירתו (ואחריו נמשכו הטור והש"ע או"ח סי' תקפ"א וכל הפוסקים) וגם הוא לקח את דבריו מהמאמר במג"ת הנז' וכנראה היתה הגירסא אחרת במג"ת אשר לפניו.

אצל זה ועליהם ציוני אבנים. יום פטירתו כ"ו ניסן [35].

כלב בן יפנה 34

מ"ק בהכפר הנז' סמוך לקבר יהושע [36].

שבואל בן גרשום בן משה 35

מ"ק [37] בכפר פ מ י י א ס [38] (נקרא כעת בניאס).

עוד נז' באר היטב בכה"ק „וימת יהושע וכו' ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת סרח אשר בהר אפרים מצפון להר געש" (יהושע כ"ז כ"ט ל') אם אמנם כי כה"ק הודיעו לנו מקום קבורת נביאנו זה גבוליו ומצריו באותות וסימנים לא יכזבו וגם בימי בעלי התלמוד נודע מקום קבורתו באר היטב רק נפלגו על אדות שם המקום ההוא, מהם אמרו כי שם העצם של המקום ההוא הוא סרח ורק מאשר נקבר בו יהושע אשר העמיד החמה שונה שם המקום לשם חרס ומהם יאמרו כי שמו העצמי הוא תמנת חרס והשם סרח נוסף לו מסיבת מזג אדמתו (ב"ב) בכ"ז נשתרגו בהזמן האחרון מסורות והודעות שונות כן בהמסורה המסורה בפי אחינו וכן בהמסורה השוררת בפי שאר העמים מהם (כמו הקאנדיאטי, זכרון בירושלם, גם מסורת הנוצרים) יגבילוה בהכפר חרס ומהם (ועמהם תחזיק המסורה אשר להשמרונים) יציבו לו יד בהכפר ע ו ו ר ת א הנז'. אולם להמחמדנים עוד מסורה שלישית קדומה אשר תראה את קברו בהכפר איל מומיא במחוז טראבלוס (התוגרמית) ומעל פתח הבית כתוב „פה קבר השיך (האדון או הזקן) העבד העני יהושע". (פאלאסטינא צייטשריפט באנד 2).

35) מגילת תענית מ"א.

36) המסורה הזאת נז' בסיפורי הקאנדיאטי אך שאר רושמי הקברים לא הביאוה, ובאמת תמוה מאד כי הלא כלב בן יפונה שאל בעצמו מאת יהושע כי יתן לו את העיר חברון לנחלה כנז' ביהושע (י"ד) ובשופטים (א') וכנראה מהמשך דברי הכתובים היה כלב שבע רצון במאד מחבל הארץ אשר ניתנה לו ומדוע יקברוהו בנחלת אחרים? האומנם כי יש עוד פנים לאמר כי כלב אשר הוא עם יהושע חברים נבדלו מעצת יתר המרגלים אשר הביאו דבת הארץ רעה באזני אחיהם ורק המה השנים זכו לבוא בארץ ע"ב אולי הפיץ כלב להיות גם במותו חבר להרע הנאמן הלזה.

37) גא"י.

38) העיר הזאת היא בקצה גבול הצפוני של א"י סמוך למוצא מי

הכפר והחפץ לבוא אל הבית פנימה עליו לשלם לבעל הבית עשרים פרוטות.

יושבי טבריא הספרדים והאשכנזים יסעו ביום ח' של פסח לבקר את קברו.

בצלאל בֶּן אורי בֶּן חוּר 27

מ"ק [29] בכפר ע ר ב צ ל א ל [30] ועליו כיפה.

אהליאב בן אחיסמך 28

מ"ק בכפר אחד רחוק כשתי שעות מצידון [31].

* אלעזר הכהן פנחס בנו ואיתמר אחיו 29—31

מ"ק [32] בכפר ע ו ו ר ת א [33] ועליהם בית תפלה לישמעאלים.

* יהושע בן נון ואביו 32—33

מ"ק בכפר ח ר ס [34] (כעת נקרא "א י ל ח א ר י ט" זה

29) נז' בס' גא"י ד"ד ע"ב אולם כל יתר רושמי הקברים (מלבד אלה אשר העתיקו דבריו) לא הזכירוהו אך בכ"ז נוכל להוסיף השערה קלה לקיום המסורה הזאת והיא כי בני דור המדבר לקחו את עצמות האיש הזה אשר ה' סמך מרוחו עליו וזכה כי ע"י תעשה כל מלאכת המשכן והכניסו עמם לארץ כאשר עשו לכל ראשי שבטיהם.

30) כנראה היא עיר ע ר ב הנז' בכמה מקומות במשנה (שבת פ"ט מ"ז וכו') אשר שם היה מושב ר' חנינא בן דוסא והיא היתה קרובה לציפורי ואולי נקראה בהזמן האחרון על שם קברו בשם ע ר ב ב צ ל א ל להבדילו מכפר אחר בהשם הזה.

31) כן היא המסורה השוררת בפי אחינו כעת, והרבה מאחינו יושבי ארץ הקדם ינהרו שמה להשתטח על קברו.

32) המסורה הזאת נז' ג"כ בספורי הקאנדיאטי משנת רל"ג וגם בס' זכרון בירושלם.

33) רחוק כשתי שעות דרומית מזרחית משכם והיא גבעת פנחס הנז' ביהושע כ"ד כ"ג.

34) מ"ק הנביא הזה לא תשען רק על עמודי המסורה לבד כי

דינה בת יעקב 22

מ"ק 24) בכפר ארבאל 25).

יוכבד וכלותיה צפורה ואלישבע 23—25

מ"ק בפאת מערבית צפונית טבריא (רחוק כשעה וחצי מהעיר 26).

יתרו חותן משה 26

מ"ק 27) בכפר חאטון 28) באחד הבתים אשר ליושבי

הזאת וגם קברו, איננו נודע לאיש וכל רושמי הקברים (מלבד בעל גא"י) לא הביאוהו.

24) המסורה הזאת נז' בפירוש הרמב"ן עה"ת פרשת וישלח וז"ל „עצמותיה הועלו לא"י עם עצמות שאר השבטים וקברה ידוע בארבאל אצל נתאי הארבלי"" מובא ג"כ בסי כפו"פ פ"י וגם בס' גא"י (מובא בסדה"ד כתוב כי ד' שבטים ודינה נקברו בארבאל. אולם ברשימות הקברים משנת תתק"ע מביא כי בארבאל נמצא רק קבר נתאי הארבלי וקבר דינה בת יעקב הוא במקום אחר רחוק כשתי פרסאות מכפר חטים.

25) שם העיר הזאת איננו נמצא בכה"ק על עיר בא"י אך במשנה ובתלמוד נמצא שם עיר כזאת בערי הגליל וכנראה היתה עיר גדולה (ירו' פאה ב' א' תענית ס"ט ב') והיא היתה מולדת נתאי הארבלי.

26) סדה"ד בשם גא"י ושם מובא כי גם בלהה וזלפה קבורות שם אך המסורה הנוכחית לא תמנה אותן בין הקבורים שמה.

27) ברשמה"ק משנת תתק"ע כתוב לאמר „משם (מארבאל) הלכתי לכפר חיטם וראיתי בצד ההר ב' קברים יש אומרים קבר יהושע ויש אומרים קבר יתרו וקבר צפניה" א"כ נראה שבזמננו היה ספק על אחד משני הקברים אם הוא קבר יתרו או קבר יהושע (בן פרחיה). אולם המסורה הנוכחית לא תדע דבר מקבר צפניה, אך תגביל בבירור קבר אחד ליתרו והב' ליהושע ב"פ וגם נז' במהנ"ו והוא כותב כי על קברו בנוי בית תפלה לישמעאלים, ובס' זכרון בירושלם.

28) הכפר הזה הוא כשתי שעות בפאת צפונית מערבית טבריא ונודע ע"י המלחמה הגדולה אשר היתה בההר אשר ממולו לנוסעי הצלב עם השולטאן סאלאדין. וגם בבבלי חגיגה ה' ע"ב נז' רבי יעקב איש כפר חיטייא גם בב"ר פ' ס"ה נז' שם הכפר הזה.

הזה גוע בטרם נגמר הבנין). על הקבר בנוי ציון אבנים נמוך וטוה בטיח לבן בשני עברי הקבר קבורים לפי המסורה שני בניו אפרים ומנשה [22] בקצה הבית אשר מצד הפתח עומד עץ גפן אשר בדליותיו וענפיו המסובכים יסכך חלק גדול מהבית.

סמוך להקבר ימצא מעין מים חיים אשר יקרא בשם "עין יעקב" ובצדו עובר מישור גדול ורחב ידים הנפלא למאד בארץ הרים ובקעות הזאת, כי בכל אורך ורוחב המישור הזה לא ימצא אף גל או תל קטן אחד והוא ח ל ק ת ה ש ד ה אשר קנה יעקב אבינו מאת חמור אבי שכם וכל הנוסעים לתור את הארץ פה אחד יענו ויגידו כי אין כהמישור הזה בכל ארץ פלשת ובצדק קראה אותו תוה"ק בשם "ח ל ק ת ה ש ד ה" ולו גם לא היתה עיר שכם עתה למולו גם אז היה לאל יד כל איש להכיר את המקום הזה כי הוא הנהו ח ל ק ת ה ש ד ה.

אחינו היהודים העולים לערי ארץ הגליל יעמדו שמה לשפוך שיחם לה', גם השמרונים והמחמדנים יושבי שכם והכפרים אשר סביבה יכבדו ויקדישו את הקבר הזה.

* בנימין 21

מ"ק ב י ר ו ש ל ם [23] תוב"ב.

22) על אמיתת הקבר הזה אין כל ספק אחרי כי תוה"ק בעצמה תעיד עליו "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם" (יהושע כ"ד ל"ב) גם כל רושמי הקברות (בני ברית ושאב"ב) פה אחד יציינו את המקום הזה למ"ק יוסף הצדיק אולם קברות שני בניו אצלו אין לנו להשען רק על המסורה.

23) ספר הישר (עה"ת) אשר הוא המקור הראשי לשנים עשר הקברים האלה הכותב "כי את עצמות בנימין קברו בירושלם נגד היבוסי" (כי כנודע ישבו העברים יחד עם היבוסי בעיר הזאת) אולם לדעתנו יש לספק הרבה באמיתתו כי הנה חז"ל יספרו לנו לגוזמא "כי קברי מלכות ב"ד וקבר הולדה הנביאה היו בירושלם ולא פינה אותם אדם מעולם" ואת קבר בנימין לא הזכירו וזה לנו אות נאמן כי בימיהם לא ידעו עוד מהמסורה

* דן 14

מ"ק בעיר א ש ת א ל [17] אשר בגבול נחלתו [18].

* נפתלי 15

מ"ק בעיר ק ד ש [19] אשר בחלק אחוזתו (וכעת תקרא בשם "איל קדס").

* גד 16

מ"ק ב ר א מ ה אשר בעבר הירדן [20].

* אשר 17

מ"ק בעיר ק ד ש בחלק נפתלי [21].

* יוסף ובניו 18—20

מ"ק סמוך לעיר ש כ ם אצל כפר א ב ל א ט או על קברו בנוי בית בלי מקורה (כי האיש אשר נדב מכספו לבנות את הבית

„ואדון הישמעאלים בנה עליו בית עגול למעלה ועל מקום הקבר א י צ ט ב א „ועליו בגד שחור ונרות לפניו בכבוד והשנים עמודים שם א' „מבפנים בנוי ונראה מחלון ואחד מחוץ לבית" וכו' וכן הזכירוהו גם יתר רושמי הקברים אשר היו אחריו.

17) היא עיר אשתאל הנז' ביהושע ט"ו. אשר היתה נחלת מטה בני יהודה אך נתישבה מאת בני דן שם י"ט.

18) הרב בעל כפו"פ פ"י יאבה לשער כי קבורת דן היא במקום הנקרא ד נ ה א ל ה א כ ם במזרח הר תבור כחצי שעה מאשר כי האכם בל"ע דיין והכתוב אומר על דן דן ידין עמו, אך חולשת ההשערה הזאת יבין כל איש.

19) היא עיר קדש נפתלי בגליל העליון אשר היתה עיר מקלט ומערי הלוים (יהושע כ"א).

20) ראה הערה 11.

21) ראה הערה 19.

* לוי 10

מ"ק בעיר הנז' אשר היתה ממגרשי ערי הלוים [13].

* יהודה 11

מ"ק בעיר ב ב י א (ו) מול בית לחם יהודה [14].

* יששכר 12

מ"ק בעיר צ י ד ו ן [15].

* זבולן 13

מ"ק בעיר הנז' סמוך לשפת הים בגן אחד ועל קברו בנוי בית קטן [16] וגם הישמעאלים יכבדו במאוד את הקבר הזה ואצלם נקרא בשם שיח צדה (אדון עיר צידון) וכל החפץ לבקר את קברו עליו לשלם לאדון הבית אגורות כסף.

מדמנה (יהושע כ"ד ט"ז) ולכן לא נז' יוטא ביהושע ט"ו יען כי שם נזכר מדמנה אצל עין ורמון יהושע ט"ו ל"ב.

13) ראה בהערה הקודמת.

14) כן הוא בס' הישר ד' קושטאנדינא תפ"ח וכן מובא בסדה"ד בשם גא"י וגם הרב וכו' מוהרי"ש בספרו „דאס הייליגע לאנד" מביא זאת בשם ס' הישר ומוסיף לאמר, כי איננה נודעת כעת כאשר באמת לא נמצא שם עיר או כפר כזה מול בית לחם והכפר אשר ממולו נקרא כעת בית גאלא (בית דשאלא) וגם בספרי חז"ל לא נמצא השם הזה, אולם בהתוצאות ההדשות שלהס' הנז' (ווארשא תרי"ג ותר"ל) כתוב בעיר בנימין וכו' וכנראה השב המו"ל לתקן בזה את החסרון הנז' למען נוכל לפרש באחת מערי בנימין אשר מול בית לחם.

15) המסורה הזאת תוכל להתאמת בדרשת חז"ל על פסוק שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך כי שני האחים האלה הראשון עסק בתורה והשני בפרקמטיא וע"כ — אולי — הפצו בני האחרון כי גם עצמות יששכר ינוחו בעיר אשר בחלקם. אולם רושמי הקברים אשר רשמו קבר זבולון בצדון לא הזכירו דבר מהקבר הזה.

16) נז' במכתב הנוסע וז"ל שם „(צידון) ראיתי רחוק מן העיר „רביע מיל קבר זבולן ומתחלה היה בין שני עמודים גדולים ואילן חרובים

עולם) 9) וביום ההוא ילכו הרבה מאחינו להשתטח על קברה.

* ראובן 8

מ"ק 10) בכפר ר א מ ה 11) בחלק נחלתו אשר בעבר הירדן.

* שמעון 9

מ"ק בעיר מ נ ד ו 12) בחבל נחלתו.

הרבים אשר ירדו בירחי החורף עת תחל השמש להפיץ את קרני אורה וחומה על האדמה תתבקע הארץ ובמקומות שונים היא חלולה ומלאה נקבים נקבים ככברה. גם סימן מציאת הבר גם הוא יורה באצבע רק על ירח האביב אשר אז כל השדות מלאות בר ובהרבה מקומות כבר הגיע זמנו להתבשל — כי לא יעלה על דעת איש לאמר כי פירוש מציאת בר הוא מציאות באוצרות ואסמי התבואה — אולם דרשת הרבנן הלא שפתותיהם ברור ימללו „ועונת הגשמים עברה ועדיין השרב לא בא" ואיך נוכל לפרש על יום י"א חשון עונת הגשמים עברה אשר גם בשנים כתיקונם במאוד רק גשמים מעטים ירדו ארצה — כנודע כי בזיין חשון הוא זמן הרביעה היותר ראשונה — גם המלות „השרב לא בא" גם הנה תורינה כי רק על ירח ניסן כונתם כי איך נוכל לאמר על ירח חשון — התחלת החורף — אשר בכליון עינים יחכו יושבי ארץ כנען לגשמים משך ששה ירחים ואשר בזה תלוי כל הצלחתם והשרב עוד לא בא ? מלבד זאת נראה מדרשת הז"ל על פסוק ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות כי יעקב שהה בבית אל ובשכם שתי שנים ויעקב בא בשכם בהתחלת הקיץ ואם כן תגיע לידת בנימין ומיתת רחל בהתחלת הקיץ.

9) עיין סדה"ד שמביא עוד שתי דעות על שנת פטירתה והם שנות ר"ז ור"ת.

10) קברי השבטים כלם נז' — מלבד יוסף — אך בס' הישר עה"ת בס:פו (והסה"ד הביאם בשם ס' גא"י) ולעדות לאמיתת המסורה הזאת יועילו לנו דברי חז"ל בירושלמי סוף פ"ק דסוטה, כי כל שבט ושבט בצאתו ממצרים לקח את עצמות ראש שבטו עמו ובבואם לארץ קברום שמה, ובלי תפונה נקברו כל אחד בחלק אשר נפל לבניו לנחלה.

11) היא רמת גלעד אשר בחלק גד סמוך לנחל יבוק והיא היתה עיר מלקט (דברים ד') ובס' יהושע י"ג תקרא בשם רמת המצפה.

12) השם הזה איננו נז' במקרא ולפ"ד הרה"ג כמורי"ש היא עיר

הכפר בית לחם (רחוק כחמש עשרה רגעים) ומימינו יתראה הכפר בית דשאלה (רחוק כחצי שעה) על הקבר בנו כעת בית קטן למחסה בעד הבאים לחתפלל שמה בנדבת השר משה מאנטיפיורי.

יום פטירתה הוא י"א 8) (ב"א ר"ו מרחשון לבריאת

בכ"ז מתישבת היא על הלב וראויה היא לתת לה מהלכים בין כל הבאורים והשערות (ראה מאמר רמה או נעבי שמואל בספרינו זה) האומנם עוד איזה סתירות מונחות על דרכינו והם דברי הספרי פ' וזאת הברכה וכן באור איזה ממפרשי התורה על מלות „כברת ארץ" ואיזה מהמבארים (רש"י פ' ויהי ר"י בן הרא"ש וכו') אשר אמרו כי רחל נקברה בחו"ל או בחלק בנימין אך כל בעל שכל יודה כי יותר טוב לנו לישב את הסתירות האלה בכל אופן אשר נוכל ולאמר ג"כ כי המבארים אשר היו בחו"ל ולא ראו את מציאות המקום וע"כ כתבו מה שכתבו (וכבודם במקומם מונח) מלעקור את המציאות ממקומה אשר על קיומה יעידו עוד הכתובים המדברים מהמאורע הזאת.

8) בילקוט שמעוני פ' שמות מובא כי בנימין נולד בי"א חשון ורחל אמו מתה בעת לדתה אותו. הילקוט לא גלה לנו פה את המקור אשר ממנו שאב הדבר הזה *) וע"כ אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש פירכא כי מדברי המד"ר בדרשתו על הפסוק ויהי כברת ארץ וכו' נראה להיפך מדברי הילקוט הנז', וזה לשון המדרש „ויהי כברת ארץ א"ר אליעזר בן יעקב בשעה שהארץ חלולה ככברה והבר מצוי, רבנן אמרי כבר הבר מצוי ועונת הגשמים עברה ועדיין השרב לא בא" ואם כי המד"ר לא גלה לנו יום שבה רוחה למקום מנו חוצבה, אך זאת נראה מדברי שני הדורשים יחד — כי כנראה לא פליגי רק בענין איכת דרשת מלת כברת ארץ — כי זמן פטירתה איננו בחודש השון רק בירח ניסן. דרשת הראשון הדורש בשעה שהארץ חלולה ככברה והבר מצוי גם זאת אך בניסן הנה, כי אחרי הגשמים

*) כנראה לקח בעל הילקוט את הסיפור הזה מפרוש רבינו בחיי עה"ת (פ' שמות) אשר שם מוזכרים הדברים האלה הנכתבים ובלשונם והאחרון אמנם לא כחד מאתנו את הבאר אשר ממנו דלה דלה את הדברים האלה והוא ספר מדרש תדשא (המיוחס לדעת קצת לר' פנחס בן יאיר) אולם בס' מדרש תדשא אשר לפנינו (ווארשא תרל"ו וגם בהוצאת יעללינעק בס' בית המדרש) לא נמצא בין רשימת חיי וימי לידת השבטים „זבולון ובנימין" וכבר העיר גם החכם יעללינעק על החסרון הזה.

על המערה הזאת עומד כעת בית תפלה לישמעאלים גדול ומפואר ולו שני מגדלים 5) (מינארעטטע)• לאחינו היהודים אין הרשיום מטעם הממשלה לבוא אל הבית או אל המערה פנימה להתפלל רק מחוץ להבית על המדרגות 6) המובילות לבית התפלה יעמדו ושמה ישפכו שיחם לפני ה'•

* רחל אמנו 7

מ"ק כשתי שעות מעה"ק ירושלם 7) לפאת דרום משמאל

וגם בימי בעלי התלמוד נודעה המערה הזאת (ב"ב נ"ח ע"א) ומאז ועד עתה לא הטיל איש ספק בהקברים האלו.

5) על תואר ומראה בניני הקברים פנימה וחוצה ואשר עבר עליהם נדבר במאמר מיוחד בהחוברות הבאות ב"ה.

6) ורק עד המעלה החמישית יוכלו לעלות ובהכותל הנשען להמעלות ישנו חור אחד, אשר לפי קבלת אחינו יושבי חברון, ירד החור הזה לעומק המערה פנימה והבאים לבקר את המקום הקדוש הזה יכתבו את שמותיהם ואת נגעי לבבם בגליונות קטנים וישליכום בהחור.

7) על אמתת הקבר הזה יעמוד לנו לעזר — מלבד המסורה הקדומה אשר אין עליה כל חולק — הכתוב בבראשית (מ"ח ז') „ואני בבואי מפדן" וכו' „בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה היא בית לחם ואקברה שם"; אולם המנגדים להמסורה הזאת הם הכתובים בס' ש"א, יוד, ב'—ג' כי איך יוכל היות כי שאול אשר היה אצל שמואל ברמה יפגוש בלכתו לביתו לגבעת בנימין את קבורת רחל אשר אצל בית לחם בגבול יהודה? והסתירה הזאת נז' גם בב"ר (פי פ"ב) ומד"ר שמואל (פי י"ד) ומתישבת שם בפנים שונים (יעוי"ש) אשר כלם יסבבו קושי ודוחק אם מעט אם רב בבאור הכתובים הנז'. אולם ה' בויראטה שיק מצא בעברו לתור את הארץ במערבית צפונית ירושלם בחלק בנימין הרבות קבר (ווּעלי) אשר זקני הערבים יושבי הכפרים הסמוכים יקראו שם הוועלי ההוא „קובבעט רחל" (קבורת רחל) וע"כ יאבה לשער כי בני בנימין בנו למו בחלק נחלתם מצבת זכרון לזכר רחל אמם הורתם — בתבנית המצבה אשר עמדה בקבר רחל אשר אצל בית לחם יען לבבם עליהם דאב על כי אמם הורתם לא נקברה בנחלתם והמצבה או הבנין הזה גם הוא נודע אז בשם „קבורת רחל" — אך בהוספת „בגבול בנימין" ועל המקום הזה ירמזו דברי שמואל הרואה (שם) ואם כי אין עוד רגלים להשערה הזאת ונשענת על קנה רצוץ של הגדת איזה מזקני הערבים

אחד לא נעדר, מלבד אלה אשר בידינו ראיות נאמנות המנגדות למו. העבודות אשר עבדנו בהסעיף הזה המה אלה:

הקברים המובאים סדרנו בסדר נכון על פי סדר הדורות, את מקום כל קבר הגבלנו (בהערה) איה מקום תחנותו (לפי חקירת הטאפאגראפען היותר מוחזקים), שמם הנוכחי בשפת הארץ ואיפה הוא נמצא בכה"ק ובדברי חז"ל.

ועל פני כל המסורות וההגדות אשר היו לנו לחומר בבנין מאמרנו זה עברנו ברוח בקורת נאמנה לראות אם אמת בפיהן והשוינו אותן אשה לרעותה ולראות אם יעלו בקנה אחד או נפרדות הנן ואז עמלנו למצוא ראיות חזקות מכה"ק ומדברי חז"ל או מטבע חפץ האדם וכדומה לחזק את אחת מהן ולבכרה על פני רעותה [2] ובאלה אשר לא היה לאל ידינו לעשות זאת השתדלנו לפחות לחקור על הזמן אשר בו יצאה לאור עולם לראות אם הדרת השיבה תחופף על ראשה וכן לא מנענו באיזה מקומות להביא את הגדת יתר העמים על אדותם.

ב) לא חשכנו מעמל נפשנו להקור אחרי היום והשנה

„גא"י" (ווארשא תרל"ד). 10) סמני הקברים אשר בס"ס שער הגלגולים להר"ר חיים וויטאל (ירושלם תרכ"ח) והוא ידבר רק על הקברים אשר בארץ הגליל בשם רבו האר"י זלה"ה ומודה ג"ב ספר יחוס הצדיקים הנדפס בס"ס גא"י הנז'. 11) מסעות הקראים הנדפסים בספר גנזי ישראל בסטי פעטערס־בורג. 12) זכרון בירושלם (ירושלם תר"מ). 13) שבחי ירושלם (ליווארנא תקמ"ה). 14 אהבת ציון להר"ר יהושע מחבר ס' בנין של שמחה. 15) חיבת ירושלם להר"ר חיים הלוי הורוויץ (ווילנא תרל"ט).

על אדות מצב האדם הזמן והמקום אשר על ידו הוללו ויצאו כל הספרים האלה נדבר במאמר מיוחד אשר ישא מדברותיו על כל הספרים והקונטרסים אשר נכתבו על איזה ענין מעניני אה"ק מני אז ועד עתה, ופה הבאנו רק את שמות הספרים האלה ומקום דפוסם למען יוכל הקורא לרוץ לבטח דרכו.

2) אצל כל הקברים הנז' בכה"ק ובדברי חז"ל וכו' וכן באלה אשר עלה בידינו לברר אמתם ואמונת מסורתם הצבנו תבנית כוכב לסימן למען ידע הקורא מיד כי לא בין קהל הספורים והגדות יחד כבודם.

קברי ארץ הצבי.

כולל זכרון קברי אבותינו גדולינו וחכמינו אשר מנוחתם כבוד באה"ק ימי פטירתם ונוסח מצבתם.

המאמר הזה אם כי שמו יעיד על תכנו ועניננו בכ"ז מצאנו לנכון להקדים לפניו דברים אחדים אשר יבארו על מה אדניו הטבעו, מוצאיו ומבאיו באר היטב למען ידע הקורא את אשר לפניו.

המאמר הנוכחי יסתעף לשלשה ענינים נפרדים והם:
א) רשימת כל קברי אבותינו גדולינו וחכמינו אשר מנוחתם כבוד באה"ק מהאבות והאמהות — מקבת בור נקרנו — עד כל הרבנים הגדולים אשר הלכו לאור באור החיים בשנת תר"ל [1])

1) הספרים אשר היו לנו לעינים במלאכתנו זאת המה חמשה עשר במספר: 1) סבוב העולם לר' פתחיה מרעגענשבורג. 2) מסעות בנימין הראשון. 3) רשימת הקברים (נקרא אצל די רוסי בשם מסע דפאליסטינא) מכתב מאת ר' שמואל בר שמשון בשנת ד"א תתק"ע ונדפס בס' אוצר טוב הנספח להמאגיצין להכמת ישראל של ה' דר' בערלינער והוא נקרא אצלינו בר"ת: רשה"ק. 4) כפתור ופרח (לפנינו הוצאת עדעלמאן בערלין תרי"א). 5) ספורים ממקומות הקברים אשר נכתבו בשנת רל"ג מפי נוסע קאנדיאטי אשר היה בעת ההיא באה"ק ונדפס בספרנו זה (מכת"י בפארמא) ופה נכנהו בשם ספורי הקאנדיאטי. 6) זכרונות קברים הנמצאים במכתב המסע מפלאָרענץ בשנת רמ"א הנדפס ג"כ בספרנו זה (מכת"י) והוא נקרא בשם „מהנו" מפלאָרענץ". 7) מכתב הר"ע ברטנורא ותלמידו בשנת רמ"ח ורמ"ט הנדפסים בהיאהרבוך להברת דורשי הכמת ישראל. 8) מכתב מאת נוסע אלמוני מווינעציע אשר היה באה"ק בשנת רפ"ב ונדפס בס"ם שבחי ירושלם (ליוואָרנא תקמ"ה). ונקרא אצלינו „מהנו". 9) גלילות ארץ ישראל או אגרת הקודש אשר היה לעיני בעל הסדה"ד וממנו ציון הקברים והוא נקוב אצלינו בשם

ב.

מנהגים התלוים בזמן.

לוח המאמרים הבאים בהמאמר הזה.

א.

גם בגזירה על האופים פת בתנור שלא יוכל ליקח משרת בחור רק בשנים לא יהודי ולא גוי אלא נשוי או גדול בהקפת זקן גם סתם אשה שעדיין לא הגיעה לחמשים שנה אין לה רשות לילך אצל התנור להוליך ולהביא הפת וכיוצא ולא תוכל לכנס בפתח התנור כלל ועיקר.

גם סתם אשה שלא השלימה ארבעים שנה לא תוכל לבוא לבהכ"נ מנחה וערבית בין בחול בין בשבת חוץ מר"ה וי"כ וש"ת וכ"ש בלילי שמחת בית השואבה שאין רשות לשום אשה כלל וכן סתם אשה שלא השלימה לששים שנה אין לה רשות לכנס בבית גוי כדי לישא וליתן באיזה פרקמטיא או באיזה שירות בשום אופן שבעולם. 161)

161) שם שם.

לדור בעה"ק ולאלה הרווקים אשר בעיר קצבו זמן ארבעה ירחים אשר במשך הזמן הזה ישאו אשה או יעזבו את העיר ונתנו רשות לראשי העדה לאלה אשר לא ימלאו התנאים האלה לגרשם בכח הממשלה — מהעיר [159].

כן חדשו אז באותו מעמד את התקנה הקדומה כי אין רשות לשום איש לילך לבית אבי הבן או לאבי הבת בשום לילה משמנת ימי המילה כלל ועיקר ובליל הראחן (שהוא ליל שמיני שקוראים וואכנאכט) לא ילכו רק הקרובים שכני החצר והת"ח הקרואים לא זולת כלל.

כן חדשו אז הסכמה הקדומה כי בחור לא יוכל לילך לשום למוד ואפילו לליל שבועות וה"ר לבד עם אביו או אחיו הגדול והוא יקבל עליו לשמור צעדי רגליו ובאופן כי לא תזוז ידו מתחת ידו.

כן לא יעשו ווילעס רשות בשום לילה מלילות השבוע [160].

הסכמות משנת תקי"ד.

בהשנה הזאת חדשו וחזקו חו"ר עה"ק את ההסכמה הקדומה כי כל בת ישראל אפילו זקנה לא תלך בשוק בלי סדין לבן — המכסה את ראשה וכל גופה — (ליזאר) ואפילו מחצר לחצר הקרוב אליו ופתחו של זה נגד פתחו של זה כל שדרך הרבים באמצע גם לא תוכל לשבת בפתח שער החצר כדי לדבר עם חברותיה ואפילו מחלון לחלון ודרך הרבים באמצע.

באותו מעמד הסכימו ותיקנו כי לא תוכל שום אשה בין אלמנה בין נשואה למכור יין ושכר לשום אדם ושום בר ישראל לא יוכל למכור יין ושכר לשום גוי וערל גם שום ישראל לא יוכל לשבת אצל מוכרי יין לאכול ולשתות שם.

169) תקנות ירושלם ונדפס גם בס' ארצות החיים הנז' פ"ו.

160) שם שם.

היו מתקבצים הרבה מיושבי העיר מיד אחר תפילת שחרית לבתי כנסיות והיו מאריכין בתפילות ובתחנונים על אורך הגלות וצרת הכלל וכו׳ כמעט כל היום ושמשי העדה הכריזו ביום הקודם כי כל העדה תתאסף למחר [156].

הבד״צ הספרדים היה שולח זוגא דרבנן לבתי האלמנות ולכל מי אשר לא ידע לעשות ערובי תבשילין ולעשות עבורם [157].

בשנות מאות לפנים (בהמאה האחרונה של האלף החמישי) נהגו יושבי עה״ק ירושלם לצאת ביום זיין של חג הסוכות (הו״ר) על ראש הר הזיתים ושם מול המקום אשר עמד עליו ביהמ״ק שפכו שיח לפני אל חי והאריכו בתפלות ובקשות בעדם ובעד כל אחינו שבגולה ועוד התפללו ביחוד וברכו לכל אלה הישרים בלבותם אשר נדבו רוחם לסמוך אותם בפרי צדקתם כמסת ידם לכל הקהלות בכל מדינה ומדינה לזקניהם חכמיהם ונכבדיהם [158].

תקנות משנת תק״ט.

בשנה הזאת חדשו חו״ר ומנהלי וטובי עה״ק את ההסכמה הקדומה כי אין רשות להרווקים מבן עשרים ועד ששים שנה

156) תקנות ירושלם ה׳ או״ת.

157) שם שם.

158) המנהג נז׳ אך פעם אחת במכתב אשר ערכו יושבי ירושלם בשנת אלף תצ״ט לשטרות (ד״א תתקמ״ח לברי׳) הנמצא בכתבת יד בפעֶ־טערסבורג ונדפס בס׳ אוצר טוב בהאמאגיצין של דר׳ בערלינער צד 77; וכנראה לא האריך המנהג הזה ימים רבים כי ביתר מכתבי מסע אשר נכתבו קרוב מזמן ההוא לא נז׳ אף שמץ מנהו, בלי תפונה יען כי בזמן קצר אחרי הזמן הנז׳ (ערך חמשים שנה) השביתו המאנגאלין הפראים את ישוב אה״ק וביחוד את ישוב אחינו בעיר הקודש ירושלם עד היסוד בה כי איזה שנים לא ישבו בה רק שני יהודים ואך בשבתות ובימים טובים היו מתאספים יושבי הכפרים להתפלל בציבור באחת מחרבותיה (ראה במכתב הרמב״ן הנדפס בסוף ספר שער הגמול ומאמרינו קורות ציון וירושלם במכ״ע שערי ציון שנה רביעית נומער 6—20).

לדור בעה"ק ולאלה הרווקים אשר בעיר קצבו זמן ארבעה ירחים אשר במשך הזמן הזה ישאו אשה או יעזבו את העיר ונתנו רשות לראשי העדה לאלה אשר לא ימלאו התנאים האלה לגרשם בכח הממשלה — מהעיר [159].

כן חדשו אז באותו מעמד את התקנה הקדומה כי אין רשות לשום איש לילך לבית אבי הבן או לאבי הבת בשום לילה משמנת ימי המילה כלל ועיקר ובליל הראחן (שהוא ליל שמיני שקוראים וואכנאכט) לא ילכו רק הקרובים שכני החצר והת"ח הקרואים לא זולת כלל.

כן חדשו אז הסכמה הקדומה כי בחור לא יוכל לילך לשום למוד ואפילו לליל שבועות וה"ר לבד עם אביו או אחיו הגדול והוא יקבל עליו לשמור צעדי רגליו ובאופן כי לא תזוז ידו מתחת ידו.

כן לא יעשו ווילעס רשות בשום לילה מלילות השבוע [160].

הסכמות משנת תקי"ד.

בהשנה הזאת חדשו וחזקו חו"ר עה"ק את ההסכמה הקדומה כי כל בת ישראל אפילו זקנה לא תלך בשוק בלי סדין לבן — המכסה את ראשה וכל גופה — (ליזאר) ואפילו מחצר לחצר הקרוב אליו ופתחו של זה נגד פתחו של זה כל שדרך הרבים באמצע גם לא תוכל לשבת בפתח שער החצר כדי לדבר עם חברותיה ואפילו מחלון לחלון ודרך הרבים באמצע.

באותו מעמד הסכימו ותיקנו כי לא תוכל שום אשה בין אלמנה בין נשואה למכור יין ושכר לשום אדם ושום בר ישראל לא יוכל למכור יין ושכר לשום גוי וערל גם שום ישראל לא יוכל לשבת אצל מוכרי יין לאכול ולשתות שם.

169) תקנות ירושלם ונדפס גם בס' ארצות החיים הנז' פ"י.

160) שם שם.

היו מתקבצים הרבה מיושבי העיר מיד אחר תפילת שחרית לבתי כנסיות והיו מאריכין בתפילות ובתחנונים על אורך הגלות וצרת הכלל וכו' כמעט כל היום ושמשי העדה הכריזו ביום הקודם כי כל העדה תתאסף למחר [156].

הכד"צ הספרדים היה שולח זוגא דרבנן לבתי האלמנות ולכל מי אשר לא ידע לעשות ערובי תבשילין ולעשות עבורם [157].

בשנות מאות לפנים (בהמאה האחרונה של האלף החמישי) נהגו יושבי עה"ק ירושלם לצאת ביום זיין של חג הסוכות (הו"ר) על ראש הר הזיתים ושם מול המקום אשר עמד עליו ביהמ"ק שפכו שיח לפני אל חי והאריכו בתפלות ובקשות בעדם ובעד כל אחינו שבגולה ועוד התפללו ביחוד וברכו לכל אלה הישרים בלבותם אשר נדבו רוחם לסמוך אותם בפרי צדקתם כמסת ידם לכל הקהלות בכל מדינה ומדינה לזקניהם חכמיהם ונכבדיהם [158].

תקנות משנת תק"ט.

בשנה הזאת חדשו חו"ר ומנהלי וטובי עה"ק את ההסכמה הקדומה כי אין רשות להרווקים מבן עשרים ועד ששים שנה

156) תקנות ירושלם ה' או"ח.

157) שם שם.

158) המנהג נז' אך פעם אחת במכתב אשר ערכו יושבי ירושלם בשנת אלף תצ"ט לשטרות (ד"א תתקמ"ח לברי') הנמצא בכתבת יד בפעטערסבורג ונדפס בס' אוצר טוב בהאמאגיצין של דר' בערלינער צד 77; וכנראה לא האריך המנהג הזה ימים רבים כי ביתר מכתבי מסע אשר נכתבו קרוב מזמן ההוא לא נז' אף שמץ מנהו, בלי תפונה יען כי בזמן קצר אחרי הזמן הנז' (ערך חמשים שנה) השביתו המאנגאלין הפראים את ישוב אה"ק וביחוד את ישוב אחינו בעיר הקודש ירושלם עד היסוד בה כי איזה שנים לא ישבו בה רק שני יהודים ואך בשבתות ובימים טובים היו מתאספים יושבי הכפרים להתפלל בציבור באחת מחרבותיה (ראה במכתב הרמב"ן הנדפס בסוף ספר שער הגמול ומאמרינו קורות ציון וירושלם במכ"ע שערי ציון שנה רביעית נומער 6—20).

בה הרבה מפולת מפאת רבוי הגשמים נוהגים להתפלל עליהם [149].

גם בעה"ק ירושלם אם ירדו גשמים די הרוות את האדמה אך לא יספיקו למלאות את הבורות מים לא יתענו יען מי השלוח יוכל לתת מים על כל השנה [150]

כשיתענו על הגשמים ונענו באותו היום שאומרים ברכת ההודאה אין אומרים תחנונים בתפלת שחרית [151].

גם בשנת השמיטה נוהגים להתענות על עצירת גשמים מפני חיי נפש ודרכי שלום [152].

המנהג בכל ערי אה"ק לשלוח לאורח נכבד הבא לעיר או לאחד מיושביה אשר שב מדרכו וכן לאלה אשר לקחו בית חדש למעון למו, צלוחית יין ומעשה אופה לאות הכבוד והאהבה [153].

ביום אשר בו תחול התקופה ישלחו בד"צ הספרדים שמש קבוע אשר יסובב בכל בתי אחינו ויודיע את הרגע אשר בו תהיה התקופה (של מר שמואל ושל רב אדא) וכולם יזהרו מלשתות מים [154] משך כל השעה והנכבדים יאצלו שכר מה להשמש בעד טרחתו.

בכל ערי אה"ק נזהרים לבלי להניח כל משקה מגולה מאשר כי נמצאים גם היום הרבה נחשים וע"כ נוהג פה כל דיני גילוי, ומשקה אשר עמדה מגולה כל הלילה לא תשתה עוד [155].

תקנות ומנהגים אשר כבר נשכח זכרם.

בימים מקדם נהגו פה עה"ק ירושלם תוב"ב שבכל ער"ח

149) שם שם.

150) תקנות ירושלם ח' או"ח.

151) נוספ' לס' חו"ח.

152) ארצות החיים להרב פאלג'י פ"י.

153) המנהג הזה נז' במכתבי הרב מברטנורא אשר שלח לביתו, הנדפסים בהיאהרבוך צד 211.

154) ראה ביו"ד סי' קי"ו ס"ה.

155) פאת השולחן פ"ב סי' כ"ג.

מפטירין לא השמים כסאי ולא מחר חדש כי אין מפסיקין בשבעה דנחמתא רק ההפטורה של אותה שבוע, רק אחר ההפטורה יקראו ג"כ הפסוק האחרון של אחת משתי ההפטורות הנז' וכן עשו הלכה למעשה רבני ירושלם הקדמונים בשנת רע"ה בשבת פ' ראה[143].

בברכת מעין שבע חותמין פה על מחיתה גפנה ופרותיה[144].

מנהג ירושלם וחברון שאין מברכים על הפרשת תומ"ע שמפרישין מיין שעושין בבתים (מפני כי התרומה ומעשר הולכין לאיבוד)[145].

בהגיטין הנכתבים פעה"ק כותבים "בירושלם דיתבא על מי שלח ועל מי בורית" ובעה"ק חברון כותבים "מתא חברון דאצל מערת המכפלה וממימי מעינות" בצפת כותבים "מתא צפת דעל נהר דולבאי יתבא וממימי מעינות" ובטבריא כותבים "מתא טבריא שבעמק דעל כיף דטבריא יתבא וממימי הים הנזכר מסתפקא" בשכם כותבין "דיתבא בין תרין טורי רמאי הר גריזים והר עיבל" וברמלה (שהיא גת) כותבין אך[146] רמלה ולא גת.

בכל ערי אה"ק אין אומרים תיקון רחל (בסדר תיקון חצות) בשנת השמיטה[147].

בעה"ק ירושלם תוב"ב אין גוזרין תענית על הרעש ומפולת, יען קבלה בפי יושבי העיר כי לא הזיקה מעולם[148]:

על רבוי גשמים אין מתפללין באה"ק מפני שהיא ארץ הרים וגבעות, אולם בעה"ק צפת"ו אשר בימים האחרונים היו

143) שם שם.
144) ולענין פירות חו"ל שבאו לארץ ראה בס' תקנות ירושלם בסופו.
145) שם ח' יו"ד.
146) ארצות החיים להרב פאלגי' פ"י ובס' פאת השולחן פ"ב סכ"ה.
147) שם שם.
148) שם שם.

תקנה קדומה בירושלם שלא להוציא ספרים לחו"ל לתיקון לומדי תורה [139].

על כל צרה שהיא צרת ציבור כמו גזירת מס חדש כבד במאוד נוהגים בירושלם — על פי פסק ומנהג קדמון — להתענות [140].

הספרדים לא ימנעו להתפלל באמצע החצר אף שאינו מקורה [141].

בעת אשר יזכירו נשמת איזה נפטר בתפילה בבהכנ"ס יעמדו כל בני המשפחה על רגליהם ובעת אשר יזכירו את שמו יאמרו „בגן עדן תהיה מנוחתו".

כשחל עשרה בטבת ביום ואו המנהג פה להתפלל מנחה בעוד היום גדול לכבוד השבת וכן נעשה מעשה בשנת [142] רע"ד פעה"ק.

יושבי שאר אה"ק נוהגים לעלות לרגל בשלש רגלים לעה"ק ירושלם תובב"ב לראות את הדר כבוד מקום המקדש לשפוך שיח לפני כותל מערבי ויתמהמהו שם איזה ימים אחר החג למען יוכלו להשתטח על קה"צ אשר מסביבות העיר, ובערים חברון צפת וטבריא ישנן חברות מיוחדות אשר ישלחו אחד מהם על פי הגורל לעה"ק ירושלם בכל אחד הרגלים.

כשחל ר"ח בשבת או מחרתו באחד משבעה דנחמתא אין

וכס' הנז' מבוארים כל דיני החזקה באר היטיב וגם אם יחשב השטר חזקה כקרקע או כמטלטלין.

139) בזמנינו זה יוציאו הרבה ספרים מפה לחו"ל וטעמם ונימוקם עמם מאשר כי כעת יבואו ג"כ הרבה ספרים מחו"ל לפה וחזון הדפוס גם הוא נפרץ פה וספרים הרבה יודפסו בכל שנה, ובטל טעם התקנה ונודע כי כל הסכמה ותקנה אשר טעמה בצדה אין צריך ב"ד אחר גדול בחכמה ומנין להתירה.

140) דיני ומנהגי ירושלם הנספחים לס' חיים וחסד (ליווארנו תקס"א) אות י"ד.

141) תקנות ירושלם ח' או"ת.

142) דיני ירושלם בס"ס חו"ת.

בירושלם אין מקפידים לאכול חמאה של גוים [136].

תקנה קדומה בירושלם שלא יהיה לשום איש חזקה על גבאות והתמנות על צרכי ציבור [137].

תקנות חזקת הבתים נוהגת בירושלם גם היום [138].

מקהמ"ק אשר ראה בעיניו כי היהודים נתנו (אחרי אשר כבר היה בידם לילה אחד) את המפתח לפחת העיר. ב' היא אשת ה' פין הנז' אשר גם היא כתבה בספרה אשר הוציאה לאור זה כמה כי המליץ של הקאנזולאט הבריטי ראה בעיניו הדבר הנז' והיא עוד הוסיפה כי נודע לה נאמנה מפי אחד מחכמי היהודים כי המפתח ימשח עוד בשמן זית, ולפי השערתה תהיה המשיחה הזאת מעין או דוגמת משיחת המלכים. והנה אחרי שני המנהגים המבוארים פה (קנית המפתח ועשית שתופי מבאות) אך למותר לנו להעיר את אוזן הקוראים על פשר הדבר הזה ועל האבן התועים אשר התעה את החכמים האלה שולל, המפתח אמנם יהיה לילה אחד — בכל עת עלות מלך הדש על כסא תוגרמה — ביד ראשי עדת היהודים אך לא מטעם איזה זכות או אדנות על העיר כי אם מפאת היתר טלטול בשבת (ובכסף מלא ישלמו לפחות העיר בעד הטובה הזאת) כאשר כן עושים ג"כ בכמה ערים בארץ רוסיא ופולין, ובדבר השמן זית גם הוא מבואר כי אחד מחכמי היהודים ברצותו לבאר לאשת ה' פין הנז' את ענין קנית המפתח גילה לה כי להשלמת הפעולה הנרצית בקנין המפתח דרוש עוד שמן זית (בחשבו על שתופי מבאות אשר בלעדו לא תועיל גם קנית הרשות) והיא אשר דתי ומנהגי אחינו כמו זר נחשבו לה שערה בעצמה כי בלי תפונה ימשחו בהשמן (אשר בו נמשכו המלכים) את המפתח (הרומז גם הוא לפי דעתה על המשרה והממשלה אשר היה להיהודים בימי קדם על הארץ הזאת).

הארכתי בזה אך למען הראות להקוראים הנכבדים כי אלה מהחוקרים שלא מעמנו אשר יאבו לגלות את המסכה הנסוכה על פני איזה מנהגים אשר לאחינו ולדלות מתחתם פנינים יקרים לקורות עמינו וארצינו עה"ר יעלו חרס בידם.

136) טעם הדבר הוא יען כי פה אין חשש עירוב שומן חזיר באשר כי החזירים אינם מצויין וחלבם יקר במאד וגם מפני חשש עירוב חלב בהמה אין להוש יען כי ההמאה נעשית פה מהאכרים בהאופן הפשוט ולא ידעו מהתחבולה לערוב במו שומן, אך בכ"ז ימצאו חסידים ואנשי מעשה אשר לא יאכלו רק החמאה הנעשית מאחד מאחינו.

137) ס' תקנות ירושלם בסופו.

138) שטר החזקה ימכר וגם יתמשכן עד כי הוא כשוה כסף ממש

וע"כ הוציאו קול כי כל השולח יד לחפש בהמקום הזה לא יצא שנתו. והמנהג הזה כהמנהג שלפניו הוליכו שולל גם איזה מחכמי אירופא אשר בקרו את הארץ וגם אלה אשר ישבו פה. ה' פין מי שהיה קאנזול לממשלת בריטאניא פה הוציא לאור זה איזה שנים ספר על אדות מצב אה"ק, וחכמי הנוצרים החובבים דרישת וחקירת ארץ פלשת שמחו במאוד בצאת הספר הזה לאור וביחוד הללו את המציאות הגדולות אשר גלה האדון הזה בספרו (ראה צייטשריפט „דער דייטשע פאלעסטינא פעראיין" לשנת 1879 מאמר של החו' דר' זאצין) על אדות מצב היהודים בעת הנוכחית אשר היה ערפל חתולתו עד הנה. בין המציאות האלו יביא המחבר כי היהודים בכל עת אשר שולטן חדש יעלה על כס מלכות תוגרמה יקחו את מפתחות העיר בידם לאות כי המה אדוני ובעלי הארץ הזאת הראשונים *) כדברים האלה כתב ג"כ ה' פיקצאטטא והאחרון חיזק את דבריו אלה בשני עדי ראיה א' הוא הארהיטעקט אשר שלחו הממשלה לתקן את בדקי בתי התפילה אשר על

*) ה' פין כותב ג"כ בספרו הנזכר כי היהודים היושבים בירושלים טובעים — או יש להם הזכות לטבוע — מטבעות להם לבדם והמטבעות האלה עוברות לסוחר גם בין הנוצרים והמושלמים גרי העיר כמטבעות הממשלה." והנה גם הסיפור הזה אך הגדה בדויה הנהו אשר מקורי עכבי"ש נבנתה כי מעולם לא טבעו היהודים — ולא היה להם כל זכות לטבוע — מטבעות מיוחדות ורק שתי אלה עזרוהו להוציא לאור יליד דמיונו זה, האחת כי עדת הספרדים פה תטבע המלות „בקור חולים" על פיסות נחושת קלל (מעססינג) קטנות ומרובעות והמה ימלאו חסרון פרוטות נחושת הנהוג פה לתת לעניים המחזירים על הפתחים ואם אמנם כי מלפנים (בעת אשר ה' מהם נתן כל בע"ב בעד 5 פר' נחושת ובעת יתנו 15 מהם בעד חמשה פר' נחושת) לקחום גם הסוחרים האינם יהודים במחיר שחורתם וכדומה אך כל איש יבין כי לא בתור מטבע לקחו רק מאשר ידעו כי היהודים יחליפו אח"כ במטבעות הממשלה, השנית היא כי בכל עת אשר ימעטו מטבעות נחושת בעיר יעשו אחינו בעלי מסחר וקנין שטרות מחמשה פרוטות עד שלשה פיאסטער והמה יעברו בעיר מסיבת מחסור מעות נחושת, וכאשר יאסוף אחד הסוחרים בידו סך מה מהשטרות האלו יקבל תמורתם מהחתום עליהם במטבעות כסף וזהב (וגם השטרות האלה נאסרו כעת מטעם העיר והזכות הזה לא ימנע מהיהודים גם בהארץ אשר לא יוכלו ללבוש בגדים ולגור באשר יחפצו.

להשתטח על כל קה"צ אשר בסביבותיה וממנה ישובו לבתיהם [133].

המנהג בכל ערי אה"ק כי כל אלה מאחינו הבאים לבקר את קברי צדיקים או שאר מקומות הקדושים בפעם הראשונה יכתבו שמותם ושמות אבותיהם ושמות בני משפחתם ומיודעיהם בדיו או בעט עופרת על מצבת הקבר או על כותלי וקירות המקום ההוא בהאמינם כי הכתיבה הזאת תועיל להנכתבים להצילם מכל רע וע"כ כל כותלי ואבני המקומות הנז' מכוסים בכתיבת שמות שונים. גם התרים את הארץ שאינם מאחינו בבקרם איזה בנין או מערה עתיקת ימים יכתבו את שמותם בצבע שחור ופרט היום והשנה על קיר או על כיפת הבית.

נוהגים בירושלם שהמפתח הנקנה מאת פחת העיר (בתור קנית רשות למען יוכלו לטלטל בהעיר בשבת) ישאר בידי הפרנס לילה אחד ואם יקום מלך הדש הוסכמו רבני ירושלם לקנותו מחדש יען מתחילה לא קנה רק מהפח"א ולא מהשלטון בעצמו וכן עשו מעשה כמה פעמים [134]) ובעת קנית המפתח יתאספו חו"ר עדת הספרדים לבהכנ"ס [135]) ציון ועל פך ש"ז הסתום היטיב יעשו ברכת שתופי מובאות ואת הפך יתנו בחור אשר מעל ארה"ק בבית הכנסת הזאת.

133) ראה למעלה בהערה נומר 109 (אצל יו"ט שני של גליות).

134) תקנות ירושלם חי או"ח אולם בשנת תרל"ז כאשר ירד השולטן עבדאל עזיז מכסאו והשולטן מוראד ירש את מקומו בקש פחת העיר סך כסף רב עבור הלנת המפתח וע"ג סמכו חו"ר עה"ק — בעת הדחק הזאת — על דעות וסברת הפוסקים האומרים כי אינו צריך לקנות המפתח בכל עת מלוך מלך חדש והתירו לטלטל בהעיר אף בלא קנית רשות מחדש — למרות המנהג הקבוע הזה —

135) מאשר כי חו"ר עירינו פחדו פחד פן יבואו אלה מאחינו הבאים לבקר את עיר קדשנו ברגלים ובמועדים אשר אחרי כל דבר עתיק ידרושו להפש גם בהמקום הזה וליקח מהשמן זית עמם בהאמינם — יען כי בהכנ"ס הזאת תקרא בפי המסורה בשם בהכנ"ס „ר' יוחנן בן זכאי" — כי נשאר עוד לפליטה מזמן קדום מאד ויועיל לרפא כל נגע וכל מחלה

הישמעאלים יכבדו למאוד את בתי הקברות לעם ועם ולמקום קדוש יחשבום [131].

בעה"ק חברון תוב"ב המנהג לבלי לחקוק על המצבות שום דבר [132] רק יניחו אבן גדולה ויסמנו בסימנים כי זאת היא מצבת פלוני.

בעה"ק צפת"ו המנהג כי הנשים תלכנה כפעם בפעם — וביחוד בער"ח — לסיד את קברי הצדיקים אנשי השם והמנהג הזה שורר בין הספרדים גם ביתר ערי הקודש אך הנה תסידנה רק את קברי קרוביהם ומשפחתם.

רבים מהבאים לבלות שארית ימיהם באה"ק יכרו למו בחייהם קבר ויניחו עליו מצבת אבן ועליה יחרתו "קברי אשר כריתי לי בחיי".

בכל ערי אה"ק לא יזהרו מלעשות קברים מוכנים נגד צואת ריה"ח זצ"ל.

כמעט כל איש מאחינו הספרדים — וביחוד אלה אשר בארץ טירקיא מגורתם — ישתדלו לבוא פעם אחת בימי חייהם לראות את הארץ הטובה הזאת לנשק את עפרה ולרצות את אבניה. על הרוב יבואו לעה"ק ירושלם קודם חג הפסח ויתעכבו בה עד אחר החג אשר אז ילכו לעה"ק חברון טבריא תוב"ב — ויתאחרו שם עד אחר פסח שני ומשם ילכו לצפת לחוג את חג הלולא דרשב"י ורבים יתעכבו שם עד אחר עצרת למען יוכלו

131) האמונה היתרה הזאת ביקרת נפש הגוים תושבי הארץ הסבת נזק לא מעט לחקירת קורות עיר קדשינו כי הרבה מהפלאחים יושבי הכפרים הסמוכים לבית החיים הכלם לא ידעו לעבור חק קדושת המקום הזה ולגנוב הרבה מהמצבות העתיקות וישימון בכותל בתיהם (ומי יודע את האוצר הרב להקירת קורות עיר קדשינו אשר היה רשום עליהם) עד כי המצבה היותר עתיקה הנמצאת כעת איננה זקנה יותר משתי מאות שנים והבל על דאבדין.

132) טעם הדבר הוא מפני כי על מצבות הרבנים הקדמונים גוחי נפש לא נחרת כל כתובת — אם מפני כי לא היה אז חרש אבן להמלאכה הזאת או מאיזה טעם אחר — וע"כ לא יחקקו גם כעת על המצבות מפני כבודם של הראשונים.

אחאב וגם הרבה מאחינו היושבים בערים הסמוכות יבואו לשוש אתם במשוש הזה.

בעשרים בו יעשו בכל בתי כנסיות הספרדים התרת נדרים וקללות וקבלות נזיפה [129].

אלול.

בכל ימי ירח הזה ינהרו יושבי עירנו להתפלל על קבורת רחל אמנו ומספר לא מעט יעירו שם כל הלילה בלימוד ותחנונים.

בבתי כנסיות הספרדים ילמדו החכמים כל החודש הזה ועד יוה"כ עד חצי הלילה ובליל וא"ו כל הלילה.

בעה"ק צפת"ו ילכו הרבה מיושבי העיר בכל ימי הירח הזה להתפלל על קברי הרשב"י, וחכמי העדה ונכבדיה ישבו שמה איזה ימים רצופים ויעסקו רק בתורה ותפילה.

ג.

ענינים נפרדים.

הספרדים יוסיפו להבן או להבת הראשונה אשר תולד להם מלבד שמם העצמי גם השם בכור או בכורה.

מנהג ותיקון קדמונים [130] ב י ר ו ש ל ם שלא להשיא נערה פחותה מבת י"ב שנים ויום אחד וכשאחד ישיא את בתו בעוד לא ימלאו לה י"ב שנים תעשה החתונה מ ח ו ץ ל ע י ר על הרוב בהחלקה הנשענת לקבר שמעון הצדיק.

בתי הקברות באה"ק אינם גדורים בגדר יען כי גם

129) הטעם נז' בספר עבודת הקודש להרב חיד"א כי אולי תהיה הנזיפה כד"ת וביטולה לא יועיל ואז לא תוכל תפילתן לעלות ע"כ יעשוהו מ' יום קודם ר"ה כסתם נזיפה מ' יום.

130) נז' בס' תקנות ירושלם ח' אהע"ז מפני כי עי"ז באו הרבה פעמים תקלות.

אנשי עירנו ילכו עוד בבוקר השכם לפני כותל המערבי לבכות ולתנות שמה על חורבן בית קדשינו. גם הנשים תלכנה לפני כותל המערבי בתשעה באב והעדינות האל אשר הוענקו מאת הטבע בכח הבכי והמספד הרבה יתר מהאנשים עוד שארית כחם תחגורנה ואשה את רעותה תעורר למספד בקול מר צורח. וכה ירבה מספר הנאספים לפני כותל המערבי עד כי כל המקום אשר לפני כותל המערבי והשוק הקודם לו מלא מאנשים נשים וטף היושבים צפופים עד אפס מקום וכיונים אל ארובותיהן [127] ידלו עיניהם הנגרות מבכי למרום כי ירחם ה׳ ציון ויבנה ערי יהודה.

שבת נחמו.

במוצאי שבת זה יעשו אחינו יושבי עה״ק חיפה שמחה והילולא בהבית אשר ממעל להמערה — בראש הר הכרמל — אשר לפי המסורה נטמן בה אליהו [128] הנביא בברחו מפני

127) בהיותי במסעי לרגלי מחלת עיני בעי״ת אמשטרדם שאלני אחד מידידי אם אמת הדבר — אשר שמעה אזנם זה לא כביר מיהודי א״י אשר עבר שם — כי בכל ערב ת״ב לעת ערב תעמוד יונה אחת בפנת כותל המערבי תקונן ותילל עד העת ההיא למחרתו? „לא״ עניתי, כחש בכם האיש. אולם אחרי אמרי נחמתי „כן אמנם תחזינה עינינו יונה הומיה עומדת כל היום וכל הלילה לפני כותל מערבי תאנה ותילל בקול בוכים נורא מאד, אך לא יונה מעופפת רק יונת אומתנו, אשר זה שנות אלפים הנה בסתר המדרגה ועוד לא מצאה מנוח לכף רגלה, היא תעמוד בחגוי הסלע ותשמיע קולה כי ערב ומראיה כי נאוה למצוא חן בעיני דודה כי ישוב ישלח ידו ויגאלנה״.

128) להחג הזה אין כל מקור ויסוד כמובן וגם יליד המאה הזאת הנהו כי זכרוני לא נמצא בשום ספר מכתב מסע וכנראה רק קנאת יושבי עיר חיפה באחיהם יושבי צפת וטבריא ת״ו אשר עדתם תרויח כסף לא מעט מהלולא רשב״י ורמבה״נ הוללתהו וטעם זמן קביעתו הוא מאשר כי בהפטרת נחמו נז׳ ענין ביאת המשיח ואליהו הנביא והשבילו יושבי עיר הזאת לבלי עשותו מיד אחרי הילולא דרשב״י בעת אשר כל האורחים ככר הריקו את אמתחותיהם. אך לפלא כי לא קבעוהו ביום קבוע.

בלילה יכבה השמש כל הנרות, והחזן או ראש הכנסת יעורר את הנאספים כי בהיום הזה הושלך משמים ארץ עטרת תפארת ישראל הודו כבודו והדרו וימנה גם את כל הצרות והתלאות אשר עברו על עדת ישורון בכל ארצות פזוריהם בשנה הזאת ויזכיר את מנין השנים לחורבן הבית, וכמאמר חכז"ל כל דור שלא נבנה הבית בימיו כאלו בימיו נחרב יתם דבריו, ומעיני היושבים לארץ בחשכת אפילה יתפרצו דמעות כנחל.

הרבה מאחינו האשכנזים ילכו בחצות הלילה לפני כותל המערבי ושמה יאמרו תיקון חצות ותיקון שלש משמורות בקול איום ונורא הפולח כליות ולב.

בבתי כנסיות הספרדים יפרשו למחרתו בבוקר פרוכת שחורה על הבימה וגם הס"ת אשר יקראו בה היום במעיל שחור תתעטף ובאמצע הבהכנ"ס תעמוד קערת חרס מלאה אפר וכל אחד מנכבדי וחכמי העדה יקח מעט אפר וישים על מצחו [125].

בהפטורת היום הזה מתורגם כל פסוק ופסוק עם הוספות גמרא ומדרש בשפת ל א ד י נ ו למען ישמעו המון העם והנשים. החזן והקהל יאמרו כל פסוק ההפטורה פסוק בפסוק וכל חזן בהכנ"ס יוסיף עוד בכל שנה בהמשך הפסוקים את כל הקורות אותם בהמשך השנה והתלאות שעברו על ראשי אחינו בכל ארצות פזוריהם.

תפילת נחם [126]) יאמרו הספרדים פה בכל שלש תפילות היום.

בבתי הספר "דורש ציון" ולעמיל יתקבצו הנערים מיד בצאתם מבהכנ"ס וישירו בקול מר ספר איוב ויתרגמוהו גם לשפה המדוברת ביניהם פרק בפרק חליפות.

בבתי כנסיות אשכנזים פרושים יקראו מגילת איכה במגילה כתובה על קלף כדין בברכת על מקרא מגילה.

125) ביחוד מקום הנחת תפילין לקיים מה שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר (מ"ק דף ט"ז ע"א).

126) תקנות ירושלם ח' או"ח.

המאור) ומרוב חשיבתה וקדושתה לא יוציאו איתה לקרא בה רק שלש פעמים בשנה: בעצרת ובר"ה ויה"כ. ובעצרת אשר אז ימצאו בצפת הרבה תלמידי חכמים וחשובים מארצות הסמוכות אשר באו לחוג את חג הלולא דרשב"י יתקבצו כולם אל בהכנ"ס הזה להתפלל ומאשר כי כל אחד יחפוץ לזכות לברך ברכת התורה בהס"ת הזאת ע"כ יעלה מחיר העליות במאוד ויברכו בברכת מי שבירך לכל המתפללים בבהכנ"ס ונדבות לא מעטות ינדבו ביום הזה לטובת הבהכנ"ס.

בבהכנ"ס הפרושים יקראו מגילת רות במגילה כשרה ובשתי ברכות [122] כנז'.

כל שבעת הימים אחר עצרת א"א תחנון ווּדוים [123].

הרבה מאחינו הספרדים ילכו לבקר את מקום קבר מלכי בית דוד בציון ולמחרתו (יום זיין סיון) ילכו להשתטח על קבר שמעון הצדיק ועל שאר קברי צדיקים אשר בהככר ההוא ואחינו האשכנזים ילכו ביום הזה להשתטח על קברי מלכות בית דוד.

האשכנזים יושבי צפת"ו ילכו ביום הזה להשתטח על הקבר הנקוב בפי העם בשם קבר הושע בן [124] בארי, יתפללו וישירו ויטיבו את לבם כל היום.

תמוז.

משבעה עשר בו עד אחר ת"ב יאמרו בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות אשר באה"ק תפילת תיקון חצות בציבור. הרבה מאחינו יושבי ירושלם ילכו לאמר התפילות והקינות האלה לפני כותל המערבי.

אב.

תשעה באב.

בבתי כנסיות הספרדים אחרי אשר קראו מגילת איכה

122) ראה למעלה הערתנו אצל מגילת קהלת.

123) כי יש לה תשלומין כל שבעה וכן נז' בתקנות ירושלם חלק או"ח אות יוד.

124) (ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך התנא רבי יהושע).

ימי הספירה.

בהשבתות אשר בין פסח לעצרת יתפללו בערב שבת מנחה וקבלת שבת מבעוד יום אך אח"כ יאמרו שיר השירים בקול נעים ויזמרו את הפזמון בר יוחאי 119) ושאר פיוטים עד הלילה ואז יתפללו תפילת ערבית בזמנה למען יוכלו לברך מיד אחר התפילה על ספירת העומר 120).

חג השבועות.

בביהכנ"ס האר"י אשר בצפת (אשר לעדת הספרדים) תמצא ס"ת של הר"י אבוהב 121) ז"ל. (בעל ספר מנורת

עי"ז תקלה (ראה מכתב הנוסע הזה בסוף ספר שבחי ירושלם) גם במכתב הר"ר יצחק לטיף הנדפס בהמאגיצין לספרות בני עמינו של דר׳ בערלינער כתוב לאמר „ספר לי זקן זה, פעם אחת החדילו הערביים את היהודים מליכנס בטרקלין של קברו של שמואל הנביא להתפלל, קם עליהם הצדיק הזה זלל"ה וחנק בגרונו למהדיל היהודים מלבוא בתפילתו ואמר לו תחזיר המפתח ליהודים וישקדו על פתחי כי הם בני ולא אתם. מיד החזיר וזה שמעתי אני בהיותי שם ונרות דולקים תמיד והערביים מתנדבים ודולקים".

לאחינו הספרדים למוד מיוחד ללמוד שמה, נדפס בקובץ למודים על קה"צ (אמשטרדם תס"ח) הנקוב בשם „האדרות הקדושות."

118) טעם הדבר הוא כי ביום פטירתו יש דעות חלוקות אם בכ"ח או בכ"ט בו (ראה מאמר זכרון פטירת וכו׳ ערך שמואל הנביא) וע"כ לצאת ידי כל הדעות יהיו שמה קצת משני הימים.

119) מחבר פזמון הזה הוא הר"ר שמעון לביא מעה"ק חברון ת"ו (נפטר זה כמאה שנה) והוא מיוסד כולו על עמודי חכמת הקבלה, והחרוזים סובבים הולכים על עשר ספירות ונדפס ברוב סידורי הספרדים וגם בסידור נוסח ספרד הנדפס בווילנא (תרל"ז, 24).

120) ראה למעלה ערך ערב שבת.

121) הרב בעל שה"ג מספר ממנו כי היה גאון בקאשטיליא ונשוא פנים אצל מלך פורטיגאל ונתבקש בישיבה של מעלה רנ"ג בפורטיגאל ואיך בא הס"ת שלו לצפת"ו? אך אולי מאשר שהיה — לדעת בעל שה"ג — רבו דרבו של מהר"י בי רב יכול להיות כי נתגלגל הס"ת שלו לידי תלמיד תלמידו זה אשר היה רב ור"מ בעה"ק צפת.

הזה אם כי קטן הוא בכמותו ואיכותו וכגמד מול ענק או כאזוב הקיר מול הארז אשר בלבנון הנהו מול החג אשר בצפת בכל זאת ביחס תכונת ורגשות נפש הלוקחים חלק בו כמעט יתאחדו, כי גם פה נראה אנשים הרחוקים בענין ותכלית הליכתם להמקום הזה מרחק רב, מהם אשר רק רוח האמונה אשר תפילתם על קבר הצדיק הזה תקובל ברצון לפני אדון כל צרר אותם בכנפיו ויוציאם ממעונם לכתת רגליהם בדרך הזה, והמה לא יתמהמהו אף רגע מיד בבואם ללכת אל מקום הקבר שם ישפכו שיחם בלב מלא רגשות קדושות וטהורות על צרת נפשם ועל פליטת אריאל בכלל, ובעוד דמעותם על לחים ימהרו לילך להשתטח על קברי סנהדרי קטנה וגדולה ובהמערה אשר מסורת אחינו תקראה בשם מערת כלבא שבוע, ואחרי כן ישובו מיד לבתיהם. לא ישימו לב לקול תרועת השמחה השולטת בהמקום הזה גם שאון עליזים החוגגים את חג השלשים ושלשה לעומר לא תעלה באזנם ומהם אשר גם חדות החג הלאומי הזה יקר בעיניהם והמה מיד יבחרו למו מקום — אחרי אשר התפללו תפילתם על קבר הצדיק — לשבת תחת אחד השיחים עם רעיותיהם בניהם ובני משפחתם, יזמינו גם קרוביהם ומיודעיהם העוברים עליהם, יאכלו וישתו ישישו ויעלצו ויטיבו את לבם עד כי פנה יום.

בכ"ח אייר ילכו הרבה מאחינו אנשים ונשים להתפלל על קבר שמואל הנביא 117) ויַלינו שם כל הלילה ומחרתו בבוקר ישובו לבתיהם 118).

117) המנהג הזה לבקר את קבר שמואל הנביא הוא כביר ימים מאד, ובשנות מאות לפנים נהגו לבקר את הקבר הזה והיו מתעכבים שם יום או יומים והיו אוכלים ושותים והטיבו לבם שמה וגם ממצרים ומשאר ערי טירקיא היו שולחים נדבות לשם קבר שמואל הנביא וכבר נז' בשו"ת הרדב"ז „שאלה ע"א, איש אחד אשר נדר סך . . . לאדונינו שמואל הנביא" גם המוסע משנת רפ"ב מונה בין התקנות אשר היו כתובים על הלוח בבית הכנסת „לבלי ילכו שתויי יין בקבר שמואל הנביא" יען כי לפעמים הגיע

יא חביבי זכות הצדיק". בבהמ"ד פנימה וגם מבינות ללהקות האנשים הנז' ובכל עבר ופנה מהחצר יעמדו או ישבו צעירים זקנים וישישים הלומדים בספר הזהר אידרא 116) משנה ואגדה וישירו שירי תהלות בן ישי בהתלהבות חזקה. מעיני אלה יתגלגלו אגלי דמעות שמחה על אשר זכו לעמוד במקום הקדוש הזה ולשמוח בשמחת "הילולא דרשב"י" ועיני אלה יורידו דמעות כנחל איש איש על קשי יומו ונגעי לבבו ויאמינו אמונת אומן כי בזכות הצדיק הטמון בהמקום הזה כי השם יקשיב לתפילתם. כה תרבה ההמולה עד אחר חצות הלילה ומעיני רבים וכן שלמים תדד השנה כמעט כל הלילה.

למחרת בבקר השכם יתאספו כלם לבהמ"ד להתפלל ולכבוד היום יקראו בתורה, אם חל ביום שיש בו קריאת התורה, יברכו בברכת מי שבירך לנכבדי האורחים והמה ינדבו נדבת לבם לטובת הבהמ"ד ואחרי כלות התפילה יקיפו שבע פעמים בספרי תורות את כל חצר בהמ"ד ואחרי כן יחלו לעשות את מנהג החאלאקא באופן הנז' (ראה ערך הקפת פאת הראש).

הרבה מהנאספים ילכו אחר כן לבקר ולהשתטח על קברי יתר התנאים והאמוראים הקבורים — לפי המסורה — בשיפולי ההר הזה ובהר אשר ממולו והנשארים ישמחו ויזמרו כמעט עד נטות היום ומתי מספר ילינו שמה גם בלילה הזה אשר אז יעשו האשכנזים יושבי צפת הדלקות שונות.

גם בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות אשר בעה"ק צפת טבריא וחברון ובכל ערי הקודש יעשו הדלקה בלילה הזה לכבוד הרשב"י ז"ל.

יושבי עה"ק ירושלם ת"ו בקנאתם ליושבי צפת"ו על החג הלאומי הזה אשר המה חגים קבעו גם למו היום הזה לחג אשר בו ילכו לבקר את מערת שמעון הצדיק ולהתפלל שמה. החג

116) למוד מיוחד לכבוד ולעילוי הרשב"י ז"ל נדפס עוד בשנת תס"ח אמשטרדם ונקוב בשם "האדרות הקדושות.

צעיפים ומגבעות הרבה למאוד. הדלקת הקערה הזאת תמכר לכל המרבה במחירה, וגם נתינת שמן זית לתוך הקערה והשלכת הבגדים בכסף מלא ישולם לשמשי העדה העומדים מימין הגלה ומשמאלה ולא יניחו לאיש לתת דבר אל תוכה טרם ישקול על כפיהם את המחיר אשר יושת עליו.

כשלש שעות בלילה יגש האיש, אשר זכה לקנות ההדלקה וביראת הכבוד גדולה ידליק בנר דונג אשר בידו את החפצים אשר בהקערה והשלהבת ללהב תצא ועשן גדול כעשן הכבשן ימלא את כל החצר עד כי החלשים והנכשלים מיושבי צפת אשר לא עצרו כח לעזוב את ביתם יראו לפניהם את כל הככר מ י ר ו ן כמדורת אש ואז יחל המון העם הרב אשר דממת קדש שררה עליו במשך עת הדלקה להתנענע והמקום הזה אשר דומיה שאננה שלטה בו רגעים אחדים יהפך עתה למקום רעש והמולה, למקום מערכת משחק וזמרה תפילה ותחנונים.

פה יעמדו חבל אנשים בעיגול יחד ובנקודת המרכז יעמוד איש אחד, ירקד ברגליו, ובידיו — או בהמטפחת אשר בידו — ינופף הנה והנה — אורח וסדר המחול הנהוג בארץ הקדם — ויקרא "כ ו ל א ה ד א מ ש א ן צ ד י ק" (כל זה מפני כבוד הצדיק) והעומדים סביבו ימחאו כף ויענו לעומתו "ה ד א ו ה ד א מ ש א ן צ ד י ק" (זאת וכזאת מפני כבוד הצדיק) שם עומדים חבר אנשים המשתאים למראה שנים מהם אשר יערכו מערכת קרב בחרבות שלופות איש מול אחיו, ובמקצוע החצר תשבנה חברת נשים חבוקות ברכים על הארץ והזקנה שבהן תספר לפניהן את פעולת ועלילות התנא ר' שמעון בן יוחאי ז"ל והנה באזנים פתוחות תקשבנה לכל הגה היוצא מפיה, ובעת אשר המספרת תשאב רוח מעט תאמרנה כולן בנשקן ידיהן למו פיהן "י א ב ר י ו ח א י

ובהיותי בצפת בשנת תרל"ג התוכחתי גם אני בנידון זה עם הגאון הר"ש העליר אך הוא צדד להיתר והדפיס אח"כ קונטרס קטן בשם "כבוד מלכים" (ירושלם תרל"ד) ועמו הסכים גם הרב ראשון לציון כמהר"א אשכנזי זצ"ל להתיר הדבר.

למחרתו אחרי תפילת שחרית ישירו ויזמרו ויטיבו את לבם עד הערב. נדרים ונדבות הרבה יפלו ביום הזה ומההכנסה הזאת נבנו על קברו שני בתי מדרש אחד לספרדים ואחד לאשכנזים — וגם הוצאות הבהמ"ד האלו של כל השנה מההכנסה הזאת תוקח.

יושבי עה"ק צפת"ו ילכו ביום הזה לבקר ולהשתטח על קבר ר' יהודה בר אילעי הסמוך לכפר עין זיתון ולקבר ר' כרוספדאי ור' יוסף סארגים הסמוכים לשם וידליקו נרות על קברם והדרך העולה מצפת להכפר הנז' מלא ביום הזה אנשים נשים וטף עוברים ושבים להקברים האלו.

ל"ג בעומר (ח"י אייר).

בהיום הזה יחוגו אנשי צפת חג גדול [112] לכבוד התנא רבי שמעון בר יוחאי הנקרא בשם "הילולא דרשב"י" (לאשר היום הזה הוא יום [113] פטירתו) לכבוד היום ההוא יבואו אחינו הספרדים מכל קצית ארץ טורקיא ארם צובה בבל הרי קוקז ופרס. כמעט כל איש מאחינו הספרדים יבא פעם אחת בימי חייו לחוג את החג [114] הזה והרבה מהם אשר אין בידם די ההוצאה הדרושה להנסיעה הזאת יכתתו רגליהם ללכת רגלי בהדרך הגדול והנורא הזה.

בליל ל"ג בעומר תעשה הדלקה על קברו באופן הזה, על גג הביהמ"ד אשר על הקבר עומד עמוד גבוה ובראשו תקועה קערת נחושת גדולה אשר תמלא בשמן זית עד חציה וכל האורחים הבאים ישליכו אל תוך הקערה בגדים [115] מטפחות משי

112) ענין החג והשמחה הוא לדעת בעל הסוד יען כי ביום פטירתו גילה רשב"י לתלמידיו את האדר"א (רבה וזוטא) אשר היה טמיר ונעלם מעיניהם עד היום הזה.

113) (ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך רשב"י).

114) ראה בשו"ת חתם סופר חלק או"ח שקרא תגר על המנהג הזה וקרא אותו בשם "חגים אשר בדו מלבם".

115) על ענין שריפת הבגדים כבר עמד הגאון בעל חקרי לב במ"ק ח' ח' ס"ז י"א ולדעתו המשליכים הבגדים עוברים על בל תשחית

יושבי עה"ק טבריא ת"ו הספרדים והאשכנזים ילכו ביום הזה לבקר ולהשתטח על קבר יתרו ור"י בן פרחיה אשר בכפר יאקוק.

אייר.

האשכנזים יושבי עה"ק צפת נוהגים לילך בר"ח אייר להשתטח על קבר אבא שאול ואשתו אשר בכפר ביריא הסמוך לעיר והרבה מהם ילכו עוד ביום הזה לכל קברי צדיקים אשר אינם רחוקים הרבה משם עד כי ישובו לבתיהם בלילה.

בעה"ק טבריא נוהגים לספור ספירת העומר אחרי עבור שעה ורביע מהלילה והמנהג הזה הנהיג הר"ר חיים אבולעפיא 110) מיסוד ישוב אחינו האחרון שמה.

פסח שני.

אור לארבעה עשר לירח הזה ילכו יושבי עיר טבריא — וגם הרבה אורחים אשר יבואו לבקר את אה"ק ולחוג את חג הילולא דרשב"י בעיר צפת"ו — על קבר הנקוב בשם קבר ר' מאיר בעל הנס 111) אשר הוא כעשרים רגעים מחוץ לעיר ושמה ילמדו יתפללו ישירו ויזמרו שירות ותשבחות וידליקו בלויי בגדים ומטפחות בתוך ספל גדול מלא שמן זית העומד באמצע החצר וההדלקה הזאת תמכר לכל המרבה במחירה וגם בבהמ"ד הבנוים על קברו ידליקו נרות רבות וגם הדלקתם תמכר ואח"כ ישירו שירי תהילות בן דוד ומאמרי חכמינו ז"ל בקול תרועה ובהתלהבות והתפעלות נמרצה והרבה מהם ילינו שמה וגם

שעושים ביו"ט שני של גליות בחו"ל. ודבר זה נעשה מימי קדם לפני גאוני עולם ולא פקפק בדבר זה אדם מעולם עכ"ל.

110) כמנהג ופסק זקני הרב מוהרח"א שהוכיח בן מהש"ם כסברת ר"ת ומובא בספר ברכי יוסף להרב חיד"א או"ח סימן רס"א (ספר מסעי הירח דף ד' ע"ב).

111) (ראה זכרון פטירת וכו' ערך רמבה"נ).

שביעי של פסח.

הרבה מעשירי ונכבדי אחינו הספרדים יזמינו לביתם מספר חכמים עניים אשר ישבו ללמוד כל הלילה וגם בהרבה ישיבות לא יתנו חבריהם שנת לעיניהם כל הלילה ויעסקו בתורה בשירים 107) ותשבחות עד שתי שעות קודם אור היום אשר אז יתאספו כל יושבי העיר לבהכנ"ס ושמה יאמרו במתון ובניגון כל השירות הנמצאות בכה"ק ושירת הים באחרונה.

מוצאי חג הפסח.

בלילה הזה יקחו הספרדים שחת של תבואה ובאגודת השבלים האלו יכו איש את רעהו ויאמרו פסוק "ויתן לך האלהים מטל השמים ורוב דגן ותירוש" והערבים יושבי הכפרים הסמוכים אשר גם מהם לא נעלם המנהג הזה לא ימנעו מלהביא לבית כל איש אגודת שבלים במחיר התיכת מצה אשר יקבל תמורתם והמנהג הזה יקרא בערבי בשם "ש נ ת א י ל ח ד ר ה" (שנה דשינה) 108).

ביום כ"ב ניסן שהוא יו"ט שני של גליות יתפללו כל אלה מאחינו הבאים מחו"ל לבקר את הארץ בבהכנ"ס ציון תפילת החג בציבור ויקראו בתורה ויפטירו בנביא כמו בחו"ל וגם בשארי יו"ט שני של גליות 109) יתפללו שמה.

107) התפלות והשירים נדפסים בס' מקראי קודש הכולל שירים פזמונים ובקשות לכל ימי השנה.

108) המנהג הזה נשען על מאמר חכז"ל במסכת ר"ה בפסח על התבואה ומאשר כי בכל ימי החג לא יכלו להביא שבלים הביתה ע"כ נדחה המנהג למוצאי החג אשר ימלא גם סימן טוב לימי החול החדשים.

109) המנהג הזה נהוג עוד בעיר קדשינו מקדם קדמתה מובא ג"כ בספר שו"ת אבקת רוכל סי' כ"ו וז"ל: וכן מעשים בכל יום בכל שנה ושנה עולים לשלש רגלים מחו"ל ועושים יו"ט שני של גליות כתיקונה וכמשפטה בחו"ל ולא עוד אלא שמתקבצים מנין מבני חו"ל העולים לרגל ומתפללין תפילה וקורין בתורה ומפטירין בנביא בברכות תחילה וסוף כמו

— בשפה המדוברת — „מאין תבא״ ? „ממצרים״ ולאן פניך מועדות״ ? לירושלם, ישיב [103] הנשאל. —

למחרתו ילכו הרבה מיושבי ירושלם להתפלל תפילת מוסף לפני כותל המערבי. ואלה המתפללים בבתי הכנסיות ילכו אחר התפילה על מעקת הכתי כנסיות „בית יעקב״ „תפארת ישראל״ ועל גגות הבתים הגבוהים אשר משם יראו הדר וכבוד מקום מקדשנו ושמה יאמרו תפילת ומפני חטאינו ועניני המדברים מהדר בית ה׳ בעמדו על תלו והמנהג הזה נוהג גם ביום האחרון של חג ובכל הרגלים.

חול המועד.

בשבת חוה״מ — או ביום ראשון של חג כשחל בשבת — יקראו בבתי כנסיות עדת אשכנזים פרושים מגילת שיר השירים במגילה כתובה על קלף כדין [104] והקורא מברך לפניה על מקרא מגילה ושהחינו.

בימי המועד ילכו הרבה מיושבי העיר — וביחוד אלה אשר זה מקרוב באו להאחז פה — לראות ולהתבונן מחוץ לחומת [105] העיר סביב על שרידי בניניה הנפלאים ועל רישמי זכרונותיה הרת כבוד האצורים ושלובים בהמה.

גם אחינו הספרדים האוכלים קטניות בפסח — כפסק מרן הב״י ז״ל — בכ״ז אורז לא יאכלו יען פעם אחת בדקו את האורז כמה פעמים ולבסוף נמצא בו חטה אחת, ושמן שומשמין [106] המון העם יאכלוהו והחכמים ידליקו בו ולא יאכלוהו.

103) עיין בבאה״ט או״ח ס׳ תע״ג ס״כ שמביא בשם רש״ל וכשרוצה לאכול אפיקומן יוציאה כמו שהיא בתיך המפה וישלשל לאחוריו וילך כמו ד״א ויאמר כך היו אבותינו הולכים משארותם צרורות בשמלותם.

104) ראה למעלה הערתנו אצל מגלת קהלת.

105) המנהג הזה בנוי לפי הנראה על דברי מנעים זמירות ישראל סובו ציון והקיפוה וכו׳ תהלים מ״ח.

106) תקנות ירושלם חלק או״ח ה״פ.

המהדרין ידקדקו עוד לאפות המצה בהתנור הראשון [100]. הרוב מאלה אשר יאפו מצה שמורה יניחו מעט קמח אשר ממנה יאפו מצות אחדות בע"פ אחר חצות (זמן הקרבת הפסח) כל עבודות המצה הזאת תעשינה רק ע"י אנשים וכולם מלובשים בגדי יו"ט ובעת האפיה יאמרו הלל והמצות האלו נקראים בשם "מצות מצוה" ומהם יקחו להערכת הסדר.

ערב פסח.

כללות הספרדים תחלק ביום הזה מצות שמורה לעניים חנם למען יוכלו גם המה לקיים מצות אכילת מצה במצות שמורות ומנהג קדום הוא [101].

בערב פסח אחר חצות ילכו כמעט כל יושבי עירנו מלובשים בגדי יו"ט לפני כותל המערבי ואחרי אשר יתפללו שמה את תפילת המנחה יאמרו סדר הקרבת קרבן פסח.

ליל חג הפסח.

אחרי תפילת ש"ע יאמרו — בכל בהכנ"ס — הלל [102] שלם בברכה תחילה וסוף.

בעת ערכת הסדר לא ילבשו את מעיל הלבן הנקרא קיטטעל.

אצל הספרדים המנהג כי כל גרי החצר יתאספו לבית אחד החכמים — אם יגור אתם יחד — לערוך את הסדר וראש המסובים יקח מקלו בידו ומצות אחדות צרורות על כתפו וילך בבית אחת הנה ואחת הנה והילדים ושאר המסובים ישאלו לו

100) ר"ל מיד אחרי אשר הוגעלו התנור והכלים בטרם אפו בם ובעד זה ישולם לבעל בית התנור שכר מיוחד.

101) תקנות ירושלם חלק או"ח ה"פ.

102) כן פסק מרן הב"י בשו"ע או"ח תפ"ז ס"ד ואם כי הרמ"א כתב דאין אנו נוהגים כן וגם במנהגי הגר"א לא נז' המנהג הזה. בכ"ז קימו וקבלו גם עדת הפרושים להחזיק במעוז המנהג הזה.

בעה"ק ירושלם קוראים את המגילה — גם בכל הבתים אשר מחוץ לעיר — בט"ו ובעה"ק חברון צפת וטבריא קוראים את המגילה בי"ד ובט"ו.

כשחל פורים בשבת נוהגים חסידים ואנשי מעשה לקיים מצות משלוח מנות לשכניהם והסעודה גם ביום השבת 97).

המנהג פה שלובשים בפורים בגדי שבת 98) והאשכנזים ילבשו גם המגבעת המיוחדת לשבת (שטריימיל).

ניסן.

אפית המצה.

עוד בתום ירח אדר יחלו מחזיקי בתי האפיה לאפות המצות.

עריכת המצה היא על אבנים חלקות מאוד ועצי המעגלה המה מנחושת קלל (מעססינג), התנור והאבנים ועצי המעגלה ושאר הכלים יגעלו בכל יום, זמן האפיה הוא רק ביום, לכל בית אפיה יש שומרים אשר ישימו עיניהם בכל פעם על נקיון הכלים ואם כי המצה תעשה בזהירות וזריזות יתירה בכל זאת חלק גדול מיושבי העיר לא יקנו מצה מוכנת רק בעצמם יקחו קמח ויתנו אותו לאפות ויעמדו מהתחלת האפיה עד סופה למען יהיה לבם נכון ובטוח כי אין בם אף נדנוד חשש חימוץ, וחלק אי קטן מיושבי העיר לא יאכלו מצת ב ל ת י רק יקחו חיטי ש מ ו ר ה ויתנו לאפות או יקנו מצת ש מ ו ר ה אפויה 99) אשר היא תאפה בבוקר (אחר שהוכשר התנור והכלים) והמהדרין מן

97) תקנות ירושלם חלק או"ח אות ק"ז.

98) שם שם אות ק"ט.

99) החטים הנקנים בשוק התבואה (אשר גם הם לא נופלים מחטי שמורה אשר בחו"ל יען בכל ימי הקיץ לא ירדו פה גשמים יקראו בשם ב ל ת י (ר"ל בלתי שמורים) וחטי השמורה יקצרו ויודשו במקלות אך מיהודים, וסדר עשיתה ראה בהלבנון שנה ב' גליון ג'.

האכילה יבואו כולם לבהכנ"ס ויאמרו ש"ח פעמים (כמנין שבו) את הפסוק „ויאמר אבינו שבו שברו לנו מעט אוכל" 95) ואח"כ יאמרו שיר השירים בניגון.

טבת.

בארבע ועשרים בו ידליקו בכל בתי כנסיות האשכנזים אשר באה"ק נרות הרבה ויזכירו בתפילת אל מלא רחמים נשמת המתים שנהרגו בהרעש בעה"ק צפת בשנת תקצ"ג ושמשי בהכנ"ס יסובבו מקודם לקבץ שמן זית וכסף לעילו נשמתם.

שבט.

בחמשה עשר בו — אשר הוא ר"ה לאילנות — ילמדו חכמי הספרדים בבתי ישיבותיהם למודים 96) מיוחדים מכתבי הקודש משנה תלמוד וזוהר המדברים על אדות התבואות והפירות ועל אדות ר"ה ויעירו כמעט כל הלילה ויהדרו לאכול כל מיני פירות הנמצאים בעיר וביחוד פירות משבח א"י.

אדר.

בז"ין בו אשר הוא יום פטירת מרע"ה ילמדו בהרבה ישיבות הספרדים למודים מיוחדים כנהוג ובני הח"ק גמילת חסד של אמת, אשר לאשכנזים יתענו ביום הזה וירבו בתפילות ובתחנונים כמנהג העדה הזאת בערי ארץ מולדתם.

חו"ר עה"ק צפת ילכו ביום הזה לבהמ"ד אשר על קבר רשב"י בכפר מירון ללמוד ולשפוך שיח לפני ה'.

95) ולדעת חכמי הקבלה יש להדבר הזה ענין עפ"י סוד.

96) הלמודים והתפלות האלה נאספו ונסדרו מהרב בעל חמדת הימים ונדפסו ג"כ בקונטרס מיוחד עם העתקה לשפת לאדינו הנקוב בשם „פרי עץ הדר" (קושטאנדינא תקפ"ד) והלמודים האלה ילמדו קודם אכילת כל פרי ולאחריו. מיני הפירות הנמנים בהספר הנז' הם יותר משמנה עשר ולכל אחד יש כונות וסודות מיוחדות.

ילכו חו"ר עדת הספרדים וא"זה מהאשכנזים להשתטח ולהתפלל על קברו [91].

חשון.

בשבעה בו מתחילין לאמר טל ומטר בברכת השנים [92].

בי"א בו אשר הוא יום פטירת רחל אמנו [93] ילכו כל חכמי עדת הספרדים והמון רב מעדת האשכנזים על קברה ללמוד להתפלל [94].

כאשר יעבור זמן רביעה שניה (י"ז בו) ולא ירדו גשמים יתחילו היחידים להתענות כד"ת ושמשי עדת הספרדים ילכו מחצר לחצר ויכריזו „כל המתענה גם ברוך יהיה" וגם יתר דיני התעניות ותקיעות שופר נוהג גם עתה ע"פ הסדר הנז' בתלמוד.

כסליו.

חנוכה.

נר חנוכה ידליקו כל אחד בשמן זית כמצוה מן המובחר והרבה ידליקו את הנרות בעשישיות הערוכות למטרה הזאת ויקבעון על פתח ביתם מבחוץ כד"ת לפרסומי ניסא.

בימי חנוכה ילכו מלמדי הת"ת של הספרדים המה ותלמידיהם לאסוף נדבות מכל אנשי העיר מכל אשר תמצא ידם והנערים יביעו בלשון המדוברת נוסח קבוע המכלכל ברכות מאליפות לראיש הנותן לפי ענין וערך הדברים אשר ינתנו למו וביום האחרון של חנוכה יכרו כרה בבית הת"ת בעד המלמדים ותלמידיהם והארוחה הזאת תקרא בשם „חנוכת המזבח" וקודם

91) ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך שמעון הצדיק.

92) ראה שו"ע או"ה קי"ז ס"א.

93) ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך רחל אמנו.

94) סדר הלמוד נדפס כבר בשנת תס"ח באמשטרדם בקובץ למודים הנקוב בשם „האדרות הקדושות" והרב המקובל כמ"ר ידידיה אבולעפיא הדפיסו שנית בתוספת מרובה (ירושלם תר"ו).

ואדרא ואח"כ יאמרו תהלים בקול רם ויחלקו אותו לשבע ספרים 89) (תמניא אפי יחשב לספר מיוחד) ואחר כל ספר יתקעו בשופר ויאמרו תחנות ופזמונים.

שמחת תורה.

כל קירות הבהכנ"ס ובהמד"ר יוצעו עוד בערב היום הזה בפרוכיות יקרות לכבוד היום.

אלה אשר נועדו להשלים את התורה ולהתחילה (חתן תורה, ובראשית ומעונה והאחרון הוא עה"ר נער) ביום האחרון של חג (שמחת תורה) יובלו בקול המון חוגג — ולפניהם ילכו סריסי הרב חכם באשי ומטות כסף בידיהם — עוד בערב היום ההוא לבהכנ"ס ושמה ישבו מתחת פרוכת משי הפרוש מעל עמודי עץ יפים וגם למחרתו ישבו במקום הזה כל זמן התפילה ואחרי תום התפילה יובילו אותם המתפללים בכבוד רב ובקול שיר ותרועה לבתיהם ואחד השמשים אשר בידו כלי כסף מנוקב המלא מיץ וורדים יזרוק על כל ההולכים העיפים מרוב שמחה להשיב נפשם ואחרי אשר יביאום לבתיהם ישירו יריעו ויטיבו את לבם כמעט עד נטות היום.

כל הנערים אשר בארבע בתי הכנסיות של הספרדים הבנוים ביחד יאספו לבהכנ"ס ת"ת ושם יעלו כולם ביחד לתורה ואחרי ברכתם יאמר החזן פסוק המלאך הגואל.

סדר ההקפות יעשו גם במנחה ובליל מוצאי החג 90).

לעדת האשכנזים אין חלק רק במנהג יציע הפרוכת ובבתי הכנסיות החסידים יעשו סדר הקפות גם במוצאי ש"ת.

עד כלות חודש תשרי א"א תחנון.

ביום כ"ח תשרי אשר הוא יום פטירת שמעון הצדיק

89) ענין החלוקה הזאת הוא כנגד השבעה אושפיזין או זי"ן כורתי ברית (בפיות איזה המקובלים).

90) ענין ההקפות האלו יש לו מקום בחכמת הנסתר.

ערכו — גם פירות שבעת המינים וגם מעט קמח שמן ויין בצלוחיות קטנות.

גם במצות ארבע מינים ידקדקו במאוד יושבי אה"ק עד כי כמעט כל איש יהדר לקנות לו לולב ואתרוג לבדו עד כי בבהכנ"ס הקטנים לא יקנו מקופת הקהל לולב ואתרוג. גם נערים אשר הגיעו לחינוך יקחו למו הוריהם לולב ואתרוג לחנכם במצות.

הקריאה בימי חג הסוכות היא רק סדר הקרבת קרבן היום ההוא וכן גם בתפילת מוסף לא יאמרו רק סדר היום ההוא ואת הפסוקים האלו יקראו לכל אחד מהד' קרואים ובשבת חוה"מ סוכות או ביום א' אם חל בשבת יקראו מגילת קהלת במגילה כתובה על קלף עם עמודים כדין (אחר אמירת הפיוטים קודם אכ"מ) והקורא מברך על מקרא מגילה ושהחינו וקורא בניגון וטעמים וכולם שומעים [87].

בחוה"מ של פסח וסוכות לא יניחו תפילין [88].

שמחת בית השואבה.

בכל לילות ימי מועד החג אחר תפילת ערבית יאספו המון רב לבתי כנסיות ומדרשות ובקול נעים וערב יאמרו הט"ו שיר המעלות ואח"כ יזמרו וינגנו פזמונים ופיוטים ירקדו וינועו בקול המון חוגג למזכרת השמחה הגדולה והנהדרה אשר היתה בעת עמוד בית מקדשנו על תלו אשר עליה העידו חכז"ל כי כל מי שלא ראה אותה לא ראה שמחה מימיו. איזה מחשובי נכבדי עירנו יזמינו את קרוביהם ומכיריהם לביתם ושמה יחוגו את זכר השמחה הזאת באופן וסדר הנזכר.

ליל הושענא רבה.

הספרדים יאמרו בבהכנ"ס בלילה הזה משנה תורה זוהר

87) מנהגי הגר"א סי' ק"ו.
88) מנהגי הגר"א סי' ק"ה.

מעיל הקיטל אשר ילבשו ביום הזה האשכנזים בחו"ל איננו נוהג פה [85].

בבהכנ"ס הפרושים יאמרו פיוט הקדושה אחרי כלות כל הקדושה.

הספרדים מאשר כי להם אך פיוטים ותפילות מעטות ינוחו אחרי תפילת מוסף כשתי שעות. מהם ילכו גם לביתם לנוח מעט.

מוצאי יוה"כ.

אחינו הספרדים ילכו לבית הוריהם והורי רעיותיהם לבקרם ולשאול בשלומם והחכמים ילכו לבקר גם את הרב ראשון לציון [86] (חכם באשי).

חג הסוכות.

יושבי אה"ק ידקדקו במאד במצות סוכה וכל איש אשר אך לא יחסר לו מקום לבנין סוכתו ישתדל לעשות לו סוכה לעצמו. הרבה — ביחוד יושבי עה"ק צפת — יעשו סוכותיהם על הגגות. קירות הסוכה הם עה"ר מקנים חלולים הגדלים באדמת בצה אשר יקשרו איש לאחיו בפחות מג׳ טפחים ועליהם יומתחו מחצלאות או סדינים למסך.

בעה"ק צפת יכסו סוכיתיהם בענפי הדס ובעה"ק טבריא ויפו בלולבים ובחריות של דקל אשר יגדלו שם לרוב.

לנוי סוכה יתלו — מלבד כלים חשובים איש איש כפי

85) יען כי פה יחסרו שני הטעמים המסבבים הלבשתו (עיין שו"ע או"ח סי׳ ת"י סעיף ד׳) הטעם הא׳ כי הוא דוגמת מלה"ש גם בימי החול וביחוד בשבתות ילכו כמעט כל יושבי עה"ק במעיל לבן. והטעם הב׳ כי הוא בגד מתים כבר הזכרנו למעלה כי לא ילבישו את המתים הבגד הזה (ראה ערך הלוית המת).

86) המנהג הזה נוסד על אדני המנהג הקדום אשר היה עוד בעמוד הבית על תלו ללות את הכהן הגדול לביתו והוא עשה יו"ט בלילה הזה לכל אוהביו.

יושבי עה"ק צפת עולים על גגות בתיהם אשר משם רואים ים כנרת ואומרים תפלת תשליך.

עשרת ימי תשובה.

בבתי כנסיות הספרדים אין מפטירין ד ר ש ו בצום 81) גדליה בתפילת המנחה.

הרבה מיושבי עירנו אנשים ונשים וטף ילכו באלה הימים להתפלל על קבורת רחל אמנו ועל קברי צדיקים אשר בהר הזיתים ועל יתר קברי צדיקים אשר מסביב לעיר ושופכים שיח כמים נוכח פני ה' בעדם ובעד אחיהם בני משפחתם אשר בגולה כי יכתבו לחיים טובים ביום הדין הבא.

ערב יום הכפורים.

הספרדים יאמרו ביום הזה וגם בערב פסח "מזמור לתודה" 82).

גם ביום הזה ילכו כמעט כל תושבי עירנו לשפוך שיח לפני כותל המערבי ויתפללו תפילה מיוחדת לכבוד היום 83).

העניים המחזירים על הפתחים וגבאי צדקה יעמדו מאז הבוקר עד אחר תפילת המנחה בהדרך המוביל להכותל וההולכים יאצלו נדבתם איש כמסת ידו.

צום העשור.

בביהכנ"ס ת"ת אשר להספרדים יאמרו בליל יוה"כ ארבע פעמים "כל נדרי" 84) שלש פעמים הראשונות יאמרו בלשון עבר ופעם הרביעית בלשון עבר ועתיד.

81) תקנות ירושלם ח' או"ח אות ל"ב.
82) שם שם אות נ"ח.
83) התפילה הזאת נדפסת בס' שערי דמעה הנז'.
84) המנהג הזה הנהיג הרב חיד"א ז"ל אשר פה היה מקום תפילתו.

הרבה מאחינו ילכו ביום הזה לשאוף רוח צח מחוץ לחומת העיר בדרך העולה יפו [77].

תשרי.

ערב ראש השנה.

ביום הזה ילכו כמעט כל יושבי העיר לפני כותל המערבי ושמה יתפללו תפילת המנחה ואח"כ יתפללו תפילה מיוחדת ליום הזה [78].

ראש השנה.

הספרדים והאשכנזים ידקדקו לאכול בליל א' דר"ה כל המינים הנזכרים בתלמוד (כריתות דף ו' ע"א) אשר ירמזו בשמותם לאות ברכה והצלחה.

בבתי כנסיות הספרדים תוקעים בשופר גם קודם התפילה[79].

בבתי כנסיות של אשכנזים פרושים לא יאמרו מזמור למנצח קודם התקיעות [80] והש"ץ לא יאמר את תפילת הנני העני וכו' קודם תפילת מוסף דר"ה ויוה"כ.

ביום א' דר"ה יחולק אצל ביהכנ"ס הספרדים לכל שואל זיתים כבושים על ברכת שהחינו בלילה הבא.

תפילת תשליך אומרים אצל הבורות אשר לא תמו מהם המים.

77) סיבת הדבר היא כי בימים מקדם פחדו אנשים יחידים לילך מחוץ לעיר בכל עת אשר אבו וע"כ הנהיגו את היום הזה וגם שארי יומי דפגרא לימי הטיול וגם בכל יום ראשון מהשבוע אשר אז ילכו הנוצרים לשוח הרהיבו גם הם עוז בנפשם לילך מעט מחוץ להומת העיר.

78) התפלה הזאת נדפסת בס' שערי דמעה הנז'.

79) המנהג הזה מנהג קדום ונז' בס' תקנות ירושלם ח' או"ח אות צ"ד והטעם הוא מפני כי המעוברות והמניקות אשר לא תוכלנה לחכות לשמוע קול שופר עד אחר קה"ת והר"ש שרעבי בטלו בישיבת בית אל (בית תפילת המקובלים).

80) מנהגי הגר"א סי' קכ"ז.

או בבהכנ"ס ר' יוחנן בן זכאי הרב ראשון לציון או משנהו דרוש נכבד מענין החג ואז יתאספו כמעט כל יושבי העיר.

בימי הקיץ יתאספו כל נערי הת"ת והבתי ספר לביהכ"נ הנז' ועמהם הרבה מיושבי העיר (וגם נשים הרבה יתאספו בעזרת הנשים) והמה יאמרו פרק אחד מפרקי אבות פסוק בפסוק ויתרגמוהו גם בשפת ספרד וערבי למען יבינו גם ההמונים והנשים.

בכל יום ראשון מהשבוע לעת נטות צללי ערב ילכו הרבה מיושבי עירנו — וביחוד הנשים — לשוח מחוץ לעיר על הדרך העולה יפו.

ערב ראש חודש.

בכל יום ערב ראש חודש וגם בלילה שלפניו ילכו הרבה מאחינו — וביחוד האשכנזים — אנשים ונשים להתפלל ולהשתטח על קבורת רחל אמנו.

בעה"ק צפת ילכו הרבה מאחינו לשפוך שיח על קבר רשב"י אשר בכפר מירון ועל קברי הצדיקים אשר בבית הקברות שמה.

ראש חודש.

בבהכנ"ס אשכנזים פרושים ידליקו בליל ראש חודש נרות שמן זית [76]) לא מעט.

הקריאה בתורה למחרתו על פי מנהג הגר"א.

הרבה מאחינו ילכו גם בראש חודש להתפלל תפילת מוסף לפני כותל המערבי.

חכמי הספרדים ילכו ביום הזה לבקר את הרב ראשון לציון (חכם באשי) והוא יכבד את הנאספים בקאפע ומגדנות וישוחחו ביחד דברי אהבה וריעות ולפעמים יפקחו גם בצרכי העדה ותיקוניה.

76) מנהגי הגר"א סימן קל"ט.

מההיכל יפתחוה ויקיפו 74) בה כל הביהכנ"ס, והמתפללים יראו באצבעותיהם או בכנפי טליתותיהם למולה ואותם יגעו למו פיהם וביום שמוציאים שני ספרי תורות יקיפו בשניהם.

בבהכנ"ס הספרדים לא יקראו להעולה לתורה בשמו כי אם — השמש ילך — אחרי כלות כל הפרשה — ויודיע לאחד מהנאספים כי נתכבד לעלות לתורה והחזן לא יאמר רק יעמוד כהן לוי שלישי וכו' מכבד, והעולה אומר "ד' עמכם" והעומדים על הבימה עונים "יברכך ד'" והקריאה היא אחרי ברכת מי שברך ואז יאמר החזן גם העולה "ברוך יהיה".

בעת יעלה רב העדה לתורה יעמדו כל המתפללים על רגליהם עד אחרי כלות קריאת הפרשה, גם הבנים יעמדו על רגליהם בעת אשר אבותיהם יעלו לתורה עד אשר ישובו למקומם ואז יגשו אליהם וינשקו ידיהם וגם בעת אשר המה יתכבדו לעלות לתורה, בשובם ילכו לנשק ידי אבותיהם.

בפרשת כי תשא יקרא הקורא הפסוקים אשר נזכר בם מעשה העגל בקול נמוך ולהלוי לא יקראו רק עד התחלת סיפור מעשה העגל (מאשר כי שבט לוי לא היה במעשה העגל).

בבהכנ"ס אשכנזים פרושים יקראו את ההפטורה בנביא כתוב על 75) קלף והקורא יקרא אותה בקול רם וניגון וכולם שומעים.

הספרדים אוכלים את הסעודה השניה של שבת בצהרים.

זמן מה אחר תפילת שחרית ידרוש אחד החכמים דרוש בפרשת השבוע ואחר ארוחת הצהרים ידרוש עוד הפעם אחד החכמים.

בד' שבתות השנה והם פרשת זכור, שבת הגדול, שבת כלה (שבת קודם עצרת) ושבת תשובה ידרוש בבהכנ"ס ציון

74) תקנות ירושלם חלק או"ח.

75) נז' במנהגי הגר"א סימן צ'.

האמצעית — בין השלש ראשונות להאחרונות — בקול רם [70].

אחרי כלות התפילה יעמדו השמשים על מפתן בתי הכנסיות ובידם בדי עשבי בשמים ופירות המפיקים ריח טוב וכל אחד מהיוצאים יקח בידו הבשמים והפירות ויברך עליהם וקודם הברכה יאמר „ברוך מקדש השבת" והמנהג הזה נוהג גם בתפילת שחרית ומנחה למחרתו [71].

בעה"ק צפת"ו המנהג כי שמש קבוע יביא לכל אחת מהבתי כנסיות חבילות עצי הדס וכל אחד מהמתפללים יקח עמו לביתו שני בדים אשר קודם הקידוש יברך עליהם ברכת עצי בשמים.

בשבת קודם אור היום — וביחוד בימות החורף — יבואו הרבה מהספרדים לביהכנ"ס „ציון" וגם נערי ביהמ"ד „דורש ציון" (שמש ביהכנ"ס עם ישמעאל אחד אשר בידו [72] עששית דולקת ילך להקיץ את הנערים ויביאם לביהכנ"ס) והמה ישירו שירי תהלות פזמונים ובקשות עד אור הבוקר.

גם בבתי כנסיות אשכנזים פרושים לא יאמרו פיוטים רק בד' פרשיות ובשה"ג (אחרי כלות חזרת הש"ץ [73]) קודם אין כמוך.

ספרי תורות הספרדים נתונים בארגז קטן מעץ נחשת קלל או כסף ואת הארגז ילבישו במעיל משי פתוח משני צדיו ובעת הקריאה יעמידו את הארגז על שולחן הבימה ולא יסירו המעיל מעליו רק יפתחו דלתותיו ויקראו בו וכשיוציאו הס"ת

70) והוא מפני עמי הארץ והבורים אשר לא ידעו לאמר את הברכה הזאת ויוציאם הוא, או יאמרוה עמו יחד מלה במלה ופעה"ק המנהג כי הש"ץ יאמר התיבות הראשונות מהברכה בקול רם להזכיר את העם לבלי יטעו לאמר ברכת החול.

71) טעם מנהג זה הוא כנראה להשלמת מספר מאה ברכות וסמך לזה נמצא בבבלי (שבת דף ל"ג ע"ב).

72) מטעם פחת העיר לא יוכל כל איש לילך בחוץ משעה השלישית בלילה בלי עששית דולקת.

73) מנהגי הגר"א סי' צ"א.

אש בוערת ובלבבם ימצאו קן רגשות כאלה אשר מעולם לא האמינו כי יוכלו לפנות למו מקום שמה. וכה תגדל ההתפעלות והרושם, אשר יעשה החזיון הזה בלב כל המתבונן עליו עד כי הרבה מהתרים מעמי הארץ הבאים לבקר את אה"ק ישתדלו להיות במקום הקדוש הזה בעת הזאת וכולם לא ימנעו מלהתוות בספרי זכרונותיהם את תו המראה הזאת למען יהיה להם לזכרון עולם.

תפלת המנחה יתפללו פה הרבה פעמים רצופות. הרבה מהנאספים יתפללו פה גם תפילת ערבית וקבלת שבת.

ליל שבת קודש.

בהגיע זמן הדלקת נר שבת יסובב שמש עדת הספרדים בכל חוצות ורחובות מקום מגורת אחינו ויכריז צינדער (הדליקו את הנר) וכרגע ינוצצו מנרות רבות מבעד חלונות הבתים אשר ברבע היהודים.

הספרדים יתפללו בע"ש קבלת שבת ותפילת ערבית בנטות צללי 68) השמש (שלא בזמנו).

בבתי כנסיות אשכנזים פרושים לא יאמרו תפלת מגן אבות רק הש"ץ לבדו, כן לא יקדשו על היין 69) בכל בתי כנסיות העיר.

בבתי כנסיות הספרדים אשר בעה"ק צפת"ו וטבריא המנהג כי בתפלת ערבית של שבתות ומועדים יאמר הש"ץ את הברכה

68) נשען על מנהג רב הנזי בתלמוד (ברכות כ"ז ע"א) לצלויי של שבת בע"ש וכן הופסק להלכה בשו"ע או"ח סי' רס"ז.

69) טעם הדבר הוא כי מלפנים כאשר קידשו בבהכ"נ העמיד שמש בהכ"נ תלמוד תורה את צלוחית היין בארון הקודש ועי"ז באה תקלה כי יוני אחד התגנב בהחבא והחליפה בדם ורק באורה פלא ניצלו אז והסכנה אשר רחפה על ראשם (ראה הגדות א"י בס' חבצלת השרון סיפור האש בארה"ק) ומאז התקינו כי לא יקדשו על היין בכל בכ"נ העיר.

חופפת עליה הוא מקום „כותל המערבי" — או כאשר יקראוהו תרי ונוסעי הארץ „מקום קינת היהודים".

כאשר נשים מבט עינינו על אסיפת האנשים העומדים לפנינו והנה פה בשמאל הקיר עומדים חברת אנשים המתפללים בלחש תפילת המנחה. במקצוע הקיר יושב איש אשר שיבה זרקה בו הדור ללבושו, ספרו על ברכיו ובו יהגה באימה מבלי אשר ילטוש עיניו על העומדים ועל כל הנעשה מסביביו. אצלם יעמדו חבל אנשים הפוצחים בקול רם — ועיניהם נטויות השמימה — תפילת הקדושה. ושם בימין הכותל נראה להקת אנשים אשר בקול ערב ישוררו פזמון קבלת שבת. באמצע הכותל תעמודנה נשים אשר צעיף לבן יכסה כל גיון, בשפתותן תבענה תפילות ותשבחות לאל חי אך קולן לא ישמע. ובין העם הרב הזה נראה גם תמונות שונות אשר ראשן נשען על ידיהן המוטות על הקיר ואם נטה אזנינו מעט אז נקשיב לרגעים קול אנקת בכי המתפרצות מלבותן, אשר ממנו נבין לדעת כי דמעות כנחל כבר פרצו מעיניהן. האחת תבכה על קשי יומה, השנית תתחנן בדבר מחלת אהוב נפשה השוכב על ערש דוי, השלישית תמרר בבכי בעד שלום ואושר קרוביה ובני משפחתה אשר בחו"ל, ולפעמים לא יוכלו להבליג על יגונן ובקול מר צורח ישאו ידיהם השמימה ויתחננו לעזרה. ואם נעיף מבט עינינו בהמקהלה העומדת פה על פני כולה אז נשתומם לראות המון אנשים בני ארצות ומדינות שונות, אשכנזים, פולאנים, ילידי טרקיא, בבל ותימן, בני ארץ קוקז ופרס השונים במלבושיהם, דרכי חייהם ודעותיהם. ומהו הדבר אשר אחד וקרב את לבות הנפרדים והרחוקים האלה לאחד וקבצם הנה? הוא אך שביב קטן אחד, הוא שביב אש אהבת הלאום הבוער על מזבח לבבם בתוקף עיז ואשר גם מי התלאות ופגעי הזמן הבוגד אשר עברו עליהם לא יכלו לכבותם. קסם על פני החזיון הזה עד כי גם בלבות אלה אשר גחלי אש שלהבת יה הזאת כבר החלו להתעמם יפיח מחדש רוח אהבה טהורה עד כי יהיו לשלהבת

ומה עצמו הרגשות אשר תביא בלב המתבונן עליה, רגשות קדושות ועדינות כאלה לא בנקל ימצאו קן בלבותינו ואך לעתים רחוקות וע"י התפעלות חזקה ונמרצה ימלאו חדרי לבבינו מהנה. ואם אמנם כי רק האיש אשר בעיניו ראה את המחזה הזאת ובלבו התבונן עליה הוא אך הוא יש לאל ידו להתות לו מושג וציור נאמן מהמראה הנעימה הזאת, ומבלעדו גם עט מליץ מהולל אשר בעת עופו על כנפי מליצתו יעלה שמים ירד תהומות וצייר נפלא אשר ברוחב בינתו ידע לפחת רוח חיים בכל יצורי ידיו גם המה ילאו לתאר את המראה הזאת, בכל זאת עצור ברוחנו לא נוכל מלתאר לפחות את חצוניות המחזה הזאת כמו, ואז יהיה לאל ידי קוראינו לעשות למו גם המה ציור חיצוני מערך ודמות החזיון הזה ולב האיש המפעם תמיד בהרגשות לאומיות הוא אולי ירגיש גם אפס קצה מפנימות המראה.

בכל בית מבתי העיר אשר נכונן רגלינו נשמע אך קול רעש וחפזון, כל אחד יעשה מלאכתו במהירות למען יוכל עוד להיות אצל כותל המערבי. בלכתנו ברחובות נראה מכל עבר ופנה המון אנשים רצים לבושים בגדי כבוד וספרי קודש בידיהם, זקנים וזקנות הולכות על משענתן, ילדים רכים נהוגים מידי הוריהם כולם פניהם מועדת קדימה וגם חום השמש הבוער, קור ורוח סערה ושלג ומטר סוחף לא יעצור בעדם.

אחרי עברנו דרך רחובות צרות ועקלקלות מלאות דומן ואשפה אשר מעטות כמהן בעיר קדשנו נבוא למקום צר מוקף מארבע רוחותיו אשר בצידו המזרחי קיר גבוה אשר לבנת שיבה

מאושר ותבטל מהם כל גזירות קשות ותטה לב המלכות והדוכסים והשרים והיועצים בכל מקימות ממשלתם עליהם לטובה ופקדם בעת שועם אליך בפקודת ישועה ורחמים ותמלא משאלות לבבם לטובה ושלם משכורתם שלמה להם כפלי כפלים ויזכו לראות בנחמות ציון וירושלם וכו׳ (ספר שערי דמעה דף ג׳ ע"ב).

תפלת המנחה.

בתענית צבור יתעטפו כל המתענים בטו"ת.

ערבית.

בתפילת ערבית לא יאמרו בכל הבתי כנסיות פה פסוקי ברוך ה' לעולם [65] וכו' וברכת יראו עינינו וכו' ואחרי קדיש יתום יאמרו „ברכו" (ראה תפילת שחרית).

ערב שבת.

בכל ערב שבת מיד אחר חצות היום ינהרו המונים המונים מאחינו אנשים נשים וטף — מכל המקהלות השונות — לפני כותל המערבי של הר בית ה' לשפוך שיח בשירי תפילה ותפילה [66] לאל נורא עלילה כי ירחם על פליטת יהודה ונדחיו יקבץ מארצות פזוריהם ושבותם יכונן כבראשונה, וגם בעד מצב שלום ואושר אחינו שבגולה התומכים בידיהם בכל עת לא ימנעו מלשפוך שיח מקרב ולב [67], האח! מה נהדרה המראה הזאת

של קריאת התורה ובליל ש"ק ויו"ט איש לא יאחר מלבוא לבהכ"נ ע' שו"ע או"ח סי' קל"ג.

65) אם אמנם כי רק הגר"א זלה"ה בעצמו לא אמרם והציבור אשר התפללו עמו בבית תפילתו לא נמנעו מלאמרם (שערי רחמים סימן נ"ו) בכל זאת מאשר כי בבתי כנסיות הספרדים לא יאמרו כמנהג ופסק מר"ן קבלו גם עדת הפרושים את המנהג הזה משום לא תתגודדו.

66) התפלות אשר יתפללו במקום הזה בימי החול ער"ה ויוה"כ נאספו ונסדרו מאת הגאון המנוח אב"ד דק"ק דאלהינאוו ביחד עם שאר תפילות על קה"צ ונדפסו בספר הנקוב בשם שערי דמעה (ירושלם אָקטאף י"ז דפים) ובו תמצא גם תפילה מיוחדת בעד האנשים החדשים הבאים לבקר את המקום הקדוש הזה בפעם הראשונה.

67) לא נמנע מלהעתיק פה את נוסח התפלה הזאת. . . „ובפרט על אנשי חו"ל העושים צדקה עם עניי א"י בפיזור הונם ורכושם וגם מדלת העם שבחו"ל כל א' מקמץ מעיסתו להחזיק ידי תושבי א"י. תצרף להם כל פרוטה לחשבון גדול ויקוים עליהם עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה

והוא יודיע להשמש העומד הכן על מעקת הישיבה ומחכה לפקודתו והאחרון יודיע זאת לכל יושבי העיר ע"י קול קריאתו "תפלה".

הרבה [60] מאחינו הספרדים והאשכנזים ידקדקו להתפלל כותיקין מיד בהגיע זמן התפילה ותפילת ש"ע עם נץ החמה.

אחינו הספרדים קודם עמדם להתפלל תפלה בלחש ינופפו את ידם מעל לבם ומצחם — אות הכבוד הנהוג בארץ הקדם — איש מול רעהו לאות נתינת רשות [61] להחל התפלה.

הכהנים נושאים כפיהם — מלבד בתשעה באב — בכל יום בתפלת הבוקר ובתענית צבור גם במנחה וביו"כ בשחרית מוסף נעילה [62].

בב' וה' יאמרו — גם בבתי כנסיות הפרושים — קודם תפילת והוא רחום ווידוי אשמנו ושלש עשרה מדות. נפילת אפים נוהגים פה גם במקום שאין ס"ת [63].

אחר התפילה יאמרו — גם בבתי כנסיות הפרושים — "אין כאלהינו וסדר הערכת הקטורת" (השיר שהלוים וכו' אין אומרים כ"א בשבת) ואחרי הקדיש דרבנן יאמרו ברכו וכו' (רק בימים שאין בהם קריאת התורה וחוץ בליל ש"ק ויו"ט [64].

60) מנהגי הגר"א בקובץ שערי רחמים (ווילנא תרל"א) סי' כ"ז.

61) הוא דוגמת מלהש"ר אשר יכבדו זה את זה בהתחלת אמירת קדושה. ראה ילקוט שמעוני ישעיה ו' פסוק וקרא זה אל זה.

62) פאת השולחן פ"ב סעיף ט"ז. וברגלים ובימי נוראים מתחיל הש"ץ בתפילת ותערב וכו' מיד אחר עבודה לירושלם ושם נעבדך וכו' ואז חוזר לסיים את ברכת רצה וכו' כבכל ימי השנה ולא יסיים שאותך לבדך ביראה נעבוד (שם) מובן מאליו כי הכהנים לא יפסיקו בניגון בס"פ כל פסוק למען יוכלו העם לאמר תפילת הטבת חלום אחרי כי ישאו כפיהם בכל יום והאיש אשר לבבו תפעמהו על חלום רע יתפלל בלחש את התפילה הזאת.

63) נז' בס' תקנות ירושלם חלק או"ח.

64) טעם אמירתו הוא מפני אלה המאחרים לבוא ולא שמעו וע"כ ימנעוהו מלאמרו בזמנים האלו כי גם המאחרים שמעו כבר הברכו במועדו

בעת אשר החתן והכלה ישובו מהבית אשר בו תעשה החופה לבית החתונה אז יתנו הנשים לחם עגול וחלול בקערה ומסביבו מעט חטים, בדי עץ פ י ג ם ומגדנות וישימו את הקערה על ראש הכלה, והחתן ישבר את הלחם על ראשה והמגדנות ויתר הדברים יפלו לארץ והנשים אשר מנע ה׳ מהן פרי בטן יהדרו לאכול מהעגול הזה לסגולה והמנהג הזה בקצתו נוהג גם בין האשכנזים.

בעת העצר הגשמים אז במות איש אחד מחכמי הדור יתנו בידו חתיכות בד מתכריכיו טבול במים וגם מכתב בקשה למען לא ישכח להעתיר לאל חי כי ארובות השמים יפתחו.

מערת אליהו הנביא.

להמערה הזאת אשר בראש הר הכרמל יסעו אחינו יושבי אה״ק וגם יושבי ערים הסמוכות עם חולים מוכים בשגעון אחוזי רוחות רעות ודיבוקים ויתנום ללון שם בדד שלשה לילות רצופים בהאמינם כי אז תסור מחלתם מאתם ורפא להם וגם הנוצרים ומחמדגים ילידי הארץ לא ימנעו מלהביא את חוליהם להמערה הזאת.

הרבה מאחינו הנוסעים מעה״ק ירושלם ת״ו לחו״ל יתקעו טרם נסיעתם מסמר בין האבנים אשר בכותל המערבי וכן יקחו אבן קטן מגל האבנים הצבור ברגלי מזרחית דרומית הר המוריה אשר לפי המסורה נטמן מתחתיו הרב רבינו קלונימוס ז״ל ואת האבן ההוא יכרכו בכנף בגדם בהאמינם כי שני אלה הם סגולה נאמנה כי ישובו לבתיהם לשלום.

ב.

מנהגים התלויים בזמן.

ימי החול.

עת זמן תפלת שחרית תוגבל ע״י אחד החכמים העולה על ראש כיפת ישיבת „בית אל” לראות אם כבר אתא בוקר

פארידו.

בהשם הזה יקרא האיש אשר נולד לו בן או בת בטרם מלאו להם ארבעים יום או חתן בתוך עשרים יום לחופתו.

בבוא הפרידא לבית אחד אשר שם נמצא ילד או ילדה פחותה מארבעים יום, עליו — אם יאבה כי לא יאונה כל רע להילד — לנשוך בשניו מעט את אצבע הקטן של הילד ולנשקהו על מצחו. אולם אם לא גלה להורי הילד כי הנהו פארידא אז בהודע למו הדבר יקחו מעט מים וירחצו את גיו העולל ויאליצו את הפרידא לשתות את המים — ועל ידי זה תסור מחלת הילד מאתו — ואם הפרידא הוא איש נכבד אשר לא יאבה לשתות המים ילכו בהחבא וישפכום בכד המים אשר בביתו [57].

הנשים ההרות ימדדו בחוט משי או צמר את כותל המערבי או שאר קברי צדיקים ומקומות הקדושים והחוט הזה יקשרו מסביב למתניהן למען לא ישכלו פרי בטנן [58].

בבית היולדת יעשו מסביב להקירות קו שחור בפיסת פחם לשמירה [59]. וכן לא יקחו בהלואה מבית היולדת במשך השבוע הראשונה מאומה, ביחוד לא יוקח אש מבית היולדת.

57) לפעמים ימצא כי אם גם עשה הפארידא את הסגולה והמנהג לנשך את אצבע הילד כנז' בכל זאת יחלה הילד ומחלתו לא תסור מאתו עד אשר הפארידא ישתה מהמים אשר בם רחצו גויתו.

58) המנהג הזה נשתלשל ממנהג מדידת הקברים בחוטי צמר גפן לעשות אח"כ מהם נרות לבהכ"נ אשר כבר נהיה למנהג קדוש בין בני עמנו גם בחו"ל וכבר נודעה ההשערה כי המנהג הזה נולד על ברכי ההמצאה אשר המציאו אלה אשר שלחו איזה אנשים להתפלל על קברי אבותיהם בעד בצע כסף ובפחדם אולי יתעוללו המתפללים במו ולא ילכו על קברי אבותיהם כלל ע"כ צוו כי ימדדו בחוט את אורך ורוחב הקברים למען יהיה להם לאות כי היו שמה על נכון, וברבות הימים נשכח טעם המדידה ונהיתה למנהג קדוש ומקובל אשר אין להרהר אחריו.

59) ענין העיגול — ומה גם בצבע שחור — לסגולה ושמירה מהס"א ר"ל נודע בספרי הקבלה וכבר נז' ענינו גם בסיפור חוני המעגל.

במים ובו ימשחו את אברי הילד ובעת משיחתו יאמרו לחש ידוע [55] בשפת ספרד או ערבי.

התכת עופרת (לעוויאנעש).

לאשה הרה או לילדים קטנים אשר נחלו יקחו חתיכת אבר — עה"ר מחותמי המכס התלוים על סחורה — ויתנוהו בכלי תחת כר המטה אשר החולה שוכב עליה ושם יעמוד שלשה ימים ואח"כ יקחו כלי עם מעט חטים ופתותי לחם ובה ישימו עוד כלי קטן מלא מים אשר לתוכה יתיכו את העופרת ובעת ההתכה תאמר המתכת פסוקי שיר המעלות אשא עיני אל ההרים ושיר של פגעים ותפילה קצרה לה' כי ישלח רפואה שלמה להחולה, והמתכת — או הקוסמת — תביט בהצורה אשר נולדה מהעופרת ועל איזה צורה שתהיה תאמר כי היא דמות כלב חתול וכדומה אשר מהן נתפחדה [56].

סערענעס.

להסגולה — או להרפואה — הזאת יקחו מיני עשבים שונים ייבשום ויכתשום הטיב וישימום בצלוחית אחר שקיעת השמש על גג הבית למען תרד שכבת הטל עליהם ובבוקר בטרם תזרח השמש ישתה החולה מהם על ליבא ריקנא ג' ימים רצופים. הרפואה הזאת תעשה למחלות שונות אך תפרד ביחס העשבים אשר יוקחו לזה.

55) כאשר נוכחנו לדעת הלחש הזה הוא אך תפילה להשי"ת כי הסגולה הזאת תשמור ותציל את הילד מעין הרע, מפחד פתאום ומכל שאר מיני פגעים רעים וכו'.

56) ענין התכת דבר נוזלי לדעת ע"י הבאות נז' בס' היוסיפון (העברי) ס"ב פ"ו ובס' זכירה ושאר ספרי סגולות נז' גם המנהג הזה להתיך דונג או עפרת לסגולה.

נחוץ לכרות כרה גדולה למען יעתר לו ועוד כהנה תשובות הבל מצויות בפיות מרחיבי פה ומאריכי לשון האלה.

המנהג ההבל הזה לא על ברכי הדור האחרון נולד כי כבר נשרש בארץ גזעו יותר מחמש מאות שנה וכבר נז' זכרונו בספר "שלטי הגבורים" דף ע"ז בשם ריא"ז וכן בשו"ת הרדב"ז בח"ג סי' ת"ה נז' הדבר הזה וכן מזכירו הר"ר דוד פארדו בספרו הבהיר ספרי דבי רב פ' שופטים דף רמ"ה והשנים האחרונים אסרו איסר לעשות הדבר הזה וחשבוהו לעבודת אלילים גמורה אך דבריהם לא עשו פרי כי ההמונים לא מנעו מלעבוד העבודה הנכריה הזאת. ובימינו אלה קם והתעורר הר"ר משה סתהון רב ור"מ בארם צובה וכתב ספר מיוחד 54) בחומר איסור הדבר הזה, אשר בו מראה בראיות נכוחות מהפוסקים ראשונים ואחרונים כי עבודה הזאת היא כע"ז לכל דבריה, ועוד אסף וקבץ בספרו זה תשובות והסכמות מרבני וחכמי כל קהלות אה"ק ומצרים ספרדים ואשכנזים הי"ו אשר כלם פה אחד הסכימו עם הרב הנזכר לאסור הדבר הזה בכל תוקף עוז. אך מי שרר עם ההמון ויוכל לו? הבוערים בעם הנפתים להאמין בדברי שוא ותפל ילכו גם כעת עצומי וסתומי עינים בדרכי הנשים התופרות כסתות לפורחות האלה וכל רוח מדע והשכל לא יוכל להזיזם ממקומם.

פ֗רעשקורא.

גם השם הזה שם סגולה הנהו אשר יעשו נשים זקנות לילדים קטנים אשר נחלו פתאום וזה דבר הסגולה: ימלאו קשוא חלול בפיך מצבע תכלת (אינדיגא) ויניחו אותו על הגג למען תרד שכבת הטל עליו ואח"כ יוציאו את הפוך ייבשוהו וישימוהו למשמרת על כל השנה — כי הפעולה הזאת לא תוכל להעשות כי אם בימים מיוחדים בשנה וביחוד בליל ת"ב — ואותו יערבו

54) הספר הזה נקרא בשם „כנסיה לשם שמים" ירושלם תרל"ד קווארטא 93 דפים.

בו ישכב החולה יפואר בפאר והדר והחולה גם הוא ילבש בגדים לבנים ויקרים וידליקו הרבה נרות שעוה ועל השולחן יכינו מלבד המטעמים הנזכרים עוד כמה מיני נופת ומגדנות אחרים גם פירות ובשמים המפיקים ריח ומשיבים נפש והכל במדה מרובה [51] אולם באיכות הפעולה, בנוסח התפילה וכדומה שוים הם להכל [52].

האמונה בתוקף התעלה הזאת תשרור בעוצם עוזה בלבות רוב מאחינו ההמונים בארץ הקדם הנוחים להאמין לכל דבר שוא ותפל ולכל דבר מוזר היוצא מגדר הטבע, ואף אם יראו בעיניהם כי ידי הרפואה הזאת לא עשו תושיה עוד יפתה לבם לדברי עמל ורעות רוח של הנשים בעלות אוב האלו אשר תמצאנה תמיד תשובות, טעמים ודרכים לצאת ממבוכתן לאמר כי עתה נודע להן נאמנה כי המחלה או הפגע הזה לא בא להם מהשדים הרגילים לבוא בהבית הזה כעת רק משעירים אשר קננו בהבית הזה לפני עדן ועדנים ואשר כעת בחרו למו מקום אחר לשבתם וע״כ מוכרחים לעשות ה מ ת ו ק הזה הרבה פעמים במקומות שונים [53] או אם בלכת החולה לדרכו ונכשל באבן נגף יאמרו כי פגע בכבוד השד הרובץ שם ויאליצו אותו או את קרוביו לנוע רגלם למקום ההוא לפייסו, ואם אחרי כל אלה לא ישוב החולה לאיתנו ימצאו טענות אחרות כי נוכחו לדעת כי החולה חטא לאחד מפקדי צבא השעירים ושריהם אשר אין כבודו להתרצות ב ה מ ת ו ק המורגל הנעשה לאחד מהמוניהם ולכבודו

51) מספר הבצים הדרושים לאינדולקא הזאת יעלה ליותר מארבעים ובאיזה ערים נוהגים עוד לשחוט תרנגול שחור או בהמה דקה לכבוד חג האליל הזה (כנסיה לשם שמים דף ג׳ ע״ב).

52) איזה מהאנשים האלה באיזה מערי טירקיא ידקדקו לעשות האינדולקא הגדולה בליל ר״ה ויזהירו את החולה לבלי ילך לבהכ״נ וגם לבל ישמע קול שופר וכו׳ ולהסדר הזה יקראו „מיזה די ר״ה״ (שם ב׳ ע״א).

53) ומזה יתחייב כי אם החולה החליף דירתו הרבה פעמים יעשו התעלה הזאת בכל המקומות אשר גר מזה כמה שנים.

אחרות מהממתיקות סוד האלה תעשינה עוד את הסדר הזה בבתי מרחצאות ומחוראות או סביב הבורות ובשאר מקומות מטונפים [48] ושם יושיבו את החולה כל הלילה.

אולם אם החולה הוא עני אשר לא יוכל להוציא ההוצאה הדרושה או השכנים הגרים לא יאבו לצאת מבתיהם אז יסתפקו חוברי חבר אלה בהליכתן לאחד הבורות או לבורסקי או למרחץ וישפכו שם מעט מלח ומים ויאמרו כהסיגנון הנז' בקיצור „הא לכם מים ומלח הלום להיות בינכו וביניכם שלום" והאופן הזה מצוי עוד הרבה יתר משאר האופנים לקלותו וקוטן הוצאתו [49].

גם לאיש עני אשר לא יראה סימן ברכה בעמלו ישפכו מים ומלח על פתח בית מסחרו ויאמרו התפילה הקצרה הנז' וכן לאיש אשר הוכה מכה נמרצה מחמת נפילה ישפכו מים ומלח במקום הנפילה [50] ויפללו כי שב ורפא לו. הנה זאת תורת האינדולקא הקטנה.

אינדולקא הגדולה.

האינדולקא הגדולה תפרד מהקטנה אך בכמות כי משך זמן עשיתה ימשך עד ארבעים וחמשים ימים, וגם הבית אשר

48) לפעמים יעשו להיפך את הדבר הזה במקומות המקודשים כמו באחד הבתי כנסיות או בהמערה הנקובה בשם מערת אליהו הנביא (בראש הר הכרמל) ועל ביהמ"ד שעל קבר עזרא הסופר (בבבל) והחולה ישכב בדד במקום ההוא ובעת אשר תעשה לסגולה להאציל פרי בטן לחשוכי בנים ילינו האיש והאשה במקום הקדוש לבדם וגם האשה הכומרת אחרי עשותה מעשיה — זר מעשיה — תעזב את הבית ותסגר הדלת בעדן (כנסיה לשם שמים ג' ע"ב).

49) שם דף ב' ע"א השכר אשר תקח האשה הידעונית בעד טרחתה הוא בערך 20 פראנק יען כי לפי דבריה תשים נפשה בכפה בעשותה המעשה הזה.

50) מנהג שפיכת המים על מקום הנפילה נוהג גם בין אחינו בארץ רוסיא ופולין אך כנראה אינם יודעים מה הם עושים ורק מנהג אמותיהם בידיהם. וה' הטוב יכפר.

החולה יפקדו לבלי יתפלל ויקרא ק״ש ויזכיר שם שמים ולא כל דבר תורה בלילה הזה והאשה הידעונית תכין אתה מעט חטים, שעורים, מים, מלח, דבש וארבעה או ששה בצים וחלב ומיני נופת[44] (צוקער) וכחצות הלילה תקח המטעמים האלה ותערבם יחד, תשפוך מעט מהם מסביב למטת החולה, על מפתן הבית ובארבע פנותיו. ובעת עבודתה זאת תלחוש בשפתותיה המלים האלה „אנא בבקשה מכם אתם אדונים שלנו שתחוסו ותרחמו ותחונו על נפש עבדכם החולה (פלוני בן אמתכם פלונית) ותעבירו אשמתו ואם חטא והרע לכם תמחלו ותסלחו לו על חטאתו ותתנו לו נפשו וכחו ובריאותו (ולעקרות: תפתחו את רחמם ותשיבו להם פרי בטנם ותתירו מאסרם) (ולמשכלות: תחיו להם נפשות בניהם ובנותיהם) והא דבש (או צוקער) זה לכם ל מ ת ק בו את פיכם וחככם והחטים או השעורים למאכל בקרבכם וצאנכם והמים והמלח לקיים האהבה והאחוה והשלום והריעות כברית מלח עולם בינינו וביניכם[45] ואח״כ שוברת הבצים ושופכת אותם בהמקומות הנז׳ והיא תפול על הארץ בקידה והשתחויה ותנשק את הרצפה כמה פעמים ותאמר עוד הפעם הא לכם זה קרבן נפש תחת נפש[46] למען תשיבו לנו את נפש זה החולה ורעיוניו״ (לפי מצב הדבר אשר עבורו תעשה התעלה הזאת) וכסדר הזה יעשו שלשה לילות רצופים ואם החולה לא ישוב לאיתנו יעשו עוד עד שבע ותשע פעמים[47].

44) ערך הנופת אשר יפזרו בכל לילה הוא כחצי ראטיל (ראה לוח המשקלים) (כל ראטיל הוא בערך 6 פונט רוסיא) וכאשר הקשיבו אזנינו מאשה אחת אשר לה נעשתה התעלה הזאת לא יפזרו פה עה״ק רק צוקער לבד וגם ביתר הענינים הנז׳ פה נוהגים פעה״ק להקל.

45) כנסיה לשם שמים (דף ג׳ ע״ב) להרב סתהון.

46) כי הביצה העומדת לגדל אפרוח תחשב כ נ פ ש חיה.

47) האשה אשר נעשתה לה התעלה הזאת ספרה כי בלילה הראשונה והשניה ראתה בחלום — חזיון דמיונה — כי באו להבית אנשי חיל מזוינים וגם רכב ופרשים הרבה אך פחדה לצעוק ובלילה השלישי באו אנשי חיל האלה עוד הפעם והככו בידיהם את כל אברי גופה.

השכנים גרי החצר — המאמינים בהבל הזה — יפחדו מאוד לבל יפעול כח המומיא פעולתו עליהם לרעה ולכן יעזבו את בתיהם על ימים אחדים או — אם לא ידאגו לשלום החולה ולהטבת מצב בריאותו — יציירו על פתח בית החולה תמונת יד ממלוגמא (טריאקא) ידועה ואז יבטל כח המומיא, לא יועיל ולא יזיק והיה כלא היה, וע"כ החולה אשר יפחד משכניו לבלי יפעלו הפעולה המנגדת הנז' יעשה במחשך מעשהו לבלי יודע לאיש.

אינדולקא [42].

השם הזה גם הוא שם רפואת הבל הנהו וגם בה ישתמשו רק למחלות בלתי תמידיות כמו שגעון עורון מוכי פחד פתאום וגם לעקרות, למקשות בלדתן, למקברות בניהם ולחלי נופלים וכדומה, והיא תפרד לשתים לאינדולקא גדולה וקטנה, והאחרונה תפרד עוד לענפים ולמינים שונים אשר יפרדו בכמותן איכותן ואופני עשייתן — לפי מעמד ומצב האיש אשר עבורו תעשה. ואנחנו נבאר בראשונה את האופן היותר רגיל ונהוג ברוב ערי ארץ טירקיא ואח"כ נבאר את יתר האופנים אם בפנים המאמר או בההערות.

אינדולקא קטנה.

כל בני בית החולה וגם הגרים בשאר בתי החצר נאלצים לעזוב את בתיהם על ימים אחדים והחולה ישכב בדד בחדרו עם האשה היודעת סוד התעלה הזאת לבדה והבית הזה יסיידו ינקו יכבדו וירחצו למשעי וכל ספרי קודש יוציאו ממנו [43]. על

42) השם „אינדולקא" או „אינדולקאדא" יאמר בשפת לאדינו (היא שפת ספרד נשחתה אשר בה יבטאו אחינו הספרדים) על בית אשר הגרים בו עזבוהו ושמה ושאיה יוכת שעריו ומזה הושאל על הרפואה הזאת אשר החולה נאלץ לשכוב בדד ושכני החצר יעזבו את מגורם כמבואר.

43) באיזה ערים יצוו להסיר גם את המזוזות מהבית אשר בו ישכב החולה.

אמונת הבל[40].

מומיא.

בהשם הזה יקרא בלשון ערבי חתיכת עצם אשר חשך משחור תארו [41]) וסגולתו לרפא כל נגע וכל מחלה ביחוד למחלות פתאומיות ואי רגילות.

רפואת תעלה הזאת תערך בערך וסדר זה: משקל קצוב מהמומיא — או פיסת העצם השחור — יכתישו במכתשת עד אשר דק — ולפעמים יערבו בו מעט נופת ובשמים — ומלא כף ממנו יעמידו בלילה על הגג למען תרד שכבת הטל עליו או יתנוהו בספל קאפע, ומהצרי גלעד הזה ישתה החולה תשעה לילות רצופים. ביום החמשי והתשיעי בטרם ישתה החולה מהרפואה ירחצו את גיוו יעטפוהו מראשו ועד רגליו בשמלות לבנות ואיש או אשה תשב אצלו כל הלילה לשמרהו — כי לדעת מאמיניו שני הלילות האלה מסוכנים ביותר להחולה — מאכל החולה בכל משך הזמן הזה אך לחם חמאה וחלב וכן ישגיחו כי החולה לא יריח כל ריח חזק, וביחוד ריח שומים בצלים ודגים. נשים אשר בנידת דוותן הנן לא תבואנה אל הבית בכל משך הזמן הנז' ולבלי הסב נזק להחולה ולנפשן בכלל ימעטו מאוד המבקרים אותו.

40) עלינו להעיר פה כי אמונת ומנהגי הבל אלה רק בלב הנשים והבוערים בעם ימצאו קן למו, אולם החכמים בעלי שכל ומדע לא לבד אשר ירחקו עצמם מהמנהגים האלה כי אם לבבם גם עליהם ידאב על אשר ידיהם לא תעשינה תושיה להניא את לבב ההמון מלהאמין באמונת שוא ותפל אלה.

41) על דברת בני ארץ הקדם ימצא העצם הזה במדבר החול אשר בארץ ערב והוא חלק מגויות אנשים אשר מצאו למו קבר בין גלי ים החול הזה בלכתם למסעם למעקקא או לשאר ערי הארץ הזאת ומגודל החום הבוער נתקשו, הושחרו והוקטנו עצמותיהם במדה מרובה מאוד באופן ודמות הגויות החנוטות. המומיא תמצא להמכר בבתי המרקחת לעניני רפואה וסגולה, אשר להישמעאלים: מחיר כל דרהם (דראכמע) בערך 5 פיאסטער והלוקחים ממנו בכמות רב יראו בו רשמי האבר אשר ממנו נתחולל.

הזאת בהרים ובגבעות וכמעט מסתכנים[38] א"ע על הדבר הזה.

לימוד.

אם תהיה — חלילה עת צרה בעיר, מנהג אחינו הספרדים לקבוע מספר חכמים — לא פחות מעשרה — אשר ילמדו כל היום באחד הבתים אשר בכל רוח מארבע רוחות העיר.

כפרות.

אצל הספרדים ישמע השם "כפרות" לא רק בערב צום העשור כי אם גם בעתות אחרות ידועות.

אם ימותו שני אנשים בבית אחד בזמן קצר אז יקחו גרי הבית עוף ויעשו בו מנהג כפרות, לאנשים ישחטו תרנגול ולנקבה תרנגולת. את הראש והרגלים יקברו והנותר יחלקו לאביונים. כן אם יחלה איש והרופאים יאמרו נואש למחלתו יעשו עבורו כפרה באופן הנז'.

שמירה מעין הרע.

סגולה לבלי תשלוט עין הרע באיש יחשבו אחינו הספרדים — ככל יותר בני ארץ הקדם — את תמונת יד וע"כ יציירו את הצורה הזאת מעל פתחי בתיהם בצבע אדום וכן ישימו על ראשי ילדיהם צורת יד מכסף מעשה מקשה לאמור כי היד — או הצורה בעלת חמש אצבעות[39] הזאת — תזיק בהאיש אשר יחפוץ להכנים עין הרע בהילד או ביושבי הבית הזה. וכמו כן כאשר ינצו אנשים יחד ישים האחד את חמשת אצבעות ידיו פרושות מול עיני רעהו לאמר כי התמונה הזאת תפגע בו לרעה.

38) סגנון הלשון הזה נז' בס' תקנות ירושלם חלק יו"ד.

39) ראה ספר סוד הספירות להחכם דרי רובין הנדפס במ"ע השחר וגם בחוברת מיוחדת.

ארים לחרוש ולזרוע אך למען יהיה לאל ידם לקיים גם המצוות התלויות בקרקע.

פדיון פטר חמור.

קיום המצוה הזאת אך בכבידות רב במאוד תצא לפעולת אדם יען כי על האיש החפץ למלאותה עליו לקנות אתון קטנה כבת שנה ושתים אשר ידוע בבירור כי עוד לא בכרה ולגדלה בביתו עד אשר תבכר ואז יפדו פטר רחמה בשה אשר אותה יתנו לכהן וזה סדר הפדיה.

ביום הנועד להפדיה יתאספו הרבה מיושבי העיר אנשים נשים וטף לבית בעל החמור ושמה ינקו וירחצו למשעי את עור החמור מראשו ועד רגליו ואחרי כן יעטפוהו במעטפות משי וארגמן יקרים ובראשו וצוארו יתלו תכשיטי זהב וכל עדי יקר הרבה למאוד. במשך העת הזאת — מובן מאליו — אלה האנשים אשר לא נפל חבלם ברחיצת ועטיפת החמור לא ישימו ידם בצלחתם. החכמים שבהם ילמדו דיני וסדר המצוה הזאת בתנ"ך תלמוד וזוהר והנשארים ישירו ויזמרו ויתופפו בתופים עד כי קול התרועה ישמע למרחוק, ואז ישאו הנאספים את החמור והשה חליפות עד בואם לאחת מבתי הכנסיות הסמוכות. שמה כל הזריזים לדבר מצוה יצאו במחול משחקים והחמור רוכב על כתפיהם ואח"כ יאמרו למודים מענין המצוה הזאת ואז יגש בעל החמור לבוש בגדי כבוד ויקריב את השה אצל החמור ויברך (בשם ומלכות) ברכת על פטר חמור ויאמר זה תחת זה ובידו יתן את השה לאחד הכהנים, ואם בעל החמור הוא אחד מהחכמים המצוינים ידרוש דרוש בפלפול וחידוד בארבעה דרכים שהתורה נדרשת מענין מצות פדיון פטר חמור.

שלוח הקן.

גם המצוה הזאת אם כי לא בנקל לקיימה בכל זאת החרדים אל דבר ה' יהדרו לרדוף גם אחרי המצוה

סדר מנית רב (חכם באשי).

כל חכמי העיר ונכבדיה מכל המקהלות השונות אשר בעירנו יתאספו ביום הנועד להמניה מיד אחר תפילת הבוקר לישיבת "בעלי בתים" והרב הנבחר לכהן פאר בכהונת הרבנות בעה"ק ירושלם ת"ו וסביבותיה יעלה הבמתה ואחרי אשר יביע מליצה בשפת קדשנו — בסיגנון אחינו בני ארץ הקדם — ממך ערכו, מהרגשות הנשגבות אשר ימצאו קן בלבו בהבחרו להיות אלוף לראש עדה נכבדה כזאת, וכי יתאמץ כי גם בוחריו לא יבושו מבחירתם בו, ידרוש דרוש רחב אשר בו יראה עזוז חילו בפילפולא דאורייתא אשר ימשך כשתי שעות, אח"כ יגשו אליו מזקני העדה וילבישוהו אדרת צמר חדשה הנעשה מקופת הקהל והוא יברך ברכת שהחינו בקול רם והנאספים יענו אמן ואחרי אשר הש"ץ יברך בברכת מי שבירך להוד מלכותו השולטן יר"ה, לפחת העיר, להרב חכם באשי ולראשי העדה, ילוהו רוב הנאספים לביתו וטרם יציג כף רגלו על מפתן שער החצר ישחוט אחד מהשוחטים בהמה דקה אחת ויברך ברכת השחיטה וכל הנאספים יענו אמן והרב החכם באשי יפסע על הבהמה השחוטה והשוחט יטביל שתי כפות ידיו בהדם ויקדים לעלות לבית הרב ובידיו המגואלות בדם יצייר תמונת יד [37] ממעל למשקוף הדלת, בהאמינם כי הדבר הזה סגולה לעין הרע ואת בשר הבהמה יחלקו לעניים.

מצוות התלויות בארץ.

הרבה מאחינו החרדים לדבר ה' ידקדקו וישתדלו לבוא לידי חיוב מצוות התלויות בארץ, מהם יקנו בהמה דקה וישחטוה למען יוכלו לקיים מצות "מתנות כהונה" ואלה אשר לאל ידם יהדרו לקנות חמשה כבשות צאן למען יוכלו לקיים גם מצות "ראשית הגז" ואיזה מהם יקנו עוד כברת ארץ ויקחו למו

37) ראה הלאה מאמר עין הרע.

עוד בבקר השכם ימלא הביהכ"נס אושטאמבולי והרחוב הסמוכה לה המון אדם רב. כשתי שעות קודם חצות היום יופיעו גם כל חכמי וזקני העיר לביהכנ"ס ההיא והמה יקחו כל אחד ס"ת העומד בכד חרס והיותר טוב אשר בהמה יובל תחת חופת משי ברחוב העיר וחליפות ינשא הס"ת מידי החכמים. והסבלים וההמונים ישאו את השקים הגדולים המלאים בלויי ספרים. התוף הולך ומכה לפניהם ואיזה מההולכים ירקדו ויזמרו מזמורים ופזמונים נאותים, וכן ילכו הלוך ונגן מביהכנ"ס הזאת עד בואם אל שער ציון ועל הכר הנרחב אשר לפניו ירקדו ויזמרו משך חצי שעה עם הס"ת ושקי הספרים בידם וגם יעריכו מערכת משחק בחרבות שלופות אלה מול אלה למען הגדיל את פרשת השמחה ואח"כ יצאו דרך השער באופן וסדר הנזכר עד בואם אל מקום המיועד.

עת תוצאות הגניזה איננה קבועה, מקודם בעוד אשר הישוב מבני עמנו מצער היה הוציאוה מקץ שבע שנים ולעת כזאת כאשר נתרבה הישוב מאחינו פה ורבו למאוד הספרים וההוגים בם יוציאוה בכל שלש שנים [35]. אולם לפעמים יוציאוה עוד בטרם עתה (והוא בטרם ימלאו המערות עד מרום קיצן) כי מסורה שומה בפי זקני אחינו הספרדים כי תוצאות הגניזה סגולה לעצירת גשמים ועל כל צרה שלא תבא, וע"כ בכל עת יעצר הגשמים וירחי החורף הראשונים חלפו מבלי אשר ירד גשם על הארץ אז יעשו הסגולה הזאת ואז ילוה אל כלי השיר גם קול השופר ואצל שער ציון אומרים מזמורי תהלים וי"ג מידות ויתקעו בשופר ואחד החכמים יעורר את ההמון בדברי כבושים כי ישובו ממעלליהם ומדרכיהם ודמעות כנחל יזלו מעיני הנאספים עד כי אין העם מכירים את קול תרועת השמחה לקול תרועת הבכי [36].

35) ההוצאה האחרונה היתה בירח סיון תר"מ והקודמת בחודש שבט תרל"ז.

36) באופן וסדר הזה נעשתה ההוצאה בירח שבט תרל"ז.

אבלים הנז' בתלמוד (כתובות ח' ע"ב) ואח"כ יעשו "השכבה" לנשמת הנפטר ויאמרו קדיש.

חברת "שבת אחים" ישלחו את סעודת הבראה לכל איש מחבריהם אשר ימות לו מת ב"מ.

בהשבת אשר תוך השבעה יתאספו כל מיודעי האבלים ואחד החכמים ידרוש דרשה לכבוד ולעילו נשמתו ואם הנפטר היה רב באחת הערים ידרשו איזה חכמים בארבעה שבתות הראשונות לפטירתו.

בביהכנ"ס אשר להספרדים יש מקום מיוחד אשר שמה ישבו האבלים בבואם להתפלל ביום השבת.

הוצאות הגניזה [34].

(ספרים בלואים וס"ת פסולים או חלק מהם אשר כבר נשחתו מזוקן).

בכותלי בתי כנסיות אשטאמבולי ות"ת אשר להספרדים ימצאו מערות קטנות אשר שם יצברו בלויי הספרים או השמות, גם כל הגניזות אשר בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות אשר בעיר יפנו במלאותם ויובאו להמערות האלו ובעת אשר גם שני המערות האלו ימלאו עד תומן אז יורק כל הנמצא בהנה אל תוך סלי קש גדולים וחלקי הספרי תורות יושמו בכדי חרס ובקול המון חוגג יוציאו את בלויי הספרים עד מחוץ לעיר ושמה יגנזו באחת המערות אשר במורד הר ציון וזאת תורת ההוצאה:

על ידי הודעות מדבקות על כותלי בתי כנסיות ובתי מדרשות יודע לכל יושבי העיר יום המיועד להוצאת הגניזה.

34) המנהג הזה נוסד לפי הנראה על הענין המובא במגילת תענית (פ"ז) כי יום ג' תשרי הוקבע ליו"ט על כי בו התנטלית אדכרתא בשטריא לבלי יהיה שם שמים מוטל באשפה. זמן התיסדות המנהג הזה לא נודע בבירור כי לא נז' בשום ספר, אך כאשר שמענו מזקני שער כבר עבר עליו יותר ממאה וחמשים שנה.

כאשר יביאו את הנפטר למקום חצבו לו קבר ישכיבוהו סמוך לקברו על הארץ ועשרה אנשים מבני החברה הבאים בימים יסבבו את[31] המת שבעה פעמים וכפות ידיהם משולבות איש ברעהו. ובעת הסביבה יאמר אחד מהסובבים המזמור הנז' ותפילת ר' נחוניה בן הקנה ותפילה לעילו נשמת הנפטר בהזכרת שמו ועל גוית המת יניחו שבעה פיסות מטבע כסף ובכלות כל הקפה יקח אחד מהסובבים פיסה אחת מהנזכרים וישליכו הלאה ויאמרו הפסוק ולבני הפילגשים אשר לאברהם וכו' והקפות האלו נעשות רק לאנשים ובימים שאומרים בהם תחנון.

גולל ודופק אשר בתוך הקבר הוא מאבנים דקים חלקים (באלאטא).

אבני המצבות מונחים לאורך הקבר ועל איזה מהקברים בנוים ציונים קטנים עד גובה אמה בערך ומסוידים בסיד ועליהם מונחים אבני המצבות.

סעודת הבראה.

המנהג אצל הספרדים כי כל קרובי ומיודעי האבל יביאו לו סעודה הראשונה להברותו.

הדברים המובאים הם לחם בצים טחינה[32] צמוקים ויין[33] וישתדלו לברך ברכת המזון בזימון ואחריה יאמרו ברכת

31) ענין הקפות נז' גם בס' מעבור יבוק דף נ"ו (ווילנא תר"כ) אך שם מזכיר כי בכל הקפה יתנו פרוטה אחת (כפי מסת יד יורשי הנפטר) לעניים ואם לא ימצאו שם עניים יחזור לתתם בתוך זמן י"ד שעות אך גם הוא מביא שם כי בא"י היו נוהגים לחתוך א' מטבע זהב כגון א' ציקינו לחתיכות דקות לשים אותו עליו עם כסף ונחושת וזה לאדם גדול. גם כותב מחבר הס' הנז' כי סדר הקפות נמצא בדברי חכמים הרחיצה הגדולה המיוחסת להילל הזקן ובמאמר ג' פרק י"ז וכן במאמר ה' פרק ל' מתבאר שורש וכונת הענין ע"פ סוד.

32) הוא שומשמין טחונין בטרם נבדל מהם השמן.

33) ע"ש הכתוב ויין למרי נפש (משלי ל"א ו').

אשת הנפטר ובניו לא ילכו ללותו וגם יזהרו לצאת מפתח הבית עד שוב המלוים משדה הקברות.

בצאת אנשי החברה עם הנפטר מפתח ביתו ישבור שמש החברה כלי חרס על מפתן הבית ויכריז בח"ח כחרם יהושע בן נון כי כל זרעיו 29) לא ילכו אחרי מטתו ללותו עד ישובו בני החברה מביהק"ב וכן ישגיחו שמשי החברה כי גם שאר נשים לא תלכנה אחרי המטה ללותו.

בני החברה ישאו את המת על כתפיהם — על שני מוטות עץ המשולבים בבריחי ברזל בתבנית סולם – מביתו עד שדה הקברות אשר בראש הר הזיתים.

במות אנשי השם ישאו אנשי החברה את המטה בידיהם סמוך לארץ וזה יחשב דרך כבוד ובפטירת אחד הרבנים הגדולים ילכו לפני מטתו נערי הת"ת ובתי הספר שנים שנים ומוריהם בראשם וישירו שיר של פגעים בקול מר ועצב ובידיהם נרות דונג דולקות ומשני עברי המטה ילכו שנים משמשי העדה ובידיהם נרות שעוה שחורות גדולות במאוד. בבוא אנשי החברה עם המת לפני שער ביהכנ"ס וביהמ"ד יאמר אחד מהנאספים קדיש לעילו נשמתו ובצאתם משער העיר וחוצה יאמרו כל ההולכים אחרי מטתו וגם נושאי המטה מזמור יושב בסתר 30) הרבה פעמים עד הגיעם לשפולי הר הזיתים.

בעה"ק צפ"תו המנהג לעשות מ ע מ ד להנפטר על תל קטן אחד אשר הנהו לא רחוק מביהק"ב ושם יאמרו קדיש ומהמקום הזה עד בואם לביהק"ב יאמרו גם כן כל ההולכים המזמור הנז'.

29) מקור המנהג הזה בדברי הקבלה יסודתו וסגולתו להפיל חתת על ב נ י ה נ כ ר נגעי בני אדם לבל יהינו לילך אחר מטת המת ולהתדבק בו.

30) נז' בס' מעבור יבוק דף נ"ז (ווילנא תר"ך) הוא חסד עם הנפטר כי עי"ז יוחלש כח הקליפות והמקטרגין אולם בעת לא יצאו עוד משער העיר לא יאמרוהו כי בהעיר פנימה תש כח המזיקין ועיין בהקדמת ספר צת ואדום שהכריח שבא"י אין לומר מסירת מודעה הנהוג לומר אצל חולים אשר הגיעו לשער מות.

איום ומבהיל 26) למאוד וגם אחרי אשר יוצ׳או את המת מהבית עוד תעמדנה אצל החלונות ובקול בוכים תניפנה את ידיהן מבעדן אחריו לאות הפרידה, תשרקנה ותתגודדנה בפניהן וחזיהן מאין הפוגה, עד כי פלצות וזועה תאחז את נפש כל איש מהעומדים.

גוית המת תרוחץ במים קרים ובורית ולא לבד מבחוץ כי גם בני מעיו ירוחצו וינקו במאוד ע״י מים ובורית וירחצו כ״כ עד כי המים אשר ישפכו לתוכם יצאו זכים ונקיים בלי שום ליכלוך וריח רע כלל. הרחיצה הפנימית הזאת תקרא בשם „בדיקה״ יען כי יבדקו את המים היוצאים ממנו אם זכים המה 27) ובעה״ק צפת המנהג להטביל רוב הנפטרים במקוה מים (מעין) אשר תקרא בפי המסורה בשם מקות האר״י ז״ל הסמוכה לבית הקברות ורק אחדים יטבלו בהמקוה אשר בעיר (מי גשמים) ובעה״ק טבריא ת״ו יטבלו את גיו המת אחרי רחיצתו ובדיקתו בים כנרת (הסמוך לביהק״ב).

המת יקבר מיד סמוך לפטירתו ולא ישכב 28) בביתו רק משך זמן הרחיצה והבדיקה וגם בלילה יובא מיד לקבורה.

במות אחד הכהנים יתנו על פניו — מלבד המצנפת — מסוה תפורה מעט מלמטה וכל העומדים מסביבו יאמרו אז פסוקי ברכת כהנים.

המנהג לתת בידי המת ענפים ושברי חרסית על עיניו לא יעשה פה וכן לא ילבישוהו בגד העליון הנקרא קיטעל וגם הטלית יוקח מאתו עת יורידוהו בקבר.

26) ראה מועד קטן פרק ג׳ משנה ט׳.

27) המנהג הזה איננו נז׳ גם בס׳ מעבר יבוק אשר אסף וקיבץ כל הדינים הנוהגים בפטירת המת רחיצתו וטהרתו וכו׳ דבר לא נעדר אך בכל זאת הנהו נוהג בכל ארץ טירקיא ונוהג ג״כ בילדים קטנים.

28) הדבר הזה הוא מתקנות ירושלם הראשונות הנז׳ בבבלי ב״ק (דף פ״ב ע״ב).

לאות הכנעה וכבוד „חזק וברוך" והוא גם הוא ינופף את ידו מעל מצחו מעט ויענה „חזקו ואמצו".

כשאחד מבני הישיבה או איזה חברה לא בא יום או יומים למקום הנועד, בבואו יאמרו לו חבריו „לא יפקד מקומו" והוא ישיב למו „מקומי בל יחסר".

הלוית המת וקבורתו.

בענין הלוית המת ידקדקו ויזהרו יושבי עירנו למאוד. במות אחד מהחכמים הגדולים יסובבו שמשי העדה ויכריזו „בטול מלאכה" [23] מיד כל החניות יסגרו על מסגר, בעלי אומנות ועבודה יניחו כלי אומנתם מידם וכולם ילכו לחלק את הכבוד האחרון להרב הנפטר וללותו עד שער העיר או עד בית מועד לכל חי. ודומיה איומה דומית מות תשלוט אז שלטת ברובע היהודים וגם במות אחד החכמים הפשוטים [24] ילך שמש העדה בכל חוצות ורחובות היהודים ויכריז „מצוה" וגם אז כל איש אשר עתו תרשהו ילך לקיים מצות הלוית המת בלילה כביום [25]. משך הזמן הקטן אשר גוית המת תשכב על הארץ בטרם יבואו אנשי החברה קדישה לטהרו ולרחצו תשבנה נשי בני משפחתו בעיגול על הארץ ובקול בוכים מר צורח תתנה המלומדת שבהם את מעלת הנפטר וגודל האבדה אשר אבדה משפחתו והנשארות תשרקנה תהמינה ותכינה בידיהן על ראשן מצחן וחזיהן באופן

23) הקריאה הזאת תקרא מיד בצאת נפשו האומנם כפי הדין המובא ביו"ד שמ"ג ס"א פטורים הבעלי אומנות לבטל ממלאכתם קודם הוצאתו במקום שיש חברות גמחש"א ולא נז׳ כל חילוק בזה בין תלמיד חכם לשאר אנשים וכנראה רק משום כבוד התורה ולומדיה נעשה המנהג הזה.

24) ואם הוא גבר בגוברין יוסיף השמש אחרי קריאתו „מצוה" לאמר כי הנפטר היה חכם גדול וכו׳ כפי מעלתו.

25) המנהג הזה על אדני הדין נוסד כי בענין הלוית המת בעת הוצאתו לקבורה אין כל הילוק בין מקום שיש למקום שאין בה חברות גחש"א וכולם מחויבים ללותו (יו"ד שמ"ג ס"א).

שאלת שלום.

הפוגע את חבירו בבוקר קודם התפילה יאמר לו „צפרא דמרי [22] טב" — ובשבת „צפרא דשבתא טבא" — ורעהו ישיב לו „טב למרי". אחר התפילה יאמר הדורש בשלום „שלום" והמשיב ישיב „שלום ברכה וטובה".

הנפטר מחבירו בלילה יאמר לו „בטוב ילין מר" והוא ישיב „ויקיץ מר בישועה ורחמים".

ביום השבת יאמר המברך „שבת שלום" והעונה יענה שבת שלום ומבורך". במוצ"ש יאמר המברך „שבוע טוב ומבורך" ורעהו יענה „עליכם ועלינו".

בראש חודש יאמר הפותח בשלום „חודש טוב ומבורך" והמשיב יענה „עליכם ועלינו".

בחגים ובמועדים יאמר הדורש בשלום „מועדים לשמחה" ורעהו יענה „חגים וזמנים לששון" בחוה"מ יאמר הדורש בשלום „תזכו לשנים רבות נעימות וטובות" ורעהו ישיב „תזכו ותחיו ותאריכו ימים".

הבא לבית רעהו בעת האוכל יאמר „רפואה וחיים" ולהשותה מים „מים חיים" והם ישיבו „ויוסיפו לך שנות חיים" להמתעטש יאמר „חיים טובים" והוא ישיב את הפתגם הנז'.

הבא לברך לחתן וכלה ולבעל ברית ולשאר בעלי שמחות יאמר „סימן טוב" והם ישיבו „ה' יחיהו ובחלצי (ביוצאי) דמר"

הבא לבקר את החולה יאמר „לא יאונה לצדיק כל און" והוא ישיב „כברכתא דמר".

היורד לפני התיבה או העולה לתורה ולדוכן ולדרוש בשובו למקומו יאמרו לו היושבים בתתם את ידם על לבם ועל מצחם

הנשים לשמוע אל מנגינת המנגנים והמנגנים גם המה לא עצמו עיניהם מהסתכל בנשים.

22) נשען על מאמר רב בברכות י"ד ע"א כי כל הנותן שלום להבירו קודם התפילה כאלו בנה במה וכן הופסק להלכה בטוש"ע או"ח סי' פ"ט סעיף ב'.

להדליק את אבוקתו מאבוקת כלתו ופעם אשר בידי הכלה ויאלצוה להדליק את אבוקתה מידי בחירה אשר רצו נפשות הוריה בו.

ממחרת החתונה תבואנה אמות החתן והכלה וכל קרוביהם ובנות משפחתם אל הכלה לבקרה וכל אחת מהן תביא עמה דבר חפץ או כסף מסת ידיה מנחה להכלה וזאת יקרא בשם "שבחיא" (מלשון שבח בית אביה).

כל שבעת ימי המשתה לא יצא החתן מביתו ובעת התפילה יאספו קרוביו ומיודעיו לביתו להתפלל, ורק ביום השבת בבוקר יבוא החתן לביהכנ"ס וישב במקום המיוחד לחתנים מתחת לחופת משי הפרושה על מוטות עץ מהודרים.

בעלות החתן לתורה ילווהו השושבינין עד הבימה ואחרי אשר תקרא לפניו הפרשה הששית מפרשת השבוע יקרא החזן פרשת "ואברהם זקן בא בימים" עד תומה פסוק בפסוק בניגון וכל יודעי נגן מהקהל יעלו גם הם על הבימה והמה ינגנו את תרגום הפרשה פסוק בפסוק, ושמש ביהכנ"ס יסובב אז בין המתפללים ומכלי כסף מנוקב אשר בידו ישפוך מיץ ורדים לידי כל הנמצאים.

אחינו האשכנזים יחוגו את חג חתונת בניהם באופני ומנהגי ארץ מגוריהם רק איזה מנהגים קלי הערך כמנהג שבירת הכוס במטפחת, מנהג האבוקות ומנהג השבחיא וכדומה בחרו למו, והחתן ישא בכל שבעת ימי המשתה על ראשו מגבעת בעלת שער המיוחדת לשבת (שטריימיל) גם קול הכלי שיר אשר מקודם נשמע בבית החתונה נאסר זה כעשר שנים מטעם [21] ראשי ורבני העדה הזאת.

ישיאו פה נערים ונערות קטנות אשר לא ידעו זה את זה מעולם ואשר מסוה הבושה תכסה את פניהם אף מלהביט איש בפני אחיו וע"כ המציאו את המנהג הזה לקרב דעתם מעט מעט וסמך לזה נמצא גם בתלמוד בבלי (כתובות י"ב ע"א) כי ביהודה היו מיחדין החתן והכלה גם קודם החתונה למען הגים דעתם.

21) טעמם ונמוקם היה כי לפעמים באו איזה אנשים אל בית

למען לא יאבד [18] אף רסיס אחד ממנה ובהשברה יאמרו הנאספים פסוק „הפח נשבר ואנחנו נמלטנו" ופסוק „אם אשכחך ירושלם" וכו'.

אחרי כלות סדר הקדושין [19] ילכו החתן והכלה לנשק ידי הוריהם וקרוביהם וכל הנאספים ולקבל את ברכת מז"ט. קרובי החתן יתנו אז בידי הכלה מטבעות זהב ובידי החתן יניחו קרובי הכלה מטבעות זהב כפי מסת ידם והוא במקום מ ת נ ת ד ר ש ה הנהוג בין האשכנזים.

בהסעודה שאחר החופה יזמרו הנאספים פיוטים ופזמונים מיוחדים בשפת עבר וערבי ואחרי כלות המשתה יושיבו את החתן והכלה על שני כסאות באמצע הבית איש בצד רעהו ובידי כל אחד אבוקה [20] דולקת, והנאספים ירקדו ויזמרו ויתהוללו מסביבם ויכבו אבוקה אחת פעם אשר בידי החתן ואז יאלץ

18) אמונת אמן יאמינו הרבה מיושבי העיר כי לאל ידי אנשים בעלי סגולות וכישוף לחלוש את עצבי החתן לבל יוכל לגשת אל כלתו וביחוד לאל ידם לפעול הפעולה הזאת ברסיסי כוס הזכוכית אשר תשבר תחת החופה, וע"כ ישמרום במאוד ויקברום באדמה או ישליכום באחד בתי המחוראות ובלבד זאת יתנו במנעלי החתן ובבגדיו מטבעות או תכשיטי זהב בהאמינם כי בכח וסגולות הזהב לדחות מעליו את כח הכישוף והאמונה הזאת כנראה קדומה מאד הנה (ראה למעלה הערה 3). ונזי גם בתיב"ע דברים כ"ד ו' וז"ל „ולא יהוי גבר אסר חתנין וכלין בהרשין ארום נפשא דעתיד למיפק מנהון הוא מחבל" וגם נוסחת הירושלמי מתאמת עם הכונה הזאת.

19) הי דרי פראנקיל יזכיר בספרו „ירושלימה" עוד מנהג אחד והוא כי אחרי קריאת הכתובה יביאו שני דגים חיים המעוטרים בפארי זהב וכסף הנתונים בקערה והכלה נהוגה מנשי השושבינים תצעוד עלימו שלש פעמים והנאספים יענו מדי פעם בפעם „פרו ורבו" ואח"כ יצעד גם החתן עלימו שלש פעמים, אולם כאשר חקרנו אין זכר להמנהג הזה פה, ורק בשאר ערי טירקיא ימצא קן לו, ואולי שמע דר' פראנקיל המנהג הזה מאיזה אנשים אשר זה מקרוב באו הנה ובעיניהם לא ראו עוד סדר חתונה פה, אך מדוע לא שם דרי פראנקיל על לב כי דגים חיים (ר"ל אינם מלוחים) יקרי המציאות הנם פה.

20) טעם ומקור המנהג הזה הוא לפי דעתי מאשר כי על הרוב

כל כלי שיר לא ישמע בהבית רק הנשים יתופפו על תופי עור המתוחים על נבלי חרס קטנים ולעומתם תענינה במשוררות גם הן בקולן והמחולות יחולו בנימוס ובטעם ארץ ריקודם.

אם החתן הוא חכם ויודע ספר ידרוש קודם החופה דרוש בגפ"ת מענין פרשת השבוע או מענין היום.

ביום הקידושין יתעטפו החתן והכלה יחד בטלית חדש במצוות החתן יברך [15] ברכת להתעטף ושהחינו, וככה יעמדו מעוטפים עד אחר כלות כל סדר הקדושין.

סכומי הכתובה יכתב בחשבון מנה ומאתים כתיקון חז"ל וערך הכסף העובר פה יחשבו לבתולה אלף ולאלמנה חמש מאות פיאסטער [16] סאח בקירוב) וכן יוסיפו בהכתובה אחרי בנוסח הנזוג את הדברים האלה "התנאים שביניהם שרירין יקימון ואלו הם: מעשה ידיה שלו מזונה וכסותה עליו, הירושה וכל משפטי הכתובה כמנהג טולטילה [17] ולא ישא ולא יקח שום אשה אחרת עליה כ"א ברשותה ולא ימכר ולא ימשכן שום חפץ מחפציה כ"א ברשותה ולא יעבור מארם צובה והלאה ולא מביירות ולא מנוא אמון והלאה ולא בדרך ים כלל עד שיתן לה גז"כ (ג"ט זמ"ן כריתו"ת) עם סיפוק מזונותיה" והיא תכתב בכתב אשורית מידי סופר אחד מיוחד אשר לו חוזה על הדבר הזה — וגם החתן החפץ לכתוב בעצמו שטר כתובתו עליו לקבל רשות מהסופר — ואצל בני העשירים תצויר סביבה בציורים שונים פסוקים המהללים אשה טובת שכל מעשה אמן;

כוס הזכוכית אשר תשבר תחת החופה יכרכו במטפחת

15) כן פסק הרב פרי האדמה ומובא בס' תקי"ר ד' ס"ו ע"ב.

16) כל פיאסטער הוא בערך 6 קאָפ. מטבעות רוסיא.

17) ההוספה הזאת תכתב גם ברוב כתובות בני האשכנזים אולם בענין משפטי הירושה יכתבו המה כמנהג "שו"מ" (*שפייאר *ווארמז *מאגענציע) ובדבר לקיחת שתי נשים יוסיפו כתיקון הרגמ"ה ז"ל.

ישמחו ביום ההוא 14) ובהיותו בן שלש עשרה שנה אז ו...
אלה אשר ברכם ה׳ בעושר יעשו שמחה שנית.

קנינים.

השם תנאים ונימוסו מוזר הוא לספרדים, המחותנים בעצ...
יכתבו ראשי פרקים מעניני החיתון וזאת נקרא בשם ״קנינים״
אולם איזה שבועות אחרי הקנינים ישלחו החתן והכלה מתנות
זה לזה וביום הבאת המתנות תעשה שמחה רבה וביום השבת
שאחריו יבואו קרוביהם ומיודעיהם בביתם לברכם ואת החתן
יקראו ביום ההוא לעלות לתורה וזאת תקרא בשם ״סימן״ (לאמר
כי זה הוא סימן כי היא מאורשה לאיש).

חתונה.

בשבת שלפני החופה ילך החתן בלוית בני גילו לרב...
העיר לנשק ידיהם למען יאצלו עתרת ברכות על ראשו.
בלילה שקודם החופה יתאספו קרובי ומיודעי החתן לבית...
וספר ישראל יגלח את ראש החתן וכל אחד מהנאספים י...
מסת ידו להספר, ואח״כ ישירו ויזמרו יחד שירי זמרה עד אשר
תבוא השנה ותגרש אותם מבית תענוגיהם.

החופה תעשה בבית החתן פנימה, החופה היא יריעה
הכפורת של אחת הבתי כנסיות מתוחה בחבלים מעל הכותל
מעט וחלק הכותל אשר מתחת להחופה יכוסה גם הוא בפרוכת
משי ומתחתיה ישבו החתן והכלה.

החופה הזאת לא תסור עד מלאות שבעת ימי המשתה
אשר כל הימים ההם ישבו החתן והכלה מתחתיה. חופה כזאת
תעשה גם בבית הכלה ונר דולק תעמוד תחתיה כל שבעת
הימים ואיש לא ירהיב לשבת שמה כי למקום קדוש יחשבוהו.

14) אולם לענין חיוב בכל המצות וכו׳ לא יחשבוהו עד מלאות לו
שנת הי״ג כמובן וכן לא יקרא בשם „בר מצוה״ עד הזמן הנז׳.

ראשו בפעם הראשונה יזמינו את כל קרוביהם ומיודעיהם ויכבדו את כל אחד מהנאספים לספר איזה שערות מראש הילד עד כי יוסרו כל שערות ראשו מלבד הפאות וסעודה קטנה תעשה להנאספים 12).

המנהג הזה יעשה עה"ר ביום ל"ג בעומר אולם הרבה מאחינו הספרדים יגלחו את בניהם בחוה"מ פסח בבהכנ"ס ושם יעשו שמחה גדולה ומהדרים אחרי מספר ישראל עני 13).

יושבי עה"ק צפת וטבריא תוב"ב יחוגו את המנהג הזה ביום ל"ג בעומר (ח"י אייר) בחצר קבר הרשב"י והכפר מירן ובו יוחג המנהג הזה ביתר שאת. הילדים ילבשו בבגדי כבוד [illegible] נעלים. חלי וכתם וכל עדי יקר יושם על ראשם לבם ורעותיהם. קרוביהם ומיודעיהם ירכיבום על כתפיהם, ירקדו יחוגו יחדו וינגנו עמם שירים פזמונים בשבת עבר וערבי שעות אחדות ואח"כ ימלאו את המנהג הזה באופן הנזכר, ושמחה גדולה ישמחו אז גם הרבה מהספרדים יושבי ארץ הקדם אשר יבואו לצפת לחוג ביום הזה את חג הלולא דרשב"י יביאו גם את בניהם הקטנים עמם לעשות שם את המנהג הזה (ראה הלולא דרשב"י).

המנהג הזה נקרא בשם "חאַלאַקאַ" (משורש חלק בערבי שפתרונו תספורת).

בר מצוה.

המנהג אצל הספרדים כי הנערים יחלו להניח תפילין שנה (או שנתים אם הוא יתום) קודם מלאות להם שנת השלש עשרה ואז יעשו הוריהם סעודה לכל קרוביהם ומיודעיהם, ואם הנער הוא בעל שכל ידרוש דרשה מענין היום ושמחה גדולה

12) שורש המנהג הזה נז' בספר כונת האר"י (דפי קארעץ).
13) נזי גם בס' תקנת ירושלם ח' יו"ד.

כאשר יובא הילד לבהכנ"ס יקחהו אביו בזרעו [illegible] פסוק אם אשכחך ירושלים וכו' שמע ישראל וכו' ה' [illegible] (ג"פ) אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא. הספרד[illegible] עוד פזמונים ופיוטים מיוחדים אשר איזה מהם מחוברי[illegible] מפעלות אליהו הנביא ז"ל [8] ומיד קודם מסירת התינוק [illegible] מברך ברכת להכניסו וכו' והמוהל מניחו על ברכי הסנד[illegible] ימלא מוהל אחד את שלוש עבודות המילה [9] ואחרי [illegible] הברית יחלקו לכל הנמצאים בבהכנ"ס עשבים המפ[illegible] טוב[10] והמוהל מברך לראשונה ברכת עצי בשמים [illegible] מברכים כל הנמצאים, ובצאתם עם הילד מביהכנ"ס יזרוק [illegible] מי וורדים מכלי מנוקב מיוחד לזה על ההולכים.

בדבר הסעודה נזהרים למאוד הספרדים והאשכ[illegible] העניים ידקדקו לעשות סעודה אם גדולה אם קטנה.

פדיון הבן.

גם העני היותר גדול יתן את החמשה שקלים בנ[illegible] בהחלט להכהן — שלא עמ"נ להחזיר — ועל הרוב י[illegible] החמש שקלים לכהנים הרבה והמה יחלקו ביניהם [11] ואחו[illegible] יחלקו עשבי בשמים גם ידקדקו לעשות סעודה להנאס[illegible]

ערך החמשה שקלים פה הוא חמשה מגידע כסף [illegible] מאגידא הוא בערך 1 רו"כ וחצי.

מצות הנחות פאות הראש.

במלאות להנער ארבע שנים והוריו יאבו לספר [illegible]

8) המנהג הזה נז' גם בס' תקנות ירושלם ח' יו"ר.

9) מוהלי הספרדים ישימו מתחת לערלת התינוק כלי כסף ב[illegible] טבעת אשר מטרתו לבלי יוכל הסכין לחתוך בהאבר יותר מהדרוש.

10) המנהג הזה נז' בשו"ע או"ח סי' תקנ"ט ס"ז.

11) מאמר רב אבא בר זבדא בערבין דף ס"ג ע"א כל הנותן מ[illegible] לכהן אחד מביא רעב לעולם וכן הופסק להלכה ביו"ד הלכות מתנות [illegible]

בשבת שקודם הברית יביאו כל אלה אשר יבואו לברך את בעל הברית בברכת מ ז"ט צלוחית יין ולביבות או מעשה אשה. והמנהג הזה ימצא קן לו גם בשארי שמחות אשר תהיה לאיש 4).

הלילה שקודם הברית יביאו מיודעי וקרובי הבעל ברית [illegible] שנתכבדו ליקח חלק בהמצוה הזאת מנורת שמן זית אשר ידלקו כמעט כל הלילה 5) ואצל אחינו הספרדים המנהג כי גם בית הסנדק יביאו עמם מנורת שמן בעלת קנים הרבה [illegible]ת בפרחי עשבים ובקול שירי תרועה ישאוה ברחוב העיר והתוף הולך ומכה לפניהם עד בואם לבית בעל הברית 6) [illegible] אחד אשר לו חזקה על הדבר הזה עד כי לא יוכל אחר ליקח מקומו 7) ידרוש מענין פרשת השבוע והנאספים יתנו מסת ידם לחחכם הדורש.

הברית הוא על הרוב באחד מבתי הכנסיות או בתי מדרשות ובבתי כנסיות הספרדים יעמידו שני כסאות, האחד למושב הסנדק אשר הוא הנהו גם הלוקח את הילד מהנשים המביאות אותו. והשני יעמוד אצל ארון הקודש מכוסה בפרוכת יקרה ואיש לא ישב עליו והוא יקרא בשם "כסא של אליהו הנביא".

בלילה היחידי יוכל להכותו נפש, וע"כ צוו על כל אלה הנז' שיהיו תמיד אנשים [illegible] לשמרם.

4) המנהג הזה עוד שריד ימי קדם הנהו כי ימצא עוד זכרונו לפני ארבע מאות שנה בערך במכתבי הר' עובדיה ברטנורא אשר שלח לאביו.

5) נשען על דברי הירושלמי (כתובות פ"א) קול מגרס בבורני משתה [illegible] אור נר, בברור חיל שבוע הבן ובבלי (סנהדרין ל"ב ע"ב) כתוב להיפך קול רחים בבורני שבוע הבן וכו' אור נר בברור חיל משתה שם, אך [illegible] פרש התוספות הפתגם משתה שם על ברית מילה, כי התוספות שם [illegible] אור הנר יאמר מכאן נהגו להדליק נר במילה.

6) (שבת ק"ל ע"א) כל מצוה שקבלו עליהם בשמחה כגון מילה וכו' עדיין עושין אותה בשמחה.

7) אולם אם אבי הבן הוא חכם היודע לדרוש ידרוש בעצמו על איזה ענין אם מפרשת השבוע או מענין היום.

מלאספם כולם פה, וכיד הידיעה הטובה עלינו נחקור ונעיר ע״ד אדות המקור והזמן אשר בו חוללו. ובראשונה נביע אמרתינו ע״ד המנהגים שאינם תלוים בעתות השנה, אחריהם יבואו המנהגים הסובבים על סדר חדשי השנה, ואחרונה יסעו מנהגים בעניני׳ ישונים ונפרדים וגם מנהגים אשר מצאו קן למו באה״ק בשנות עברו ועתה כבר עבר עליהם כלח ונשכח זכרם, באר היטב.

ברית מילה.

כל ימי השבוע הראשונה קודם הברית יזמין אבי הילד לביתו אחד או שנים ממיודעיו אשר ילמדו כל הלילה, וגם אשה אחת או שתים אשר תשכנה כל הלילה אצל מטת היולדת לשמרה מכל רע[3] (והאחרונות תקראנה גם אם תולד בת).

3) המנהג הזה נוסד על מאמר חכמינו ז״ל בבבלי (ברכות נ״ד ע״ב) כי יולדת (חיה) היא אחת מארבעה הצריכים שימור ואם אמנם כי ההמון יחשבו כעת השמירה אך לסגולה לבל ישלטו המזיקים ביולדת והילד ... לה אך בכל זאת רב ט״ב צפון בהמנהג הזה כי באמת דרושה ליולדת שמירה מעולה. לבלי תאבד עצמה לדעת עת החבלים שאחר הלידה יגברו עליה — כאשר מקרה כזה קרה פעמים רבות — ולדעתנו יוכל להיות כי גם לזה כוונו חז״ל וגם שאר הצריכים שמירה והם חולה אבל חתן כלה ת״ח בלילה לכל הדעות נוכל לבאר בדרך זה, והם אבל מפני כי מרוב צערו יכול להיות כי ישים קץ לחייו או מרוב שיחו וכעסו יבוא להרהר ולהטיח דברים כלפי מעלה אשר שני הדברים האלה יוכלו להיות אך בהיותו בדד בהדרו ואיש אין אתו לנחמהו מיגונו ולהפיג את צערו. חתן הוא מאשר כי האמינו מאז כי לאל ידי המכשפים לסבוב בלהטיהם כי לא יוכל לקרב אל כלתו (ראה הלאה ערך החתונה) וע״כ פקדו כי ישמרוהו לבלי ילך יחידי. כלה הוא מאשר כי פחדו לבלי יבואו עריצי אדם מהגוים שכניהם להטוף אותה ולהתעולל בה. וכן מצינו כי גם המלכות גזרה גזירה כזאת (כתובות ד״ג ע״ב) וכאשר קרו מקרים כאלה בארץ הקדם פעמים לא מעטות. חולה פן בגבור מחלתו עליו ויתעלף ואם איש לא יהיה אצלו להשיב רוחו אז יוכל לישן שנת עולמים. ות״ח מפני כי עמי הארץ היו שונאין לת״ח תכלית שנאה בדרך כלל וכמאמרם מאי אהני לן רבנן וכו׳ גם לא ימלט כי לא יהיה לאיש מהמון העם שנאה כבושה פרטית על אחד מת״ח ואז אם יפגעהו

מנהגי אחינו באה"ק בדת וחיי עם.

כנודע יפרדו אחינו יושבי אה"ק לשתי עדות: ספרדים ואשכנזים, הראשונה תתנהג בכל דבר הנוגע לדת ודין עפ"י פסקי מרן הב"י ז"ל, כמנהג העדה הזאת בכל מקומות מושבותיה, אולם באיזה דברים קלי הערך — וביחוד בדברים הנוגעים בדינים התלוים בארץ ובתיקון מצב העיר ויושביה — תטה מפסק הב"י ז"ל ותתנהג עפ"י פסק והוראת הרבנים אשר ישבו בה על כסא ההוראה [1]. והאחרונה תתנהג עפ"י פסק הרמ"א זלה"ה ובכל מנהגי אשכנז, אך במקום אשר הגר"א זלה"ה נטה מדעתו והנהיג מנהגים אחרים בעקבותיו ילכו וכמשפטו יעשו [2].

ובדברים מעטים תלך גם היא בדרכי הראשונה עפ"י הוראת והנהגת רבני אה"ק הנז' מפני כבוד עיר אלקים. ובנוגע במנהגי חיי העם גם בזאת בדרכי ארץ מכורתם תלכנה שתיהן ורק איזה מהם המה מקוריים אשר על ברכי העיר הזאת מבני גדוליה ויושביה נולדו. ומאשר כי בעיני אחינו בארצות המערב גם מנהגי ארץ הקדם בכלל מוזרים המה, ע"כ לא נמנע

1) קובץ הדינים והמנהגים האלו נאספו כולם בספר תקנות ירושלם (ירושלם תר"ב) ואיזה מהם נדפסים בסוף ספר חיים וחסד להרב חיים יצחק [illegible] (ליווארנא תקס"ד) ואלה מהם אשר הם מעשים בכל יום או נוגעים להנהגת העדה ובתי התפילה וכדומה לא מנענו מלהביא פה.

2) סיבת הדבר היא יען כי מיסדי ישוב האשכנזים הפרושים (או מתנגדים) באחרונה בעה"ק צפתו"ב אשר נעתק אחרי כן לעה"ק ירושלם [illegible] הרב ר' סעדיה וה"ר מענדיל תלמידי הגר"א זלה"ה, והם נהלו את העדה החדשה הזאת על מבועי פסקי הגר"א זלה"ה ומנהגיו, ומאז נשאר [illegible] עבור. וע"כ בבתי תפילה של החסידים וכן באיזה בהמד"ר קטנים של עדת הפרושים אשר המתפללים במו המה בני מדינות שונות הרחוקות [illegible] הגר"א זלה"ה ימצאו קן למו גם מנהגים אחדים השונים ממנהג הגר"א.

לוח המאמרים מהחלק העברי.

מבוא.

הספר הזה אשר אקריב לפניך כיום קורא יקר יהיה הראשון לאחיו אשר יבאו אחריו, ואשר מטרתם תהיה להאיר אור על דרכי אה"ק, מצבה ומה העם היושב בה.

לזכרון אה"ק תאות נפש כל אחינו, אשר לא יתבוששו [illegible] מחצבתם; החכמים יחקרו בכל לב אחרי כל שרש [illegible] בהארץ הזאת הרת האמונות והדעות אשר בהן ידגולו [illegible] הארצות והממשלות, ואנחנו עם ישראל אם כי גלינו מארץ חמדה זאת והננו נודדים בגוים, לבז ולמשסה כל היום, בכל זאת אין לנו לבוש בצור מחצבתנו זה בהביטנו לאחור אל ימי ילדותנו. ואף כי היום אשר עיני רבים נשואות לשוב ולרשת את הארץ אשר בה רוח חיים להעצמות היבשות, עתה עלינו החובה להפיץ אור נאמן על כל ארחות הארץ ועל הדבר אשר יוכלו אחינו לעשות פה למען ימצאו ארחות חיים ולא [illegible] להבלי השוא לדבות המרגלים המוציאים דבת הארץ להביא מורא ומורך בלב עם רצוץ משפט. על המשמר נעמוד מהיום והלאה להשמיע כל הדבר כמו מבלי להגדיל או להקטין, כאשר תחזינה עיני הקוראים במשרים בהחלק הזה, כי כל דברינו שקלנו בפלס המשפט וכן נעשה בע"ה גם בימים הבאים. הספר הזה נפרד לשתי מחלקות; החלק האחד הוא עברי וכל המאמרים הבאים בו כתובים אך עברית, והחלק השני הוא בשפת אשכנז או בשפת אנגלית. אך למען אלה אשר לא יבינו גם שתי השפות הוצאנו החלק העברי לבדו. ותקותנו חזקה כי כל אוהבי עמם ארצם ושפתם יבינו לפעולתנו ולא יאחרו מהביא את הספר אל ביתם למען תמצא ידינו להוציא כמתכונתו שנה בשנה.

המו"ל.

ירושלים

ספר קבוצת מאמרים

להאיר ולהעיר על ארץ הקדושה מצבה וקורותיה וכל הנוגע לה
בשכבר הימים ובימינו אלה למען דעת כל עם ישראל דברים
כהוייתן

יוצא לאור מדי שנה בשנה

על ידי

אברהם משה לונץ

איש ירושלים.

שנה ראשונה.

וויען תרמ"ב.

בדפוס של געארג בראג (המנהל פ. סמאלענסקין).